İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret Emiroğlu
4
Baha Tevfik'in Dil ve Felsefe Sorununa Yaklaşımı ve "Felsefe Kamusu"
Faruk Öztürk
5-20
İngiliz Gözüyle Türkler IV - İstanbul'daki Nisan Ayaklanması
Francis McCullagh
Haz. ve çev.: *Uygur Kocabaşoğlu*
21-37
Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Sivil Havayolu Taşımacılığına Girişi
Mehmet Yavuz Erler
39-44
Ankara'da Uçak Kazası
Mehmet Sarıoğlu
45-52

DOSYA

TIP TARİHİ VE FOLKLORİK TIP

Evrimsel Yaklaşımla Hekim - Hasta İlişkisi
Nesrin Çobanoğlu/Murat Çobanoğlu
55-69
Misis ve Çevresindeki Asklepios Kültürü Üzerine Etno-Arkeolojik Bir Araştırma
Gülnaz Savran / Fulya Tüşümel
71-82
Tang Hanedanı (618-907) Devrinde Çin'de Tıp Alanındaki Faaliyetlere
Genel Bir Bakış/Eyüp Sarıtaş
83-89
Ömrünü Halk Hekimliğine Adamış Aydın bir Tıbbiyeli Portresi:
Dr. Hafız Cemal
Metin Turan/Kafiye Yinanç Yararbaş
91-112
Arşiv Vesikalarına Göre Ünlü Halk Hekimi Karaca Ahmet Sultan
ve Halk Tebabeti
Muharrem Bayar
113-125
Adana Halk Hekimliğinde Atalar Kültü
Erman Artun
127-133
Afyonkarahisar'da Halk Hekimliği
İsmail Hızal
135-144

Karabiberin Geleneksel Halk Tedavisinde Yeri ve Bazı Sonuçlar
Ayşegül Demirhan Erdemir / Ömür Elçioğlu
145-150
İstanbul Musevi Etıbâ Cemiyeti Nizamnamesi:
Osmanlı Tıp Dernekleri Tarihçesine Katkı
Rıfat N. Bali / Şeref Etker
151-159
Türkiye'de Genel Sağlık SigortasıGirişimleri Tarihi
Erdem Aydın
161-168
Liz Behmoaras'ın *Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına*
Adlı Kitabı Üzerine Notlar
Dr. Şahap Erkoç
169-204
İbn-i Sînâ Hikayesinin Yeni Bir Yazma Nüshası
Doğan Kaya
205-211
İbni Butlan'ın *Takvim Es-Sıhha* Adlı eseri
ve Resimlenmiş Latince Çevirileri Üzerine
Zeki Tez
213-220
Derkenar Dermanları
Mustafa Gökçeoğlu
221-229
Heidelberg Alman Eczacılık Müzesindeki Eserler Üzerine
Zeki Tez
231-248
Türk Halk Hekimliği ve Veterinerliği Üzerine Kısa bir Bibliyografya Denemesi
Ali Abbas Çınar
249-284
Türk Hekimleri Biyografisi Veli Behçet Kurtoğlu Notları
Şeref Etker
285-293
Boğaz'ın İki Yakası: Avrupa ile İslâmcılık Arasında Türkiye
Kaan Durukan
295-300
Konferans: Edebiyatın Forumu OlarakOrta Doğu Basını
Uygur Kocabaşoğlı
301-306
Dranaz Sinop Halkevi Dergisi Bibliyografyası
A. Galip Alçıtepe
307-335

Başlı başına bir bilim disiplini olma yolunda -özellikle son yirmi yılda- önemli mesafeler kat eden "tıp tarihi", yalnızca diğer sosyal bilim alanlarına değil, aynı zamanda bu dalın geleceğine de ışık tutuyor.

Diğer taraftan "Halk Tebabeti"nin bilimsel olmayan yüzünü neredeyse alternatif tıp olarak toplumlara enjekte etmeye çalışanları anlamak bir yana, evrensel bilim kriterlerini, mesleğinin gereği olarak her platformda savunanların ibret-âmiz durumunu ise sık sık televizyonlarda seyretmekteyiz.

Mevcut durumun apayrı bir vechesini ise toplum olarak hepimiz yaşıyoruz. Tıbbın, genel ve minimum sağlık hizmetlerinin gerçek ve tutarlı sosyal güvenlik politikalarıyla bir türlü eklemlendirilmemesi sonucu hastanelerde rehin kalanlardan virüslü kan enjekte edilenlere, organ nakli uygulamalarındaki yetersizliklerden 3-5 sene sonrasına muayene günü almalara kadar bir çok gayrı ciddi ve medeni uygulamalarla karşılaşıyoruz.

Bu sayımızda -belki bu sorunlara ve tıp tarihi sorunsalına yeterince eğilemesek de- Tıp Tarihi ile Halk Tebabeti konusunda kaleme alınmış yazılar bulacaksınız. Dosyamıza önemli bir katkı Birinci ve İkinci Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri Sempozyumlarında sunulan tebliğlerden geliyor. Çukurova Üniversitesi'nden Sayın İlter Uzel ile Sayın Selim Kadıoğlu'na bu katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz.

Dosyamız dışında gene çeşitli konulardaki değini, tanıtma ve eleştirilerle sayfalarımız dolu. Uygur Kocabaşoğlu yazı dizisinin dördüncüsünde İngiliz dergilerinden *The Dublin Review*'de Eylül 1909'da çıkan ve 31 Mart Ayaklanması'nı anlatan yazıya yer veriyor. Gene Uygur Kocabaşoğlu'nun kaleminden Almanya'da Bamberg Üniversitesi'nde 12-14 Ekim 2001 tarihlerinde düzenlenen "Edebiyatın Forumu Olarak Orta Doğu Basını" konferansının değerlendirilmesini bulacaksınız.

Mehmet Sarıoğlu, 40 yaş üzeri Ankaralıların belleğinde hâlâ canlılığını koruyan ve Ulus'a düştüğü zaman günlerce kamuoyunu meşgul eden uçak kazasını resimlerle anlatıyor.

Sinop Halkevi dergisi *Dranaz*'ı inceleyen Galip Alçıtepe'nin yazısı ise hem derginin bibliyografyası ile hem de bu bağlamda Sinop Halkevi'nin çalışmalarını anlatması bakımından dikkate değer. Faruk Öztürk, Baha Tevfik'in Dil ve Felsefe Sorununa Yaklaşımı ve "Felsefe Kamusu"nu, Kaan Durukan ise Bassam Tibi'nin Türkçe'ye çevrilen *Boğaz'ın İki Yakası: Avrupa ile İslamcılık Arasında Türkiye* adlı kitabını tanıtıyorlar.

Kudret Emiroğlu

Baha Tevfik'in Dil ve Felsefe Sorununa Yaklaşımı ve "Felsefe Kamusu"

Faruk ÖZTÜRK*

Baha Tevfik, yazıları ve çalışmalarıyla Türk felsefe kültürüne önemli katkıları olan bir aydındır. Baha Tevfik, felsefi düşüncenin ülkemizde yaygınlaşmaya başladığı ve ciddi felsefe tartışmalarının yapıldığı İkinci Meşrutiyet döneminde kendine özgü düşünsel ve kişisel yapısıyla dikkatleri çeken bir kişiliktir. İkinci Meşrutiyet döneminde iyice belirgin hale gelen "uluslaşma" eğilimlerinin yansıları olan dil, kültür ve felsefe sorununa Baha Tevfik'in, yaklaşımı ve bu akım içindeki yerine geçmeden önce, düşünsel ve mantıksal tutumu hakkında bazı bilgiler, Baha Tevfik'in bu konudaki yaklaşımlarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Baha Tevfik'in yakın çevresi o'nun kişiliği hakkında, özellikle ölümünden sonra, bazı bilgiler verirler. Baha Tevfik, kişilik olarak özgürlüğüne düşkündür. Minnete tahammül edemediği için 1324 yılında tayin edildiği vilayet memurluğundan (ayan meclisi katipliği) çekilir. Zaten basın-yayın hayatına atılması da bu tarihtedir. Bundan sonra da geçim sıkıntısı yüzünden çeşitli dergilerde, hatta mizacına uygun olmadığı halde *Karagöz, Eşek, Edep Yahu, Elmalum, Yine O* vb. gibi mizah dergilerinde bile yazılar yazar. Suphi Ethem'in dediği gibi, "derd-i maişet onun bu, suretle idare-i kalem etmesine saik olmuştur"[1].. Gittikçe artan tenkit yeteneği, ifadelerindeki sağlamlık ve isabet gençleri ona yaklaştırmış, yaşamı

---

* Araş. Gör. Dr. Ankara Üni. Eğitim Bil. Fak.

1 Suphi Ethem, "Baha Tevfik", *Serbest Fikir*, 15 Mayıs 1330, No: 3, s.3.; Baha Tevfik'in

boyunca oluşturduğu eserler ve çalışmaları bir çok kişi tarafından takdir edilmiş ya da tartışılmıştır.

Baha Tevfik, kendisine has bir kişiliğe, cerbezî bir mantığa, ciddiyette bir mizaha sahipti. Geleneksel ve alışılmış düşüncelere karşı pervasızca yönelttiği eleştirilerinden zevk duyduğu bilinmektedir. O'nun sivri çıkışları, aykırılığı ve yerleşmiş geleneklere karşı olma alışkanlığı o'nu bazen, hatta ölümde bile yalnız kalmaya itmiştir[2]. O'nun hakkında *Piyano* dergisi şu satırları yazmaktadır. "Baha Tevfik daima müteyyakkızdır. Herkesi düşürmekten, onların fikirlerini ezmekten hoşlanır. Bunda da çoğu kez başarılı olur. Tarafsızdır, bütün yazılarında -ki her yazısı bir eleştiridir- buna dikkat eder. Nezaket ve incelik doğasında vardır. Ahlak ve mantığın olmadığını ispat ederken, bunların zararlarını ortaya koyarken bile ahlak ve mantığın kurallarını takip ederdi."[3] Baha Tevfik'i yakından tanıyan diğer bir meslektaşı onu şu şekilde tanımlamaktadır: "Çalışkan ve zeki idi ama gayesizdi, o zeka ve gayretiyle mükemmel bir filozof olabilecekken yalnız bir fantazist oldu."[4] Bezmi Nusret (kaygusuz), O'nun hakkında şunları nakleder: "Mutlaka herkesin düşündüğünden başka şekilde düşünmek, teessüs etmiş ananelere, geleneklere muhalefet etmek itiyadında idi. Hiç kimsenin alay ve eleştirisinden korkusu yoktu."[5]

Baha Tevfik, yazılarında toplumsal problemleri ele almış, eleştiri kalemini güçlü bir şekilde kullanmış, farklı düşünceyi gelenek haline getirmiş zamanına göre aşırı karşılanabilecek paradokslar yapmakla tanınmış[6] Ali Kemal'e *İlm-i Ahlak* kitabından dolayı[7], filozof olmadıkları ve felsefeyi de iyi bilmediklerinden dolayı Rıza Tevfik ve Şehbenderzade Ahmet Hilmi'ye sataşmıştır. Raif Necdet (Kestelli)'i **Hislere ve Fikirler,** Mehmet Rauf'u *Serap* isimli eserinden dolayı[8] Gökalp'i, Türkçülük konusunda[9] edebiyatın zararı ve gereksizliği konusunda

hayatı hakkında Ayrıca Bkz., Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955,İhsan Gümüşayak Mat. s.51: Mehmet Tahir (Bursalı),*Osmanlı Müellifleri II*, İst., 1333, s.111.; *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Baha Tevfik Maddesi, C. 2. s. 593, s.3

2 Aka Gündüz, "Baha Tevfik İçin", *Zeka*, Mayıs 1330, No: 32, s. 113

3 Muhterem Simalar, "Baha Tevfik", *Piyano*, K.Evvel 1326, No: 17, ss.211-212.

4 Ömer Seyfettin, "Baha Tevfik", *Zeka*, Mayıs 1330, No: 32, s.113.

5 Kaygusuz, *age.*, s. 50

6 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Gençlik ve Edebiyat Hatıraları", Ank., 1969, s.46.

7 Baha Tevfik, "İlm-i Ahlâk", *Yazarı: Ali Kemal Bey, Felsefe Mecmuası*, 1329, C.1, S. 4, ss. 49-55.

8 Kaygusuz, *age.*, ss.50-51; B. Tevfik, "Felsefe-i Ferd", Dersaadet, 1332, ss.54-59.

9 Baha Tevfik, "Millileşmek Emeli", *Felsefe-i Ferd*, s.82-87.

Ahmet Haşim ve diğer edebiyatçıları eleştirir.[10] Bu tür acımasız eleştirileri ve cüretli çıkışlarıyla hayatını kararttığı ve karşıtlarını arttırdığı inancı yaygındır.

Özellikle eleştirilerinde mantıksal tutarlılık ve dil konusuna dikkat ederdi. Örneğin Ali Kemal Bey'i yazdığı bir kitaptan dolayı eleştirirken;

Baha Tevfik Bey.

Ben Ali Kemal Bey'e karşı hiçbir düşmanlığım yoktur demem, tersine şiddetli bir garazım olduğunu itiraf ederim. Şu kadar ki bu garaz özel bir durumdan dolayı değil, daima uzak kaldığı ilmî ve fennî gelişmeler dolayısıyla bende oluşan büyük üzüntüden dolayıdır. İşte İlm-i Ahlâk'ı bu insanî garazla, gelişmelerin idrakiyle tahkik edeceğim. İndirilecek darbeler benim değil ilimin darbeleri olacak... Bundan sonra neşredilecek olan çeşitli felsefî ve ilmî eserler de -böyle ilmîlikten uzak ve gelişmeye düşman oldukça - daima bu gibi darbelere maruz kalacaktır.[11]

ifadesini kullanmıştır. Görüldüğü gibi eleştirilerinde sert fakat saldırgan değildir. Bilimsel ve düşünsel tutarlılığı gözeten, kişisel çekişmelerden uzak ve dili incelikle kullanabilmektedir.

Baha Tevfik dil konusuna döneminin edebiyatçı ve dilcileri kadar ilgilidir. 1907 yılında Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra İzmir'e döner ve *Serbest İzmir* gazetesinde yazılar yazmaya başlar ve başyazarlığa kadar yükselir. Ölümüne kadar oldukça yoğun yazı hayatı ve yayıncılık içinde bir yaşam sürmüştür. İstanbul'a tekrar dönüşünde Ahmet Nebil ile birlikte 5 Temmuz 1326 tarihinde kurdukları Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nde ve Memduh Süleyman, Suphi Ethem vb. arkadaşlarıyla yoğun bir yayın hayatına girer ve kendi külliyatını oluşturur. Kısa ömrüne birçok kitap sığdırır, dergiler çıkarır yazılar yazar. Bu ilginç tesadüfte Baha Tevfik'in ilk bilimsel çalışması bir dil kitabıdır.

10 Baha Tevfik, "Tetkikât ve Tenkidât-ı Edebiye", *Eşref*, İst., 1325, No: 6, ss.12-18; "Edebiyat Kattiyen Muzırdır", *Piyano*, 1326, no: 8, ss. 80-84

11Baha Tevfik, "İlm-i Ahlâk", Yazarı: Ali Kemal Bey, *Felsefe Mecmuası*, 1329, S. 4, ss. 49-55.

Bir sözlük çevirisi çalışmasıdır. Daha okul sıralarında iken arkadaşı Hasan Vasfi (Menteş) ile birlikte *İştikak Lügati* adıyla Fransızca'dan bir kitap çevirisi yaparlar.[12]

Özellikle kendi yayınladığı *Felsefe Mecmuası* Türkiye'de ilk ciddi felsefe dergisidir. Gerek **Felsefe Mecmuası** ve gerekse "Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi"nin kuruluş amacını, ülkede ciddi felsefe kitaplarına ihtiyaç olduğu gerekçesine dayandırır. Ona göre "fen ve felsefesiz ne toplumsal ne de siyasî hiçbir ilerleme olmaz."[13]

Kendi deyimi ile, "toplumda ilk defa felsefe duygusunu uyandıran ve ilk defa felsefi eserleri neşreden bu kütüphane, aydın gençlerin ilerlemeye müsait beyinlerini ciddi felsefi konularla beslemiş ve küçük ailelerden en büyük salonlara, özel öğretimden resmi okul programlarına kadar" etkilemeyi başarmıştır.* "Bundan üç sene önce bu ülkede felsefe yoktu. Hatta felsefeden bahsedebilmek için gerekli dil de yoktu. Biz bu felsefe dilini -eksiklikleriyle birlikte- oluşturmaya çalıştık. Savaş nedeniyle kesintiye uğrayan yayınlar sonra *Felsefe Mecmuası* ile devam etmiştir"[14] diyerek dergi yayıncılığı konusunda da amacını ortaya koymuş olmaktadır.

Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nin yayın organı olan dergi, 1329 tarihinde 10 sayı olarak yayınlanmıştır (8 Mayıs 1913-27 Ekim 1913). Dergide B.Tevfik'e ait olan "Maksad ve Meslek", "Millileşmek Emeli", "Hali Hazırda İzdivaç", " İlm-i Ahlak Yazan:Ali Kemal Bey", "Islah-ı Huruf Meselesi" gibi yazıları yanında "Felsefe-i Hazıra" bölümleri, (ss.6-30,33,87,106) Kant'ın felsefi görüşleri, özellikle ahlak ve sanat görüşleri üzerine eleştirilerden oluşmaktadır. Felsefe Kamusu adıyla oluşturduğu bölümde ise "her bilim dalının kendine has bir terminolojisinin olduğunu fakat doğru düşünmek için ya da felsefi düşünceye sahip her insan için ise doğru fikirlere götürecek doğru bir felsefe diline sahip olması gerektiğinden bahisle felsefe lûgatine büyük bir önem verdiğini belirterek[15] böyle bir dizi oluşturmuştur. Fakat bu çalışması bir kitap olarak yayınlanamamıştır. *Felsefe Mecmuası*'nın I. Cildinin sonunda toplu olarak yayınladığı

12 *Fransızca İştikak Lûgatı:* (Hasan Vasfi (Menteş ile birlikte) İst., Cihan Mat. 1323, cilt 1; Karabet Mat. 1325, C. I-II

13 Fikri Tevfik *Hücre: Hayatın Esası*, Necm-i İstikbal Mat., İst., 1327, s.3 (B. Tevfik'in yazdığı önsözden).

* Baha Tevfik'in *Muhtasar Felsefe* ve *Psikoloji* adlı kitapları okullar için ders kitabı olarak yazılmıştır.

14 B. Tevfik, "Birkaç Söz", *Felsefe Mecmuası*, 1329, C. 1, S.I, s.1.

15 B.Tevfik, "Felsefe Kamusu", *Felsefe Mecmuası*, 1329(Mektep Dersleri İçinde) C. 1, Forma 1, s.7

felsefe terimleri sözlüğü çok küçük bir hacime ama özgün bir değere sahiptir.

Ayrıca dergide "Mektep Dersleri" başlığı altında ayrıca formalardan oluşan ekler de verilmiştir. "Demek ki felsefe ilimlerin ilmi bir ilm-i nazım bir ilm-i evveldir. Felsefe düşüncenin ilmidir."[16] diyerek felsefi düşüncenin yaygınlaşmasına bu şekilde çalıştığını görmekteyiz. Felsefe Nedir? "Ulum ve Tasnif-i Ulum" ve Bir Sahife Mantık başlıkları altında felsefe dersleri vermeye çalışmıştır.

"Yeni Lisan" Hareketinde Baha Tevfik'in Yeri

Yaşamakta olduğumuz modernleşme ve "Batılılaşma" sürecinin resmi olarak Tanzimat'la başladığını kabul ettiğimizde, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun içerdiği öngörüler; dil, bilim, edebiyat ve eğitim gibi alanları direkt olarak ilgilendirmemekteydi. Fakat bu harekette işaret edilen konular, daha çok "Modernleşme" daha çok "Batılılaşma" yönünde toplumsal hayatın bütün alanlarını ilgilendiren yeni bir yaşam ve yeni bir toplumsal düzeni işaret etmekteydi. Osmanlı toplumunu bu zihniyet değişikliğine ve bu düzene ulaştıracak araçların bir ayağını "ulusal eğitim" projesi oluştururken, diğer ayağını da "ulusal dil" sorunu oluşturmaktaydı. Bu sorun gittikçe; konuşulan dilin yazı dili olarak kullanılması, Türkçe'nin sadeleştirilmesi, bilim ve edebiyat dilinin Türkçe olması yoluna girmiştir.[17]

Baha Tevfik Bey'in Müdir-i Mes'ulu olduğu *Musavver Eşref* Mecmuası.

Tanzimat'la başlayan bu hareketin içinde Türkçe'nin okunan ve yazılan

16 B.Tevfik, "Mektep Dersleri", *"Felsefe Mecmuası"*, C.1, Forma: 1-10, ss.1-57 Dergide *Mektep Dersleri* formalarının okullardaki felsefe derslerine yardımcı olması amacıyla yayınlanması dergicilik anlayışında yeni bir girişimdir.

17 E. Z. Karal, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, s. 314.

bir dil olarak kullanılması yanında ayrıca bilim dili olarak da kullanılmasını ilk savunanlardan biri dilci Şemseddin Sami olmakla birlikte bunu felsefe terimleri konusunda uygulamaya çalışan en önemli diğer kişi de Baha Tevfik olmuştur. Şemseddin Sami'ye göre, bilim ve teknolojinin yeni keşifleri için kavram ve terimlerin oluşturulması zorunluluğu vardır. Bireyler yaşadıkları toplumun geleceği için kendi dilleri ile bilim ve felsefe alanında yeni buluşlar ve toplumsal ilerlemeye yön verecek düşünsel yapıtlar oluşturabilmeleri için, toplumun kültüründen kaynaklanan bir dil ile bunu yapmak zorundadırlar. Bu düşünceler Şemseddin Sami de olduğu kadar Baha Tevfik için de önemlidir. Bunların yanında1908 yılında kurulan Türk Derneği'nin amaçları içinde yer alan "Türkçe'nin ulusal bir din haline getirilmesi, konuşma dili olduğu gibi uygarlığa hizmeti olabilmesi için çeşitli bilimsel eserlerin verildiği bir bilim dili olabilmesi" yönünde çalışma ve düşünceler belirgin hale gelmeye başlamıştır.

Türkçe'nin bilim dili haline getirilmesi, ulusal bir var oluş çabası olduğu kadar aynı derecede bu dönem için en tehlikeli bir girişimdir. Çünkü "ilim" kavramının işaret ettiği şeyin "din ilimleri" olarak algılandığı ve padişah tarafından (II. Abdülhamit) Arapça'nın resmi dil olması yönünde hükümete teklif götürüldüğü,[18] "uluslaşma bilinci"nden yoksun olunan bu dönemde, Türkçe'nin bilim dili olarak kullanılması ve yabancı dillerin (özellikle Arapça ve Farsça) kurallarından arındırılması hareketi oldukça önemli ve tehlikeli bir harekettir.

Bu doğrultuda Türkçe bilimsel terimlerin, "Arapça, Fransızca, Yunanca ve Latince köklerden uygun bir şekilde yapılması (eğer Türkçe'de yoksa)" ya da "Türkçe Arapça ve Fransızca'dan yaralanılarak yapılması" şeklinde çözüm önerileri etrafında tartışmalar II. Meşrutiyet dönemine kadar süregelmiştir. Arapça'nın dilimize çokça girmiş olması, "bu kelimelerden dili arındırdığımızda elimizde hiç kelime kalmayacağı(Ziya Gökalp)" tezine karşı, bilimsel terimlerin Latince, Yunanca ve Fransızca olarak orijinalinin olduğu gibi alınması, A. Cevdet Paşa'ya göre dilimizin Arapça ile ilişiğinin kesilmesi için en güzel yoldur. Ziya Gökalp'e göre dilde yerleşmiş kelimelerin köklerine bakılmaksızın konuşulan şekliyle Türkçe olarak kabul edilmesi gerekir. Terimler de bu şekilde oluşturulabilir. Zaten uluslararası ve evrensel olan bilimin ve bilimsel terimlerin bir uyruğu olmamalıdır.[19] Terimler ulusal dilden ayrı olarak düşünülmesi gereken bir konudur. Ziya Gökalp'in bu "bilimsel terim" ayırımı onun, "kültür" ile "hars" ya

18 Karal, *agm.*, s. 321

19 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. M. Ünlü- Y. Çotuksöken), İst., İnk. Kit., s. 120.

da "kültür" ile "uygarlık" ayırımından (Durkheim'ci yaklaşım) kaynaklanmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi dilde "sadeleşme" ve "milli dil" hareketlerinin yeniden canlandığı ya da hızlı bir şekilde yaygınlık kazandığı bir dönemdir. "Millileşmek" kavramı altında "dil" konusu en önemli bir noktayı oluşturmuştur. Dönemin bir çok düşünür ve aydını dil konusunda ateşli tartışmalara girişmişlerdir. Bu hareket içinde Selanik'te yayınlanan Genç Kalemler dergisinin başlattığı "Yeni Lisan" hareketi önemli etkiye sahiptir.

"Yeni Lisan" hareketi 1911(1327)'de Selanik'te *Genç Kalemler* dergisi çevresi tarafından başlatılan ve Ömer Seyfeddin'in öncülüğünü yaptığı bir harekettir. Türk Edebiyat Tarihi'nde önemli bir dilde sadeleşme hareketi olan bu hareketin düşünsel paraleline bakıldığında "Milli Lisan" ve "Dilde Türkçülük" düşünceleriyle Ziya Gökalp'i görmekteyiz.[20] Fakat bu hareketin düşünsel ve felsefi arka planında ise, kendi ulusal dili ile felsefe geleneği yaratma çabası güden ve Türkçeyi felsefe dili yaparak, felsefe terimlerinin düzgün bir şekilde kullanımını gerçekleştirme ve dolayısıyla felsefeyi halka yayma amacı taşıyan Baha Tevfik'i de görmekteyiz. Diğer taraftan Ömer Seyfeddin'i Milli Edebiyat düşüncelerine ve Yeni Lisan hareketine yönelten ve bu yönde düşüncelerinin gelişmesine neden olan kişi Baha Tevfik'tir.[21] Baha Tevfik'in 7 Aralık 1908'de *İzmir Gazetesi*'nin yönetimine geldiği günlerde yayın dünyasına yeni adım atan Ö. Seyfeddin İzmir'de subay olarak görevlidir ve gazetede bazı küçük yazıları çıkmaktadır. Bu aşamada Ömer Seyfeddin'in "Yeni Edebiyat" hareketine, "Dilde Millileşme" düşüncesine Baha Tevfik tarafından ısındırıldığı görülmektedir.[22]

Baha Tevfik gittikçe gelişen bu dil tartışmaları çevresinde, bir anlamda düşünsel olarak öncülüğünü yaptığı diyebileceğimiz "Yeni Lisan" hareketine kayıtsız kalmamıştır. Ulusal bir edebiyatın yokluğundan yakınan Ömer Seyfeddin gibi Baha Tevfik de ulusal bir felsefe kültürünün yokluğundan yakınmaktadır. Yazdığı kitapları, Türkçeyi kullanma konusunda bu Yeni Lisan ilkeleri doğrultusunda kurduğu yayınevi ve kullandığı dil ile Ömer Seyfeddin'e

20 Fuad Köprülü, Ziya Gökalp'in bilimsel yazılarını henüz yayınlamadığı sırada dil konusundaki yazılarının müsveddelerini Ömer Seyfeddine verdiğini, Ömer Seyfeddin'in "Yeni Lisan" makalesi dahil, *Genç Kalemler*'de yayınlanan yazılarının çoğunu Gökalp'ten aldığı müsveddelerden yararlanarak yazdığını söyler.(Bkz. F.A.Tansel, *Ömer Seyfeddin'in Kullandığı Ad, Mahlas ve Remzler*, Türk Kültürü-Ömer Seyfeddin Özel Sayısı-, Aralık 1984, S. 260, s. 775.)

21 Tansel, *agy.*, s. 775.

22 Kaygusuz, *age.*, s. 28.

ve Yeni Lisan hareketine destek verenlerin başında gelmektedir. *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak* adlı kitabının ikinci baskısında kitabın başına bu yeni dil ilkelerini "Yeni Lisan Konusu" adıyla koymayı ihmal etmez:[23]

Bu konuya karşı daha çok kayıtsız kalmanın mümkün olmayacağını son günlerde ortaya çıkan bazı olaylardan anlıyorum. Gerçek hürriyetin, gerçek meşrutiyetin siyasetten çok toplumsallıkla, pazuların büyümesinden çok beyinin büyümesiyle gerçekleşeceğini savunanlar, emin olmalıdırlar ki bu iddialarını eyleme geçirmek için yapılacak ilk girişim, atılacak ilk adım karşısında büyük bir engel gibi duran dili, dilimizi bulacaktır. Bugün her türlü riya ve riyaya benzer çeşitli şeyler terk edilerek, bir tarafa mensup olmayan bir araştırıcı gibi düşünürsek, koca bir imparatorluğun, Osmanlı Imparatorluğu'nun övüncü değil, varlığı bile savunulabilecek bir dilden yoksunluğunu anlarız. Semerkant'tan gelmiş fakat Arap usulü ile giyinmiş ve alafranga yürüyüşle Acem dili konuşan bir kişiye "Türk" diyemiyeceğimiz gibi, şuradan buradan toplanmış bir çok kelimeleri, yine şuradan buradan toplanmış kurallarla birbirine bağlamakla oluşan acayip bir dile de "Türkçe" diyemeyiz.

Dil, insanlar arasında en çok gelişmiş bir işarettir. Yahut bir çok işaretlerin toplamıdır. İnsanları birbirine bağlayan yani toplumsallığı meydana getiren ilk neden, anlaşmak ihtiyacı olduğu için biz dili, insanlığın tek bağı olarak telakki ediyoruz. Özellikle "Hukuk ilmi"nin felsefesi karıştırılacak olursa orada da dilin, cinse, ırka, hatta dine bile üstün olduğu görülür. Devletlerin kurulmasında kavmiyet ve milliyet gibi şeylerin oluşturamadığı bağı çoğu kez dil oluşturmuştur.

Halbuki biz böyle bir dile sahip miyiz? Asla... Bugün meydanda, Türkçe olduğunu savunabileceğimiz soylu bir dil yoktur. Konuştuğumuz ve yazdığımız şey Türkçe değil. Bu bir melez dildir ki Arapça'nın yahut Acemce'nin bozuntusu olarak görülebilir. İşte böyle bozuntu dillere has bir karışıklık bu dilde de vardır. Türkçenin ne sarfı* ne de nahvi** vardır. Okullarda çocuklarımıza okuttuğumuz şeyler Türkçe'nin sarf ve nahvi değil Arapçanın ve Acemcenin bitmez tükenmez, gerekli ve gereksiz kurallarıdır.

---

23 Ahmet Nebil-Baha Tevfik, *Hassasiyet Bahsi* ve *Yeni Ahlak*, İst (t.y.) 2. Baskı, ss. 3-7; Kitapta yazılış tarihi yer almamakla birlikte B. Tevfik 1329 tarihli bir yazısında yazdığı bir cümlede bu kitabı "yaklaşık üç yıl önce" yazdığını söylüyor (bkz. *Felsefe Mecmuası*, 1329,s.2, s.17); Ayrıca *Piyano* Dergisinin 1326 tarihli ilavesinde bu kitabın henüz yayınlandığına dair; "yeni ve katî bir nazariye-i ahlak" şeklinde reklamı yer almaktadır.

* Sarf: dilbilgisinin dilin çekim şekillerini, dilin yapımı ve kullanımı ile ilgili konuları araştıran kolu. Şekilbilgisi, Morfoloji.

** Nahiv: Kelimelerin birbirine bağlanmasıyla söz dizimi oluşturma, sentaks.

Her dil kendi kimliği ile yaşar. Türk dilinin yaşaması için de, bu dilde Türklüğün üstün olması gerekir. Arapça'dan, Acemce'den hatta İtalyanca'dan, Fransızca'dan bir çok kelime alabilirdik, fakat hiçbir zaman aynen bir kuralı alamazdık. Örneğin "zaman" kelimesini almak normaldir ve "Bu işle başa çıkmak için zaman ister" cümlesiTürkçe'dir, fakat "Ezmâne" hiçbir zaman Türkçe olmadı; "fî zaman sözü de, Türkçe arasında Fransızca kelimeler söylemek garipliğinden daha mantıklı bir şey değildir. Yeni bir ülke ele geçiren o ülkeyi tamamen kendine bağlayıp orayı kendi toprağı yapabilmek için, orada nüfuzunu çoğaltmak ve unsurlarını kuvvetlendirmek zorunda ise bir dilden alacağı kelimelere de hemen kendi kurallarını uygulamalı ve o kelimeleri kendi özelliklerinden hızla soyutlamalıdır. Böyle hareket edilmediği taktirde, ülkeyi ele geçiren devlet mağlup sayılacağı gibi kelimeyi alan dil de bir kelime kazanmış değil, tersine kendi dilini konuşan insanlar yabancı bir dilin az-çok boyunduruğu altına girmiş olurlar.

Bu konuya daha yakından değinmek istenilirse Türkçe dediğimiz melez dilin ülkemizdeki çeşitli topluluklar arasında oldukça yavaş yayılması hatta hiç yayılmaması gözümüze batar. Bir dili pek az anlayabilmek için üç dili öğrenmek zorunda kalan bir yabancının karşılaştığı zorlukları düşünelim de Türklerin dışındaki çeşitli toplulukların Türkçe öğrenmemelerinin nedenini onların isteksizliğinden çok dilimizin zor olduğuna atfedelim. Bu durum belirlendikten sonra bütün Osmanlılara düşen bir görev varsa o da el birliği ile dilin ıslahına çalışmaktır. Şimdiye kadar bu ihtiyacı hisseden pek çok vatansever ortaya çıkmış fakat hiç birisi gerektiği kadar başarı sağlayamamıştır. Çünkü bunlardan bazıları büsbütün eski Türkçe'yi yani Turan dilini canlandırmak istedikleri gibi, bazıları da Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçe'den toprak talep etmişlerdi. Bunlar, az çok bir uyanış ve yenilik (kendine gelme) eğilimini meydana getirdiler. Özellikle büyük edebiyatçı merhum Şinasi ile merhum, ünlü hürriyetçi Kemâl (Namık Kemâl) bu konuda büyük bir yenilik meydana getirebildiler. Fakat bu kadarı yeterli değildi. Tamamen Turan dilini canlandırma düşüncesi nasıl mümkün değil ise, böyle küçük bir ıslah girişimi de bunun gibi yetersizdi. Çünkü birinci düşünce; "edebiyat" denilen ve ancak dil ile yaşayabilen özel bir sanatı tahrip etmek olduğu için sonuçta pek çok saldırılara (tartışmalara) neden olmuş, ikinci düşünce ise gerektiği gibi dilimizi sadeleştirememiştir.

Son günlerde Selanik'te oluşturulan "Genç Kalemler" yazım kurulu bu ihtiyacı çok yakında hissetti. Güçlü yazar Ömer Seyfettin Bey başta olmak üzere şimdilik aşağıdaki kuralları ortaya koyarak hemen işe koyuldular:

1. Türkçe çoğul ekleri ve tamlamalar yeterli olduğu için Arapça ve Acemce çoğul ekleri ve tamlamalar kullanılmayacak.

2. Sadr-ı azam, Bâb-ı Âli ve mürûr-u zaman gibi terkip yapısında olduğu

halde anlam yönünden basit, evlad, talebe, amele gibi yapı bakımından çoğul olduğu halde anlam yönünden tekil olan ifadeler kullanılabilecektir.

3. Bazı terimlerin karşılıkları olmak üzere hurdabîn, nikbin ve bedbin gibi birleşik kelimeler bir tek kelime olarak sayılıp kullanılacaktır.

4. Bilim ve tekniğe ait isimler oluşturmak için kelimelerin sonuna Fransızca'da "Logie"ye karşılık olarak (-yât) eki ilave edilecektir. Mesela "İçtimaiyât", "tabiiyât" gibi.

5. -yât eki ile ifade edilemeyen bilimsel isimlerin oluşturulmasında Farsça birleşik kelime kullanılmasına izin vardır. Fakat bu birleşik kelime Türkçe "bir kelime" olarak kabul edilir.

6. Sarf ile iştikak* birbirinden ayrılacak. Sarf kitaplarında Arapça ve Acemce birleşik ve türetilmiş kelimeler işitildiği şekliyle ve basit kelimeler gibi iştikak kitaplarında gösterilecektir.

7. Etimoloji bakımından tamlama ve çoğul yapısında olduğu halde şekil olarak basit ve tekil algılanan kelimeler lügat ve gramer kitaplarında müstakil bir kelime şeklinde gösterilecektir.

8. Bir kısmı yukarıda sayılan tabir ve terimlerin dışında başka ne kadar tamlama ve çoğul varsa bozulacaktır.

9. Arapça ve Acemce tamlamaların sırtından geçinip dalkavukluğunu yapan Türkçe tamlamalarda yaşamasına imkân bulunmayan Arapça ve Acemce kelimeler artık kullanılmayacaktır.

Arapça ve Acemce kelimelerin halk dilinde kullanılan bozuk şekilleri asıllarına tercih edilecektir. Mesela, daima "merdiven" denilecek asla gerçek yazımı olan "nerdüban" denilmeyecektir.

10. Türkçe'de, Arapça ve Acemce kurallar hakim olamayacağı gibi Arapça ve Acemce okunuş şekilleri de hakim olmayacaktır. Her kelime mutlaka Türkçe'nin ahengine uygun olacaktır.

12. Tamlamalarla ifade edilen anlamlar basit kelimelerle ifade edilmeye çalışılacaktır. Mesela, "Meclis-i mebusan" yerine sadece "Mebusân" denilecektir.

13. Arapça, Acemce kelimelere ait olan ya da kelimelere sonradan ilave edilen, eklenen Arapça ve Acemce edatlar mümkün olduğu kadar Türkçeleştirilecektir. Mesela "Tabiiyyet" yerine "Tabiilik" denilecektir.

14. Türk Derneği'nin ve çeşitli tasfiyecilerin yaptıkları gibi Çağatayca, Türkmence ya da Anadolu ve Rumeli lehçelerine ait eski ve yeni kelimeler yeni dilde kullanılmayacaktır.

---

* İştikak: Bir kökten türeyen kelimelerin bir biriyle ve kökü ile olan ilişkisini ve türeme şekillerini içeren kök bilgisi, Etimoloji.

Yeni Lisan, İstanbul'da konuşulan ve edebî dilimizin ayıklanmasıyla nezih ve temiz bir yer kazanan üslubu ve kelimeleri kullanılacak, bu tarz ve kelimeler İstanbul şivesinde bulunan orjinalliğe daha çok uygun olacaktır.

İşte kapsamlı bir şekilde kurallarını anlattığımız Yeni Dil bundan ibarettir. Bu dilin az bir zaman süresince kazanmış olduğu öneme bakılırsa geleceğin diline dair bir fikir elde edilmiş olur.

Bugün Selanik'te çıkan *Genç Kalemler* dergisiyle *Rumeli* günlük gazetesi, İzmir'de çıkan *İttihad* gazetesiyle *Gençlik* dergisi bu dili kabul etmişlerdir. Bu dille yazılmış ve yayımlanmış bir çok şiirler ve felsefe kitapları da vardır.

Biz her şeyi gençlerden beklediğimiz gibi bu tüzük girişimini olanca saygımızla alkışlar ve kendilerine şu müjdeyi de veririz: "Tecedüd-ü İlmî ve Felsefî" Kütüphanesi de bu dili tamamen kabul etmiştir.

Baha Tevfik bu ilkelere *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak* adlı kitabının ikinci baskısında yer vermektedir. Bu kitabın ilk baskısında bu bölüm yoktur. Kitapta tarih yer almamakla birlikte büyük bir olasılıkla ikinci baskısı 1329 yılında yapılmış olsa gerekir. Çünkü bu yıllarda Baha Tevfik'in dil konusuyla oldukça duyarlı yaklaştığını hatta bunun dışında dilin bütün yönleriyle ilgilendiğini görmekteyiz. Dilde sadeleşme ve Türkçe'nin kullanımı yanında "ıslah-ı hurûf" konusunda da ilgilenmiştir. Yine *Felsefe Mecmuası*'nda isimsiz olarak Ahmed Hikmet ve Celal Esat Beylere cevap olarak yazdığı bir yazısında harflerin ıslahı konusunda şu ilginç yaklaşımda bulunmaktadır:

...ikinci olarak, yazınız ahlaka mugayirdir. "Kaf" ların, "lam"ların, "nun"ların vesair bazı hurufun yekdiğerinin kucağına oturmuşçasına vaziyetleri hiç de iyi bir şey olmasa gerek... Esasen bu ahlaksızlık bizim elifbamızda da vardır. "Lam", biri biri üzerine atılmış ayaklarını havaya kaldıran bir külhanbeyi, "ayn" ağzını açmış bir obur, "sin" dişlerini gösteren bir köpek gibidir. "Cim" ve "ha" silsileleri arsız çocuklar gibi birbirinin kıçına sokulurlar... hele iki gözlü "he" pek münasebetsiz bir şeye benzer. İşte bu suretle çocuklar ilk okumaya başlarken fenni ve tabii bir sevki gayri ihtiyari ile bu harflerin delalet ettikleri seslerden ziyade şekillerinin manalarını düşünürler.[24]

Terimler Sorunu

Baha Tevfik Şark düşüncesinin tükenmiş olduğunu, kurtuluş ve terakki için çıkış yolu olarak Batıya yönelmeyi savunmuştur. Batı düşüncesinin üstünlüğü ona göre Batı yaşamının üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Baha Tevfik'in dil ve

24 Baha Tevfik, "Islah-ı Hurûf Meselesi", *Felsefe Mecmuası*, 1329, C. 1., s. 121.

felsefe konusundaki ısrarcı olduğu nokta; "iyi ve doğru düşünebilmek ve düşündüğü gibi hareket edebilmektir." Bunun için o, artık ilahiyat, metafizik gibi şeyleri bir yana bırakmalı, gerçek her zaman söylenmeli ve bunun için özel bir mevsim ve çevre beklenmemelidir.[25] Fakat söylenecek her söz mantıksal tutarlılık taşımalıdır. Bu nedenle Baha Tevfik felsefeyi topluma yayma girişimleri yanında felsefi düşüncenin iyi bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini savunur. Bu ise iyi bir dil bilgisi ve bu dil ile yapılan felsefe ile mümkün olabilecektir. Bu nedenle Baha Tevfik felsefe ve dil konusunda şu ilkeleri sürekli savunmuştur:

- Tutarlı mantıksal düşünce yapısına sahip olmak
- Dilin iyi kullanılması
- Düşüncenin iyi ifade edilmesi
- Felsefenin, orijinal batı felsefesinin iyi kavranması.

Bundan dolayı Baha Tevfik

- Uygarlığa ulaşmak için uygarlığı iyi tanımanın,
- Türkçe felsefe terimlerine sahip olmanın ve
- Ulusal bir felsefe dilinin ve felsefe terimlerinin oluşturulmasının gerekliliğine

işaret eder.

Baha Tevfik'in felsefe ve dil konusuna önem vermesinin altında yatan temel amaç yukarıda da belirttiğim gibi mantıksal ve düşünsel açıdan tutarlı bireyler yaratmaktır. "gençlerin fenni ve felsefi bilgilerini artırmak ve bir şekilde sosyal ve ilmi bir inkılabın şartlarını hazırlamaktır."[26] Bu nedenle "dil" onun için en önemli araçtır. Özellikle bireylerin kendi ana dilleriyle bireysel ve toplumsal iletişimi gerçekleştirmeleriyle mümkündür. O dönemde Osmanlı aydını milli bir dilden yoksun olduğu için önemli sayılabilecek felsefi ve siyasal kavramlar geliştirememişlerdir. Baha Tevfik'e göre toplumda hem felsefeyi yaygınlaştırmak ve sevdirmek için hem de topluma egemen olan bilgisizliği ve yanlış inançları yok edebilmek için gerekli olan şey anlaşılır ve herkesin kullandığı bir dil kullanmak ve bu şekilde felsefi ve siyasal kavramlar dünyamızın oluşturulması gereklidir.

Bu nedenle Baha Tevfik, kullandığı dilde Arapça ve Farsça terkiplerden, tamlamalardan uzak durmuştur. Özellikle felsefe öğretimine dönük ve yayınlarında yukarıda belirttiği ilkeler doğrultusunda sade bir dil kullanmıştır. "Terimler" konusunda görüşleri ise temelde şu noktada yoğunlaşır : Günlük dile uygun bir şekilde terimlerin oluşturulması, mümkünse Türk şivesine, Türk

25Baha Tevfik, "Maksat ve Meslek", *Felsefe Mecmuası*, 1329, C.1, s.3.
26 Baha Tevfik, "Birkaç Söz", *Felsefe Mecmuası*, 1329, C. 1. s. 2.

lehçesine uygun bir tarzda terimler bulunmalı ya da üretilmelidir. Çünkü "terim"siz bilim ve felsefe yapmak mümkün değildir.[27]

Dil konusunda böyle bir tutuma sahip olması nedeniyle "Yeni Lisan" düşüncesinin önemli teorisyenlerinden birisidir diyebiliriz. Ona göre "Yeni Lisan" ülkenin her yerinde herkes tarafından konuşulan, anlaşılan ve yaşayan Türkçe'dir. Bilim alanına dahil terimler ve yerleşmiş bazı kavramlar günlük dile yerleşmiş şekilleriyle korunmalıdır (eğer uygun bir Türkçe karşılığı bulunamıyorsa).[28] Baha Tevfik, Türkçe bir bilim ve felsefe dili oluşturma gerekliliğinden söz ederken, ulusların kendi dillerini geliştirmeye ve yaratmaya çalışmaları gerektiğini vurgular ve ona göre Türk dilinin yabancı kültürlerin, yabancı felsefe ve dillerin etkilerinden ve egemenliğinden kurtarılması gerekir. Yabancı kelimelerin ve kültürlerin edebiyatta olduğu gibi felsefede de düşüncelerin boş buldukları yere hemen akma gibi bir alışkanlıkları vardır.[29]

Felsefe Kamusu

II. Meşrutiyet döneminde dilde sadeleşme hareketi içinde alfabe, imla, sözlük ve terimler konusu da yer almaktadır. Terimler konusunda Yeni Lisan hareketi çevresi ve dolayısıyla da Baha Tevfik'in görüşleri Ziya Gökalp'in düşünceleriyle örtüşmektedir. Fakat Baha Tevfik ve "Yeni Lisan"cılar Arapça ve Latince'den alınan terimleri ait oldukları dilin kurallarıyla üretmekten çekinmemişlerdir.

Terimler konusunda dönemin genel eğilimi; terimlerin Arapça köklerinden üretilmesi noktasında yoğunlaşmaktaydı. Maarif Nezareti tarafından kurulan Istılahat-ı İlmiyye Encümeni, 1330 yılında, felsefe sözlüklerinde bulunan kelime ve tanımların oluşturulabilmesi için uygun olan terimleri içeren örnek bir risale yayınladıktan sonra 1333 yılında Kamus-ı Istılahat-ı İlmiyye adı altında bazı terimleri yayınlamıştır.[30] Fakat bu terimler sözlüğünde hem felsefe terimleri Arapça köklerinden üretilmiş hem de tanımlar ağır Arapça açıklamalarla dil gittikçe "Arapça"laştırılmıştır.[31]

Bu dönemde her alanda olduğu gibi felsefe alanında da Maarif Nezaretinden bağımsız bireysel çalışmalara rastlamaktayız. Özellikle felsefe alanında Rıza

27 A. Nebil-B. Tevfik, *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak*, ss. 3-7.

28 B. Tevfik-A. Nebil, ***Madde ve Kuvvet*** (çevirinin Önsöz'ünden), İst. Dersaadet Küt. (t.y.), s. 3.

29 B. Tevfik, *Felsefe-i Ferd*, s. 52.

30 Agah S. Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, T.T.K. Basımevi, Ank., 1949, s. 353.

31 Levend, age., s. 355

Tevfik'in *Mufassal Kamus-u Felsefe* (İstanbul, 1330, 806+400 s. 2 cilt), İsmail Fenni'nin *Lügatçe-i Felsefe* (İst., 1340, 936 s. 1 cilt) adlı çalışmalarına rastlamaktayız.[32]

Baha Tevfik'e göre iyi ve doğru düşünebilmek için mantıksal ve düşünsel tutarlılık için iyi bir felsefe terminolojisine sahip olmak gerekir bundan dolayı Baha Tevfik, "bütün mütefekkirin-i Osmaniye'ye müracaat ederek, Batı felsefesinde bulunan felsefe terimleri ve kavramlarının Türkçe karşılıklarını ortaya koymaya" başladıklarını, yeni bir Felsefe Kamusu hazırlığında olduklarını belirtir. Bu sözlük için çalışanlar başta Baha Tevfik olmak üzere, Teceddüd-ü İlmi ve Felsefi Kütüphanesi yazarları olduğunu söylemektedir.[33]

Felsefe Kamusu'nun başında şu açıklamalara rastlamaktayız:

Kimya ıstılahatını (terminoloji) bilmeyen bir kimse kimyager değilse mazur görülebilir. Hendese ıstılahatını bilmeyen bir kimse mühendis değilse mazurdur. Kimya ve hendese herkese açık olan bir ilim değildir. Bu alanların uzmanları bu alanların terimlerini bilebilir. Ancak felsefe öyle değildir. Felsefe bütün insanları ilgilendiren bir alandır. İster alim ister cahil olsun, ister doğru ister yanlış olsun herkesin bir felsefesi vardır. Bunun için herkesin doğru bir şekilde felsefesini ortaya koyabilmesi için düzgün bir felsefe terminolojisine sahip olması gerekir.[34]

Baha Tevfik ve Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi çevresinin ortaya koymaya çalıştığı bu küçük ama ilk olan Türkçe felsefe sözlüğü çalışmasında yapılmaya çalışılan şey, Türkçe karşılıkları var olan kelimeleri Türkçeleştirmek, ıslah etmek ve hatta mümkünse tamamen değiştirmek, yeni Türkçe kelimeler yaratmaktır. Bu şekilde oluşturulan ve sadece Felsefe Mecmuası'nın her sayısında ayrı bir forma içinde yayınlanan Felsefe Kamusu ancak derginin birinci cildiyle sınırlı kalmış, bir kitap boyutunda geliştirilememiştir.

Bu özgün Felsefe Kamusu çalışması bu alanda büyük bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktaydı. Felsefe Kamusu'nda, felsefe terimlerini belli bir sıra içinde açıklamaya, Türkçe karşılıklarını oluşturmaya çalışılmıştır. Çoğu terimler Fransızca olduğu için bu terimlerin tek bir kelime ile Türkçe karşılıklarını bulamadıkları için bazen iki veya üç kelimeyle ifade etmişler ve kelimelerin Fransızca karşılıklarını da yazmışlardır.

Ülkemizde felsefe serüveninin önemli dönüm noktalarında karşımıza çıkan

32 Levend, age., s. 355.

33 B. Tevfik, "Maksat ve Meslek", *Felsefe Mecmuası,* S.1, C.1, s. 1, "Felsefe Kamusu", *Felsefe Mecmuası,* C.1, S.1, Forma 2, s. 7.

34 B. Tevfik, "Felsefe Kamusu", *Felsefe Mecmuası,* C.1, S.1, Forma 2, s. 7.

Baha Tevfik'in, 1329 (1912-13) yılında Felsefe Mecmuası'nda her sayının sonunda ek bir forma içinde yayınladığı bazı felsefe terimlerinden oluşan Felsefe Kamusu, bildiğimiz kadarıyla kültürümüzde bir ilki gerçekleştirmiştir. Derginin ilk cildinde bu terimler *Felsefe Kamusu* adı altında topluca yayınlanmıştır. Sözlük toplam 121 adet felsefe teriminin Fransızca karşılıkları ile birlikte, bulunabilen Türkçe karşılıklarını ve gerekli olan yerlerde kısa açıklamaları içermektedir. Bazen felsefe terimlerini veya felsefi doktrinleri önce Fransızca'sı sonra Osmanlıca'sı verilerek açıklaması yapılırken bazen de o kelimenin Fransızca okunuşu, Türkçe olarak kabul edilmiş ve o şekilde sözlüğe konulmuştur. Felsefe tarihimizin bu ilk felsefe sözlüğünde yer alan bazı kelimeler aşağıdaki şekliyle yayınlanmıştır:[35]

- İbtâliye: Nihilisme- bilcümle eşyanın ve bilcümle hakikatin inkarı mesleği
- İttihadiye: Monisme- kainatta maddi alemle manevi alemin ayrılması mümkün olmayan bir surette yekdiğeriyle içiçe olduğunu iddia eden meslek. Vahdet-i mevcut mesleği.
- İçtimaiyât: Sociologie- insanların toplum halinde yaşamalarının kanunlarını konu alan ilim
- İhsaiyât:Statistique- istatistik ilmi
- İsmiye:Nominalisme- umumi fikirlerin birer vucudu yoktur. Bunlar zihni birer eşyadır. Ancak birer kelime birer isimdir.
- İzafiye: Relativisme- eşya hakkındaki vukuf-u beşeriyenin nisbi ve izafi olduğunu iddia eden meslek.
- İtikadiye: Dogmatisme- Hiçbir surette tebdili caiz olmayan ve ekseriya dini olan itikatlara bağlanıp kalmak mesleği.
- İnkariye : Atheisme- Allah tanımamak yani dinsizlik mesleği.

Felsefe Kamusu'nda yer verilen felsefe terimlerinin çoğu, görüldüğü gibi Arapça köklerden türetilmiş ya da Arapça olan kelimelerdir. Bu kelimelerin yanında Fransızca karşılıklarına da yer verilmiştir. Bu sözlükle Latince ya da Fransızca kelimelerin, örneğin "Monisme" kelimesinin "ittihadiye" olarak değil, "monizm" şeklinde Türkçeleştiğini görmekteyiz. Sanki Baha Tevfik bu tutumuyla felsefe terimleri içerisinde Türkçe karşılığı bulunmayan ya da üretilemeyen kelimelerin Fransızcalarını bu şekilde Türkçeleştirerek, dilin Arapça'dan bağını koparmak ve Batı uygarlığı ile iletişimi gerçekleştirmek istemektedir.

35 *Agy.*, ss. 171-178.

Türk düşünce tarihinde uluslaşmak, ulus toplumu haline gelmek için yürütülen çalışmaların önemli aşamasını oluşturan dilde sadeleşme veya dilde "Türkçülük" hareketinin günümüze değin farklı boyutlara ulaştığını görmekteyiz. Arapça ve Farsça dil kurallarından kaçarken, soluğu Çağatay dilinde almaya varan ya da Fransızca ve İngilizce gibi batı dillerinin egemenliğine terk etmeye kadar giden bir dil serüveni yaşanmış ve hala yaşanmaktadır. Bu savaşıma bir tepki olarak bazen dilimizi "Türkçe"leştirirken, anlamak için sözlük kullanılan kelimelerle de "Türkçe"leşmeden uzaklaşılmıştır. Bu nedenle "Türkçe"yi bilim ve felsefe dili olarak varetme ya da konuşma dili olarak yaşatma savaşı, bir "uygarlık" ya da "muhafazakarlık" sorunu olarak güncelliğini hala korumaktadır.

İngiliz Gözüyle Türkler IV

İstanbul'daki Nisan Ayaklanması[1]

Francis McCULLAGH*
Haz. ve çev.: Uygur KOCABAŞOĞLU*

Abdülhamit'in tahtından indirilmesine yol açan dramatik olaylar arasında, kuşkusuz en önemlilerinden birisi 13 Nisan'daki İstanbul Ayaklanması'dır. Bu, Temmuz devriminden hemen sonra başlayan Abdülhamit entrikalarının doruk noktasıdır. Ancak bilebildiğim kadarıyla bu büyük olayın şimdiye kadar kamuya yeterli bir açıklaması yapılmamıştır. Sanırım bunun birinci nedeni, olayın hemen ardından Makedonya'dan gelen ordunun, gazeteciler açısından, o an için, ayaklanmanın heyecanını ikinci plana itmiş olmasıdır. Üstelik olayın önde gelen aktörleri pek fazla konuşmak eğiliminde değildirler; başlıca şu nedenle ki 13 Nisan'da hepsi gafil avlanmışlardır. Bunun tek istisnası fesadı tertib eden Eski Türkler'dir ama onlar da, tümü asıldığı için konuşabilecek durumda değildirler. Ben, ayaklanmanın eksiksiz bir öyküsünü kamuya sunabileceğimi düşünmek gibi bir iddia taşımıyorum; ancak o sırada İstanbul'da bulunduğum ve o zamandan itibaren Jön Türkler arasında yaşadığım ve bu ayaklanma hakkında en çok şey bilen iki kişiyle, Sadrazam Hilmi Paşa ve İstanbul'daki Birinci Kolordu'nun Komutanı Mahmut Muhtar Paşa ile konuştuğum için, *Dublin Review* okurlarına, olayın, her hal ve kârda, inanılır kaynaklardan sağlanan öyküsünü aktarma cüretinde bulunacağım.

İstanbul'da 13 Nisan öylesine güzel başlıyordu ki günümü yaşadığım latif

* *New York Times*'ın St. Petersburg muhabiri.
* ODTÜ Tarih Bölümü
1 *The Dublin Review,* Cilt 145, sayı 291 (Ekim 1909) s. 283-305.

Boğaziçi köyünde geçirmeye karar vermiştim. Ancak bir arkadaşımı uğurlamak üzere iskeleye gidince kararımı değiştirdim; şehre gitmek üzere bir bilet aldım. Planlarımdaki bu değişiklik, işin aslına bakılırsa, iskelede beklediğimiz sırada arkadaşımı tanıyan yaşlı bir Türk'ün ona yaklaşıp, alışılagelmiş selamlaşmadan sonra, İstanbul'da çarpışmaların devam ettiğini ve dolayısıyla oradaki mülkünün güvenliği açısından şehre gitmek zorunda olduğunu söylemesiyle ilgiliydi. Bu bilgi bana tercüme edildiğinde, Ayasofya'nın ortadan kaybolduğunu duymuş olsam bundan fazla şaşırmazdım. Ne ki, bize bilgi veren kişinin sözüne güvenilir birisi olduğunu arkadaşım bana söylediğinde bir gazete muhabiri olarak o gün yerimin şehirde olduğunu hissettim. Kararımı vermem için pek fazla sürem yoktu, çünkü vapur çoktan yanaşmıştı. Hareket etmeden vapurda yerimi aldım ve biz, İngiliz arkadaşım ve ben, yaşlı Türk'ü yeniden sorgulamaya başladık. Ne ki bu zor bir işti, muhtemelen bir inme nedeniyle yaşlı adamın sesi belli belirsiz çıkıyordu. Adamın söylediklerinde belli ki birşey vardı. Bunu yolcular arasında hüküm süren şaşkınlıktan anlamak mümkündü. Nitekim yolcular bir sonraki iskelede vapuru sesizce terkettiler ve gemi şehre doğru yolculuğuna boş olarak devam etti.

Paniğe tutularak gemiyi terkedenlerin başında bu inmeli Türk'le geminin sahibi olan işletmenin direktörü, yaşlı, varlıklı görünüşlü bir Osmanlı geliyordu. Bu zat evine koşmuş ve o güvenlik cennetine varır varmaz da geçirdiği bir kalp krizi sonucu ölüvermişti. İzleyen birkaç gün içersinde kalp krizinden ölenlerin sayısı yarım düzineyi bulmuştu.

Hepimizin gemiyi niçin terkettiğimizin açıklaması zordur. Bununla birlikte sanırım, insanlar bazan belirsiz tehlikelerden, iyi tanıdıkları tehlikelere göre daha fazla korkarlar. En belli belirsiz bir şekilde bile tanımlanamayacak bir tehlike karşısındaydık. Ve bir vapur, cansız bir varlığın duygusuzluğuyla ve bir makinenin kalpsiz dakikliği ile bizi o belirsiz tehlikenin tam içine götürmeyi öneriyordu. Dolayısıyla hiç şaşmamak gerekir ki, yolculuğumuzun sonunda bu türden bir felaketin bizi beklediğini tam anlamıyla idarek edince hep birlikte bu daveti reddettik. Yolcuların pek çoğu evlerine döndü; benim gibi kimileri de olayın içine kesin olarak dalmadan kafamızı toplamak ve bir parça ek bilgi edinebilmeğe karar verdik.

Arkadaşım Türkçe ve Rumca konuştuğu halde ve çevrede sürekli bir sohbetin kaynamasına rağmen, iskelede herhangi bir ek bilgi edinemedim.

"Askerler kendi aralarında çarpışıyorlar" sürekli olarak tekrarlanan bir cümleydi. Ayrıca birbirinden bağlantısız olarak, "Meclis'in, Hükümet'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tümünün temizlendiğini"; "Meclis-i Mebusan ve Babıali'nin askeri birliklerce kuşatıldığını"; "kimsenin İstanbula girmesine izin

verilmediğini" ve "askerlerin (yabancıların oturduğu) Pera'ya hücum ettiğini" işitiyorduk.

Bir grup Kürt hamal ve aylak- hatırlanacağı gibi on üç yıl önce Abdülhamit adına Ermeni katliamlarını yürüten ayaktakımı- bu konuşmaları sabırsızlıkla dinliyordu ve yağma başladığını (bunun asılsız bir dedikodu olduğu anlaşıldı) duyduklarında gözleri garip bir şekilde parladı ve o sırada, iskelede tesadüfen bulunan biz "gavur domuzları"na, arkadaşıma ve bana, fanatik bir nefretle, gözlerini ayırmadan bakmaya başladılar. Bu bakışlar bana, çocukken çok sık gördüğüm, Ulster Orangemen'lerinin[2] "On İkisi"ndeki kara bakışlarını hatırlattı. Nihayet biniş yerinin en uzak köşesinde kendi aralarında bir konsültasyon yaptılar. Bir sonraki vapur yanaştığında işi bıraktılar (en azından işi olanlar) ve tek vücut olarak şehre hareket ettiler. Geriye kalan diğer yolcular arkadaşım, hükümet dairelerinde çalışan birkaç memur ve bendim.

O parlak bahar sabahında Boğaziçi en güzel günündeydi ama benim onun güzelliklerini görecek halim yoktu, en azından yanan Elçilikler'den çıkan dumanı görmek için kıyıyı seyretmekle meşgüldüm. Duman tütmüyordu ama tüm Elçilikler ve Konsolosluklar, bir tehlike işareti olarak, Hıristiyan Avrupa'yı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları dışındaki donanmaları etkilemek üzere bayraklarını çekmişlerdi. Tehlikenin bir başka belirtisi, sabahları istisnasız kalabalık olan, hemen hemen sabah saat dokuzda Strand kadar kalabalık olan Galata Köprüsü'nün korku veren tenhalığıydı. Ama şehrin dış görünüşü çok az değişikti. Köprünün İstanbul tarafındaki ucunda, Valide Camii'nin (Yeni Cami) merdivenlerinde yerli ahaliden oluşan fesli ve sarıklı muazzam bir kalabalık birikmiş, tam bir hareketsizlik ve sessizlik içinde bakınıyorlardı. Neye baktıklarını köprüye çıkana kadar göremedik. Sonra, köprünün İstanbul ucunda, süngüleri güneşte parlayan bir sıra askeri farkettik. Yanlarında bir makineli tüfek de vardı ama hiçbir subay yoktu. Sol taraflarındaki tahta bir sundurmanın içinde, köprüden bir araba içinde geçerken isyancılara güçlü bir nutuk atarken öldürülen bir yüzbaşının cansız bedeni yatıyordu. Bir grup adam ve çocuk sundurmadaki yarıklardan cesede bakıyorlardı. Yaklaşık onbeş gün sonra, aynı kişiler aynı merakla yüzbaşıyı öldürenlerin, cinayeti işledikleri aynı yerde, darağacından sallanan cesetlerine bakacaklardı.

Daha sonra hayretle öğrendim ki - sayıları toplam bir düzineden fazla

2 Irlanda'da XVIII. Yüzyilin sonlarinda kurulan ve Protestanlarin egemenligi için mücadele eden gizli bir örgüt ve bunun mensubu. «On Ikisi» ile Ingiliz yönetimine karsi çikisin önemli kirilma noktalarindan biri olan 1912 yili kasdediliyor olabilir (çev. n.).

olmayan- köprünün ucunda sıralanmış bu askerler, daha fazla isyancının İstanbul'a girmesini önlemek amacıyla askeri otoriteler tarafından oraya yerleştirilmişlerdi. Ama sayıları niye daha fazla değildi ve başlarında niye bir subay yoktu bunu söyleyemem. Pera'da öğle yemeyi yedikten sonra köprüye döndüğümde askerler ortadan kaybolmuşlardı. Sanıyorum makineli tüfeklerini de yanlarına alarak bunlar da isyancılara katılmışlardı. Böyle yapmış olmalarına da şaşmamak gerekir çünkü bir avuç dolusu umutsuz ve subaysız asker, hiçbir hayat belirtisi göstermeyen ve birkaç saat sonra havlu atmış olan bir Hükümet için sayıları binleri bulan isyancılara ateş açmak sorumluluğunu kendi başlarına nasıl üstlenebilirlerdi?

Otoritenin zayıflığı ve kararsızlığı bu ölümcül gün boyunca attığım her adımda beni etkilemişti ve o zaman bunu anlayamamıştım. Sadrazam ve Birinci Kolordu Komutanı, her ikisi de kendisinin sorumlu olmadığını söylüyordu. Her ne kadar bunların, özellikle de Mahmut Muhtar Paşa'nın lehine pek çok hafifletici sebep var idiyse de bir ölçüye kadar her ikisinin de sorumlu olduğu sonucuna vardım. İttihat ve Terakki Cemiyeti de aynı kanıyı paylaşır olmalıdır ki, Selanik'deki şubesinin Temmuz Devrimi'nin birinci yıldönümü vesilesiyle iki ay kadar önce "Bütün Osmanlılar'a" hitap eden beyannamesinde, mevcut Hükümet'in Nazırları ve özellikle de sanırım Hilmi Paşa için, bu örgüt, yeri gelmişken şunları söylüyordu:

"*bir yıldır görev başında olan ve yetenekli oldukları sanılan bu insanların korkaklığı, kararsızlığı ve yetersizliği vatanın bağrında nerdeyse öldürücü şu iki yarayı açmıştır:*

13 Nisan İstanbul ayaklanması ve Adana'daki trajik musibetler."

Cemiyet'in Hilmi Paşa hakkındaki kanaati konusunda bu kadar yeterli. Mahmut Muhtar Paşa hakkında ise kesinlikle hiçbir şey söylemiyor. Ancak 24 Ağustos'ta bu beyefendi Birinci Kolordu Komutanlığı görevinden istifa etmek ve Suriye Valiliği'ni kabul etmek zorunda kalmıştı. Onun durumu zordur; çünkü kendisi olağanüstü yetenek ve kararlılığa sahip, daha önce benzer iki hareketi, birisi 1908 sonlarında Taşkışla barakalarında, diğeri ise 1909 Mart'ında Yıldız'daki Suriyeli zuhaf askerleri arasında meydana gelen olayları kolaylıkla bastırmış birisidir. Ne ki 14 Nisan'da evi, kanına susamış isyancılarca kuşatıldığında ölümcül bir yanlış yapmış ve bir yabancının, Sir Wiilliam Whitall'un, yatıyla onu ülke dışına kaçırmasına izin vermişti. Eğer bunu yapmamış olsaydı, ayaklanmayı bastırmaktaki başarısızlığı için Cemiyet tarafından muhtemelen bağışlanacaktı. Ama o zaman da kesinlikle isyancılar tarafından vurulmuş ola-

caktı.

Mahmut Muhtar Paşa'nın ayaklanmaya ilişkin öyküsünü biliyorum. Ancak tümünü aktarmak çok uzun olacağı için, kendimi, bundan yer yer yapacağım alıntılarla sınırlandıracağım. Paşa, Üsküdar yakınlarındaki Moda'da yaşar ve 13 Nisan sabahı saat yedide, Harbiye Nazırı, Zaptiye Nazırı ve Birinci Kolordu'nun İkinci Tümen Komutanı Cemal Paşa'dan, iki piyade müfrezesinin ayaklandığı ve Ayasofya Meydanı'ndaki Meclis-i Mebusan önünde toplandıkları yolunda telgraflar alır. Derhal İstanbul'daki Harbiye Nezareti'ne gider. Hemen burada açıklamalıyım ki, bu Harbiye Nezareti ya da Türkçe'de söylendiği şekliyle Seraskerlik, İstanbul'un yedi tepesinden birisinin zirvesinde, Ayasofya'dan yarım mil kadar uzaklıkta yer alır ve savunmasını kolaylaştıran barakalar, duvarlar ve parmaklıklarla çevrilmiştir. Seraskerlik'teki askerlerin "bir tür hareketlenme isteği" gösterdiklerini anlayan Mahmut Muhtar, "uzunca bir süre bunlara nutuk atar" ve asker olarak duygularına hitap eder.

Daha sonra Harbiye Nazırı'ndan Babıali'deki Hükümet toplantısına katılması için bir mektup alır. Babıali Ayasofya'dan on dakikalık yürüyüş mesafesindedir ve söz konusu olan gün oldukça korumasızdır. Bu davete ilişkin olarak Mahmut şunları yazıyor:

"Birliklerin kontrol edilemediğini, süvari, topçu ve makineli tüfeklerin gelmesini beklediğimi ve bunlar gelince saldırıya geçmenin zorunlu olduğunu ve bu arada benim askerlerle birlikte kalmamın kaçınılmaz olduğunu; eğer onun önerisini kabul ederek Babıali'de onlara katılırsam isyancılar tarafından kuşatılmamız tehlikesinin bulunduğunu, kendisinin ve öteki Nazırların bu koşullar altında yapabilecekleri en iyi şeyin derhal Harbiye Nezareti'ne gelmek olduğunu belirterek cevap verdim."

Bu arada Beyazıt Meydanı'nın, Seraskerliğin önündeki bölümü kalabalıkla doldu ve bunlardan bazıları "geçit alanına girmeyi başardılar ve burada birliklerimizin bir kısmını Şeriat, yani İslam'ın kutsal yasası, adına yanlarına kazandılar". Bu propaganda, kendilerini din adamı gibi göstermek isteyen gericilerin kafalarına sardıkları sarıklarla büyük ölçüde güçleniyordu.

Bu ölümcül propagandayı önlemek için Mahmut Muhtar bizzat askerlerin arasında dolaşıyordu ve bir yangın hortumu getirterek sonunda kalabalığı biraz geri püskürtmeyi başardı. Bütün bunlar olurken, sürekli olarak, şehrin çeşitli yerlerinde askerlerin karşı tarafa geçtikleri yolunda haberler alıyordu; ancak öte yandan takviye birlikleri yetişti ve süvariler sonunda alanı temizlediler.

Lakin, aynı yetkiliye göre, Hükümet herşeyi berbat etti.

Hükümet umudunu din adamlarının özellikle de Şeyhülislam'ın ve Fetva Emini'nin nasihatlarına bağlamıştı. Çok sayıda ulema, onları dağılmaya ikna etmek üzere isyancıların arasına karışmış olduğu için, İstanbul'daki din adamlarının yarısını vurma tehlikesini göze almadan artık asiler üzerine ateş etmek de mümkün değildi. Hükümet ve Harbiye Nazırı bu nedenle sürekli olarak Mahmut'a şiddet kullanmaktan ve hatta köprüyü açmaktan kaçınmasını emrediyordu. Onlar muhtemelen büyük ölçüde kan dökülmesinin (bu Türkler için umulmayan bir zayıflıktı!) sorumluluğunu kendi üstlerine almaktan çekiniyorlardı. Ve öğleden sonra hem Sadrazam hem de Harbiye Nazırı istifalarını Sultan'ın ellerine bıraktılar.

Bu adımın bir sonucu ve yeni bir Hükümet'in atanması nedeniyle on bir gün süreyle kriz sona erdi ve Abdülhamit zafer kazandı. Şimdi yeni Hükümet, Mahmut Muhtar'a, (affedilmiş isyancılar da dahil) askerlere "Padişah'ın kutsal selamlarını ve aynı zamanda bundan böyle Şeriat'ın devlet yönetiminde herşeyden önde geleceğini bildirmesini"; sadık birliklerin isyancı silah arkadaşlarıyla tokalaşabilmeleri için Ayasofya Meydanı'na sevkedilmesini emrediyordu.

Mahmut Muhtar bu emirlerin her ikisine de uymayı reddetti; aynı anda istifa etti ve evine gitti. Heyet-i Vükela'ya ilişkin gözlemlerinin kimisi kuvvetli bir dille ifade edilmiştir. Bu Heyet'in, "büyük ölçüde, bunalım anlarında görevlerini yapmak için gerekli enerjiyi ortaya koyamayan korkak adamlardan oluşmasının bu harekete - ayaklanmayı izleyen gerici hareket - izin verdiğini, bunun geniş çapta yayılmasına ve işin başında yok edilebilecekken büyük önem kazanmasına yol açtığını" ileri sürmektedir. O zaman, eğer "Heyet-i Vükela, durumun gereklerine göre hareket etmek yeteneğini yitirmemiş ve neredeyse büsbütün felç olmamış olsaydı, Babıali'de oturmak yerine Harbiye Nezareti'nde toplanabilirdi. Sadık birliklerin koruması altında Harbiye Nezareti'nde toplanan Hükümet, durumu yüksekten bakma olanağına sahip bir şekilde değerlendirebilir ve gerekli kararları sükunetle alabilirdi. Bu durumda alınması gerekli ilk karar derhal sıkı yönetim ilan etmek ve ordunun Başkomutanı'na diktatoryal yetkiler vermekti."

Mahmut Muhtar, Harbiye Nazırı'nın işin daha başında, Başkomutan'ın gelmesini beklemeksizin, sadık birlikleri Seraskerlik'te toplaması gerektiğini düşünmektedir ki böylelikle, "sabahın erken saatlerinde Meclis'in önünde toplanmış olan isyancıları, kalabalık iyice toplanmadan kuşatmak kendisi için kolay olabilirdi."

Mahmut Muhtar'ın bu ifadesine göre hüküm vermek gerekirse kendisi de hiç suçlanamayacak durumda değildi; ancak doğal olarak bu tek yanlı bir açıklamadır ve kendisinin Seraskerliğe ulaştığı anda niçin kararlı bir şekilde

hareket etmediğinin uygun bir açıklaması yapılmamaktadır.

Hilmi Paşa'ya gelince, kendisiyle Babıali'de geçen 11 Haziran'da yaptığım sohbette bana, Mahmut Muhtar'ın zor kullanmasına izin vermediğini itiraf etmişti ama bu tutumunu büyük bir beceriyle savunmuştu.

"13 Nisan sabahı" demişti, "İstanbul'daki garnizonun hemen hemen tümüyle güvenilmez olduğunu gördüm. Ayrıca, geçen Temmuz'dan bu yana yaklaşık 30.000 ya da 40.000 kötü kişinin Başkent'e sızdığını ya da yerel hapishanelerden salıverilerek yağma ve katliam için yalnızca fırsat bekledikleri gerçeğini de dikkate almam gerekiyordu. Eğer bu koşullar altında Ayasofya meydanındaki yüzlerce isyancıya ateş edilmesine izin vermiş olsaydım, ihtimal odur ki, düzeni yeniden sağlamak yerine bu sert önlem tam bir karmaşa yaratabilirdi. Şehrin her sokağında korkunç bir düzensizlik başgösterebilir ve Hükümet'in emrinde olan (en çok 2.000 ya da 3.000 kişiden oluşan) küçük bir birliğin yalnızca İstanbul, Pera, Galata, Üsküdar ve banliyölerde -bildiğiniz gibi buraları yoğun olarak yabancılarla meskundur - düzeni sağlaması; Meclis'i, mebusları, bakanları, sefaretleri, yabancıların meskenlerini, tophaneyi, cephanelikleri vs. koruması kesin bir imkânsızlık olmakla kalmaz; o küçük birliği de, özellikle Abdülhamit'in isyancıların yanında olduğu kendilerine söylendiğinde, elde tutmak mümkün olmazdı. Hükümet'in kısa bir sürede Makedonya'dan takviye alacağı doğruydu ancak, bu takviyenin Başkent'te korkunç şeyler olmadan ve yabancı birlikler çıkarma yapmadan yetişebileceği kuşkuluydu. Genel olarak yapabileceğim en iyi şeyin taviz vermek, güçlü bir Meşruti ordunun başında Meşruti bir generalin bu isyancılarla başetmek üzere gelmesini beklemek olduğunu düşündüm. Ve olay benim beklentimi haklı çıkardı."

Hilmi Paşa'ya niçin daha önce önleyici tedbirler almayı ihmal ettiğini sormadım. Sormuş olsaydım ve o da çok içten konuşsaydı, o soruyu kendisine değil de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yöneltmem gerektiğini bana tavsiye edebilirdi. Zira o sırada Cemiyet'in Hükümet üzerinde sahip olduğu garip istişare ve kontrol rolü muhtemelen Hükümet'deki insiyatif ve sorumluluk alışkanlığını zayıflatabilir ve Sadrazamı bu bilinmeyen ama görünüşe göre herşeyi bilen efendileri karşısında çok bağımlı bir duruma düşürebilirdi. Bu mevcut durumda her iki taraf da -Hükümet ve Hükümet'in arkasındaki güç- muhtemelen, önleyici tedbirlerin karşı tarafça alınmasını bekledi ve benzer durumlarda genellikle olduğu gibi her iki taraf da hiçbir şey yapmadı. Bunu, Cemiyet'e karşı kusur bulmak niyetiyle söylemiyorum çünkü Abdülhamit tahtta oturduğu sürece devlet içinde devlet (*imperium in imperio*) olarak kalmaya karar vermek yoluyla Cemiyet, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra gizli bir cemiyet olmaktan çıkıp Hükümet üzerinde güçlü etki yapan bir duruma gelmiş olsaydı

ülkeye vereceği zarardan muhtemelen daha az zarar vermiş olurdu. Şurası bir gerçektir ki, Jön Türkler ülkelerini yeni bir hayata kavuşturmak için hangi politikayı benimserlerse benimsesinler hemen hemen aşılmaz engellerle karşılaşacaklardı. Karşılaşacakları en büyük güçlüklerden birisi, ne çok güçlü ne de çok zayıf bir Sadrazam bulmak olacaktı. Kâmil Paşa çok güçlü ve bencildi, bu nedenle Cemiyet onu düşürdü. Hilmi Paşa ise diğer uçtaydı ve bu nedenle Cemiyet onu da düşürmek istemektedir.

13 Nisan'da Hilmi'nin önleyici tedbirleri ihmal edişi konusuna dönersek, Sadrazam, neler olacağı konusunda pek çok uyarı almış olduğunu itiraf etmiştir. Muhalefetin liderleri bile onu uyarmışlardı ve kendi ifadesine göre, 10 Nisan'da "çok yüksek şahsiyetler"le bir toplantı düzenlemiş ve onlara halkın coşkusunun kendisini korkuttuğunu söylemiş ve onlardan Ordu'ya güvenip güvenemeyeceğini sormuştu. Olumlu bir cevap alınca ortaya çıkabilecek herhangi bir karışıklığı çok fazla endişe duymadan karşılayabileceğini ummuştu ancak ne zaman ki 13 Nisan'da Selanik Avcı Taburları'nın -Temmuz devriminden sonra Cemiyet'in anayasayı korumak üzere Makedonya'dan göndermiş olduğu muhafızların- gerici olduğunu anlayınca, "direnme konusundaki her türlü girişimin çılgınlık olacağını" açıklıkla görmüştü.

Bu olayla ilgili olarak benim İstanbul'daki kişisel deneyimlerime ilişkin olarak, Türkler'in istisnasız bana çok nazik davrandıklarını belirtmeliyim. Seyyar satıcılar ve muhterem hocalar, sanki yakın akrabalarıymışım gibi endişe ediyorlar, hayatımı tehlikeye atmamamı rica ediyorlar, kişisel güvenliğimle derinden ilgileniyorlardı. Olağan ihtiyatla davrandığım sürece tehlike yoktu ama Bizans ve İstanbul'un isimleri bile (özellikle bir ayaklanmayla ilgili olarak telaffuz edildiğinde) benimkinden daha güçlü olan sinirleri dahi oynatabilirdi çünkü dünyada hiçbir başka şehirde sokak kavgaları ve halk hareketlerini, hemen hemen her zaman, Altın Boynuz üzerindeki bu eski başkentte olduğu kadar, tarif edilemez dehşet izlemiştir. Bunların kayıtları yalnızca ölü dillerin, Papa III. Innocent, Phrantzes ve Yeniçeriler'in birbirini izleyen ayaklanmalarını anlatan tarihçilerin görmezden gelinen sayfalarında terbiyeli bir bilinmezlik içinde mutlu bir şekilde gizli olmakla kalmıyor; fakat on üç yıl önce Ermeni katliamlarına bizzat tanık olan binlerce kişinin kafalarına da silinmez bir şekilde yazılmış bulunuyor.

Dolayısıyla o gün, kudurmuş vahşi bir hayvanın yolu üzerinde bir yandan öte yana geçen silahsız bir adamın duygularıyla Ayasofya Meydanı ve Babıali'ye ulaştım. Kalabalıklar, neredeyse keder verecek kadar, uysal ve yumuşak tavırlıydı (ben Belfast'daki güruhlara alışıkım) ve aslında, İrlanda'da bir tek tartışmalı seçimde, Temmuz devrimi ve onu izleyen altı ay boyunca gördüğümden çok daha fazla "karışıklık" gördüm. Yakın ya da uzak tüm Doğulular gibi Türk de,

sözcüklerin mahkeme tutanaklarındaki anlamıyla "karışıklık yaratmayı" ya da "düzensizliği" bilmiyor. Ya bacaklarını altına alıp rahat bir şekilde sakince oturarak çubuk içiyor ve bakırdan altlığı olan mikroskopik küçük bir fincandan belirli aralıklarla kahve yudumluyor ya da ortaya fırlayıp insanlığı ürperten canavarlıklar yapıyor. Onun için ikisinin arasında bir yol yok.

Bu nedenle benim için en sinir bozucu olan şey, bütün bu hareketin arkasında ne olduğuna ve bundan sonra ne olacağına ilişkin korkunç belirsizlikti. Bu esrarengiz ayaklanmadan beklenebilecek kişisel risk, yol kesen bir haydudun hain bir ruhun hayaletine katlanması türünden, savaşta insanın hazır olduğu belirli ve açıklanabilir tehlikeye benziyordu. Bununla birlikte olay, esas itibariyle Müslüman askerlerin ağırbaşlılığı şayesinde, 1900 yılında Hıristiyan Müttefiklerin Tientsin'i alırken ortaya koydukları dehşetten çok daha az korkunçluklarla ve çok daha yüksek bir kendini kontrolla sonuçlandı.

Dükkânlar hemen hemen tümüyle kapanmış ve pencereler pancurlanmıştı. Bazı dükkânlarda kıvrımlı demirden yapılmış kepenkler yarıya kadar indirilmiş ve bu şekilde bırakılan açıklıktan dükkan sahibi -bir tehlike anında hemen kapatabilecek şekilde kepengi kafasının üzerinde tutarken - içinde bulunduğu oyuğun ağzından bir grup azgın tazıya bakan bir tavşanın gözleriyle bakıyor; telaşla geçip gitmekte olan yoğun insan kalabalıklarını seyrediyordu. Evlerin çoğunun önüne siperler yapılmıştı ve sokaklarda trafikten eser yoktu; ne araba, ne tramvay, ne yük taşıyan hamallar. Yalnızca seyrek aralıklarla asker kümeleri Ayasofya'ya doğru telaşla yürüyor ve kılıksız adam ve çocuklardan oluşan heyecanlı kalabalıklar sürükleniyordu. Saygıdeğer bir şekilde giyinmiş insanların ve kadınlarla çocukların kesinlikle ortalıkta görülmeyişleri az çok rahatsız edici bir izlenim yaratıyordu. Önceki sekiz ayın vatanperver şenliklerinde sokaklarda yüzlerce peçesiz kadın yüzü görmüştüm ama şimdi hürriyetin parlak güneşi kaybolmuş ve İslam fanatizminin kara kasırgası bir kere daha esmeye başlamıştı ve Müslüman kadınlar yeniden yüzlerini kalın çarşafın arkasında gizlemişler ve köleleriyle birlikte haremin en kuytu ve gizli yerlerine çekilmişlerdi.

Araba tekerlekleri gürültüsü duyduk. Bu alışılmamış ses herkesi merak içinde bıraktı ama araç yalnızca genç bir Suriyeli mebus olan Emir Muhammet Arslan'ı taşıyordu. Soğukkanlı tavrı ve rahat, senatörvari gülümseyişi, on dakikadan daha az bir süre içinde kendisine egemen olacak korkunç kader hakkında hiçbir önseziye sahip olmadığını gösteriyordu.

Babıali'yi öylesine kalabalık buldum ki bir tren istasyonunu andırıyordu. Geniş revaklarından birisi Sefaretlerin son derece iyi giyim-kuşamlı dragomanlarıyla dolmuştu. Mükemmel bir Fransızca ile neşeli ama ihtiyatlı bir şekilde sohbet ediyorlar ve birbirlerine sigara sunuyorlardı.

Sadaret'e bitişik salonda bir grup Türk oturuyordu ve bunların sıkıntılı suskunlukları, yabancıların küstah canlılıklarıyla tam bir tezat teşkil ediyordu. Bunlar arasında ünlü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Başkanı ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, tırnaklarını yiyen Sadaret Kâtibi, Evkaf Nazırı ve Zaptiye Nazırı (kendi dairesi yakındaydı ve burası tabureler üzerinde uyuklayan üç melankolik jandarmada dışında terkedilmişti) vardı. Babıali'nin diğer daireleri kapalıydı.

Ahmet Rıza öğleden sonra ikiye kadar bekledi ve sonra Hükümet'in istifa edeceğini öğrenince kendi istifasını da yazdı. Benzer koşullar altında bir Edmund Burke, hiçbir zaman ölmeyecek birşeyler yazardı. Fakat maalesef Ahmet Rıza'nın Meclis'e yazdığı mektup, esefle belirtmeliyim ki, Türkiye'ye döndüğü andan itibaren bu vatanseverin gösterdiği küçüklüğü ele veriyordu. "Şu ana kadar" diye yazıyordu, "hayatımı ülkem uğruna feda ettim. Şahsıma karşı yöneltilen hareketin ve vatanın çıkarları karşısında şimdi Meclis-i Mebusan Reisi olarak istifamı veriyorum."

Böylece, tüm liberal düşünceye karşı gerçekleştirilen büyük bir askeri fesat içinde kendisi son derece önemliymiş gibi, kişisel olarak kendi şahsına karşı yürütülen bir hareketten söz etmekteydi.

Babıali'nin hemen hemen yüz metre ilerisinde, Ayasofya'ya giden dar bir sokağın köşesinde, yanaşmak için acele ettiğim bir grup Türk vardı. Ama ben onlara ulaşamadan birkaç el silah sesi duyuldu - bunlar çok muhtemeldir ki zavallı Arslan Bey'i yere yıkan silahın sesleriydi- bunun üzerine kalabalık bir sel gibi benim yönüme akmaya başladı. Bir dakika sonra o kalabalığa kapıldım ve döne döne sürüklenirken yan bir anaforun etkisiyle kendimi Türk gazetesi *Servet-i Fünun*'un bürosu içinde buldum. Binanın kapısı benim arkamdan tabanca patlıyormuş gibi bir sesle kapanırken insan anaforunun geri kalan kısmını dışarda bırakıyor ve bunlar bir süre çılgın gibi ama boşuna çok ağır kapı kanatlarını yumrukladıktan sonra sokak aşağı döne döne sürüklendiler. Bu benim gözü dönmüş panik konusundaki ilk deneyimimdi ama bundan sonraki onbeş gün içinde İstanbul sokaklarında bunlardan yeterince görmeye yazgılıydım.

Saklandığım yerden çıkarken kalabalığın eski yerinde yeniden toplanmaya başladığını gördüm ve ona katıldım. Aynı anda vahşi görünüşlü bir asi çetesi belirdi ve yolun ortasında terlemekte olan bir zaptiye onları ciddiyetle selamladı ve parmağı ile nerede olduğunu pek iyi bilmedikleri anlaşılan Ayasofya Meydanı'nı işaret ederek onları yönlendirdi. O selam önemliydi. Sıradan bir erin İstanbul'un yöneticisi olduğunu gösteriyordu. Sadrazam, arabası içinde farkedilmeksizin geçti ve Büyük Cemiyet'in lideri tam o sırada, öndeki girişte dolu tüfeklerle kendisini bekleyen iki asinin dikkatini çekmemek için bir yan

kapıdan çıkarak Babıali'den sıvıştı. Ordu'nun Şefleri, Dartmoor'dan hapishane giysileriyle kaçmış mahkum canilerin üstlerindekini çıkarışlarındaki gibi büyük bir neşeyle üniformalarından kurtuluyorlardı. Gerici subaylar bile (örfi idare mahkemelerinde kanıtlandığı üzere) tedbir olarak er üniforması giyiyorlardı. Lâkin tüm gözler, korku ve endişeyle, elinde silah olan adama dikilmişti. Ve her ne kadar daha sonraki bilgiler rütbesiz erin, başlangıçta sandığım kadar kendi başına hareket etmediğini görmemi sağladıysa da, hareketin önderlerini tesbit etmenin ve ilk hazırlık aşamalarını takip etmenin güçlüğü bu ayaklanmayı 1908 Temmuz'undaki Jön Türk Devrimi'nin özgün *coup d'etat*'sıyla büyük bir benzerlik içine sokmaktadır. Her iki durumda da ve daha sonra bu ayaklanmanın tahrik ettiği Hareket Ordusu'nun durumunda olduğu gibi, doruğa, normal olarak bizlerin ağır tabiatlı Doğu'dan beklemediğimiz bir çabuklukla ulaşıldı. Ve her üç durumda da, genellikle Türk ayaklanmalarının karekteristik özellikleri olmayan olağanüstü sükunet ve kan akıtmama eğilimini gördük.

Bu günün geri kalan kısmında, kimisi bir iki düzine, kimisi binlerden oluşan çok sayıda isyancı grupla karşılaştım. Hepsi sayısız dereciğin bir dağ gölüne katılması gibi Ayasofya Meydanı'na akıyordu. Küçük gruplar sabah saat 9'dan öğleden sonra 2 ya da 3'e kadar geldiler ve bunları oluşturan kişiler çok heyecanlıydılar. Daha büyük gruplar ise akşama doğru geldiler ve sanki bir törendeymiş gibi muntazam adımlarla geçtiler. Kuşkusuz bu tavır değişikliği, erken gelenlerin asiler olarak ani bir ölüm riskini göğüslemelerine karşın, daha sonra gelenlerin Sultan'ın iradesi sayesinde korkacak birşeyleri olmaması gerçeğine dayanıyordu.

Dolayısıyla beklenebileceği gibi, sözü edilen ilk grupların görünümü düzensizdi ve öldürülmek üzere kovalanan adamların havasıyla hızla koşuyorlar, ara sıra arkalarına ve sağa sola bakıyorlardı. Kan bürümüş gözlerindeki çirkin bakışlardan - bu bakışlar hâlâ aklımdan çıkmaz- ve tüfeklerini kavrayışlarından anlık bir uyarı karşısında ateş etmeye ya da süngülemeye hazır olduklarını söyleyebilirdim. Savaş sırasında, çeşitli kereler, askerlerin ateş hattında fotoğraflarını çektim. Ama bu Türklerin fotoğrafını çekmeye ya da herhangi bir şekilde onların kuşkusunu tahrik etmeye cesaret edemezdim. Ve benim gereğinden fazla ihtiyatlı hareket etmediğim de o gün meydana gelen öldürmelerle ortaya çıktı. Buna Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın, Meclis'in içinde tabancasını isteyen rütbesiz bir ere tabancayı vermekte bir saniye tereddüt ettiği için vurulması da dahildir.

Bütün bu manzarada çok güzel olan birşey de vardı, ancak Doğu'da çoğu kez çok güzel olanla çok gülünç olanı içiçe bulursunuz. Söz konusu olayda da, her hâl ve kârda bu böyle idi. Zira, en çaresiz görünüşlü asi çetelerinden biri Galata köprüsü üzerinde koştururken birkaç küçük, yarı çıplak, kimsesiz sokak

çocuğu çember çevirerek köprü boyunca onların önünde koşuyorlardı ki seyredenlerden ve hatta isyancıların kendisinden müthiş bir kahkaha tufanı koptu.

Saat 3'le 4 arasında, (24 Nisan'da ağır yaralanan) Mr. Frederick Moore'la birlikte ve birkaç bin kişilik bir asi müfrezesinin ardında Ayasofya Meydanı'ndaki ayaklanmanın kalbine ulaşmayı başardım. Nöbetçiler alana doğrudan girmemizi engellediler ancak biz caminin avlusuna girdik ve oradan da alana girmenin yolunu bulduk.

Olup bitenleri iyice görebilmek için bir ağaca tırmandım ve iki güvercinle paylaştığım bir daldan aşağıdaki garip manzarayı seyrettim. İsyancılar arasında bazı din adamı olmayan siviller ve çok sayıda hocayla, sarıkları ve uçuşan giysileriyle göze çarpan softalar vardı. Alanın ortasında, beyaz giysileri içinde, etkil· görünümlü bir grup din adamı -sanırım aralarında Şehlülislam da vardı - ilkin Peygamber'in mukaddes emanetlerinden birisi sandığım ama daha sonra bir makineli tüfek olduğu anlaşılan bir şeyin etrafında kümelenmişlerdi. Tepelerinde Muhammed'in yeşil sancağı dalgalanıyordu.

Bu olayda Meclis-i Mebusan'ın içine giremedim ama şans eseri orada neler olup bittiğinin öyküsünü biliyorum. Bu öykü ayaklanmadan birkaç gün sonra, Bağdat Mebusu ve kısa bir süre önce İngiliz Parlamentosu'nun konuğu olarak Londra'da bulunan ve Cemiyet önderlerinin en akıllılarından birisi olan Babanzade İsmail Hakkı tarafından Selanik'deki *Tanin* için Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bildiğim kadarıyla bu öykü İngilizce olarak daha önce yayınlanmamıştır.

"Ayasofya Meydanı'na vardığım zaman" diye yazmaktadır İsmail Hakkı, "öğleden önce saat 11'e yakındı. Askerler alanı kuşatmışlar ve alanın girişi süngülü askerlerce kontrol altına alınmıştı. Askerlere Mebus olduğumu anlatabilmek için bir parça güçlük çektikten sonra, nihayet alana girmeme izin verildi ve dipçikleri yere dayalı silahlarının yanıbaşında birbirlerine yaslanmış duran ve yeni biçilmiş ekin demetlerinden oluşan yığınları andıran asilerin kuşkulu ve meraklı bakışları altında alanı geçtim. Meclis binasının vestiyerinde asılı duran paltolardan Mebuslar'dan çok azının gelmiş olduğunu anladım.Doğrusu yalnızca yirmi beş üye vardı ve bunlar Halep Mebusu Mustafa Efendi'yi kendilerine Başkan seçmişlerdi.

"Mebusların toplandığı komisyon odasına girdiğimde, fişeklikleri boyunlarına asılı ve tüfekleri ellerinde beş altı askerin şikayetlerini aktarmalarına tanık oldum ve bu olay bana derhal, sevgili ülkemizde sayısız kötülüklerin kaynağı Yeniçerileri hatırlattı. Hiç kuşkusuz isyancıların önde gelenlerinden oluşmuş olan bu heyet, tuhaf, yarı korkak, yarı tehditkâr bir tavır içinde, utanarak ve

aslında çok da basit olan taleplerini[3] yalnızca kendilerini anlaşılmaz kılan bir şekilde açıklamaya çalışıyorlardı... Askerler işlerini bitirip odayı terkettiklerinde Mustafa Efendi Mebusları görüşlerini açıklamaya davet etti. İlk davranan ben oldum. Ülkeyi tehdit eden korkunç tehlikeye işaret ettikten sonra, askerlerin taleplerinin yerine getirilmesinin İmparatorluğun yıkımı anlamına geleceğini anlattım; fakat tam bu noktada adını şimdi hatırlamadığım bir meslektaş kibarca koluma dokundu ve kulağıma fısıldadı: "Ne diyorsunuz? Adamlarından birinin burada olduğunu görmüyor musunuz?" Gerçekten, Şeyhülislam ve ordu adına gelmiş bulunan ulemadan birinin aramızda olduğunu farketmemiştim. Ben konuşmamı tamamlayınca, Mustafa Efendi bana karşı söz aldı, şu anda geleceği düşünmenin sırası olmadığını, herşeyden önce yapmamız gereken şeyin mevcut tehlikeyi defetmek ve başkenti çatışma ve katliamdan korumak olduğunu söyledi. Bu sırada bir ulema heyetinin bazı şikayetleri aktarmak üzere geldiği söylendi ve ulemaya beklemeleri gerektiği bildirildi ve tartışma devam etti. Egemen olan büyük heyecan doğru düzgün bir tartışmayı yürütmemize engel oluyordu. Bu arada diğer mebusların da gelmesiyle komisyon odasında daha fazla kalmamız güçleşmeye başladı dolayısıyla biz de Meclis salonuna geçtik.

"O sırada sayımız yaklaşık 40 kişi kadardı ancak salonda yalnız değildik çünkü bazı askerler içeri girdiler ve tartışmalarda yer almak istediler. Yusuf Kemal Bey ve ben, onların bu müdahalesinin yasalara aykırı olduğunu kendilerine anlatmakta güçlük çekiyorduk ancak sonunda başarılı olduk ve salonu terkettiler...

"Doğal olarak görüşme yaptığımız koşullar sükunet içinde görüşmeyi olanaksız kılıyordu. Herşeyden önce, İmparatorluğun dipsiz bir uçurumun kenarında bulunduğu gerçeği ile sinirlerimiz bozulmuştu. İkinci olarak, Ayasofya Meydanı'nda susmak bilmeyen trompetlerin tiz sesinden, uğursuz kehanetin Ayasofya Meydanı'nda yankılanan bu sesinden son derece rahatsız oluyorduk. Bununla birlikte ilk iş olarak gerçek durumun ne olduğu ve alınan önlemler konusunda Hükümet'ten telefon vasıtasıyla bilgi alınmasına karar verildi. Buna göre Ahmet Nesimi Bey telefona yollandı ve o Sadrazam'ın Harbiye Nazırı'yla birlikte Saray'a gittiğini öğrendi. Daha sonra, emri altındaki birliklerin gücü hakkında bize bilgi veren Mahmut Muhtar Paşa ile haberleştik...

3 Askerlerin istekleri: 1) Sadrazamin, Harbiye ve Bahriye Nazirlari'nin, Meclis-i Mebusan Reisi'nin ve Mahmut Muhtar Pasa'nin görevden alinmasi, baska bir deyisle Cemiyet'in devrilmesi; 2) Alaylilar disindaki tüm subaylarin ordudan çikarilmasi; 3) Hükümet'in Seriat'a uygun davranacagi konusunda resmi güvence verilmesi; 4) Ayaklanmaya katilanlar için af çikarilmasi.

"Bu görüşmeler devam ederken ve bizim tüm protestolarımıza rağmen, asker heyetinin üyeleri her dakika salona giriyorlardı ve sonunda içlerinden birisi tehdit eder bir edayla, 'Yoldaşlarımızdan bazıları Harbiye Nezareti'nde öldürüldüler. Kan aktı. Eğer burda bize saldırılırsa daha fazla kan akacak. Bir karara varın aksi halde gecikmenizin sonuçlarından biz sorumlu olmayız.'

"Sonunda, mebusların dua ve ricalarına boyun eyen askerler salondan çıktılar. Bu sırada Ayasofya Meydanı'nda birkaç yüz hoca ile iki üç bin kadar asker toplanmıştı. En küçük bir işarette, en ufak bir karışıklıkta bunların safları deniz gibi dalgalanıyor, yüzleri beyazlaşıyor, bedenleri yapraklar gibi titriyordu; dişlerini gıcırdatıyorlardı ve bu silahlı kalabalık dinimize ve vatanımıza karşı cinayetlerin en büyüğünü işlemeye hazır görünüyordu. Benim kendi kanaatim odur ki, disiplinli, enerjik, sadık ve komutanlarının emrine itaat eden iki tabur, üstlerindeki üniformalarla ellerindeki silahlardan başka askerlikle hiçbir ilişkisi olmayan bu asi sürüsünü dağıtmaya yeterdi. Ancak zaman geçiyordu ve ayaklanma yayılıyordu. Gariptir ki, şu anda adını hatırlayamadığım mebuslardan birisinin önerisi üzerine Meclis, Harbiye Nezareti'nden Ayasofya Meydanı'na karşı bir saldırı düzenlenmemesini istedi.

"Bu noktada ulema heyetinin hâlâ beklediği konusunda uyarıldık ve onların derhal içeri alınması için emir verdik. İçeri girdiler ve onlarla birlikte onbeş kadar tepeden tırnağa silahlı asker de içeri girdi ve padişah locasının önünde mevzilendi. Fetva Emini en öndeydi ve aralarından medresede ilahiyat hocası, Sultan Beyazıt camiinde görevli Ahmet Rasim'i ve Temyiz Mahkemesi üyesi Haydar Efendi'yi tanıdım. Haydar Efendi'nin grubun sözcüsü olduğu anlaşılıyordu çünkü kürsüye çıkarak ulema ve askerler adına bize bir konuşma yaptı. Her kelimesi bir süngü batırılmış gibi acı veren, her cümlesi ihanete ve cinayete çağrı olan bu konuşmanın Mebuslar üzerinde yaptığı etkiyi anlatmakta kendimi yetersiz bulurum. Cemiyet'in Boğaziçi'nde Kandilli'de açmak üzere olduğu kız okulunu istemiyorlardı çünkü aslına bakılırsa kız okulu açılması Şeriat'a aykırıydı. Meclis-i Mebusan'a kabahat bulmuyorlardı ama Me-

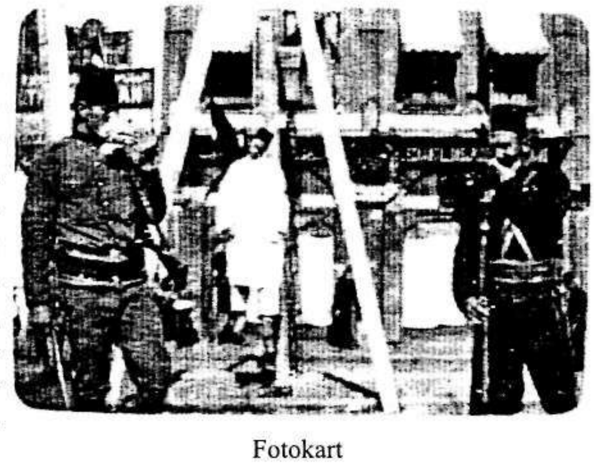

Fotokart

buslar daha dindar olmaya özen göstermeliydiler. Cemiyet üyelerinden birisi olan Hüseyin Cahit'in Şeriat üzerine *Tanin*'de yazdığı makalelere de karşı çıkıyorlardı. Meclis-i Mebusan'da adı bir tarafa not edilen bir sürü alçak vardı."

Burada belirtmeliyim ki Rasim Efendi bu küçük hitabet girişimini yapmış olmaktan şimdi muhtemelen pişmandır, aslında, bir süre önce kendisini ömür boyu hapse mahkum eden örfi idare mahkemesine, söz konusu günde Meclis salonuna hiç girmediğini söylemiştir. Herneyse, İsmail Hakkı Bey'in öyküsüne devam edersek:

"Meclis daha önceden Rasim Efendi'nin konuşmasını kesmemeyi kararlaştırmış olduğu için sözü hiç kesilmedi ve konuşma tamamlanınca, bir süre önce Meclis'e karşı kendi dağınık ve anlaşılmaz konuşmalarını yapmış olan askerler bağırdılar: 'İşte bizim isteğimiz budur.' Böylece Rasim Efendi'nin ayaklananların sözcüsü olduğu açıkca görülüyordu.

"Ancak Meclis'in kutsallığını ihlal eden adamların bizle olan işleri henüz bitmemişti. Daha önce salonda olduğunu farkedemediğim yaşlı, ak sakallı bir binbaşı bir sıranın üzerine çıktı ve insanın normal olarak sokakta duyduğu bayağı bir dille Mebusları tehdit etti ve askerleri heyecana getirdi. O kadar ki Mebuslar ağlamaya başladılar. Bu hatip "vücudunun on beş gün sonra Meclis-i Mebusan önünde bir darağacından sallandığını burada parantez içinde belirtmeliyim," ileri yaşına rağmen hayatını Şeriat uğuruna feda etmeye hazır olduğunu ilan ediyor, 'Şeriat için herşeyimizi feda edelim" diye bağırıyordu, 'yalnızca lafta değil işte de.' Ancak birkaç dakika sonra ayaklananların başına geçmesinin tek nedeninin Şeriat aşkından olmadığını bize açıkça gösterdi çünkü nutkunu, emekli edilecekler listesine alındığını, bir aile babası olduğunu ve karşı karşıya bulunduğu adaletsizliğin Şeriat'a aykırı olduğunu söyleyerek tamamladı."

Bir başka ifadeyle, o, Osmanlı ordusunun son birkaç on yılda başına bela olan, Sultan'ın gözdesi, gericiliğin aleti ve Jön Türkler'in korkulan adamı "alaylı" subaylardan birisiydi. Jön Türkler'in 1908 Temmuz'undan beri izledikleri bunları elden geldiğince hızlı bir şekilde emekli etme politikası mevcut ayaklanmaya yol açan nedenlerden birisiydi.

Yazar daha sonra Meclis'te Hükümet'e güvensizlik oyu verilmesiyle sonuçlanan gürültülü patırtılı tartışmayı anlatır. Sonra şöyle devam eder:

"Ezani saatle yedi buçuk ya da sekiz sularında trompetler hep birlikte çalmaya başladı ve hepimiz pencerelere koştuk. Sultan Ahmed'in bahçesinden büyük bir kalabalık alana doğru geliyordu. Ayasofya Meydanı'nı temizlemek üzere Beyazıt yönünden düzenli birliklerin ilerlediğini sanarak sevinçle doldum. Ancak ilerleyen kalabalığın boyutlarının küçük oluşu kısa sürede hatamı anlamama yol açtı. Kalabalık yaklaştı ve grubun ortasında bir tür bir mücadele devam

ediyordu. Sonunda kalabalık tarafından iyi davranılmayan ve başı açık bir adam öne çıktı. İlk izlenimim bunun yabancı bir muhabir olduğuydu ve onun yüzünden ülkemizin bir kere daha onur kırıcı bir yabancı müdahalesine maruz kalacağını düşündüm. Aslında sabahtan beri bu korku kalbimi kemiriyordu. Yabancı bir gazeteci sandığım adam şimdi sağdan soldan yumruklar ve tekmeler yemeye başladı; ama sendeledi, düştü, kalktı ve ilerledi. Alanın girişinde kendisini karşılamaya koşan ve tüfeklerinin dipçikleriyle sırtına vahşi bir şekilde vurarak adamı topaç gibi döndüren bir grup askerle karşılaştı. Sonunda Meclis-i Mebusan'a yüz adım kadar yaklaştı. Ölüm korkusu altında canlanıp, gücünün sonunu toparlayarak ve bacaklarının kendisini taşıyabildiği son hızla giriş kapısına doğru fırladı. Onun koştuğunu gören ve ellerindeki hazineyi kaçırıyormuş duygusuna kapılan bir grup hain alçak kollarını birleştirdiler ve Topkapı Sarayı'na - Meclis'in girişine birkaç metre uzaklıktadır - giden sokağın girişinden bir silah sesi geldi. 'Bravo, vuruldu' diye bağırdılar ve anında havada binlerce mermi ıslık çalmaya başladı. İnsan bunun, düşmanın hücumunu püskürten gerçek bir savaş olduğunu söyleyebilirdi. O ana kadar bile tanıyamadığım adam yere düştü.

"Bu trajik manzarayı pencereden seyreden Mebuslar, kendi hayatlarının da tehlikede olduğunu anladılar ve dışarda gösteri yapan askerlerin Meclis'i de basabileceği korkusuyla hep birlikte Meclis-i Ayan'ın bulunduğu üst kata koştular. Ahmet Rıza Bey'in odacısı, Adliye Nezareti'ne giden kapıyı bana açtı. Burası terkedilmişti ve ben içeri girerken arkamdan bir ses duydum: 'Gelin Beyim, siz de çıkın buradan!' ve daha sonra öldürüldüğünü gördüğüm adamın Cahit Bey olduğuna ilişkin o korkunç haberi duydum. Gözyaşları içinde pencereye koştum ve dışarı sarktım. O sırada göz aşinalığım olan iyi yürekli bir zat bana bağırdı: 'Biçare adam, ne yapıyorsunuz? Cahit Beye olan şefkatinizi burda hiçkimseye göstermeyin.' Fakat bu iyi niyetli tavsiyeye uyabilecek durumda değildim çünkü pencerenin altında, Cahit Bey olduğu sanılan adamın vücudu kaldırımın üzerine boylu boyunca uzatılmıştı ve yanında kimsecikler yoktu. Tam ıstıraptan bayılacağım bir sırada bir söylenti dolaştı:'Öldürülen Arslan Bey'dir. Onu Cahit Bey sanmışlar.' Bu söylenti giderek daha güçlendi ve sonunda bunun doğru olduğuna ikna oldum. O gün talihsiz Arslan Bey, Cahit ve Cavit Beyler'in sürekli yalvarmalarına rağmen Meclis'e gitmekte ısrar etmiş ve bu delice cesaretinin kurbanı olmuştu. Burada onun katillerine Allah'tan lanet dilemekten kendimi alıkoyamıyorum.[3]

[3] Taninmis bir Arap edebiyatçisi ve geçenlerde Ingiltere'yi ziyaret eden Osmanli Parlamento Heyeti'nin en önemli üyelerinden birisi olan Süleyman El Bustani - kendisinin

"Bana gelince, kapı kapandığı için Meclis'e dönmem olanaksızdı ve Adliye Nezareti'nin girişi ise askerler ve ulema tarafından kesilmişti. Duvarları kontrol ettim. Çok yüksekti. Kabasakal'a açılan bir kapıyı denedim. Nöbetçilerin kontrolundaydı. Sonunda kendimi esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın korumasına emanet ederek ve yanımda bir arkadaşla Ayasofya Meydanı'na açılan kapıdan çıktım. Kabasakal'dan döndüm ve Sultan Ahmet Meydanı'nı geçtikten sonra Binbirdirek'te bir arabaya bindim ve sonunda babamın Süleymaniye'deki evine salimen ulaştım."

Saat dört ya da beşte Mr. Moore ,la birlikte Ayasofya Meydanı'ndan ayrıldık ve Harbiye Nezareti'ne yöneldik. Sokaklarda pek fazla insan yoktu ama Harbiye Nezareti'nin yakınında bir öbek meraklının bir evin çevresinde toplanmış olduğunu gördük ki evin ön kışmında ve çatı altındaki üçgen duvarın üzerinde, Harbiye Nezareti'nin barakalarından geldiği anlaşılan bir düzine kadar mermi izi vardı. Bu sırada asilerden beşinin öldürüldüğü söylendi. Harbiye Nezareti'ne vardığımız zaman ise heryer sakindi. Kapılar kilitlenmişti ama demir parmaklıkların önemli bir kısmı yıkılmış olduğu için garnizondan herhangi bir kişi isterse yürüyüp dışarı çıkabilirdi. Parmaklıklarda meydana gelen yarığın önünde bir düzine kadar silahsız asker duruyor ve dışardaki 20-30 kadar hoca ve kimsesiz sokak çocuğu ile konuşuyordu. İçerdeki geniş tören alanında birkaç küçük müfreze sakin bir şekilde talim ediyordu. Hiçbir heyecan, direniş için hiçbir hazırlık yoktu; çünkü artık Hükümet'in istifası ve askerlerin taleplerinin Padişah tarafından kabul edilmesiyle durumun heyecanı körelmişti.

Seraskerliğin çevresinde dolaşırken bir yerde bir grup hocanın, her kelimeyi yakalamak isterecesine yüzlerini parmaklıklara dayamış asker kalabalığına heyecanlı bir şekilde nutuk attığını gördük. Hocalar, fitneci nutuklarını, parmaklıkların arasından içeri soktukları büyük gazete desteleriyle, sanırım gerici ve Cemiyet'e karşı gazeteler, pekiştiriyorlardı ve saflarına geçenlere vaaz veriyorlardı. Askerler tümüyle gericiliğin yanındaydı. Şeriat'ın himayesine sığınırak Abdülhamit kazanmıştı.

Ne ki din iki yüzü keskin bir kılıçtır çünkü on beş gün sonra Padişah tahtından alaşağı edilmiş ve bu hayırlı iş de Şeriat adına hem de Şeyhülislam'ın mukaddes fetvasıyla yapılmıştı.

New York Times'ın St. Petersburg Muhabiri
The Dublin Review, Cilt 145, Sayı 291 (Ekim 1909), s. 283-305.

Katolik oldugunu belirtmeliyim-, Arslan Bey'in Cahit Bey yerine yanlislikla öldürülmediğini, çünkü isyancilarin öldürmek üzere emir aldiklari yirmi Jön Türk Mebusu'ndan birisinin de o oldugunu - bir baskasi da Süleyman El Bustani'nin kendisiydibana anlatti.

"Bu kitapta, kültürlerin nasıl farklılaştığı, kişilerarası iletişimde kültürün rolü ve kültürel farklılıkların iletişimi nasıl etkilediği çeşitli kültürlerden örnekler de verilerek açıklanıyor."

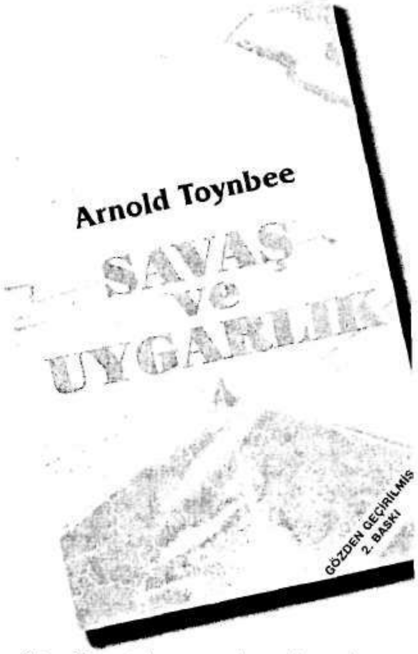

"Salt bir iyimserlikten ibaret olmayan çıkarımları, okuyucu yüreğine su serpen bir nitelik taşımaktadır. Yaşlı dünyam büyüklük ve acılarını canlı bir biçimde anlatan büyük tarihç yazar Toynbee, bize, barışçı güçlerin, savaş güçlerine üs geleceğini söylemektedir. "

"**Mahzuni Şerif**, geleneksel halk ozanlığı birikimimizi Nazım Hikmet, Ahmed Arif, Hasan Hüseyin, Cahit Külebi gibi çağdaş şiirimizin ustalarıyla bütünleştirmiş biridir."

"Bu dünyada hiç bir nesne beni yakalayamıyor. Çünkü be hem ölülerin hem de doğmamışların ülkesinde eğleşiyoru Evrenin, hemen hemen yüreğinin yanında olmak alışılm durum değil. Ve bununla birlikte o, çok uzaktadır."

ÜRÜN YAYINLARI: Hatay Sokak 9/19 Kızılay / ANKARA • Tel : (0.312) 425 39 20

Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Sivil Havayolu Taşımacılığına Girişi

Mehmet Yavuz ERLER*

17 Aralık 1903'te Amerikalı Orville ve Wilbur Wrigth kardeşler tarafından ilk denemesi başarıyla gerçekleştirilen uçak, nakliye alanında yeni bir çağın başlangıcına yol açacaktı. Amerika'da ilk denemesi başarıyla sonuçlanan yeni teknoloji üç yıl sonra Avrupa'da kabul gördü. 1906'da Fransa'yı diğer Avrupa ülkeleri takip etti. 25 temmuz 1909'da Louis Bleriot uçakla Manş Denizi'ni geçtiğinde yeni teknolojinin ne denli etkili olabileceği daha iyi anlaşıldı.

Osmanlı Devleti ise Avrupa'ya uçağın gelişinden üç yıl sonra yeni teknolojiyi tanıma fırsatı buldu. 23-29 Ağustos 1909'da Fransa'nın Rennes şehrinde düzenlenen uçak yarışları, Osmanlı Kamuoyuna *Tanin* Gazetesi muhabiri Mustafa Suphi Bey aracılığıyla duyurulmaktaydı. Mustafa Suphi Beyin bir Osmanlı aydını olarak hava taşımacılığını değerlendirmesi ilginçtir. Yazılarında hava taşımacılığı nedeniyle kaçakçılığın artacağını, savaş esnasında bu yeni vasıtalarla şehirlerin rahatça bombalanabileceğini dile getirmiştir. Şark düşünürlerinin vazgeçilmez yazgısı Mustafa Suphi gibi bir aydını da etkisi altına almış olacak ki, yeni ulaşım vasıtasının olumsuzlukları ön planda tutulmuş ve septik felsefenin doğu varyasyonu yazılarına yansımıştır.

Mustafa Suphi Bey'in girişimleri ile Osmanlı semalarındaki ilk uçuş gerçekleşmiştir. 1 Aralık 1909 tarihinde Belçika asilzadelerinden Baron de Catters Hürriyet-i Ebediye tepesinde kısa süreli de olsa uçmayı başarmıştı. Birkaç günlük

* Ondokuzmayıs Ünv. Tarih Bölümü.

hava muhalefeti ve başarısız denemeden sonra 5 Aralıkta 10.000 kişilik bir kalabalığın üzerinde havalanan Baron uçağı ile birlikte Kağıthane deresine çakılmıştı. Uçağın ne menem bir şey olduğunu halktan çok askeri yetkililer merak etmekteydi. Harekat Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa Baron'un ilk karşılayanlardandı. Osmanlı Devleti'nin bürokrasisi de yeni vasıtayla yakından ilgilenmekteydi. Gönderilecek gizli emirler ve yapılacak denetlemeler uçak ile daha kolaylıkla yapılacağından mı yoksa sadece iş olsun mu diye bilinmez Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Nafia Nazırı Hallacyan Efendi de uçak gösterisine gelenler arasındaydı. Baron'un denemeleri yeni ulaşım vasıtasının etkinliği üzerinde şüphelere yol açmıştı.12 Aralık 1909 tarihinde ise Taksim Meydanı'ndan M. Louis Bleriot (Manş Denizini geçen havacı) uçuş denemesinde bulunmuştu. İstanbul'un havası ona da dokunmuş olacak ki uçağıyla birlikte Pangaltı civarında bir evin üstüne düşmüş ve yaralanmıştı.[1] Osmanlı idarecileri ve halk bu başarısız denemelerden etkilenmişlerdi. Hava taşımacılığı riskli ve o denli de etkili değildi. Uçuş mesafesinin kısalığı nakliye kapasitesinin düşüklüğü ve kaza riski şimdilik bu teknolojinin kullanımını yetersiz hale getirmekteydi.

22 Ekim 1911'de İtalyan uçakları harekete geçmiş ve 1 Kasım 1911'de havadan Osmanlı topraklarına ilk bombaları yağdırmaya başlamışlardı. Mustafa Suphi'nin şüpheleri, askeri yetkililerin planladığı gerçekleşmiş ve Osmanlı gökyüzünden inen bombalarla uçağı daha ciddi olarak ele almaya davet edilmişti.[2] Uçak işi askeri bir amaçla kullanılıp ta dikkatleri tekrar çekince bu defa devreye işin muhatapları girdi. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa Meclis-i Vükela'ya bir layiha sunarak bir okul ve istasyonun kurulması talebinde bulunmuştur.[3]

İstanbul'da kurulacak olan havacılık okulu ve karargah için Süreyya Bey ve iki Fransız uzmandan oluşan heyet Yeşilköy'ü en uygun yer olarak tespit etmişlerdi. Askeri amaçlı bu okul ve karargah ilk uçaklarını da yine yardım paraları ile temin edebilmiştir. Mart 1912 tarihinde Sabah Gazetesi'nin yardım kumpanyası ile gerekli olan mali kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır. Mehmet Reşat'ta alınacak uçaklar için bin altın liralık bir meblağla katkıda bulunmuş ve uçağın cülus törenine kadar getirilmesini istemiştir.[4]

1912 yılında, Fransa'da Bleriot uçuş okulunda eğitimlerini tamamlayan Yüzbaşı Fesa ve Teğmen Kenan Beyler, "Teyyare Mektebi'nde" görevlendiril-

1 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Havacılığı'na Genel Bir Bakış", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul: IRCICA, 1995, s. 527-30.
2 Orhan Koloğlu, "Dünya'da İlk Hava Savaşı", *Tarih ve Toplum*, Sayı. 50, Şubat 1988, s. 16.
3 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 531.
4 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 533.

mişlerdir. Fransa'dan alınan iki adet çift kişilik Deperdessin marka uçak ile bir eğitim uçağı ise Yeşilköy'de bir fırtına esnasında tahrip olmuşlardır. Ancak Mehmet Reşat'ın cülus töreni nedeniyle Fransa'dan yeni bir uçak alınmış ve 26-27 Nisan 1912 tarihinde cülus törenlerine pilot Gordon Bell idaresinde katılmıştır.[5]

Balkan Harbi esnasında hava vasıtaları yetersiz bulunmuş ancak uçaklardan keşif amaçlı olarak yararlanılabilmiştir.[6] Uçakların hızları ve taşıyabildikleri silah mühimmatı savaş alanında etkili bir şekilde kullanımını da sınırlamaktaydı. Ancak, batıda hava taşımacılığı askeri amaçtan çok sivil alanda gelişmesini sürdürmüştür. 28 Eylül 1913'te Fransız Hava Kulübü, Paris-İstanbul-Kahire arasında bir uçak seyahatine teşebbüs etmişti. Fransız havacılarının denemesi Pozantı'da bir kaza nedeniyle son bulmuştu. Osmanlı Devleti ise hava vasıtalarını daha çok askeri amaçlı kullanmanın yollarını aramayı tercih etmiştir. 2 Aralık 1913'te Fethi Bey ilk uçan Osmanlı kadını Belkıs Hanım'ı Yeşilköy'de havacılık tarihine taşımıştır. Belkıs Hanım'ın uçuş esnasında attığı bildirilerde orduya uçak alınması için Osmanlı kadınlarını yardım toplamaya yönelik ifadeler yer almaktaydı.[7] Fransız havacıları ise 17-18 Aralık 1913'te tekrar İstanbul semalarında görülmüşlerdir. 29 Aralık 1913 tarihinde ise Vedrines Kahire'ye ulaşmış ve gösteri uçuşları yapmıştır. Bu arada para karşılığında insan da taşıyan[8] Fransız havacılar yeni ulaşım aracının farklı sahalarda karlı bir vasıta olduğunu da ispatlamışlardı. Osmanlı devleti bu gelişmeler üzerine yeni ulaşım vasıtasını propaganda ve posta hizmetlerinde kullanmaya yönelmiştir.

Fransızlardan sonra Osmanlı yöneticileri de Kahire'ye yönelik bir uçakla seyahat planı programlamışlardı. Bleriot marka "Muavenet-i Milliye" uçağı ile Fethi Bey ve yardımcısı Sadık Bey, Deperdessine marka "Prens Celaleddin" uçağı ile de Nuri Bey ve yardımcısı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey yolculuğu gerçekleştireceklerdi. Uçuş güzergahı ise İstanbul-Eskişehir-Afyon-Konya-Ulukışla-Adana-Humus-Beyrut-Şam-Kudüs-El Ariş-Port Said-Kahire ve İskenderiye arasında toplam 25 saat 2500 km. olarak planlanmıştı.[9] 8 Şubat 1914'te başlanan uçuştaki bir dizi şansızlıklara rağmen 9 Mayıs 1914 tarihinde Kahire'de "Ertuğrul" adlı bir başka uçakla Salim ve Kemal Beyler planlanan uçuşu tamamlayabilmişti.[10]

5 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 534.
6 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 546.
7 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 545.
8 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 546.
9 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 546.
10 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 548-549.

Nakliye amacı ile Osmanlı da ilk hava taşımacılığı da Kahire yolculuğu esnasında tamamlanmıştı.[11] Lefke'ye arıza nedeniyle iniş yapan Nuri Bey ilk hava postasını Lefke'den Bilecik'e 9 Şubat 1914'te ulaştırmıştı.

Birinci Dünya Harbine Osmanlı Devleti 1 Rumpler, 2 Bleriot, 1 Deperdessine, 2 Nieuport deniz uçağı, 1 Ponnier ve 3 Bleriot Pingouin ile 1 Deperdessine eğitim uçağı olmak üzere toplam 11 uçakla katılmıştı.[12] Osmanlı Devleti müttefiki Almanya sayesinde uçak sayısını 1916 Kasım-Aralık ayı içinde 90 adete çıkarabilmişti. Savaş sırasında Alman komutası altında bulunan uçak bölükleri çoğunlukla cephe gerisi ile haberleşmede kullanılmışlardı. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgaliyle birlikte uçaklara ve mühimmatına Yeşilköy'de el konulmuştur. Ancak bazı subayların çabalarıyla uçakların bir kısmı Maltepe'de saklanmış ve düşman eline geçmesi engellenmiştir.[13]

17 Kasım 1919 tarihinde Osmanlı Devletinin elinde bulunan uçak sayısı ise 45 adet olarak belirtilmektedir. Birinci Dünya Harbi süresince kullanılan uçak sayısının toplamı da 255 olarak belirlenmiştir. İşgal üzerine Yeşilköy'den Maltepe'ye nakledilen uçaklardan yalnızca bir tanesi Anadolu'ya kaçabilmişti.[14] Bu sıralarda İstanbul'da hava şartları oldukça kötüydü. Şiddetli fırtına, lodos ve poyraz bütün hava trafiğini aksatmakta idi. Kasım 1919'da Anadolu'yu çevreleyen denizlerde özellikle Karadeniz'de meydana gelen şiddetli poyraz, yıldız, karayel rüzgarlarının deniz kazalarına sebebiyet verdiği ve deniz ulaşımının aksadığı basının gündemini meşgul etmeye devam ediyordu.[15] Hava muhalefeti nedeniyle Aralık 1919'da Fransızlara ait 30 kadar uçak da etkin bir silah olarak kullanılamamaktaydı.[16]

Haziran 1920'de San-Remo görüşmelerine katılan Tevfik Paşa hem barışı hem de sivil anlamda yapılacak bazı düzenlemeleri konuşma fırsatı bulmuştu. Ancak gerçek darbe Sevr Anlaşması ile indirilmiş ve Türk ordusunun hava kuvveti bile bulundurmasına izin verilmemişti.[17] Damat Ferit Hükümeti döneminde gerçekleştirilen Uluslararası Hava Taşımacılığı'na katılım ise yabancı devletlerin

11 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 547.

12 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 551.

13 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 552.

14 Oktay Zaif, "Türk Havacılığı'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki Etkisi", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara 1997, ss. 199-200.

15 **İkdam**, 30 kanun-u Evvel 335, Nr.8210.

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Evrakı (A.VRK.), 840/69, 17 Kanun-u Evvel 335.

17 Mustafa Balcıoğlu, "Ya İstiklâl Ya Ölüm", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s.211.

diretmesi ile gerçekleşmiş olma ihtimalini de beraberinde taşımaktadır.

Anlaşma gereğince Osmanlı Devleti'ne bırakılan topraklarda uçuş serbestiyeti kazanan Franko-Romen Uluslararası Hava Taşımacılık Şirketi tabii ki Avrupa devletlerini kapsamaktaydı. İstedikleri her bölgeye inebilme hakkına kavuşan Avrupalı devletler yer hizmetlerini de Osmanlı imkanlarını kullanmak suretiyle yapabileceklerdi. 25 Eylül 1920 tarihinde imzalanan anlaşma incelendiğinde bunun geleceğe yönelik bir yatırım olduğu anlaşılacaktır. Çünkü Türk hava koridoru tamamen batılı devletlere açık hale getirilmektedir.

Franko-Romen Havayolu şirketi ile yapılan bu anlaşma gereğince ilk defa uluslararası sivil hava taşımacılığına kabul edilmiştik. Aşağıda metni verilen ve devrin İçişleri Bakanı olan Reşit Mümtaz Paşa'nın onayladığı anlaşmaya[18] imza atanlar bir şeyin varlığından habersiz gibidirler. O da Ankara hükümetinin bu anlaşmanın uygulanması konusunda takınacağı tavırdır. Ankara hükümetinin tasdik etmediği anlaşma doğal olarak Uluslararası Hava Taşımacılık Anlaşması'nın etkili olacağı hava koridorunu sınırlı hale getirmektedir.

Mukavelenâme

Bir taraftan hükümet-i seniye-i Osmaniye namına hareket eden Dahiliye Nazırı devletlü Reşit Mümtaz Paşa hazretleri ve diğer taraftan Paris'te Piramit Sokağı'nda 22 numarada kâin Franko-Rumen Seyrü Sefain-i Hevai Kumpanyası namına hareket eden mezkur kumpanyanın meclis-i idare azasından müdür-i umumisi Comte Pierre de Fleurieu meyanesinde ber vech-i ati akd-ı mukavele olunur.

Birinci Madde

İşbu mukavelenamenin imzası tarihinden itibaren bir sene zarfında kumpanya her iki cihetten senede vasati 200 gün seyr etmek ve Bükreş-Belgrad-Peşte-Viyana-Prag ve Strazburg'dan mürur etmek üzere Paris ile Dersaadet arasında suret-i muntazamada teyyare işletmeyi teahüt eder.

Ancak mukavelename tarihinden itibaren bir sene zarfında muntazam seyrü sefer-i hevaya ihdas edilemediği takdirde iş bu mukavelename kain lem-yekun add edilecektir.

---

18 BOA., Dosya Usulü Iradeler Tasnifi (DUIT), Nr.16/5, 9 Eylül 1336.

İkinci Madde

Hükümet-i Seniye-i Osmaniye Franko-Romen Seyrü Sefain-i Hevaya Kumpanyasına evkat-ı muayenede Memalik-i Osmaniye dahilinde teyyare ile yolcu, eşya, emtia, posta nakliyatı icra etmesine müsaade tahsin eder.

Üçüncü Madde

Hükümet-i Seniye-i Osmaniye kumpanya teyyarelerinin Memalik-i Osmaniye dahilinde karaya inmelerine müsaade eder.

Dördüncü Madde

Hükümet-i Seniye kumpanyanın menafi-i umumiyeye hadım olan iş bu teşebbüsattan dolayı imkan dairesinde muavenet ve teshilat-ı lazıme iraesini taahhüt eder.

Beşinci Madde

Beynelmilel mektup nakliyatı hususunda posta ve telgraf ve telefon müdüriyet-i umumiyesiyle ayrıca akd-ı mukavele edilecektir.

Altıncı Madde

Hükümet-i Seniye kumpanyaya ait veyahut kumpanya tarafından iştira edilmiş bulunan malzeme-i fenniye ile benzinin bila-rüsum Memalik-i Osmaniye'ye ithal ve ihracı hususunda kumpanyaya müsaade itasına ait muamelenin bade mütealik olduğu dairece ifasını taahhüt eder. Malzeme-i mezkur mahsuren kumpanyanın işletme ihtiyacatına mahsus bulunacaktır.

İşbu mukavelename işletmeye ibtidar edildiği tarihten itibaren beş sene müddetle meri ve muteber olup yekdiğerini takiben beşer senelik müddetle kanaat-ı şeraitle tecdit edilebilir ise de tarafeyn mütekaidin iki ay evvellinde ita-yı malumat ile mukavelenameye hitam vermeye selahiyetdardır.

Yedinci Madde

İşbu mukavelenamenin Fransızca metni muteber ve makbuldür. Nüshateyn olarak Dersaadet'de tanzim edilmiştir.

Ankara'da Uçak Kazası

Mehmet SARIOĞLU*

Böyle kaza görülmemiş dünya durdu duralı.
Hep gözyaşı döktü bu hali gören Ankaralı.
Kimisi can veriyor, kimisi ağır yaralı.
Bu korkunç kazayı gören işitenler ağladı.[1]

Örtülen mezarların üzerinde toprak atabilmek için yüzlerce el adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Mezarlar kısa bir süre sonra bir çiçek ve çelenk örtüsüyle kaplanmıştı. Etrafı derin bir sessizlik kaplamıştı. Yalnızca bazi kişilerin derinden gelen hıçkırıkları ve hocanın duaları duyuluyordu. O sırada birisi bağırarak sessizliği bozdu. "Hata ettik, ana ile kızını aynı mezara gömecektik. Ananın vasiyeti vardı" dedi. Kalabalık bu uyarıyı haklı buldu. Küçük kızın ve annesinin mezarları açıldı. İkisi aynı mezara kondu. Bu ana-kız Melek Akkor ve kızı Aygül'den başkası değildi.

Tarih 1 Şubat 1963'tü. Günlerden Cuma idi. Ramazan ayıydı, üstelik aybaşı idi, memurlar maaşlarını almışlardı. Ankara'nın o dönemlerdeki alışveriş merkezi Ulus civarı bu yüzden oldukça kalabalıktı. İnsanlar alışverişe çıkmışlardı. Herkes işinde gücündeydi, sıradan bir gündü. Fakat bu sakinlik saat 16.05'te bozulacaktı. Çünkü sözü edilen saatte Ankara tarihinin en büyük uçak kazası yaşanacaktı.

Orta Doğu Havayolları'na (M.E.A.) ait bir Lübnan yolcu uçağı 11 yolcu ve 3

* Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.
1 Yakup Gülşen, *Ankara'da Uçak Kazasının Acıklı Destanı*, 16.02.1963, Samsun, Nur Matbaası.

Melahat Akkor ve kızı Aygül Akkor

mürettebatıyla Lefkoşe'den geliyordu. Saat 16.00'da Ankara üzerine ulaşmıştı. Kaptan pilot Esenboğa Havaalanı uçuş kulesi ile haberleşti, kendisine her şeyin yolunda olduğu ve inişe geçebileceği bildirildi. Lübnan yolcu uçağı Ankara kalesi üzerindeydi ve inişe hazırlanıyordu. Saat 16.05'te kimsenin nereden geldiğini bilemediği "Çubuk 28" adlı askeri nakliye uçağı ortaya çıktı ve büyük bir gürültüyle uçaklar çarpıştı.[2] Askeri nakliye uçağı 12. Hava Üssü'ne mensuptu. 3 mürettebatı olduğu sonradan anlaşılan askeri uçak "alet uçuşu" yapıyor, yani yerden idare ediliyordu. Çarpışma sırasında askeri uçağın benzin deposu havada patladı.

Lübnan yolcu uçağı ise büyük parçalar halinde aşağıya düşmeye başladı.

Aşağıda, hiçbir şeyden habersiz alışveriş yapan, günlük hayatlarını sürdüren insanlar büyük patlamayı duydular ve uçakların çarpıştığını fark ettiler. Ancak onlar için artık çok geçti. Dev uçak parçaları hızla yere düşmeye başlamıştı bile. Bir koşuşturma başlamıştı. İnsanlar panik halinde binaların içine sığınıyorlar, fakat çoğu kere felaket onları saklandıkları yerde buluyordu. Büyük bir duman ve toz bulutu her yeri kaplamıştı.

Uçakların parçaları Ulus merkez olmak üzere 5 km^2lik bir alana düşmüştü. Yaşananlar tam bir felaketti. Kısa süre sonra yanık et kokuları her yeri kaplamıştı. Lübnan uçağının büyük parçaları Ulus'ta Vekaletler Caddesi üzerindeki İstanbul Bankası, Garanti Bankası ve Ticaret Hanı ile Gima ve Hal çevresine düşmüştü. Uçağın benzin deposu yere düşünce yangınlara sebep oldu. Parçalardan büyükçe biri İstanbul Bankası'nın üstüne düşmekle kalmadı, bankanın yakıt deposunun da yanmasına neden oldu. Bu bankada 11 personel ne olduğunu bile anlayamadan enkaz altında kalarak, yanarak ya da dumandan boğularak öldüler. Çıkan yangında bankanın kasaları da eridi ve içindekiler yandı. Mutemetlerden biri canını tehlikeye atarak, yanan bankaya girdi ve 70 bin lirayı kurtarabildi.[3]

2 2 Şubat 1963 tarihli *Akşam, Ulus* ve *Cumhuriyet* gazeteleri.
3 3 Şubat 1963 tarihli *Cumhuriyet*, s. 7.

Vekaletler Caddesi'ndeki havagazı tesisatı da alev alınca ortalık tam bir cehenneme dönüştü. Elektrik, telefon ve su tesisatı da bozulmuştu. Anafartalar Emniyet Amirliği'ndeki polisler derhal olaya müdahale ederek imkanları dahilinde insanları kurtarmaya koştular, ne var ki cehennemi andıran alevler karşısında kendileri de yandılar. Olayı gören ya da duyan yüzlerce kişi de kaza mahalline koşarak kendilerince yardımcı olmaya çalıştılar.

Askeri uçağın parçaları Atpazarı'nda Yenihayat Mahallesi 3. Sokak'ta 116, 117 ve 134 numaralı evlerin üzerine düşmüştü. Bu evler tam bir harabeye dönmüştü. Buralarda yaşayanlar hiçbir şeyden habersiz, dev uçak parçaları altında kalarak can verdiler. Söz konusu evlerden daha sonra 5 ceset çıkarılmıştır.[4]

Kazanın duyulmasından sonra Ankara Belediyesi bütün itfaiye ve kurtarma ekiplerini olay yerine gönderdi. Bütün hastanelerin ambulans araçları oradaydı. Askeri birlikler ve emniyet görevlileri de yardıma koşmuştu.[5]

Devlet yetkilileri de kaza yerine gelmişlerdi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan İsmet İnönü, birçok milletvekili, Vali ve Belediye Başkanı'yla diğer yetkililer olay yerinde incelemelerde bulundular. Enkaz kaldırma çalışmalarını denetlediler. Daha sonra hastanelere giderek yaralıları ziyaret ettiler.

4 3 Şubat 1963 tarihli *Ulus*, s. 5.
5 2 Şubat 1963 tarihli *Akşam*, s. 5-6.

Ölü ve yaralılar ambulanslarla Tıp Fakültesi Hastanesi, Ankara Hastanesi, Belediye Hastanesi, Numune Hastanesi, Gülhane Hastanesi, İşçi Sigortaları Hastanesi ve Hacettepe Hastanesine kaldırılıyorlardı. Kaza haberi T.B.M.M.'nde de gündeme gelmişti. Başkanın olayı kürsüden duyurması Meclis'te büyük bir heyecan yaratmış, birçok milletvekili toplantıyı terk ederek olay yerine gitmişlerdi. İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata söz aldı, kaza hakkında bilgi verdi.[6]

Olay yerinde kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmaları gece de devam etti. Güneş doğmaya başladığında yangınlar söndürülmüştü. Ancak toz dumandan göz gözü görmüyordu ve yanık et kokuları insanların genzini yakıyordu. Kaldırılan her enkazın altından cesetler, insan parçaları çıkmaya devam ediyordu. Kime ait olduğu belli olmayan ceset parçaları iki ambulans aracını doldurmuştu. Bunlar hastane morglarında toplanıyordu. Bu arada kazayı haber alan birçok vatandaş hastanelerin kan merkezlerine giderek yaralılar için kan vermeye başlamışlardı.

Memleketin birçok yerinde olayı duyan vatandaşlar Ankara'da bulunan yakınları için endişe duymuşlardı. Kazagünü (1 Şubat 1963) Ankara'ya 10 binin üzerinde telgraf çekildi. Ankara'ya 3 bin telefon yazdırıldı. Ancak telefon konuşması yapmak için 5-6 saat beklemek gerekiyordu, çoğu kere hatlar kilitleniyordu. Bu arada birçok devletten Türk makamlarına çeşitli taziye mektupları ulaşmaya başlamıştı.

6 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 1963, c.II, s.420-421.

Kaza gününün akşamında Ankara Savcılığı olaya el koymuş, soruşturmaya başlamıştı. Olay yerlerinin etrafları çevrilmiş, herhangi bir talana meydan verilmemişti. Savcılık bankalardan toplanan ve enkaz bölgesinde bulunan para, senet, değerli eşya vb. malzemeyi Anafartalar Emniyet Amirliği'nde muhafaza altına almıştı.

Savcılık ikinci günün akşamında kazada ölenlerin ve yaralananların kimlik tespiti işinin büyük kısmını tamamladı. Lübnan yolcu uçağında ölenler şunlardı: Stil Well Maurice (İngiliz pilot), Abizrit Xaki (ikinci pilot), Tchopanian Ampanise (Lübnanlı hostes), C. W Bartholemen (Amerikalı), Ali Mohd Dalloul (Lübnanlı), Hannaziannavi Mukhtar (Arap), İssam Rida Mukhtar (Lübnanlı), Maha Rida Mukhtar (Lübnanlı), Carolina Hopp (Amerikalı), Paul Dragmich (Amerikalı), Nimomiye İsamu (Japon), Robert.Pritehart (Amerikalı), Don Wahl (Amerikalı). Askeri nakliye uçağındaki 3 personel ise Yüzbaşı Necdet Sunar, Üsteğmen C. Fikret Tartar ve Başçavuş Hüsamettin Çelik'ti.

4 Şubat itibariyle ölü sayısının 87 olduğu düşünülürse 70 kişinin enkazın altında

KAZANIN GÖRGÜ TANIKLARINDAN RESSAM KEMAL ÇELİK İLE PİRİNÇ HAN'DA YAPILAN KISA RÖPORTAJ

O günlerde Yenişehir'de Otel Monaco'da çalışıyordum. Patronla birlikte Ulus'a gitmiştik. Alışverişimizi tamamlamış Zincirli Camii'nin yanından heykele doğru gidiyorduk. Gökyüzünde büyük bir gürültü duyduk, uçakların havada çarpışma anını gördük. Dehşete kapıldık. Çarpışmadan sonra gökyüzünden büyük parçalar, insanlar aşağıya düşüyordu. Herkes büyük bir panik ve dehşete kapıldı. Trafik kilitlendi, arabalar, insanlar birbirine çarpmaya başladı. Herkes bulduğu ilk binaya, dükkana giriyor, kendini kurtarmaya çalışıyordu. Hal'in ve özellikle Gima'nın olduğu sokaktan büyük bir duman yükselmeye başlamıştı. Koşarak oraya gittik. Büyük parçaların düştüğü bu sokaklarda yangınlar da çıkmıştı. Dumandan ve yanık et kokularından genzimiz yanıyor, gözlerimiz yaşarıyordu. Gördüğümüz manzara korkunçtu. İnsanlar, eşyalar, arabalar, evler yanıyordu. Aynı anda onlarca kişinin alev aldığını ve çaresizce koşuşturduğunu görüyordum. Yardıma koşmuştuk, fakat donup kaldık bir süre, hiç bir şey yapamadık. Neden sonra, ilk şoku atlattık, kurtarma ve ilk yardım çalışmalarını başlattık. Daha sonra itfaiye gelmişti, ambulanslarla yaralııar hastaneye taşınmaya başladı. Biz de olay yerinden ayrıldık. John Osman isimli Kıbrıslı bir gazeteci bizim otelde kalıyordu. O da olay yerine koşmuştu. Fotoğraf çekiyordu. Yaşadığımız gördüğümüz şeyler anlatılır gibi değildi. Korkunç şeylerdi. Aradan yıllar geçmesine rağmen şu anda bile bu olayı yaşar gibi oldum.

Röportaj Tarihi: 22 Eylül 2000

kalarak öldüğü anlaşılıyor. Öte yandan birkaç kişinin tanınamayacak derecede yandığı için kimlikleri belirlenememiştir.[7] Savcılığın tam olarak tespit edemediği konulardan biri de hasarın ne kadar olduğuydu. İstanbul ve Garanti Bankaları'nda 4 milyon liraya yakın değerli kağıt ve para yanmıştı. Uçakların 11-12 milyon lira toplam değeri olduğu gazetelerde yazıyordu. Öte yandan birçok dükkan, işyeri, otomobil ve ev harap olmuş, elektrik, doğalgaz, su tesisatları hasar görmüştü. Bütün bunların maddi değerini tespit etmek hiç de kolay değildi.

Uçak parçaları Vekaletler Caddesi'nde Gima Ulus şubesine bitişik Büyük Eczane ile üzerindeki işyerlerine büyük zarar vermişti. Musiki Sevenler Cemiyeti, Suhulet Elbise Mağazası, bunun yanındaki tatlıcı, fotoğraf atölyesi, çayhane, tekel bayii, ayakkabı tamirhanesi, İstanbul Tatlıcısı, kuru kahveci ve elektrikçi diğer zarar gören yerlerdi.

Kazadan sonra, yardım için İş Bankası Ankara Merkez Şubesi'nde hesap açılmıştı. Kısa sürede önemli miktarda para, vatandaşlar tarafından bu hesaba yatırıldı. Hükümet Ankara'da 4 günlük yas ilan etmiş, eğlence yerleri bu süre içinde kapalı kalmıştı. TRT Radyoları bu günlerde klasik batı müziği yayını yaptılar, zaman zaman kaza hakkında bilgiler verdiler.

Dikkate değer konulardan birisi Türk, İngiliz ve Lübnanlı bilirkişilerin kaza hakkında ayrıntılı bir araştırma yapmalarına rağmen, kazanın sebebi hakkında tatmin edici bilgiler ortaya koyamamalarıydı.

Birleşik bilirkişi heyetinin ilk yaptığı iş Esenboğa Havaalanı uçuş kulesi kayıtlarını dinlemek olmuştu. Esenboğa Havaalanı uluslararası bir havaalanıydı ve kurallar gereği kuleye 25 millik bir mesafedeki her uçağın (ya da helikopterin) durumunu Esenboğa uçuş kulesine bildirmesi gerekiyordu. Uçuş kulesinin bütün telsiz haberleşmesi bantlara kaydediliyordu. Bant kayıtlarının dinlenmesi sırasında Etimesgut'tan bir askeri uçağın kaza saatinde havalandığına dair bir haberleşme kaydına rastlanmadı. Bu yüzden bilirkişi heyeti Lübnan yolcu uçağını kazada kusursuz buldu.[8]

5 Şubat 1963 Salı günü Ankara, çok hazin bir günü yaşadı. Kazada ölenler için büyük bir cenaze töreni düzenlenmişti. Lübnan yolcu uçağında ölenler ülkelerine gönderilmişti. Bu arada birçok vatandaş cenaze töreni gününden önce ölen yakınlarını alıp gömmüştü. Birçok ceset de Ankara dışına, kendi memleketlerine gönderilmişti. Bu yüzden tören 47 cenaze için düzenlenmişti.[9]

Törene T.B.M.M ve Cumhuriyet Senatosu Başkanları, Başbakan, Bakanlar

---

7 4 Şubat 1963 tarihli *Cumhuriyet*, s.5.

8 3 Şubat 1963, *Akşam*, s.1, s.5.

9 6 Şubat 1963 tarihli *Akşam, Ulus, Cumhuriyet* gazeteleri.

Uçak kazasında yanan insanlar ve yangına tazyikli su sıkan itfaiyeciler [Foto: John Osman/Kıbrıs]

Kurulu üyeleri, Kuvvet Komutanları, yüksek rütbeli subaylar, siyasi parti başkanları, birçok milletvekili, Ankara Valisi, Belediye Başkanı, yabancı ülke temsilcileri ve elli binden fazla vatandaş katıldı.

Hacı Bayram Camii tören günü yine tarihi günlerinden birini yaşıyordu. Camii önünden Anafartalar Caddesine kadar olan alanda tabutlar, çelenkler, bandolar, devlet yetkilileri, cenaze yakınları ve vatandaşlar dizi dizi yer alıyordu. Feryatların, hıçkırıkların cenaze marşına karıştığı, gözyaşının sel olup aktığı törende fenalık geçirenler, bayılanlar oluyordu. Belediye zabıtası, polis yetkilileri ve askeri birlikler vatandaşların bir izdiham çıkarmasını önlemeye çalışıyordu.

İstanbul Bankası memurları, yan yana dizilmiş arkadaşlarının cenazeleri başında nöbet tutuyorlardı. İstanbul Amerikan Koleji öğrencilerinden bir grup da gelmişlerdi. Arkadaşları Paul ve Carolina için ağlaşıyorlardı. Herkes acısını bir diğeriyle paylaşıyor, ağlıyordu. Törene katılan askerlerin de zaman zaman ağladıkları görülüyordu.

Saat 13.05'te cenaze namazlarının kılınmasına başlandı, bu tam 48 dakika sürdü. Çünkü erkek, kadın ve çocuklar için olmak üzere üç kere cenaze namazı tekrarlandı.

Namazın bitimiyle kortej harekete geçti. Ne var ki aşırı kalabalık nedeniyle Ulus'ta Gima'nın yanından 19 Mayıs Stadyumu'na ancak bir saatte aşılabildi. Burada cenazeler askeri araçlara alındı. İstasyon Caddesi, Talatpaşa Bulvarı, Sıhhiye, Dikimevi güzergahlarından Asri Mezarlık'a ulaşıldı. Törene katılanlar askeri araçlardan bayraklara sarılı cenazeleri alarak 194 numaralı parsele getirdiler. Burada kazada ölenler için özel bir bölüm hazırlanmıştı. Bu bölümde Ankara Müftüsü dini bir konuşma yaptı, törene katılanlara ve katkısı olanlara teşekkür etti. Cenazeler toprağa verildi.

Dosya

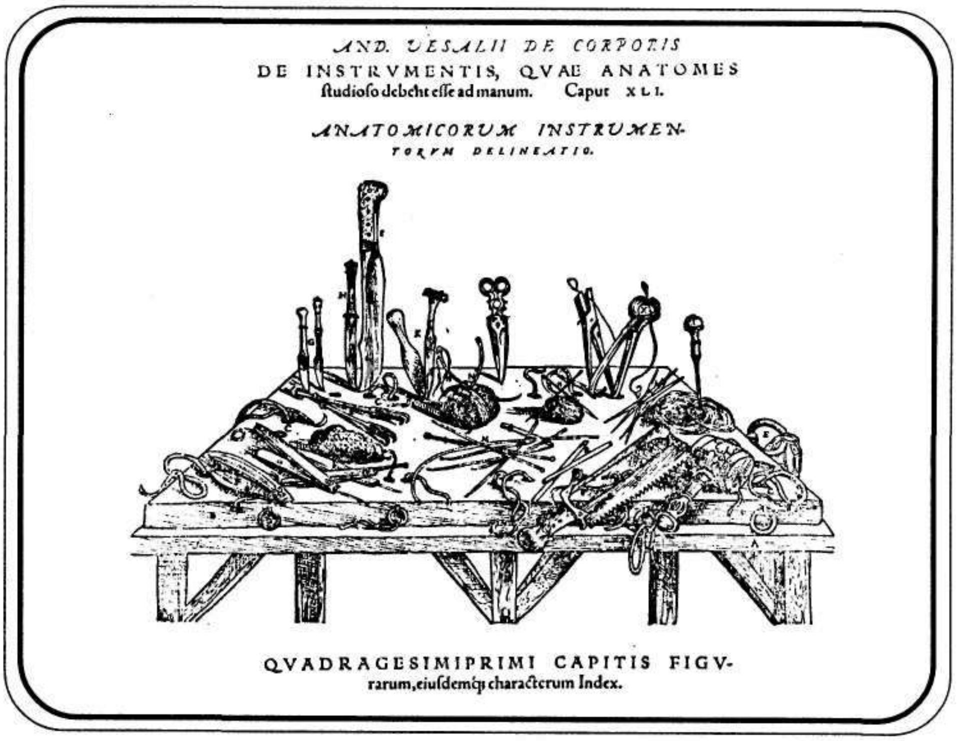

tıp tarihi ve folklorik tıp

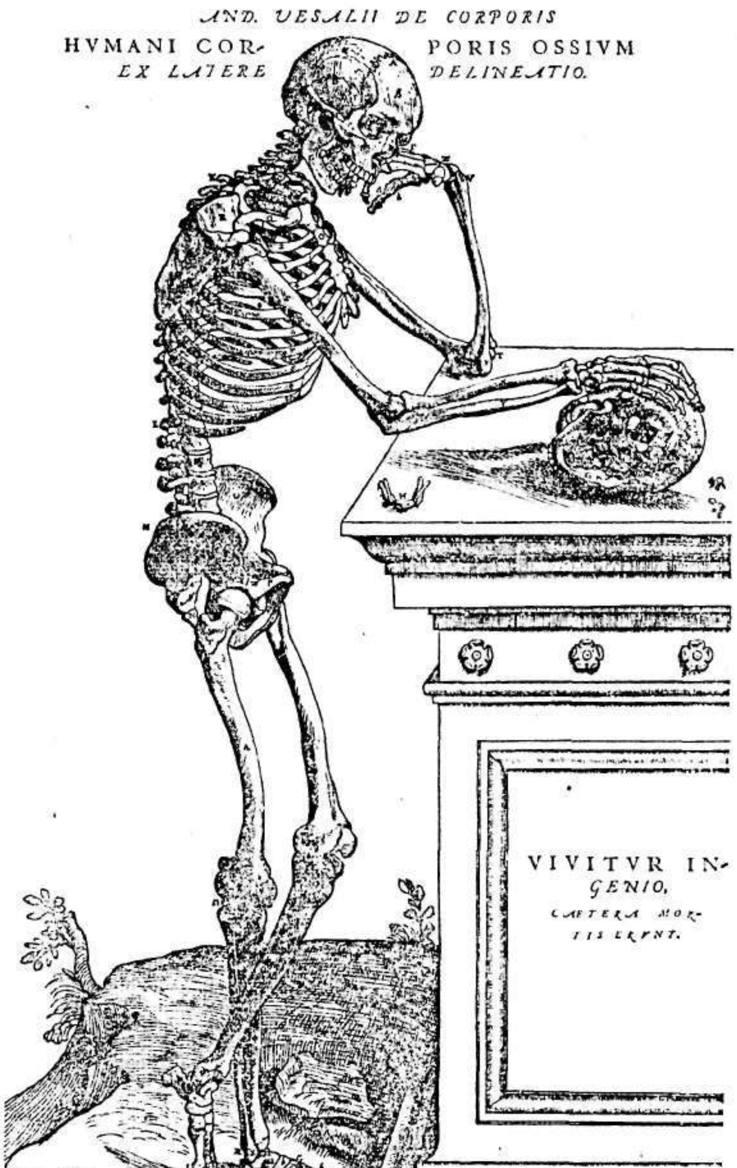
AND. VESALII DE CORPORIS
HVMANI COR- PORIS OSSIVM
EX LATERE DELINEATIO.
VIVITVR IN-
GENIO,
CAETERA MOR-
TIS ERVNT.

Evrimsel Yaklaşımla Hekim - Hasta İlişkisi

Nesrin ÇOBANOĞLU
Murat ÇOBANOĞLU

Giriş Tıp, eski çağlardan günümüze değin bir süreç olarak değerlendirildiğinde, hekimin dediklerine sorgusuz aynen uyan hasta tipinden, hekimin hastalığının iyileşmesine ilişkin bilgileri vererek yol göstermesini bekleyen ve buna uyan hasta tipine doğru bir değişim yaşanmıştır. İnsan haklarındaki gelişmelere koşut olarak, bu yüzyılın son yarısında hasta hakları kavramı ortaya çıkmıştır. İnsan hakları kavramının tıp etkinliğine yansımasıyla etkinliğin öznesi konumundaki hekim ve uğraş alanının nesnesi konumundaki hasta için haklar gündeme gelerek gelişmeye başlamıştır. Günümüzde sağlığı ile ilgili gerekli bilgileri alma hakkına sahip, aydınlatılmış onay verme hakkı, özerkliği olan, sağlıklı yaşam kalitesi beklentisi artmış, eğitimiyle orantılı olarak sağlığıyla ilgili sorumluluk üstlenmek isteyen hasta kimliğine doğru bir değişim söz konusudur.

Hekim - hasta ilişkisi öteki insan ilişkilerinin bir altkümesi olmakla birlikte, farklı boyutlar taşıyan özgün bir ilişkidir. Kişiler arası ilişkileri incelemek için, değişik modeller geliştirilmiştir. Bloom (1964) tarafından özellikle klinik ortamda hekim - hasta ilişkisini incelemek açısından geliştirilen kavramsal modele göre egemen toplumsal kültürel yapıda, ait oldukları alt kültür referans gruplarının etkisi içinde hekim bir meslek grubu üyesi, hasta ise aile üyesi olarak alınır ve hekim - hasta etkileşimi incelenir. Burada "alt kültür referans grupları" terimiyle hem hekimin, hem hastanın sınıf, ırk, dil, din gibi "değer farklılığı" yaratan

özellikleri kastedilmektedir. Hekim - hasta arasındaki ilişki, bu etkilerin dışında bir insan ilişkisi olarak ele alınmakta; ayrıca hekimin tıp bilgisini kullanarak hastasını etkilemesi incelenmektedir. Çünkü hekim -hasta ilişkisi konuyla ilgili eşit düzeyde iki insanın ilişkisindeki etkileşimden farklı olarak, öğretmen- öğrenci ilişkisinde olduğuna benzer biçimde, hekimin tıp bilgisini gündeme getirdiği, aktardığı bir ilişkidir.

Burada birer sistem olarak iki insanın ilişkisi söz konusudur; böylece, bireylerin kişilik, toplumsal, ekinçsel biçimlenmeleri ilişkiyi etkiler. Bir ilişki türü söz konusu olduğundan genel ahlak kurallarının da yansıması kaçınılmazdır. Bununla birlikte ilişkinin özgünlüğü nedeniyle daha özelde Tıbbi Deontoloji ve Tıbbi Etik boyutu vardır. Hekim - hasta ilişkisi sırasında ortaya çıkan değer sorunları Tıbbi Etik alanının konusudur (Örs, 1975). Bu makalede, özellikle Tıbbi etik boyutuyla ve evrimsel yaklaşımla hekim - hasta ilişkisinin öğeleri, türleri, belirleyicileri üzerinde durulacaktır.

Hekim - Hasta ilişkisinin Öğeleri

Mesleki bir kişisel kimlik olarak hekim kimliği, insanları iyileştirmeye yönelik bilgiler, beceriler ve değerlerle donanmış kişileri belirtir. Tıp eğitimi, öğrencilerden mesleki ve klinik beceri kadar hekimlik meslek ve rolüne uygun değer ve tutumların da kazanılmasının beklendiği, uzun ve biçimlendirici bir eğitimdir. Eğiticilerle eğitilenlerin sürekli ve yoğun olarak etkileşim içinde bulundukları fakülteler ve hastaneler, hekim adaylarına mesleki kimliklerini kazandıran özel bir eğitim ortamı oluştururlar. Eğitim, tıp fakültelerinde belirli bazı toplumsal ve psikolojik süreçlerle mesleki bilgilerin aktarıldığı toplumsal bir çevrede gerçekleşir. Burada iki tür öğrenim söz konusudur. Birincisi didaktik olarak derslerden doğrudan doğruya ya da dolaysız öğrenme yoludur. İkincisi de öğretim üyeleriyle, sınıf arkadaşlarıyla, hastalarla ve sağlık ekibinin öteki üyeleriyle kurulan ilişkiler yoluyla dolaylı öğrenmedir. Hekim kimliğinin oluşumunda mesleki bilgi birikimi ön koşuldur, bununla birlikte yeterli değildir; hekimin bilgisini uygularken ve sunarken benimsediği değer ve tutumlar belirleyicidir. Tıp tarihinden alınan sayısız örnekte görüleceği gibi, hekimlik sanatı ve rolü hemen her zaman usta- çırak ilişkisi içinde öğrenilip, kazanılmaktadır. Eğitilenlerin mesleki değer ve tutumlarından oluşan mesleki kimliği, kendilerine örnek aldıkları eğiticilerden dolaylı ve çoğu kez de bilinçsiz sezgisel yollarla kazandıkları gözlenmektedir. Tıp eğitiminin hekim kimliğini belirleyen ve öğretim üyeleri kadar önemli ikinci öğesi hastadır. Hasta herhangi soyut bir vaka ya da öğrenciye görgü, deneyim kazandıran sıradan bir "nesne" değil, toplumsal çevresi ile dinamik

alışveriş içinde, kaygısı güçsüzlükleri, çaresizliği ve bağımsızlığı ile bir kişi ve "bütün"dür. Benimsenen davranış kalıpları (hekimlik rolü) hasta ile ilişki sırasında sınanmaktadır. Burada ilişkinin öteki ucu olan hasta, hekim kimliğinin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Güleç, 1990: 53).

Tıp etkinliğinin temel amacı hastalık olgusunu ortadan kaldırmaktır. Tıp paradigmasının bilimsel ve teknik gelişmeye bağlı olarak geçirdiği değişim hasta ve hastalık kavramlarını doğal olarak etkilemektedir. Tıp paradigmasının hastalık kuramlarını değişik biçimlerde etkilediğini belirtmekle birlikte, tıp tarihinde hastalık kuramları genel olarak hastalığın ve özel olarak belirli hastalıkların oluşumunu açıklamaya çalışan zihin çabalarıdır. Bu nedenle mistik kuramlardan bilimsel kuramlara doğru giden bu çok çapraşık ve yüzyıllara yayılmış açıklama biçimleri incelendiğinde, insanın düşünsel plandaki gelişimi de gözler önüne serilmektedir. "Hastalık kuramı" kavramı hem genel patoloji kuramlarını, hem de tedavi kuramlarını içerir. Özellikle etyoloji ve patogenez hakkındaki görüş ve açıklamalar bu kuramlara ağırlık kazandırır. Hastalık bir "hal"dir ve "sağlık" olarak adlandırılan bir başka "hal"den farklılıklar gösterir. Tıp bilgilerinin tarihi boyunca bu durumun, yani söz konusu farklılıkların (semptomların) tanınma, açıklanışına yönelik çabaların süregeldiğini, bunun yanı sıra tedavi araçlarının ve önlemlerin bu durumun (hastalık hali) olumlu yönde değiştirilmesi açısından etkilerinin tanımlandığını görüyoruz (Arda, 1993: 5-7).

Hasta kimliği olabilir mi? Hastalık hali bir durumdur. Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre sağlık sadece hastalık ya da sakatlığın olmaması değil; biyolojik, psikolojik, toplumsal açıdan tam iyilik hali sağlıklı olmak anlamındadır. Hastalık, bu boyutlardan birinde işlev bozukluğu ya da kaybı ortaya çıkması nedeniyle, kişinin dış dünya ile iletişiminde bir aksaklık oluşturur. Bireyin kendine ait belirleyici, benimsenmiş, istenen bir özelliği değil, istenmeyen, kaçınılan, giderilmesi beklenen bir durumudur. Evegen hastalıklarda ve süreğen hastalıklarda farklılıklar olsa da, hastalık bireyin uzak olmak isteyeceği bir durum ve sağlıklı bireylerin üstlenmek istemediği bir "öteki" kimliktir.

Kimlik olarak kişinin üstlenip kendini tanımlayıcı bir özellik olarak kullanacağı, onu öteki bireylerden ayırdedici bireysel, kişisel ya da ulusal kimlik türlerinden hiç birine uymayan bir durumu anlatır. Bazı hastalıkların doğumsal kaynaklı olması ve hastanın tüm yaşamı boyunca iz bırakan bir sakatlık oluşturması durumunda, özürlü bir bireyden söz edilebilir ve bu durum kişinin kimliğini farklı biçimlerde etkileyebilir. (Örneğin körlük... Konumuz bu biçimde kalıcı sakatlık oluşturan etkilenmeler dışında hastalık halinin bir hasta kimliği oluşturup oluşturmayacağıdır. Tıp etkinliğinde hastalık durumu nedeniyle uğraş alanına

giren bireyleri hasta olarak tanımlayabiliriz. Tıp ortamı içinde bireyler hasta kimliğinde olsalar da, bu süreklilik sunan ve kişilerin yaşamları boyunca tıp dış ortamlarda onları tanıtıcı ve tanımlayıcı bir kendilerini anlatış biçimi değildir. Koruyucu hekimlikte bireyler hasta olmadan tıp etkinliği içinde yer almaktadır. Burada yine bir hastalıktan önleme yoluyla kurtulma, hastalığa karşı savaş vardır. Bireyler hasta değildir, ancak içlerinden bazıları bu uygulamalar olmasa hasta olacaktır. Sağlam bireyler, olası hastalıklar nedeniyle söz konusudur.

Tıp dışı ortamlarda kişiyle özdeş bir kimlik olarak tanımlanamayacak olan hastanın "kimliğini" hastane ortamıyla sınırlandırarak irdelerken, etkileyen öğeleri değerlendirelim. Sağlık durumundaki akut veya kronik bozulma nedeniyle bireyler, hasta olarak hastaneye başvururlar. Bilinçli - bilinçsiz olarak gelebilirler / getirilebilirler. Bazen birey "hasta" olmadığı durumda kontrol, başka bir bireye yardım amaçlı (organ, kan nakli...) ya da bir hastalığın oluşumunu engelleyecek herhangi bir girişim için hastaneye başvurduklarında da hasta konumunda bulunurlar. Sonuç olarak hasta sözcüğünün, hekimin uğraş etkinliğinin nesnesi olan birey 'ya da, sağlık durumunda bozulma olan birey' biçiminde iki yaklaşımla tanımlanması uygulamaya yansımaktadır.

Hekim - Hasta İlişkisinin Özgünlüğü

Hekim - hasta ilişkisinde her iki tarafın karşılıklı olarak birbirini etkilemesi söz konusudur. Klinik hekimlikte hekim - hasta arasındaki ilişki, görüşme zamanı boyunca karşılıklı etkileşerek değişmenin yaşandığı bir süreçtir.

Hekim - Hasta ilişkisini, konusu insan olan başka uğraş alanlarından ayıran, onu özgün kılan özellikler üzerinde düşündüğümüzde en çarpıcı yönünün birebir ilişki tipi olması ve hekimin eylemlerinin sonuçlarının hasta bedenine (bazen vücut bütünlüğünü bozan) etki etmesi olduğunu görüyoruz. Tıp geçmişten günümüze bir bilim değil, amacına yönelik olarak bilimleri kullanan bir uygulama alanı olarak evrimleşmiştir. Hekimin etkin işgören konumunda olduğu bu ilişkide, hasta uygulama alanının tüm ilişkilerinden soyutlanmış bir nesnesi olarak değerlendirilemez. Öznesi ve nesnesi insan olan bir uygulama alanıdır. Tıbbın konu birimini tek tek insanlar oluşturur. Tıp alanı istatistiği ve onun yöntem bilgisini gerektiğinde amacını gerçekleştirmek ve araştırma için kullanır. Konusu insan olan öteki alanlardan farklı olarak, hasta istatistiğin bir yüzdesi olarak değerlendirilemez. Tıpta hasta iki boyutlu sayısal bir değer değil o anda, biricik bir ilişkinin tarafıdır. "Öteki alanlarda insanlar, Tıp alanında insan vardır" diyebiliriz (Örs, 1975).

Hekim - Hasta İlişkisinin Türleri

Hekim - hasta ilişkisi geçmişten günümüze değin, dönemin tıp anlayışının hasta ve hastalık kavramına bakışıyla da ilintili olarak, birtakım değişiklikler geçirmiştir. Her bir ilişkinin aynı hasta ve hekim arasında bile biricik bir "süreç" olduğunu unutmadan, ama durumu karmaşık hale getiren ayrıntılara girmeksizin ilişkinin temel özelliklerine farklı bakışları ortaya koymak, hekim-hasta ilişkisinin türlerini irdelemek konusunda yol almamıza yardımcı olacaktır. Hekim-hasta ilişkisini gruplandırma uğraşında olan yazarların bir bölümü, hekim-hasta ilişkisini birey olarak kişilik özelliklerinin ilişkiye yansıyabilecek etkilerine göre modeller oluşturarak açıklamaya çalışmaktadır.

Yaklaşık yirmi yıldır, bir yandan sağlık ile özerklik, öte yandan hastanın değerleri ile doktorun değerleri arasındaki karşıtlıklar olarak nitelendirilen konumların dışında hastanın tıbbi kararların verilmesindeki rolü konusunda bir tartışma sürdürülmektedir. Bazıları, doktorun rolünü azaltmaya çalışırken, ilişkide daha çok hastanın kararlarının ağırlıklı yerine ilişkin bir „ideali" savunmaktadır. Bir bölümü ise, taraflardan biri hasta olduğu ve güvenlik aradığı, verilecek kararlar da teknik bilgilerin yetersiz bir yorumunu içerdiği için, söz konusu ilişkinin potansiyel olarak dengesiz doğasına uygun olmadığı gerekçesiyle bu ideali sorgulamaktadır. Daha eşitlikçi bir ilişkinin çerçevesini çizmeye çalışanlar da vardır. Bu çabalar, doktorların ve hastaların beklentilerinin yanı sıra, doktorun görevleri, bilgilendirerek önlem alma süreci ve tıbbı kötü uygulamanın etik ve yasal sınırlarını biçimlendirmektedir. Böylece bizleri, ideal doktor-hasta ilişkisi nasıl olmalıdır sorusunu sormaya zorlamaktadır (Emanuel ve ark., 1993).

Hekim - hasta ilişkisinde bireylerin etkileneceği özelliklerin (mekan, toplumsal ortam, hastanın bilinç durumu, hastalık kavramı, uzmanlık alanı, kişisel özellikler...) çokluğuna karşın, ilişkiye evrimsel bakışla yaklaşmak ve günümüzde geçerli ilişki türlerini açıklamada; hekim - hasta etkileşiminin amaçları, hekimin zorunlulukları, hastanın değerlerinin-rolü, hastanın özerkliği kavramı konularındaki değişik anlayışları vurgulamak önem kazanmaktadır. Bana en yakın gelen ve kapsayıcı olduğunu düşündüğüm gruplandırma (Szasz ve ark. 1958: 522-528) ilişkiyi üç biçimde tanımlamaktadır.

Etkinlik - edilginlik biçimindeki ilişki, eski Mısır, Yunan, Avrupa'da karanlık çağlar ve özellikle engizisyon çağı boyunca genel olarak benimsenen hekim - hasta ilişkisi tipidir. Günümüzde bilinci kapalı konumdaki hasta karşısındaki hekimin konumu da bu ilişki biçimiyle tanımlanabilir (Örs, 1975). Bu ilişki tipi otoriter hekim modeli ya da paternalistik yaklaşım (babacıl yaklaşım) diye tanımlanan hekim - hasta ilişkisini de kapsamaktadır.

Bu türdeki hekim-hasta ilişkisi, hastalara sağlıklarını ve iyilik durumlarını en iyi etkileyecek girişimlerin yapılmasını güvenceye alır. Bu sonuca ulaşmak için hekimler, hastanın tıbbi durumunu, hastalık surecinin hangi evresinde olduğunu belirlemek ve hastanın sağlığını eski haline getirecek ya da ağrısını giderecek, tıbbi inceleme ve tedavileri saptamak için becerilerini kullanırlar. Bu amaçla hekim, hastaya, kendisinin en iyisi olduğuna inandığı girişimi onaylamasını sağlayacak, seçilmiş bilgiler verir. Burada en aşırı tutum örneği; hastaya otoriter bir tarzda girişimin ne zaman başlatılacağını bildiren hekimdir. Bu ilişkide hekimin neyin en iyi olduğunun belirlenmesini sağlayan ortak nesnel ölçütler bulunduğu varsayılır. Buna göre hekim, hastanın çıkarlarını, hastanın sınırlı katılımıyla, biçimlendirebilir. Sonuç olarak, hastanın, başlangıçta aynı düşüncede olmasa bile, sonradan hekimin aldığı kararlar için teşekkür borçlu olacağı varsayılır. "Hastanın özerkliği ile iyiliği, seçimi ile sağlığı" arasındaki karşıtlıklarda hekimin tercihi, ikinci seçenekler yönündedir. Hekim, neyin hasta için en iyi olduğunu dile getirip uygulayarak, hastanın koruyucusu gibi davranır. Dolayısıyla hekimin, hastanın çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutmak ve yeterli bilgisi olmadığında başkalarının görüşlerine başvurmak gibi zorunlulukları vardır. Hasta özerkliği kavramı, hastanın, ya o sırada ya da daha sonra, hekim tarafından belirlenen "en iyiyi" onaylayıp onaylamaması ile sınırlıdır (Emanuel ve ark., 1993: 115).

Yol gösterme - işbirliği etme biçimindeki ilişki, Fransız devriminin ilişkiye yansıması ve özellikle, Pinel'in hastaya insancıl yaklaşımı bu ilişki türünün benimsenmesinde etkili olmuştur. Hekim hastasına bilgi verir, yapması gerekenleri söyler, hasta kendi iyiliği için hekimin söylediklerini yapar. Eveğen bulaşıcı hastalıklarda hasta, kendisine ne yapması gerektiğini söyleyen hekim gibi etkindir ama sözünün geçerliliği yönünden ondan ayrı bir durum gösterir (Örs, 1975). Bu ilişki türünde geçmişte hastanın değerleri çok önemsenmezken günümüzde hasta haklarının evrimleşmesi ve hastanın birey olarak özelliklerinin ve özerkliğinin önem kazanması ile yalnızca bilgi verip, kararın sonuçlarının getireceği sorumluluğu da tümüyle hastaya bırakan hekimden ve karara ilişkin hastanın sonuçlardan nasıl etkileneceğini de açmaya çalışan hekim biçimine bir değişim olduğu düşünülebilir. Günümüzde birincisindeki hekim türünün "teknokrat" yaklaşımlı, ikincisindeki hekim türünün bilgilendirmekten öte hastanın değerleri doğrultusunda yol gösterici, yorumlayıcı olduğu söylenebilir.

Teknik bilginin ön planda olduğu ilişkide hekim-hasta etkileşiminin amacı, hekimin hastaya konuyla ilgili bütün bilgileri vermesi, hastanın istediği tıbbi girişimi seçmesi ve doktorunda girişimi uygulamasıdır. Bu sonuca varmak için

hekim, hastaya, hastalığının durumu, olası tam ile tedavi girişimlerini, bu girişimlere ilişkin risk ve yararların niteliği ile olasılığı ve konuyla ilgili bilgi açısından var olan bütün belirsizlikleri anlatır. Bilinen bütün gerçekleri sunmak hekimin görevidir; bundan sonra hangi tedavinin uygulanacağını, hastanın değerleri belirlemek durumundadır. Hekimin hem kendi değerlerine, hem de hastanın değerleri hakkındaki anlayışına ve yargısına yer yoktur. Hekim, hastaya durumunu denetlemesi için gerekli araçları sağlayan, teknik bilgiyi sunan kişidir. Teknik uzmanlar olarak hekimlerin, doğru bilgi sağlamak, uzmanlık alanlarında yetkin olmak ve bilgi ile becerileri yetersiz olduğunda başkalarına danışmak gibi önemli görevleri vardır. Hasta özerkliği kavramı, tıbbi kararların, hastaların denetimi altında verilmesidir. İkinci grup ilişkide hekim-hasta etkileşiminin amacı, hastanın değerlerini ve gerçekte ne istediğini açıklığa kavuşturmak, hastaya bu değerlere uygun tıbbi girişimleri seçmekte yardımcı olmaktır. "Teknokrat" hekim gibi yorumlayıcı hekim de hastaya, söz konusu durumun niteliği ve olası girişimlerin riskleri ile yararları hakkında bilgi verir. Ancak yorumlayıcı hekim bunun da ötesinde hastaya kendi değerlerini açığa çıkarma ve dile getirmede ve hangi tıbbi girişimlerin bu özgül değerlere uygun olduğunu belirlemede, böylece de hastanın değerlerini hasta için yorumlamada yardımcı olur (Emanuel ve ark., 1993, s. 115-116).

Yorumlayıcı hekime göre, hastanın değerleri her zaman aynı ve hasta tarafından biliniyor olmayabilir. Çoğu zaman değerlerin gelişimi tamamlanmamıştır ve hasta bunları yalnızca kısmen anlayabilir. Bunlar, özgül koşullara uygulandıklarında çatışabilirler. Dolayısıyla, hastayla ilgilenen hekim bunları açığa çıkarmalı ve anlaşılır duruma getirmelidir. Bunu yapabilmek için hekim hastayla birlikte, onun amaçlarını ve isteklerini, bağlarını ve kişiliğini yeniden yapılandırmak için uğraşır. Uç noktada hekim, hastanın yaşamını öyküsel bir bütün olarak kafasında oluşturmalı ve buradan hastanın değerlerini ve önceliklerini belirlemelidir. Hekim bundan sonra hangi incelemelerin ve tedavilerin bu değerlere en uygun olduğuna karar verir. Önemli olan, hekimin hastaya kararı zorla kabul ettirmemesidir; hangi değerlerin ve hareket şeklinin kendisine uyacağı konusundaki son kararı veren hastadır. Burada hekim, hastanın değerlerini yargılamamakta, onları anlaması ve tıbbi bir duruma uygulaması için hastaya yardım etmektedir. Yorumlayıcı hekim, tıpkı bir bakanın hükümet başkanı için oynadığı danışmanlık rolündekıne benzer bir konumdadır; ilgili bilgileri sağlar, değerleri netleştirmeye yardım eder ve hangi tıbbi girişimlerin bu değerleri yaşama geçirmeyi sağlayacağını söyler. Böylece hekimin görevleri, biraz öncekine ek olarak aynı zamanda hastayı ortak bir anlama sürecine katmayı da gerektirir. Buna göre hasta özerkliği kavramı, kişinin kendisini anlamasından geçecektir; hasta

kim olduğunu ve çeşitli tıbbi seçeneklerin kimliğini nasıl etkileyeceğini daha açık bir biçimde anlama noktasına gelir (Emanuel ve ark., 1993: 116).

Karşılıklı katılma biçimindeki ilişki, 19. yüzyıl sonlarına doğru teşhis dehası diye tanınan hekim Joseph Breuer zamanının çok ilerisinde olarak, hastayı bir insan olarak değerlendirmeyi başarmıştır. Hekimin dinleyicilik payını ve hekim-hasta ilişkisinde karşılıklı konuşmayı ilk kez o geliştirmiştir. Sigmund Freud, bunu daha ileri götürmüş; onların hastayı dinlemeyi bir tanı ve tedavi yöntemi olarak kullanmaları hekim - hasta ilişkisinde karşılıklı katılım yolunda en büyük adım olmuştur. Böylece çok daha doğrudan, insanca, eşitliğe daha yakın bir ilişki tipi ortaya çıkmıştır (Örs, 1975: 228). Yine hekim - hasta ilişkisinde Freud'un ortaya attığı aktarım "transferans" denilen önemli bir olay vardır. Burada hekim ile hastanın bilinçaltı özdeşleşmeye bağlı olarak duygusal eğilimlerini aktarmaları söz konusudur (Szasz, 1958: 522-528). Kişiler arası yaklaşım denilen ve özellikle hekimliğindeki çağcıl yaklaşımlarla geliştirilen bu ilişki biçiminde hasta ve hekimin karşılıklı katılımı söz konusudur. Hekim-hasta ilişkisinin ya da etkileşiminin amacı, hastanın, söz konusu klinik duruma uygun olan, sağlığa ilişkin değerlerin en iyisini belirlemesine ve seçmesine yardımcı olmaktır. Bu sonuca ulaşabilmek için hekim, hastanın klinik durumu hakkındaki bilgileri ortaya koyacak ve eldeki seçeneklerin içerdiği değerlerin tiplerini açıklığa kavuşturmada yardımcı olacaktır. Hekimin hedefleri arasında, sağlığa ilişkin bazı değerlerin neden daha çok önem taşıdığı ve istenmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunmak da vardır. Uç noktada, hekim ve hasta, hastanın sağlığa ilişkin ne tür değerleri izleyebileceği ve sonuç olarak izlemesi gerektiği konusunda, karşılıklı tartışmaya katılırlar. Hekim, yalnızca sağlığa ilişkin değerleri, yani hastanın hastalığını ve tedavisini etkileyen ya da bunlar tarafından etkilenen değerleri tartışır; ahlak konusu kapsamındaki birçok öğenin hastanın hastalığı ya da tedavisi ile ilişkili olmadığını ve mesleki ilişki sınırlarının ötesinde olduğunu kabul eder. Ahlaki sorumluluk da karşısındakini inandırmadan daha fazlasını hedeflemez, zorlamadan kaçınır; hasta, kendi yaşamını kendisi tanımalı ve benimseyeceği değerlerin sıralamasını kendisi seçmelidir. Hekim ve hasta, bu tutumla yapılan karşılıklı görüşmelerle sağlığa ilişkin değerlerin anlamını ve önemini yargılarlar. Hekim, bir öğretmen ya da arkadaş gibi davranır, hangi davranış tarzının daha iyi olacağı konusunda hasta ile karşılıklı konuşur. Hastaya ne yapabileceğini göstermekle kalmaz, hastayı tanıyarak ve en iyiyi dileyerek, ne yapması gerektiğini ve tıbbi tedaviye ilişkin hangi kararın en iyisi olacağına da işaret eder. Hasta özerkliği kavramı, ahlaki özgelişimle ilgilidir; hasta yalnızca daha önce incelenmemiş seçeneklerini ya da incelemiş olduğu değerleri izlemez,

karşılıklı konuşma aracılığıyla sağlıkla ilişkili değişik değerleri, bunların önemini ve tedavideki yerini değerlendirme gücünü de kazanır (Emanuel ve ark, 1993: 116).

İlişkiyi Etkileyen Etkenler

Hekim - hasta ilişkisi tüm öteki insan ilişkileri gibi birçok etken tarafından etkilenmektedir. Bu etkenlerin sayısını çoğaltmak olasıdır. Ancak, sınırlarımızı çizmek ve en çok etkileyen etkenleri vurgulamak durumundayız.

Uzmanlık dallarının niteliği hekim - hasta ilişkisini etkilemektedir. Çocuk hekimi hastasıyla ilişkisinde anne - babanın da içinde olduğu bazı değer sorunları yaşamaktadır (Çobanoğlu ve Tanır, 1997). Çocuğun sağlık düzeyinin yükseltilmesi için gerekli bir işlem anne - baba onay vermediğinde yapılmalı mı, yapılmamalı mı?... Bir cerrahın ameliyathanede hastasıyla ilişkisinde işin doğasını gereği, hasta baygınken etkin hekim - edilgin hasta niteliğindedir. Akut bir gastroenterit vakasında, intaniyeci hekim ve hastası arasında yol gösteren - iş birliği eden biçiminde bir ilişki söz konusudur... (Örs, 1975).

Hekimin ve çağın hastalık kavramı hastayla ilişkiyi etkiler. (Örs, 1975) Akıl hastalarının içine şeytan girmiş olduğunu ve hastanın "bedeninin yakılarak, ruhunun kurtarılacağı"nı söyleyen ortaçağ Avrupa'sı rahip hekimleri ile ruh hastalığının biyo - psiko - toplumsal bir olgu olduğunu söyleyen ruh hekimlerinin hastalarıyla ilişkilerinin niteliği farklı olacaktır. Dönemin tanı ve tedavi yöntemleri de hastalık kavramıyla ilgili olarak verdiğimiz örnekten de anlaşılacağı gibi ilişkiyi etkileyecektir.

Tıp eğitiminin niteliği (Örs, 1975) ve bunun sonucunda elde edilen hekim kimliği ilişkiyi etkiler. Tıp eğitiminin amacı, tam ve tedavi tekniklerini bilen, kendisini insan sağlığının korunmasına ve hastalıklarının tedavisine adamış ve insan denen biyo - psiko - toplumsal varlığın tüm ihtiyaçlarına duyarlı hekimler yetiştirmek olmalıdır. Tıp eğitimi bu nedenle, öğrencilerden mesleki bilgi ve klinik beceri kadar hekimlik meslek ve rolüne uygun değer ve tutumların da kazanılmasının beklendiği uzun ve formel bir eğitimdir. Öğrencilerin hekimlik

Uygulamalarına temel oluşturan ahlaki değer ve tutumları nasıl kazandıkları güvenilir araştırmalarla gösterilememiştir. Merton ve Kendall (1957), Becker ve Geer (1983) gibi tıp eğitimi ile ilgilenen bilim adamlarının söylediklerine katılarak diyebiliriz ki, hekimin mesleki kimliğini kazanmasında formel - didaktik bir tıp eğitiminden çok, tıp fakültelerindeki değerler atmosferi etkin rol oynamaktadır (Güleç, 1990: 55).

Arda (1991) tarafından yapılan bir araştırmada tıp öğrencilerinin mesleğe

yönelimleri ve değer sistemleri incelenmiş ve sonuçta öğrencilere verilecek eğitimin bağımsızlık isteğiyle çatışmayacak bir yöntemle verilmesi önerilmiştir. Etik çalışmasının deontoloji eğitiminin önde gelen bir parçası olarak tıp eğitiminde yerini alması gerektiği de bu çalışmada önemle vurgulanmıştır (Arda, 1991: 131). Toplumun hekimden beklentisi, onun nitelikli olmasıdır. Bu nitelik hem moral, hem de profesyonel niteliktedir. Bir hekimin bu niteliklere sahip olması onun erdemidir. Hekim bu niteliklerini koruduğu, onları yitirmediği sürece toplumun beklentilerini karşılayabilecektir. Oysa kendini yenilemeyen, edindiği deneyimleri bir bilgi sistematiği içinde bütünleştirmeyen, yeni sorunlar karşısında yeni arayışlara yönelmeyen hekim söz konusu niteliklerinden ödünler vererek, zamanla erdemini ve saygınlığını yitirecektir. Hekimin sürekli eğitimi ve kendisini yenilemesi ilişkiyi etkileyen önemli bir hekim sorumluluğudur (Arda, 1990: 526).

Hekimin ruhsal yapısı görünüşü ve davranışı, hastanın güven duygusunu ve hekimiyle iletişimini etkileyen bir belirleyendir. Hekimin hastasına yaklaşımını da etkiler (Örs, 1975).

İleri uzmanlaşma, hekim - hasta ilişkisini olumsuz etkileyebilmektedir. Hastanın bir bütün olarak değerlendirilmesinde kopukluklar yaşanabilmekte ve hasta hekimin gözünde sadece uzmanlık alanı ile ilgili olarak sağlık açısından anlam kazanmaktadır (Örs, 1975). Örneğin bir dahiliyeci - hepatolog hastasını sadece bir karaciğer olarak değerlendirebilmektedir.

Ülkemizde, Batı ülkelerinin sağlık sorunları ile ülkemizin sağlık sorunlarının farklı olduğu unutularak, ulusal sağlık politikalarına uygun olmayan, uzmanlaşma eğilimi yüksek hekimler yetiştirilmiştir. Öyle ki, hekimlerin, Batılı meslektaşlarının kullandığı araç-gereç ile mesleğini uygulaması, Batı kaynaklı ilaçları ve Batıdakine benzer hastaneleri kullanmak istemeleri de doğal karşılanmıştır. (Güleç, 1990: 53). Bu biçimde eğitim almış hekimlerin yurdun herhangi bir ücra köşesinde hekimlik yapması gerektiğinde, yetersiz koşullar doğal olarak bir iç doyumsuzluğu oluşturmaya başlamıştır. Hekim - hasta ilişkisinde, ilişkinin geçtiği yer olarak "mekan" (Örs, 1975), olumsuz koşullar nedeniyle soğutucu etki yapar hale gelmiştir. Hekimler büyük merkezlerde fazla sayıda toplanmaya başlamıştır.

Hekimlerin yaşama düzeylerindeki düşme, sayılarının giderek artması, uzmanlaşma fırsatının güçleşmesi gibi somut, nesnel koşullarda hekimlerin mesleği ile "barışıklıklarını" önemli ölçüde zedelemektedir. Ayrıca 4.2 bölümde tartışıldığı gibi, tıbbın bugün ulaştığı bilimsel - teknik düzey ve fakültelerde verilen 'sağlık anlayışı'da hastayı bir "cisim" olarak algılamayı sanki desteklemektedir. Hekimler genellikle bilgileri, becerileri ve tıbbi olanaklar

açısından hastasını bir bütün olarak görecek ve onların tüm sorunlarını göğüsleyecek durumda yetiştirilmemektedirler. Sağlıklı yaşam konusunda tıbbın sınırlarını bilen, bunu gerçekçi bir tutumla kabullenebilen, hasta - hekim ilişkilerinin inceliklerini kavrayıp kendilerini bir "REÇETE" olarak hastaya sunabilen hekimlere duyulan gereksinim giderek artmaktadır. Hastayı anlayışlı, yargılamayan, yansız bir yaklaşımla dinlemesine, sorunlarını açık, tutarlı ve gerçekçi bir dille tartışmasına hekimin kendisini ,REÇETE' olarak kullanması demek mümkündür (Güleç,1990: 56).

Para, hekimin uğraşının nesnesi konumunda olan hastasıyla ilişkisinde önemli yer tutar. Çünkü hekim yaşamını sürdürmek için gereken parayı hekimlik yaparak kazanmaktadır. Ülkelerin sağlık politikaları ve hekimin çalışma koşulları, paranın ilişkide yer alma biçiminde değişiklik yaratsa da, hekim-hasta ilişkisinde para geçmişten günümüze önemini sürdürmektedir. Kanımızca en uygun yöntem, hekim - hasta ilişkisinde paranın doğrudan yer almaması ve devletin sağlık hizmetlerindeki sorumluluğunun yerine getirilmesidir. Buna en uygun mali düzenleme bu konunun sorun olmasını engelleyecektir.

Hekim - hasta sayısının oranı ve hastaya ayrılan zaman, ilişkinin niteliğini ve biçimini etkileyecektir. Ayrıca, toplumun genel olarak değerler atmosferi ilişkiye de hekim ve hasta tarafından yansıtılacaktır (Örs, 1975). Günümüzde, teknolojinin en çok girdiği ve bilimsel ilerlemelere katkı sağladığı alanların arasında tıp başlarda gelmektedir. Tıp, teknoloji ile geometrik hızla artan oranda bilimsel bilgi birikimine sahip olmaktadır. Gelinen noktada tıp olumlu ve olumsuz açılımlarla değerlendirilebilecek biçimde teknolojiyle birbirini besleyerek geliştiren bir ilişkidedir. Tıptaki ilerlemeler teknoloji ile baş döndürücü bir hız kazanmıştır. Ancak hastalıkların medikal ve paramedikal nedenleri üzerine düşünerek toplumsal önlemler alma alışkanlığını yok ederek, sanayi toplumunun hasta ettiği insanlara protez çözümler üreten böylece, bilimsel olarak üretilmiş hizmetlerin tüketilmesine indirgenen bir sağlık modeli oluşmasına yol açmıştır. Gelişen teknoloji ile sınıf karşıtlığının ortadan kalkacağı ileri sürülmüştür. Oysa teknoloji karşıtlıkları farklılaştırmıştır. Bilimi daha yaygın kitlelere açmıştır. Ama gene satın alma gücüyle orantılı olarak kullanım olanakları arasında farklar yaratılmasının önüne geçilememiştir. Sağlıkta teknolojinin olanaklarının artması ile sağlığın metaya dönüşümü hız ve geçerlilik kazanmıştır. Tüketime dönük çevre kirlenmesini arttırmıştır. Tıpta, hasta - hekim ilişkisinin insancıl yönünü büyük ölçüde engellemektedir. Daha bireyci sağlık yaklaşımlarının öne çıkmasına yol açmıştır. Hekimin kolayca yapabileceği birçok iş teknolojinin geliştirdiği aygıtlara aktarılmıştır. O, olumlu ve tıbbı geliştiren katkıları yanında, soru işaretlerini de artırmaktadır. Teknolojinin tıpta kullanımı arttıkça, tıbbi etiğin

alanı da genişlemektedir (Çobanoğlu, 1999).

Hekim - hasta ilişkisini etkileyen her etkeni tıbbi etik açısından konumuz bağlamında değerlendirirken, buna temel oluşturan etik ilkelerin algılanması ve yorumlanmasında da bir değişim yaşanmaktadır. Konuyu örnekleyerek açarsak; tedavi sürecindeki hekim - hasta ilişkisinde geçmişten günümüze aktarılan ve iyileştirici etkisi olduğuna inanılan hekim tutumlarından birisi de hastaya umut vermektir. Biyoetik alanında çalışanlar, hastanın özerkliğine zarar veren ve babacıl olarak niteledikleri bu tutumun değiştirilmesi gerektiğini öne sürmekteler. Her hastanın kendisi ile ilgili en iyi kararları özerk olarak alabileceği inancıyla, hastaya yanlış umutlar vererek yanıltılmasının onun özerkliğini engellediğini ve bunun tümüyle aldatma olduğunu savunuyorlar. Özerklik açısından, onun gerçeklerle bilgilendirildikten sonra umutlanması - bu bir tür kendini kandırma zemininde olsa bile - özerkliği korumakta hatta arttırmaktadır. Öte yandan umut vermek adına hastanın yanlış bilgilerle donatılması ya da aldatılması özerkliği zedelemektedir. Tıpta tedavi edici yararına inanılan ‚hastaya umut verme' ilkesi, yararlılık ve özerklik ilkeleri arasında bir alanda bulunmaktadır. Hekimler, tıp etiğinin temel ilkelerinde değer kaybı yaratmayacak biçimde, aldatmaya dönüştürmeden umut verme konusunda özenli davranmalıdır (Ruddick, 1999: 343-357).

Çağımızda Toplumsal - Siyasal Gelişmeler ve Hekim - Hasta ilişkisi

Çağımızın en önemli değersel gelişmelerinden biri „insan hakları" kavramının ortaya çıkması ve insanların gündelik yaşamlarında belirgin bir uygulama alanı bulmasıdır. Her ne kadar bu gelişme insanın kültürel toplumsal evrimine bağlı olarak gelişen bir "süreç" olsa da ve bugünkü tanımına yakın anlamda insan hakları kavramının temellerini Fransız Devrimine dayandırmak olanaklıysa da, onun en yoğun biçimde 2. Dünya Savaşı sonrasında 10/ Aralık/ 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yayınlanmasıyla gündeme geldiği söylenebilir (*Ana Britannica*, 1990: 570-580). Bu tarihten başlayarak insan haklarının korunması ve gözetilmesi demokratik devletlerin temel ve ortak politikaları olarak benimsenmiş, anayasaların kavramsal dayanağını oluşturmuştur. Bu gelişmelerin uygulama alanına yansıması sonucu, insan hakları kavramının tıp etkinliği özelindeki karşılığı olarak "hasta hakları" kavramı önem kazanmıştır. 1949 Nuremberg kararlarıyla hasta hakları hukuksal anlamda bir çerçeve kazanmıştır (Oğuz, 1994: 1).

Hasta hakları, insanlığın evrimine paralel olarak ortaya çıkan, dayanışma haklan da denilen, üçüncü kuşak insan haklarındandır. İnsan hakları gelişimine

ve niteliğine göre 3 kuşakta tanımlanmaktadır. Buna göre 1. kuşak insan hakları, bireyin hakları olarak öteki bireylere karşı doğduğu anda elde ettiği haklar olan; yaşama hakkı, özgür doğma hakkı gibi haklardır. Bireylerin devletle ilişkilerinden doğan 2. kuşak insan hakları eğitim hakkı, sağlıklı yaşama hakkı, çalışma hakkı olarak tanımlanabilecek haklardır. Toplumun her bir bireyini etkileyecek toplumsal haklar olarak tanımlanabilecek, dayanışma hakları da denilen 3. kuşak insan hakları ise çevre hakkı, tüketici hakları, hasta hakları olarak belirmektedir. Hasta hakları, tıbbi etiğin temel konularından biridir. Hastalar, hastalığı hakkında bilgilenme, tedavi yöntemleri ile ilgili özerk seçim yaparak aydınlatılmış önem verme, psikososyal ve manevi değerleri açısından saygı görme gibi temel haklara sahip olmalıdır (Çobanoğlu, 1998).

Gelişen tıp teknolojisi, toplumsal ilişkilerin çok boyutluluğu ve siyasal gelişmeler hekim - hasta ilişkisini de etkilemektedir. Öte yandan bireyin özerkliği kavramının giderek önem kazanması hekim - hasta ilişkisine yansımakta, hastanelerde hasta merkezli yönetim yaklaşımları kabul görmektedir. Çağdaş hastane yönetimleri, toplumun ve bireylerin beklenti ve gereksinimlerini en iyi biçimde karşılamayı hedefleyen "Devamlı Kalite İyileştirilmesi" yöntemini uygulamaya yansıtabildikleri oranda başarılı olmaktadır. Bu, hastanelerde tedavi edici hekimlikte verilen hizmette kaliteyi geliştirmek amacıyla toplumsal, siyasal değişmelerin etkisiyle varılan bir süreçtir. Toplam Kalite Yönetimi, her aşamada hizmet alan ve sunanlar tarafından algılanan ve denetlenen bir yönetim stratejisi ve yaşam biçimi olmalıdır. Bu yönetim stratejisi, insanlığın evrimiyle 3. kuşak insan hakkı olarak gelişen hasta hakları kavramına koşut olarak, sağlık alanında giderek benimsenmektedir (Çobanoğlu N ve Çobanoğlu M, 1998: 79).

Bu konularda ulusal ve uluslararası örgütlenmeler çalışmalar yapmaktadır. Dünya Tabipler Birliği, Avrupa konseyi, Birleşmiş Milletler ve Unesco yayınladığı bildirgelerle uluslararası nitelikte değer sorunlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu tartışmaların sonucunda doğru davranış biçiminin kesin olmadığı durumlarda yararlı bir yol gösterici olabilecek yönergeler uluslararası oydaşlık sağlamaya çalışarak, yayınlanmaktadır (TTB, 1998).

KAYNAKLAR

ANA BRİTANİNCA, (1990): Ana Yay. AŞ., 11: 578-580, İstanbul.

ARDA, B., (1990): Hekimin Eğitimi ve Kendini Yenileme Sorumluluğu, *AÜTF Mecmuası,* 43:2, 521-526.

ARDA, B., (1991): Rokeach Skalası ile Bir Çalışma: Tıp Öğrencilerinin Mesleğe Rokeach Skalası ile Bir Çalışma: Tıp Öğrencilerinin Mesleğe Yönelimleri ve Değer Sistemleri, *AÜTF Mecmuası*, 44:1 , s. 121-132

ARDA, B, (1993), *Batı Orta Çağında Hastalık Kavramı,* Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.

BECKER H.S., GEER, B., (1983): *The Fate of İdealizm in Medical School, In Social Interaction,* ed. H. Robbay, C. Clark, St. Martin's Press, New York

BLOOM W.S., (1964): *The Doctor and His Patient-A Sociological Interpretation,* A Free Press Paperback

ÇOBANOĞLU, N., (1998): Hasta Hakları Açısından Hastanelerde Yönetim Etiği, *III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri,* Ed: S. Ş. Pelin, B. Arda, G. Özçelikay, A. Özgür, F. Ç. Şenler, Biyoetik Derneği Yayını, YÖK mat. Ankara, 41 - 46.

ÇOBANOĞLU, N., (1999): Teknolojinin Tıp Evrimindeki Yeri ve Leeuwenhoek'un Mikroskobu, *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri,* Ed: E. Kahya, S. Şar, A. Ataç, Y. Oğuz, B. Arda, A. Ü. Basımevi, Ankara, s. 303-310.

ÇOBANOĞLU, N - TANIR G, (1997): Yeni Doğan Alanı Özelinde Pediatride Etik Sorunlar, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi,* 6:11, 381-383.

ÇOBANOğLU, N - ÇOBANOĞLU, M. (1998): "Toplam Kalite Yönetimi Açısından Hekimlerde İş Doyumu Araştırması Üzerine Tartışma", *Sağlık Yönetiminde Devamlı Kalite İyileştirme,* Ed: M. Çoruh, Haberal Eğitim Vakfı yay., Ankara, 79-90.

EMANUEL, E., J.- EMANUEL, L., L., (1993): Hekim-Hasta İlişkisinin Dört Modeli, *Jama,* 6:2, 115-122.

GÜLEÇ C.(1990) Tıp Eğitimi Hekim Kimliği ve Sağlık Bilinci, *Sağlık ve Toplum,* 1:1, 53-59.

MERTON R., D., READER G., G., KENDALL, P., L., (1957): *The Student Physician,* Harvard Universty Press, Cambridge, Mass.

OĞUZ, N. Y.(1994): *Psikiyatride Onam ve Aydınlatılmış Onam: Etik, Hukuk ve Bilim Açısından,* Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.

ÖRS, Y. (1975): Geçmişte ve Günümüzde Hekim - Hasta İlişkisi, *Tıp Dünyası*, *48* (6-8): (224-230/319-327) İstanbul.

RUDDICK W, (1999): Hope and Deception, *Bioethics*, Vo1.13, Iss. 3-4: 343-357

SZASZ, T. S., KNOFF W., F., HOLLENDER M., H., (1958): The Docto - Patient Relationship and its Historical Context, *Amer. J. Psychiatry*, 522-528

TÜRK TABİPLERİ BİRLİĞİ, (1998a), *Sağlıkla İlgili Uluslararası Belgeler*, Yayına Hazırlayan: F. Sayek, Ankara

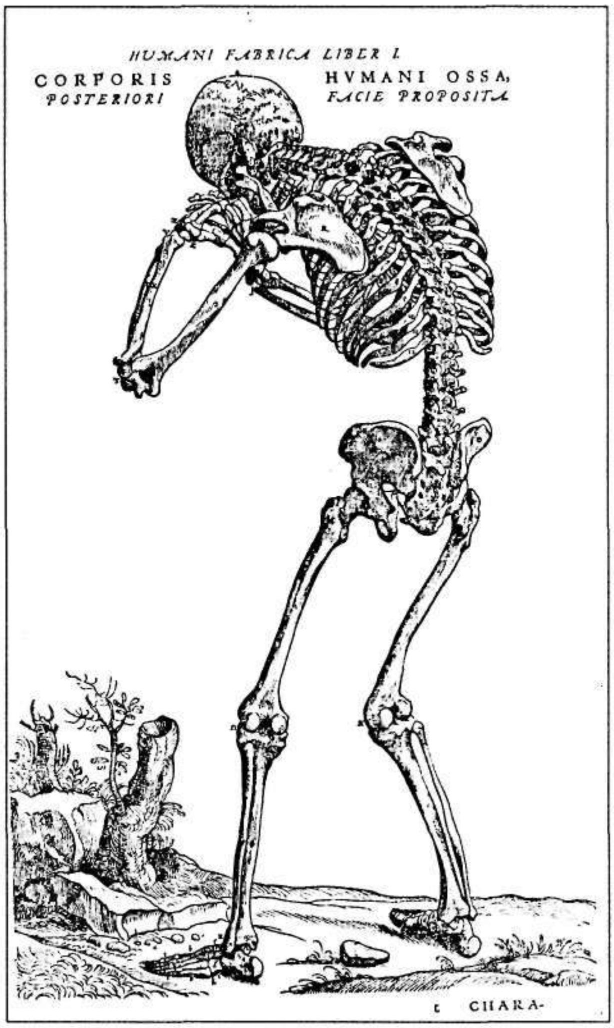

2me Année, № 22; Janv. 1926 ۱۹۲۶ کانون ثانی ۲۲ سنه ۲ ـ صایی :

دیش طبیبلری جمعیتی

مجموعه‌سی

Bulletin de la Société Odontologique Turque

Rue, Nour Osmanié, Hôtel Turkistan

آیده بر نشر اولنور. طبی، فنی ومسلکی مجموعه‌در.

مندرجات

نسخه‌سی (۱۲) غروشدر — سنه‌لك آبونه (۱۵۰) غروش

Diş Tabibleri Cemiyeti Mecmuası.

Misis ve Çevresindeki Asklepios Kültürü Üzerine Etno-Arkeolojik Bir Araştırma

Gülnaz SAVRAN
Fulya TÜŞÜMEL

Ilkel mitoslar tanrıların, evrenin, insanların yaratılış ve ortaya çıkışlarının yanı sıra ilk günahı, ölümün kökenini, tufanı, tanrıların insanları nasıl cezalandırdıklarını, avcılığın ve hayvancılığın nasıl başladığını, bitkilerin nasıl ortaya çıktığını, ateşin elde edilişini, cinsel hayatın başlangıcını, yeryüzünün ilk çiftini ilk ailesini, adetlerin kurumların, törenlerin, teknik bilgilerin kökenlerini konu edinmektedir. (Örnek, 1988:190)

Arkeolojinin vazgeçilmez kaynağı olan mitoslar aradan binlerce yılın geçmesi ve insanlar, kavimler, inançlar sisteminin değişmesine rağmen aynı kültür ortamı içinde yaşayan insanlar tarafından yaşatılmaktadır. Günümüzde kimi değişikliklere uğramış olsa da içerik olarak benzer öğeleri taşıyan bu mitosların özümsenip yineledikleri ve anlatıldıkları toplumlarda hala gerçek ve kutsal olarak kabul edildikleri gözlenmektedir. Yaşayan kültürün vazgeçilmez unsurları olarak gelenek ve göreneklerde, adet ve uygulamalarda karşımıza çıkmaktadır.

Akdeniz kültür ortamının bütün özellikleri üzerinde taşıyan Çukurova bölgesinin düz ve bereketli topraklarında yerleşim tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Toros dağlarının özellikle gemi yapımında kullanılan orman ürünleri, doğal kaynaklarının zenginliği antik çağlarda özellikle Akdeniz kıyılarını daima yerleşim için cazip hale getirmiştir. Ayrıca Çukurova Gülek Boğazı sayesinde Anadolu'yu, güneye Suriye üzerinden Arap ülkelerine, doğuya Irak ve İran'a bağlayan yol üzerinde bir kavşak olmuştur. Bölgenin en önemli arkeolojik kazıları olan Tarsus-Gözlükule, Mersin-Yümüktepe, Ceyhan-Sirkeli , Kadirli-

Karatepe kazılarında bu güne kadar bölgede bilinen en az 10 değişik uygarlık ve 18 devlet, krallık, beylik gibi çeşitli siyasi kuruluşların hüküm sürdüğü belgelenmiştir. Hititler, Akadlar, Fenikelilerden günümüze kadar nerdeyse her dönemde bu topraklarda yerleşim olmuştur.

Doğu ile batı arasında bir köprü olan bölgenin üzerinden sadece ticaret kervanları değil kendi kültürlerini beraberlerinde götüren ordular, devletler de geçmiştir. Akdeniz çevresi efsaneler topluluğu buna güzel bir örnektir. Dünyanın Yunan ve Roma mitolojisi olarak tanıdığı bu efsanelerin çıkış yeri Yunanistan veya İtalya değil Anadolu'dur, Girit'tir, Mezopotamya'dır, Fenike, Mısır'dır, ya da bütün bu yerlerdeki sözlü geleneklerin karışımından ortaya çıkmış bir bütündür. Yunanistan ve Roma uyruklu yazarların kalemleriyle Yunanca ve Latince olarak yazılmalarından Yunanlılara ve Romalılara mal edilmiştir (Erhat, 1989:8).

Asklepios Mitosu ve Kültü

Yunan adalarının Akdeniz'in doğu kıyılarında yaşayan devletler tarafından fethedilmesiyle başlayan Hellenistik dönemden önce de Ege bölgesine pek çok oryantalist etki taşınmış ve aynı kültür Asyadan ayrıldığı içinde kendi içinde bir değişim yaşamıştı. Bu dönemde tıp felsefenin eşiğinde gelişerek iyileştirme işlemi sanat olduğu kadar bilim olarak da düşünülmüştür. Yalnızca rahipler tarafından değil sorgulamayı büyüye tercih eden insanlar tarafından da uygulanmıştır. Yunan kültürü üzerindeki doğu etkisi gittikçe daha belirginleşip, tıp da ruhanileşmiştir. Yunan tanrılarının çoğu şifa verici özellikleriyle de anılmaya başlanmıştır.

Apollo, Artemis, Athena ve Afrodit' in yanı sıra yer altı tanrıları da hastalıkları tedavi edebilmekte veya önleyebilmekteydi. Asklepios kültü de bu tanrılardan birine tapınmayla gelişmeye başlamıştır. Çünkü sembolü olan yılan yer altı güçlerinin eski bir simgesidir. Ayrıca yılan, Anadolu'daki Sami kabileleri arasında şifa tanrısının kutsal işareti olarak kabul edilirdi (Tıp Tarihi, 1998:22). Asklepios ilk zamanlar belki de bir yılan şeklinde tasvir edilmiş olan bir toprak tanrısıdır (Mansel, 1971:137). İlkel mitlerde de yılan gibi sürüngenler, ateşi yeryüzüne getiren insanları kurtaran, dünyayı yaratan ve dünyanın yaratılmasına yardımcı olan hayvanlar olarak rol oynamakta ve kutsanmaktadır. Deri değiştirmesi nedeni ile olumsuzluk düşüncesinin sembolü olan yılanın mitolojide, ibadette, büyücülükte ve sanatta oynadığı rol ise evrenseldir (Örnek, 1988:97).

Hekim tanrı ve hekimlik tanrısı olarak tanınan Asklepios, Apollon ve Thesalia kralı Phlegyas'ın kızının oğludur. Yaklaşık M.Ö. 770 yıllarında Asklepios adına tapınaklar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu gün yaklaşık 300'den fazla olduğu düşünülen bu tapınaklar, tıbbın bilimsel temellerinin atıldığı M.Ö. V. yüzyılda da insanlar tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir. Bu dönemde tıbbın kaydettiği büyük ilerlemelere rağmen, tanrısal gücün işe karışmasıyla iyi olacaklarını ümit eden hastalar arasında bu tapınaklar rağbet görmeye devam etmiştir (Mansel, 1971:342). Günümüzde olduğu gibi o dönemde de bilimsel yöntemlerden şifa bulamayan hastalar tedavi için dinsel yöntemlere başvurarak Asklepios tapınaklarından medet umarlardı. Buralarda yapılan dinsel tedaviler banyo ve oruç esasına dayanırdı. Tedavi öncesi hastalar temizlenir, sunağa yaklaşmaya hazır olduklarında tövbe töreni düzenlenirdi. Daha sonra tapınakların iç bölgesinde olan abatonlara alınır, burada battaniyelere sarılı olarak koyun postlarının üzerine uzanıp inkubasyon uykusuna dalarlardı. Hastalar uyur uyumaz, rahipler ellerinde uyuyan hastaların yaralarını emen kutsal yılanlarla yataklar arasında dolaşırlardı. Uyandıklarında her hastanın rüyasında ne gördüğünü anlatması gerekirdi. Daha sonra bu rüyalar yorumlanarak uygun tedaviler anlatılırdı (Tıp Tarihi, 1998:23).Günümüzde bu uygulamanın izlerini yılancı hocalarda görmek mümkündür. Bu hocalar ellerinde yılanları hiçbir zarar görmediklerini iddia ederek tutabilmekte, afsunla insanları yılan sokmalarına karşı 'şerbetlemektedirler'. Geçmiş ve günümüzde olan her iki uygulamada da yılana ve yılanın temsil ettiği güçlere hükmetme motifi vardır.

Bir nebatı tetkik eden Dioskorid.

Muhtemelen bu dönemde bir takım büyü formülleri, kurbanlar ve duaların uygulandığı dinsel tedavilerin yanı sıra, hastalar üzerinde incelemeler yapmaya fırsat bulan bazı hekim rahipler tarafından bir takım, şifalı otlar, sular içirilir, bir takım yakılar hazırlanır veya kan akıtılırdı. İyileşme kimi zaman gerçekleşir, kimi zaman da gerçekleşmezdi. Bu durumda da o günün rahipleri tıpkı bu günün halk hekim-

leri gibi, hastanın ya kendisine söylenenleri tam olarak yerine getirmediğini ya da tedaviye inancı olmadığı için iyileşmediğini söylerlerdi.

Lokman Hekim ve Asklepios

Akdeniz kültür ortamında yaşayanlar tarafından anlatılmaya devam eden ve artık sözlü halk edebiyatının bir parçası olan Lokman Hekim kimilerine göre bir peygamber kimilerine göre de ünlü bir hekimdir. Binlerce yıl yaşadığına bütün bitkilerin dilinden anladığına inanılır. M.Ö. XX. ve X. yüzyıllarda yaşadığı düşünülen Lokman Hekim İbrahim Halil Peygamberin neslinden olup Azeri Türklerinden Baur'un oğlu ya da işmi Camesap, Danyal ya da Belkıya'dır. Habeş ırkından siyah bir köle ya da yoksul bir ailenin çocuğu, kimilerine göre *Kitab'ul Haşayiş*'in (*Materia Medica*) yazarı Anavarza doğumlu Dioscoridestir. Bize göre Arap, Azeri, Tarsus'lu, Misis'li, Anavarza'lı veya bunların hepsi birden olan Lokman Hekim Akdenizin yaşayan sözlü kültür geleneğinin çok güzel bir ürünüdür. Öyküsü Asklepios mitosuyla benzerlik gösterir.

Yunanlıların dünyasında Asklepios, Romalıların Aesculapius adıyla benimsedikleri hekim tanrı, hekimliği at adam Kheiron'dan öğrenmiştir. Kheiron doğanın içinde yaşayan, doğanın sırlarına ermiş bir varlıktır. Bu nedenle Asklepios'u usta bir hekim olarak yetiştirir. Asklepios tıbbın bütün bilgilerini edinir. Ama bununla kalmaz, ölüme de çare bulmak ister. Tanrıça Athena'nın Gorgo canavarlarından Medusa öldüğü zaman bedeninden akan kanı toplamış ve bunu ölümsüzlüğe karşı kullanması için Asklepios'a vermiştir. Medusa'nın sağ damarlarından akan kan zehirli, sol damarlarından akan kan faydalı imiş. Efsaneye göre Asklepios bu kanla ölüleri diriltmeye başlamış. Bunun sonucunda da Zeus'un öfkesine yenilip korkunç yıldırımlarına hedef olmuş. (Erhat, 1989: 67-68)

Yine efsaneye göre bütün otların ve çiçeklerin dilinden anlayan Lokman Hekim, Adana ile Ceyhan arasındaki Misis'e (bu günkü adıyla Yakapınar) yerleşerek Çukurova'yı karış karış dolaşıp ölümsüzlüğe çare olacak ilacın yapabileceği bitkileri aramış. Bir gece rüyasında bitki dile gelip "Ben ölümün ilacıyım" demiş. Lokman bitkiyi kopararak, defterine yazdıklarına göre ilacını yapmaya koyulmuş. İlacı tam bitireceği sırada görünmez bir el, defteri de otu da Misis köprüsünden Ceyhan Nehri'nin azgın sularına düşürmüş. Yani Lokman da Asklepios gibi tanrının gazabına uğramıştır.

Misis'te anlatılan bu efsaneye Lokman'ın eline Cebrail'in vurduğu ve otla defterin Ceyhan Nehri'nden selle arpa tarlasına gittiği de eklenmiştir. Bölgede halk arasında arpa tarlasının çamuru ile yaralar ve çıbanlar sarılır. Anadolu'da da bazı halk hekimleri hastalarına arpa suyu içmelerini, arpa ekmeği yemelerini

tavsiye ederler. Anadolu'nun Asklepios efsanesine sarımsakla olan katkısı da bu olaya bir benzerlik gösterir. Asklepios Zeus'un yıldırımıyla yere serilince, ünlü hekimin son deminde yazdığı bir reçete oradaki bir otun üstüne düşmüş, yağmur yağmış, yazının özü ota karışmış ve her derde deva sarımsak orada meydana gelmiştir. (Erhat, 1989:68)

Şahmeran Efsanesi ve Mitolojik Kaynakları

Anadolu' nun sadece sözlü halk edebiyatında değil, el sanatlarında da etkisini sürdüren bir efsanedir Şahmaran ya da Şahmeran. Özellikle genç kızların çeyizlerindeki işlemelerde ve duvar resimlerinde kem gözlerden korunmak için kullanılmaktadır. Kimilerine göre Ceyhan ile Misis arasında Ortaçağda yapılan Yılankale'de yaşamıştır. Bu söylencenin izleri Adana'nın selle, Ceyhan'ın yelle, Misis'in yılanla gideceği şeklindeki bir tekerlemeyle bütün canlılığını korumaktadır. Bu tekerlemede Yılankale'nin koruyucu yılanlarının, efendileri Şahmeran'ın öldürüldüğünü bilmedikleri ve bunu duydukları gün insanlardan intikam almak için Misis'e inerek insanları öldüreceklerine inandı. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Yılankale'den bahsederken "Evsafı Kal'ai Şah Maran" yani Şahmaran Kalesi olarak söz eder ve bu kalede sürü sürü yılanın yanında boynuzlu ve ensesi tüylü bir yılanın görüldüğünü yazar. (Evliya Çelebi, 1935:340)

Misis'te, Tarsus'ta ya da herhangi bir yerde anlatılan efsanelerde yoksul bir ailenin oğlu olan Lokman'ın odunculuk yaparak geçimini sağlarken Şahmeran'la tesadüfi karşılaşması anlatılır. Bu karşılaşmadan sonra Lokman uzunca bir süre Şahmeran'ın himayesinde yaşar. Daha sonra Lokman Şahmeran'ın yaşadığı yeri kimseye söylemeyeceği sözünü vererek evine döner. Ülkenin hükümdarının bir gün amansız bir hastalığa yakalanması ve hastalığın tek çaresinin Şahmera'nın etinde olması üzerine Lokman'dan zorla Şahmeran'ın yeri öğrenilir. Şahmeran Lokman'ın ihanetine karşılık yine de ona iyilik yapar. Kesildikten

Dioskorides ait İstanbul'da mevcut en eski tercümedeki resim.

sonra etinin kaynatılan ilk suyunun zehirli, ikinci suyunun ise şifalı ve iksirli olduğunu söyler. İkinci suyu içen Lokman bütün hastalıkların çaresini de bulmaya başlar.

Şahmeran'ın ölümü Medusa'nın ölümüne benzer. Her iki ölümle ele geçen sihirli güç insanlığın sağlık ve şifa bulması için kullanılmıştır. Yunan mitolojisinde geçen Gorgo canavarlarının mı Şahmeran'a yoksa Şahmera'nın mı Gorgolara kaynak olduğu düşüncesi tartışılmaktadır. Özellikle Hesiodos'un *Tanrıların Doğuşu* adlı eserinde anlatılan Ekhidna Şahmeran'a çok benzerlik göstermektedir. Hesiodos eserinde

> "Ne ölümlülere, ne de ölümsüzlere benzeyen.
> Bir mağarada doğdu bu azgın yürekli Ekhidna.
> Yarı bedeni bir genç kızdı onun,
> Güzel yanakları ve gözleri fıldır fıldır,
> Yarı bedeniyse koskoca bir yılandı, korkunç,
> Her yanı benek benek amansız bir yılan
> Yerin gizli deliklerinde kaybolan;
> Mağarasında otururdu Ekhidna,"

diyerek tanımlamıştır Ekhidna'yı (Eyuboğlu, Erhat, 1977:114). Mitolojiye göre Ekhidna'nın ini Arima dağları denen Kilikya'da yerin altındadır. Yani efsanenin kaynağı Kilikya bölgesi olsun ya da olmasın yaşadığı yer burasıdır.

Efsanelerin çoğunda Şahmeran erkek olarak ifade edilir. Fakat özellikle Tarsus dahil olmak üzere Anadolu'nun her yerinde kullanılan Şahmeran motifinde Şahmeran kadın olarak resmedilir. Öykülerdeki bu cinsiyet değişikliği belki adının başındaki Şah kelimesinden kaynaklanmaktadır.

Efsanenin Hatti ve Hurrilerin etkisindeki Hitit mitolojisinden de izler taşıdığı düşünülmektedir. Hatti kökenli olan gök tanrısı Telepinu'nun Illuyanka ejderi ile savaş Hitit mitolojisinin bir parçasıdır. Telepinu mitosunun ele geçen iki anlatısının birinde Illuyanka adlı ejdere yenilen gök tanrısı, ejderi yenmek için tanrıça İnar'ın Hupasiya adlı bir ölümlüye aşkını vaadedmesini kullanır. Aşka karşılık bu ölümlü, Illuyanka'yla yer içer, onu sarhoş eder. Bu fırsattan yararlanan gök tanrısı gelir, ejderi öldürür. Diğer hikayede ise gök tanrısını yenen Illuyanka gök tanrısının yüreğini ve gözlerini alır. Gök tanrısı öç almak için Arm adlı bir ölümlünün kızıyla evlenir ve ondan bir oğlu olur. Oğul büyüyünce ejderin kızıyla evlenir ve babasının yüreğiyle gözlerini geri alır. Gök tanrısı eski gücüne kavuşunca ejderi öldürmeye gider. Oğlu araya girerek "Ejderi öldüreceksen beni de öldür," der ve babası oğluyla beraber ejderi öldürür. Bu efsanenin ben-

zeri Yunan mitolojisinde de vardır. Zeus ile Typhon arasında geçen savaşta, Illuyanka efsanesinin ana öğeleri bulunur (Akurgal, 1993:107).

Typhon omuzlarından yüz yılan başının yükseldiği, korkunç bir tanrı olarak ifade edilir. Yanardağ tanrısı olarak da tanımlanır. Ekhidna'yla birleşerek korkunç canavarlar üretmişlerdir (Erhat, 1989:316). Helen anlatısında Typhon tanrı Zeus'un yüreğini ve gözlerini değil, kollarının ve bacaklarının kas lifini almıştır. Bu örnekte ejderin gözcülüğünü yapan kızını Aigipan adlı bir kadın oyalarken Zeus'un kas liflerini tanrı Hermes geri alır. Efsanenin Kilikya bölgesinden geldiğini de yer adları açığa vurur. Helen anlatısında Typhon'un oturduğu yer Mersin civarındaki Korykos mağarasıdır. Adı geçen Casius Dağı ise Antakya yakınlarındadır. Efsanelerin hepsinde bir ölümlünün ihaneti söz konusudur.

Kimilerine göre Typhon'la Ekhidna'nın kızı olan ve *Odyseia*'da sözü geçen mitolojik deniz canavarı Skylla da Şahmeran'a benzerlik gösterir. Skylla M.S. III. yüzyılda Tarsus sikkelerinin üzerine de basılmıştır. Sikkenin ön yüzünde Şua taçlı PUPIENUS arka yüzünde cepheden duran SCYLLA vardır. (SNG Levante 1633) Kaynağı ne olursa olsun bu gün hala Misis yakınında Çokçapınar köyünde Şahmeran Mağarası adı altında bilinen kutsal bir mekan vardır.

Dağ, Su ve Taş Kültü

Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre Hititliler dağları kutsal sayıyor ve onlara tapıyordu. (Akurgal, 1993:104) Ceyhan'la Misis arasında bulunan Sirkeli Höyüğünde Hititlerden kalma eski bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir. Bölgedeki Cebel Nur ya da Nur dağları geniş bir alanda yükselen tek dağdır. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde, Misis'e yakın Nur dağlarında hastalıklar için çok iyi gelen otların bulunduğundan ve özellikle eski zamanların doktorlarının ta uzaklardan buraya kadar ot toplamaya geldiklerinden bahseder. (Ener, 1993:194) Misis ve çevresinde yaşayanlar tarafından Cebel-Nur dağlarında yetişen otlardan birinin hala ölümsüzlük otu olduğuna inanılıyor.

Su ibadette önemli bir yer tutmaktadır. Suyun arıtıcı niteliği, bollukla ilişkisi, seller vb. su kültünün doğuşunda rol oynayan önemli etkenlerdir. Denizleri, gölleri, ırmakları, kaynakları, çeşmeleri ve yağmuru da içine alan su kültünde; su kimi zaman kendisine ibadet edilen bir obje, kimi zaman da kült aracıdır. (Örnek, 1988:103-104) Asklepionlarda diğer tedavilerin yanında kudret hamamı denen yerlerde sıcak ve soğuk su banyoları yaptırmak, maden suları içmek, deniz kenarında bulunanlara deniz banyosu yaptırmak yoluyla da hastalar tedavi edilirlerdi. Misis'le Ceyhan arasında yer alan Yılankale'nin batı eteğinde yöre halkı tarafından Kokarpınar adı verilen şifalı bir su kaynağı vardır. Bu gün hala

kullanılan kaynağın yakınındaki ve üzerindeki kalıntılardan buranın çok uzun zamandan beri kullanıldığını göstermektedir.

Su gibi, taş da çoğu zaman ibadette önemli bir yer tutmaktadır. Yunanistan'daki hermeler, Romalılarda sınır taşları, Yahudilerde Yakup'un taşı, İslamiyette "Hacer-i Esved" (Karataş) gibi dünya üzerinde bir çok taş kültüne bağlı örnek vardır. (Örnek, 1988:102) Taş kültünün pek çok izini bugün Anadolu'da bulmak mümkündür. Özellikle araştırma gezilerimiz sırasında Misis'teki Karataşdede ve Yumurtalık-Misis yolu üzerindeki Cabbardede türbelerinde, dileklerin türbe duvarına yapıştırılan taşlarla tutulması ve dileğin akibetinin taşların duvara yapışıp yapışmayacağına bağlı olması ilgi çekici bir örnektir. Ayrıca Cabbardede türbesinde dışarıda insitu vaziyette duran sütunlar sırt ağrılarına şifalı oldukları veya üzerinde okunan duaların kabul edilmesi için kullanılmaktadır.

Kurban motifi, İnkubasyon Uykusu ve Ziyaretler

"İbadetin önemli bir bölümünü teşkil eden kurban, doğaüstü kudretlerle barışıklığı sağlamak, onların verdiklerine teşekkür etmek için ve onlardan bir şeyler istemek için sunulur." (Örnek, 1988:87) Adanan yiyecek ya da içecek veya herhangi bir kurban objesi de olabilir. Bu gün Anadolu'nun her yerinde adanan adaklar kesilen kurbanlar kökeni çok eskilere dayanan bir gelenekler bütünüdür. Adak zengin ve anlamlı bir sözcüktür. Yatıra bir adak adamak ona bir dileğin gerçekleşmesi için baş vurmaktır. Adayan bu kişi bu eylemiyle yatırın kendisi ile Tanrı arasında bir çeşit aracılık yapacağına inanmıştır. Kaynaklarda Asklepionlarda şifa arayan hastaların tıpkı bugün türbelerde şifa arayan insanlar gibi kurban adadıkları anlatılır.

Türbeler, yatırlar Anadolu'nun sularında, dağlarında, ağaçlarında, hayvanlarında cisimlenirler. Onların şimdi yattıkları yerler, Anadolu'ya Türkler gelmeden orada Hıristiyanlık bile belirmeden, başka dinlerin tapınakları, sunakları idi belki. Zira adları yatır olsa bile bu kutsal alanların çoğu ya bir dikili taş, ya da bir ağaç, mağara, ya da bir kaya mezarıdır. Yumurtalık ilçesinde evlerin arasında sıkışıp kalmış Hızır- İlyas türbesi buna güzel bir örnektir.

Doğu Akdeniz'de özellikle Suriye ve Filistin'de çok yaygın olan dromoslu çukur biçimindeki basamaklı mezarlardan olan bu türbe, kalker zemine oyulmuştur. Bu tip mezarların değişik çağlarda temizlenerek tekrar kullanıldığını düşünürsek çağımızda yatır olarak kullanılıp bir kutsal mekana dönüştürülmesi pek de şaşırtıcı değildir. Duvardaki nişler mihrap yerine kullanılmaktadır. Niş boşluklarında adak için getirilen mumlar yakılmaktadır, yine adak için getirilen havlu, seccade gibi hediyeler bu nişlere konulmaktadır. Çok eski çağlardan beri

mezarlar kutsal mekanlar olarak kullanılmışlardır.

Bugün Anadolu'nun pek çok yerine dağılmış olan türbelerde hastalar şifa bulmak için uykuya yatırılıyor. Gördükleri rüyalardan hastalığı ile ilgili yorumlar yapılıyor. Misis'in içinde yer alan Karataşdede, Misis-Yumurtalık yolu üzerindeki Cabbardede ve Yumurtalık'taki Hızır-İlyas türbesinde de bu uygulama devam ediyor. Tıpkı Asklepionlarda olduğu gibi. (Uzluk, 1958:39)

Bölgedeki Bazı Arkeolojik Buluntular

Adana iline bağlı Yumurtalık ilçesi antik çağlardaki adıyla Aigea'yı Hellenistik çağda Makedonia'lı yöneticilerden, I. Seleukos kurdurmuştu. İ.S. 253-260 yıllarında İmparator Valarian'ın Misis köprüsünü yaptırmasıyla Adana ve Tarsus arasındaki ulaşım ve ticaretin artması, zaten önemli bir liman kenti olan Aigea'yı yeniden canlandırmıştır. Aigea yüzyıllarca bir liman ve donanma barınağı olmuştur. M.S. III. yüzyılda şehir adına basılan sikkelerden kentin aynı zamanda önemli bir tıp merkezi olduğu da anlaşılmaktadır. Bu sikkelerden aşağıda 6 örneğin özellikleri yazılıdır.

1- Önde Asklepios olarak Caracalla ve (Antoninos'un şehri AIGEIA) yazısı, arkada yılanlı asasına yaslanmakta olan Asklepios ve yazısı vardır. Sikke şehir takvimine göre 262 miladi takvime göre 215 yılında bastırılmıştır. (SNG Levante, 1741)

2- Önde sağa dönük şua taçlı, pelerinli ve zırhlı imparator büstü ve yazısı, arkada yılanlı asa tutan Asklepios ve koluna dolanan yılanı besleyen Hygieia ile ayakta karşılıklı duran figürü ve yazısı vardır. Sikke şehir takvimine göre 192, miladi takvime göre 243 yılında bastırılmıştır. (SNG Tahberer, 408)

3- Önde Caracalla büstü ve yazısı, arkada Asklepios, Hygieia ve Telesperos ve yazısı vardır. Sikke şehir takvimine göre 262, miladi takvime göre 215/6 yılında basılmıştır. (SNG Levante, 1742)

4- Önde S. Alexander büstü ve yazısı, arkada tapınak içinde Asklepios ve yazısı vardır. Sikke şehir takvimine göre 278 miladi takvime göre 231/2 yılında basılmıştır. (SNG Levante, 1774)

5- Önde S. Alexander büstü ve yazısı, arkada sepet içinden çıkmakta olan yılan iki tarafında birer meşale (Cista Mistica) ve yazısı vardır. Sikke şehir

takvimine göre 277, miladi takvime göre 230/1 yılında basılmıştır. (SNG Levante, 1766)

6- Önde Valerian büstü ve yazısı, arkada Asklepios dört sütunlu bir tapınak içinde yılanlı asasına yaslanır biçimde tasvir edilmiştir. Sikke şehir takvimine göre 299, miladi takvime göre 253 yılında basılmıştır. (SNG Levante, 1793)

Ayrıca bugün Osmaniye ili Düziçi ilçesi sınırları içinde kalan EIRENOPOLIS antik kentinde de M.Ö. III. yüzyılda Asklepios onuruna bastırılmış sikkelerin bulunması, bölgemizde M.Ö. III. yüzyılda Asklepios kültünün yaygınlığını gösteren güzel bir örnektir. (SNG Levante, 1622. 1624.)
Anavarza doğumlu Dioskorides'in kitabı *Kitab'ül Haşayiş*'in (*Materia Medica*) üçüncü cildinin birinci sayfasında yer alan minyatürün hemen arkasında muhteşem kubbeli bir mabet veya saray vardır. Dioskorides sarayın ön cephesini kaplar şekilde etrafında talebeleri ile tasvir edilmiştir. Dioskorides bu minyatürde daha çok bir Yunan tanrısına benzetilmiştir. Saray bir sahil kenarında gösterilmiş olup, sahilde bir kayıkta iki kişi görülmektedir. Minyatür çok yıpranmıştır. Üstünde de Dioskorides il-Feylesof yazılıdır. (Konyalı, 1977: 27-28) Yukarıda örnek olarak verdiğimiz sikkelerde de Asklepios'un gösterişli bir tapınak içinde, tek başına veya kendisiyle beraber şifa dağıtan Telesperos ve Hygea'nın benzer tasvirleri vardır.

Adana Arkeoloji Müzesine satın alma yolu ile gelen Asklepion kültü ile ilgili eserler bulunmaktadır. Bunlardan birisi 25.5 cm boyunda, bir kaide üzerinde sağ elinde Eros, sol elinde yılan tutan, üzerine khiton giyen terra cotta Hygea heykelciğidir. Diğeri ise bir kaide üzerinde, 21 cm. boyunda, kireç taşından, kafası kırık, sol elinde yılan tutan, göğsünü açıkta bırakacak şekilde bir mantoya sarınmış Asklepios heykelciğidir. Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan M.S. II. yüzyıl Hygea ve Asklepios heykelciklerine benzer özellikler göstermektedir. Bu tip heykelcikler daha çok evlerde, mezarlarda, mabetlerden ortaya çıkarılmaktadır. Yine bölgeden çıktığı düşünülen bronz yılan heykeli, Bergama Asklepionunun çeşme parçasına benzerlik göstermektedir.

Alman Arkeoloji Enstitüsünden Prof. Dr.-Ing. Wolf Koenigs, Dr.-Ing Klaus Rheidt'ın 1991 yılında hazırladıkları Yumurtalık raporuna göre Hıristiyanlık dönemi ünlü hekimlerinden Cosmas ve Damian'ın yasaya karşın ücretsiz tedavi yaptıkları gerekçesiyle İ.S. IV. yüzyılın başlarında Aigea'da öldürüldükleri belirtilmektedir. Cosmas ve Damian Hıristiyanlığı vaaz eden, hastaları tedavi eden Arap hekimlerdi. Suda boğdurulmak suretiyle ölüm cezasına mahkum edilmiş olan bu hekimler bir melek tarafından kurtarılmışlar, bunun üzerine

yakma, taşlama ile ruhu cisimden ayırmağa muvaffak olamayınca başları kesilmişti (İ.S. 303). (Uzluk, 1958:79).

Sonuç ve Değerlendirme

Misis ve çevresinde kökeni çok eskilere dayanan adet ve uygulamalardan ve arkeolojik buluntulardan yola çıkarak, yerlerini bilmesek bile bölgede M.Ö. III ve M.S. II. yüzyıllar arasında Asklepionların var olabileceğini düşünüyoruz. Yunan ve Romalıların kendilerine mal ettikleri bu kültür aslında Akdeniz doğu kıyılarında yaşayan devletler tarafından Ege kıyılarına taşındığını ve burada biçim değiştirip şekillendiğini, tekrar aynı yoldan geri dönerek Akdeniz Kültür ortamının yaşayan mitoslarının bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Aradan binlerce yılın geçmesi ve insanlar, kavimler, inançlar sisteminin değişmesine rağmen Akdeniz kültür ortamı içinde yaşayanlar tarafından hala gerçek ve kutsal olarak kabul edilen bu mitoslar binlerce yıl özümsenerek yinelenip zenginleştirilmiştir. Tıp biliminin insan bilinci kadar eski olduğunu varsayarsak antropoloji ve arkeolojinin bize sunduğu kanıtlar tıbbın kökenininin büyüye ve dini pratiklere dayandığını ortaya çıkaracaktır. Misis ve çevresindeki Asklepios Kültürü üzerine yapılan etnoarkeolojik bu çalışma, bölgede kökeni büyüye ve dine dayanan çok eski tedavi yöntemlerinin hala uygulanmakta olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Akurgal, Ord. Prof. Dr. Ekrem: 1993, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, NET Yayınları.

2. Ener, Kasım:1993, *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*. Adana, Hakan Ofset.

3. Erhat, Azra: *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul 1989, Remzi Kitabevi.

4. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, İstanbul 1935, Devlet Matbaası.

5. Eyüboğlu, Sabahattin-Erhat Azra:1977, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Ankara, TTK Basımevi.

6. Konyalı, İbrahim Hakkı: "Kitab'ül Haşayiş (Materia Medica)", *Sanat* 1977, S:6.

7. Levante, Edoardo: 1986, *Clicia*, Switzerland, Credit Suisse Berne Numismatic Department.

8. Mansel, Ord. Prof. Dr. Arif Müfid: 1971,*Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara, TTK Basımevi.

9. Örnek, Doç. Dr. Sedat Veyis: 1988, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul, Gerçek Yayınevi.

10. Uzluk, Dr. Feridun: 1958, *Genel Tıp Tarihi*. Ankara, Güzel İstanbul Matbaası.

11. Bekircan, Tahberer Sikke Kolleksiyonu.

Tang Hanedanı (618-907) Devrinde Çin'de Tıp Alanındaki Faaliyetlere Genel Bir Bakış

Eyüp SARITAŞ*

Bilim tarihinin Çince kaynakları arasında, çeşitli devirlerde yaşamış Çinli tıp bilginleri tarafından yazılmış eserler çok önemli bir yer tutmaktadır. Eski, Çin'de tıp literatürü o kadar zengindir ki, efsanevi olayların anlatıldığı klasik kitaplarda bile tıbbi uygulamalar ve çeşitli hastalıklara dair pek çok kayıt bulunmaktadır.[1] Çin'in resmi hanedan yıllıklarında ise tanınmış Çinli tıp bilginlerinin biyografilerinde geleneksel Çin tıbbına ilişkin olarak sayfalar dolusu kayıtlar mevcuttur ve bunların hiç birisi ülkemiz tıp tarihçilerinin hizmetine henüz sunulmamıştır.

Orta Asya Türk Tarihi ile meşgul olmamız ve araştırmalarımızı ağırlıklı olarak Tang devri ile yoğunlaştırmamız nedeniyle çalışmamızı Tang dönemi ile sınırlı tutmayı daha uygun bulduk. Tıp formasyonuna sahip bulunmadığımızdan, metot konusunda pek çok eksikliğimizin olduğunun farkındayız. Amacımız, Çince olarak yazılmış Tıp Tarihine ilişkin bilgileri ve bu alanda yapılmış araştırmalar konusunda Türk Tıp Tarihçilerini haberdar etmek ve onlara bu alanla ilgili yeni kaynaklar sağlamaktır.

* Arş. Gör. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı.

1 Dağların ve Denizlerin Klasikleri anlamına gelen *"Shan Hai Jing"* bu tür eserlerden biridir.

A - Tıp Alanındaki Gelişmeler

Tang devrinde tıp bilimine, araştırma ve çalışmaları ile büyük katkı sağlayanlardan birisi de Sun Sımiao'dur. (581-682). *Eski Tang Hanedanı Yıllığı*'nın 191. bölümünün 5094. sayfasında bu ünlü bilginin biyografisindeki kayıtlar kısaca şöyledir. "Sun Sımiao, Jingtao Huayuan'de[2] doğmuştur. Mükemmel bir tıp tekniği ve yüksek bir tıp etiğine sahiptir. Fakir bir aileden geldiği için, birçok hastalığın acılarını çekmiş ve bu devrin tedavi yöntemlerinin zorluklarını tatmıştır. Bunun etkisiyle tıp eğitimi almaya karar veren Sun Sımiao, birkaç yıl boyunca tıp kitapları edindikten sonra, tıp eğitimi almaya başlamıştır. Aldığı bu eserleri dikkatle ve bırakmadan okuyarak, öğrendiklerini uygulamaya koymuş ve böylece kısa zamanda mesleğinde büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Genç yaşında gösterdiği başarılarından dolayı, ülkedeki uzak-yakın yerlerde yaşayan herkes onun adını duymuş ve ünü bütün ülkeye yayılmıştır."[3] İmparator Yang Jian, Sımiao'ya "Devletin Saray Akademisyeni" anlamına gelen "Guozi Boshi" ünvanını vermiştir.[4]

Tang Hanedanı İmparatoru Li Shımin ise ona bir soyluluk ünvanı olan "Shouyi Juewei" ünvanını takdim etmiştir. Onun, yaptığı tedaviler sonucunda hediye ve rüşvet kabul etmemesi, halk arasında çok itibar görmesini sağlamıştır.

Sun Sımiao'nun tedavi sırasında iğne ile ilâcı aynı anda kullandığı, bu arada hastanın psikolojik yönden tedavisine de büyük önem verdiği bilinmektedir.[5] Sımiao, devrin tanınmış bir edebiyatçısı olan Lu Zhaolin'in hastalığını iyileştirirken çok sayıdaki tıp kitabını özenle seçerek hepsinden azami derecede faydalanmıştır. O, "İnsan vücudu hastalıkların, gök ise yangın ve afetlerin üstesinden gelebilir." diyerek, şairi hastalıkla mücadele etmesi için cesaretlendirmiş ve sonunda şair, bundan etkilenerek kısa zamanda eski sağlığına kavuşmuştur.

Sun Sımiao, doktorluğu sırasında azimli ve kararlı, yaraları iyileştirmede ise oldukça cesaretli davranırdı. Bir gün, idrar yolu tıkandığı için yaşamı tehlikeye giren bir hastayı ona getirdiklerinde, bu zor durum karşısında cesaretli bir karar vererek, hastanın idrar yoluna soğan yaprağı sokmuş ve sonuçta başarılı olmuştur. Soğan yaprağını kullanarak ilk defa uyguladığı bu yönteme "Catheterization Tekniği" adı verilmektedir. Bu teknik, Fransız doktor Nalidun'un 1860 yılında kauçuk tüp kullanarak icat ettiği teknikten yaklaşık olarak 1000 yıl daha eskidir.[6]

2 Şimdiki Shaanxi Eyaletindeki Yao İlçesidir.

3 *"Jiu Tang Shu" (Eski Tang Hanedanı Yıllığı)*, Bölüm 191, s. 5094.

4 *"Xin Tang Shu" (Yeni Tang Hanedanı Yıllığı)*, Bölüm 196, s. 5596.

5 Xiao Li, *"Zhongguo Wenhua Xiaobaike" (Çin Kültürü Ansiklopedisi)*, cilt l, Tianjin 1991, s. 504-505.

6 Xiao Li, *age.*, s. 505.

Yine bir gün, başka bir hasta ona bacak ağrısı şikayetiyle gelmiş, Sımiao, ilk başta eski Çin tıp kitaplarında belirtilen mevcut akupunktur noktalarına iğneler batırdıysa da, herhangi bir sonuç alamamış, fakat ümitsizliğe kapılmayarak tedavisine devam etmiş, azimle araştırma ve çalışmaları sayesinde nihayet doğru akupunktur noktalarını bularak hastanın bacak ağrılarını iyileştirmiştir.

652 yılında Sımiao, Tang devri öncesine ait tıp ile ilgili teoriler, klinik deneyler ve uzun yıllar süren kendi tedavi yöntemlerini özetleyerek 30 bölümden oluşan *"Beijin Qianjin Yaofang"* adlı kitabını yazmıştır.[7] Bu eser Çin'in, tıp alanında uzmanlaşma bakımından ilk olma özelliğini taşımaktadır. Söz konusu eser, o devre kadar olan dönemlerin tıp uzmanları ve doğruluğu ispatlanmış folklorik ilâç formülleri hakkında çok geniş bilgiler içermektedir. Bu eser de özellikle "Çocuk ve Kadın Hastalıklarının" tedavisine daha fazla önem verildiği gözlenmektedir. Kitapta ilk olarak çocuk ve kadın hastalıkları belli bir sisteme tabi tutularak düzenleme yapılmış, diğer taraftan Beriberi Hastalığının tam olarak tedavisi ve bu hastalıktan korunma yöntemleri de eserin baş kısmına eklenmiştir. Beriberi Hastalığının Avrupa'da ilk olarak açıklanması 1642 yılında yapılmıştır. Oysa Çin bu hastalığı 1000 yıl önce gündeme getirerek hastalığın çözümünü bulmuştur. Ayrıca Dahiliye ve Hariciye kapsamına giren hastalıkların teşhisinin konması, bu hastalıklardan korunma yolları, gıdalar, vitaminler ve Akupunktur ile tedavi gibi konular da bu eserde oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu bölümde ayrıca İç Organlar, Ateşli ve Hummalı Hastalıklar ve çeşitli konulara ilişkin 232 madde ve 5300'den fazla ilâç reçetesi de kaydedilmiştir.

Sun Sımiao ilâç yapma konusunda da yeni öneri ve yöntemler geliştirmiştir. Yukarıda bahsedilen kitabını 30 yılını harcayarak tamamlamıştır.[8]

Sımiao, Kadın Hastalıkları ile ilgili olarak Karın, Doğum ve Meme Hastalıkları konularındaki incelemeleriyle Jinekolojinin bir tıp dalı haline gelmesine önayak olmuştur.

Onun tıp etiği ve tedavi yöntemleri konusunda da bir takım orijinal görüşleri vardır. Sımiao'ya göre, iyi bir doktor, tedavi sırasında, bütün enerjisini bir noktada odaklamalı ve kendi çıkarı için hastadan rüşvet ve hediye kabul etmemelidir. Ayrıca doktor, hastasına karşı sempatik olmalı ve ona sevgiyle yaklaşmalıdır. Çünkü insan hayatı her şeyden daha değerlidir. Dolayısıyla tedaviyi ciddiye almak ve hastaya yakın ilgi göstermek gerekir. Doktor hastaları arasında zengin-fakir, asil-sıradan insan, akraba ve akraba olmayan diye bir ayrım da yapmamalıdır.[9]

---

7 *"Jiu Tang Shu" age.*, s. 5096.

8 Xiao Li, *age.*, cilt l, s. 505.

9 Zhao Wenru, *"Sui-Tang Wenhua Shı" (Sui-Tang Devri Kültür Tarihi)*, Xi'an, 1992, s. 305.

Sımiao, uzun yıllar boyunca Tıp ve Farmakoloji bilimlerine yaptığı katkılar nedeniyle sonraki kuşaklar onu "İlâcın Babası" anlamına gelen "Yao Wang" diye anmışlardır.[10]

Eski Tang Hanedanı Yıllığı'nda yer alan Sun Sımiao'nun, biyografisinde *"Qian Jinfang"* adlı kitabı ile 3 bölümden oluşan *"Fu Lulun Shenzhong Sushu"* ve *"Huisan Jiaolun"* gibi tıbba dair kitaplar yazdığı belirtilmektedir.(11) Bu eserler hakkında yapılacak araştırmalar tıp tarihi bilgilerimize büyük katkılar sağlayacaktır.

Sun Sımiao'nun, Wang Tao adlı bir tıp bilgini ile birlikte çizdikleri renkli Akupunktur Haritasının çok yüksek bir bilimsel değerinin olduğu, günümüz araştırıcıları tarafından dile getirilmektedir.[12]

Tang döneminin bir diğer tanınmış tıp bilgini de Chao Yuanfan'dır. Bu bilgin hakkında kaynaklarda pek fazla kayıt bulunmamaktadır. Çin imparatoru Yang Di zamanında (605-616) yüksek dereceli doktorlara verilen bir ünvan olan "Tai Yi" ünvanına sahip olduğu bilinmektedir. Chao Yuanfang, hastalıkların kökeni hakkındaki fikirlerinin yer aldığı *"Zhubing Yuan Houlun"* adlı büyük bir yapıt ortaya koymuştur. Bu kitap aynı zamanda çeşitli hastalıkların kökeninin bilinmesi bakımından Çin'de yazılan ilk tıp klasiği olduğuna inanılmaktadır.Yaklaşık olarak 700 yıldan bu yana nesilden nesile aktarılarak kullanılmıştır. 50 Bölümden oluşan ve 610 yılında tamamlanan bu kitapta 67 konu ve 1720 tane tıbba dair teoriler yer almaktadır. Burada sadece hastalıkların nedenleri ve bunlara ilişkin bir çok bulguların belirtilmesiyle yetinilmemiş, hastalıkların teşhis yöntemleri ile onlardan korunma yolları da açıklanmıştır. Kadın Hastalıkları ile ilgili 140, Göz Hastalıklarına ilişkin olarak ise 38 maddenin açıklanması yapılmıştır.[13]

Bu devirde tıp alanında branşlaşmanın başladığını belirtmiştik. Bununla birlikte tedavilerin, her hastalığın özelliğine göre yapıldığı görülmektedir. Tang döneminde Dahiliye, Hariciye, Çocuk Hastalıkları, Kulak-Burun-Boğaz ve Akupunktur gibi tıp dallarının bilim dalı haline geldiği, Çin'de yaygın olarak bilinmektedir.[14]

1555-1636 yılları arasında yaşayan tanınmış Çinli tıp bilgini Chen Shıgong, 1617 yılında yazdığı "Waike Zhengong" adlı Hariciye'ye ayırdığı, 4 bölümlük kitabında, Hariciye Hastalıkları kapsamına giren ve sık görülen 100'den fazla çeşit hastalıktan uzun uzun bahsetmektedir.

10 *age.*, s. 305.
11 Jiu Tang Shu, *age.*, s. 5096-5097.
12 Li Futian, *Zhongguo Wenhua Xiobake (Çin Kültürü Ansiklopedisi).*
13, Zhao Wenru, *age.*, s. 304.
14 Jian Bozan, *Zhongguo Shı Gangyao (Çin Tarihine Giriş)*, cilt 1, Pekin, 1992, s. 521.

Bu eserde, Tang devrinden Ming devrine (1368-1644) kadar kullanıla gelen çeşitli ilâç formülleri-reçeteleri ve çeşitli hastalıklar çok ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Sui ve Tang Hanedanları döneminde Hariciye, özellikle Ortopedi gibi hastalıkların tedavi yöntemleri oldukça gelişmişti.[15]

B. Farmakoloji Alanındaki Gelişmeler

Tang döneminde Farmakoloji ile ilgili araştırmalar oldukça gelişmişti. Çin tıbbı gibi, Çin Farmakolojisi de kendine özgü bir karakter taşımaktadır. Çin Eczacılığı, ilâç yapımında kullanılan maddelerin doğallığı ve insan vücudunda gösterdiği tedavi edici fonksiyọnlarını temel alarak kendine özgü teoriler sistemini oluşturmuştur. Dolayısıyla Çinliler yüzyıllar öncesinden bu yana sayısız bitki türünden ilâç yapma konusunda büyük başarılar elde etmişlerdir. Çin'in resmi *Hanedan Yıllıkları* ve çeşitli bilimlere ait klasik eserlere bir göz atıldığında, eski Çin'de ilâç yapımı ve formülü ile ilgili olarak pek çok eserin yazıldığı anlaşılmaktadır.[16]

Tang imparatoru Gao Zong zamanında (650-683), Su Jing adında bir tıp adamının başkanlığında *"Tangxin Bencao"* ismi verilen şifalı otlar hakkında geniş kapsamlı bir kitap hazırlanmıştır. Bu kitapta yaklaşık 800 çeşit ilâç adı geçmektedir. Eser aynı zamanda dünyada, bir devletin önayak olmasıyla hazırlanan ilk farmakoloji kitabı olarak kabul edilmektedir. Çin imparatoru Xuan Zong devrinde (712-742), daha önce adı geçen Wang Tao, *"Waitai Biyao"* adını verdiği kitabında 6900'den fazla ilâç çeşidini, önceki devirlerden beri bilinen ilâç reçetelerini bir araya getirerek özetlemiştir.[17]

Tang devrinin tanınmış bir diğer tıp bilgini Su Jing'in yazdığı *"Tang Bencao"* adlı kitabında, 844 çeşit ilâç formülü vardır. Tao Hongjing adlı bir başka tıp bilimcisi ise *"Bencao Jingji Zhu"* adlı kitabında , daha önce yanlış açıklanmış 400'den fazla çeşit ilâcın formülünü düzelterek eserine dahil etmiş ve Su Jing'in kitabına 400 ilâç formülü daha ilave etmiştir. Eklenen bu formüller arasında İran ve Güney Denizi bölgesinden gelen ilâç formülleri de yer almaktadır.[18]

657 yılında Su Jing, Chang Sun, Wei Ji ve Xü Xiaochong gibi devrin önde

15 Li Futian, *age.*, cilt 3, s. 320.

16 Yin Falu, *Zhogguo Gudai Wenhua Shı (Eski Çin Kültür Tarihi)*, cilt 3, Pekin, 1993, 223.

17 Zhang Chuanxi, Zhongguo Gudai Shigang (Eski Çin Tarihine Giriş), cilt l, Pekin, 1992.

18 Jian Bozan, *age.*, s. 522.

gelen 23 tıp uzmanı ile birlikte *"Xinxiu Bencao"* adında Çin'in ilk Farmakolojik eserini yazmışlardır. Bu eser, *"Bencao Jingji Zhu"* adlı kitap temel alınarak üzerine 114 çeşit yeni ilâç formülleri eklenmiş, bununla birlikte eserde toplam 844 çeşit ilâç formülü yer almaktadır. Ayrıca ülke çapında görülen hastalıkların sebep ve belirtileri, şemalarla ayrıntılı olarak açıklanmıştır. O döneme kadar tıp ile ilgili yapılan araştırmaları da özetleyen bu kitabın Çin Tıbbı ve Farmakolojisine katkıları da çok büyük olmuştur.[19]

Tang devrinde yazılan bir diğer önemli eser ise *"Shenlong Bencao"*dur. Bu kitapta 365 çeşit ilâç formülü bulunmaktadır. Daha sonra yapılan ilavelerle bu sayı 700'ün üzerine çıkarılmış ve eserin adı da *"Shenlong Bencao Jingji Zhu"* olarak değiştirilmiştir.[20]

Çin'de yapılan arkeolojik araştırmalarda sık sık tıbba dair kalıntılara da rastlanmaktadır. Bu kalıntılarla ilgili ayrıntılı bilgiler arkeoloji dergilerinde yayınlanmaktadır. Sahip olduğumuz sınırlı kaynak ve eserlere bir göz attığımızda, Tang devrine ait, Çin'in Gansu eyaletinin kuzeybatısında yer alan dünyaca ünlü Dunhuang Mağaralarından çıkarılan ve İngiliz arkeologlar tarafından İngiltere'ye götürülen *"Beiji Danyan Yaofang Juan"* adını taşıyan, eczacılıkla ilgili bir eser ilk olarak yayınlanmıştır.[21] Daha sonra tıp tarihi kapsamına giren araştırmalarımızda, Çin'de yayınlanan arkeoloji kazı raporlarını takip edip bunlarla ilgili bilgi ve haberleri Türk tıp tarihçilerinin hizmetlerine sunmayı düşünüyoruz.

C. Tang Döneminde Tıp Eğitimi Alanındaki Gelişmeler ve Sağlık Kurumları

Eski Tang Hanedanı Yıllığı'ndaki kayıtlara göre, Sui devrinde (581-617) "Tai Yishu", devrin en yüksek tıp eğitim kurumuydu. Bu kurum aynı zamanda mutlaka hastanecilik hizmetleri de vermiş olmalıdır. Tai Yishu günümüzdeki tıp fakültelerinin karşılığı olarak da kabul edilebilir. Bu kurumlar aynı zamanda ihtiyaç duyulan sağlık personeli ve yöneticilerinin yetiştirilmesinde de önemli rol oynuyordu.

Tang devrindeki Tai Yishu, Sui döneminde kurulan Tai Yishu'lar temel alınarak 624 yılında oluşturulmuştur. Bu dönemdeki yüksek dereceli tıp mensuplarının sayısı 349 idi. Bu sayı Sui hanedanı zamanında görev yapan sağlık personelinden çok daha fazladır. Daha önce de belirtildiği üzere, bu dönemde

19 Xiao Li, *age.*, s. 503-504
20 Zhao Wenru, *age.*, s. 303.
21 Zhongguo *Kaoguxüe Nianjian (Çin Arkeoloji Yıllığı)*, 1992, Pekin, 1994, s. 493.

branşlaşma ve eğitim kalitesi bakımından Çin tıbbı çok ileri idi. Çin kaynaklarına göre *(Eski Tang Hanedanı Yıllığı* ve *Tang Liu Dian),* eski Çin'de tıp eğitimi başlıca iki koldan yürütülüyordu. Birincisi tıp eğitimi: Bu, hastalıkların incelenmesi ve tedavi edilmesi, diğeri ise eczacılıkla ilgili olarak verilen eğitimdi. Söz konusu devirde tıp eğitiminin süresi 3 yıl olup, sınavlar aylık, mevsimlik ve yıllık olarak yapılırdı.[22]

Tıp eğitiminin verildiği okullarda, eğitimin içeriği göz önüne alındığında, o devirde Çin'in, dünyanın en gelişmiş tıp eğitim sistemine sahip olduğu düşünülebilir. Yapılan araştırmalar, burada söz konusu ettiğimiz okullardan 200 yıl sonra kurulan, Avrupa'nın ilk tıp okulu Salina'nın organizasyonundan daha gelişmiş olduğunu ortaya çıkarmıştır.[23]

Çinli bilim adamları Tang devrindeki tıp eğitim kurumların dünyada kurulmuş en eski tıp eğitim kurumları olarak kabul etmektedirler.

Bu devirde iki önemli sağlık kurumu göze çarpmaktadır: Birincisi "Shang Yaoju", diğeri ise yukarıda da sözü geçen "Tai Yishu"dur. Shang Yaoju, daha çok ilâç işlerine bakan bir kurumdu ve her eyalette bir tane kurulmuştu. Bu kurumun yönetiminin başında bulunanlara "Feng Yü" ünvanı veriliyordu. Tai Yishu'nun yönetimini ise "Gutai Gangsı"lar yürütüyordu. Tai Yishu'nun başlıca işlevi tıp eğitimi vererek sağlık personeli yetiştirmekti. Bu kurumda çalışan uzman sayısı, Sui devrinde 200 iken, Tang Hanedanı zamanında 300'ü aşmıştır. Tang devri tarih kitaplarında "Zhuyao" (İlâççı Başı), "Yishı" (Eczacı), "Zhengong" (İğne Ustası-Akupunktur Uzmanı), "An Mogong" (Masaj Uzmanı) gibi çok sayıda sağlık personelinin yanında, her tıp dalının Profesörü, Yardımcı Profesörü ve öğrencisi de vardı.[24] Bu kurumlarda eğitim tıp ve eczacılık olmak üzere iki dalda yürütülüyordu. Tıp okullarında Dahiliye, Hariciye, Çocuk Hastalıkları, Kulak-Burun-Boğaz ve Psikoterapi olmak üzere başlıca 5 dalda eğitim veriliyordu. Eczacılık okulları bütün ülke çapına yayılmış olup, toplam sayısı 300 idi.

Bunlardan başka, Tang Hanedanı yönetimi ülkede tüm şehirlerde tıp okulları açarak buralarda gerekli sağlık personelinin yetiştirilmesine ön ayak olmuştur.[25]

22 Li Futian, *age.*, cilt 2, s. 548.
23 *age.*,. s. 549.
24 Zhao Wenru, *age.*, s. 302.
25 *age.*, s. 303.

سنه ١ — تموز ٩٢٨ — نومرو ١١

طبابت عالمی

TEBABET ALEMI – Revue Médicale

Red. en Chef. – Dr VICTOR BEY

طبابت و شعباتندن بحث ایدن فنی مجموعه — سرمحرری دوقتور ویقتور بك

مندرجات

١ – صرعه نه‌در!

٢ – آصف درویش پاشا

٣ – طبابتك ذاتی دینلن اقتای محمود فقره‌سی اساسنه دائر مطالعات

٤ – طبابت و شعباتی منتسبلرینك طرز اجراسنه دائر قانون

٥ – متفرقه

اینسولین آ. ب. — INSULINE A. B.

پروفسور قروغ هوسس تحتده ایله آلمن و هاغیدورن تحتده
وریقه‌لری طرفندن مشترکاً اعمال و احضار ایدیلن

برنجی انکلیز اینسولینی‌در

INSULINE A. B. کاملاً مواد سمیه‌دن عاری اولدیغی الك بیوك طب
مؤسسه‌لری طرفندن تقدیر ایدلمشدر.

... مؤسسه‌سنك متولیلرنده پیاسه‌یه سوق ایدیلور.

اینسولین — A. B.

لاستیك طاپالی شیشه‌لرده ... واجنده ٥ سانتیمترومکعب ١٠٠ واحدقیاسی
ویا ... ١٠ دوز بولنور.

تعرفه‌لر وسائر معلومات ایچون
غلطه‌ده جیجیلی رختیم خان ... وشرکاسنه مراجعت بیورلمسی

Tebabet Alemi Mecmuası.

Ömrünü Halk Hekimliğine Adamış Aydın bir Tıbbiyeli Portresi: Dr. Hafız Cemal*

Metin TURAN
Kafiye Yinanç YARARBAŞ

Yaşam Öyküsüne Dair

Yaptıkları ve yaşadıkları doğum ile ölüm tarihi arasına sığmayan insanları, herhangi bir insanın hayat hikâyesine eklenen bu özellikleriyle anlatmaya başlamak, bireysel tarihimizi yaşamak ve yazmakta olan bizler için bir anlamda örnek oluşturduğu için yinelemekte sakınca görmüyoruz. Dr. Hafız Cemal, Baf kasabasına bağlı Stavrokonno Köyü'nde 1878'de dünyaya gelmiştir. İlkokulu ve Dârü'l-İrfan Medresesi'ni Baf'ta okumuş ve her iki öğretim kurumunu da birincilikle bitirmiştir. Çok erken yaşta anne ve babasını yitirince, küçük yaştan itibaren kendi hayatını kazanmak zorunda kalmıştır.

Adının taşıdığı anlamla örtüşen içerikte, gerçek bir hafızdır. Baf Medresesi'nden sonra Limasol'a geçerek Köprü Camii Medresesi'nde Hacı Hafız ile Hacı Mustafa Efendilerden ders almaya başlamıştır. Anne ve babasının ardından kız kardeşinin de beklenmedik ölümüyle evi terketmek zorunda kalan Hafız Cemal, çocuklara kalfalık etmenin yanısıra, ayrıca bu camiinin müezzinliğini de üstlenerek maddi sıkıntılar içindeki hayatını sürdürmeye çalışmıştır.

O'nun Beyrut macerası da bir başka talihsizliğin öyküsüyle başlar. Dayısı

* Bu çalışma 12-14 Kasım 2001 tarihlerinde Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'nce düzenlenen "İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu" na sunulmuştur.

Süleyman Efendi hastalandığında Beyrut'a tedaviye gitmek kararı alınca, Hafız Cemal de dayısının refakatçisi olarak Beyrut'a gitmiştir. Nebi Yahya Camii'nde sesinin güzelliği ve okuduğu Kur'an-ı Kerim Beyrut Başkadısı'nın dikkatini çekmiş kendisine yardım elinin uzatılmasına aracı olmuş, böylece Kadı Efendi'nin yardımıyla Beyrut İdadisi'ne parasız-yatılı olarak kaydını yaptırıvermiştir.

Çocukluk günlerini özetlerken, yerleşik bir deyim olduğu için "yarı aç, yarı tok" geliveriyor hemen aklımıza; ama, Hafız Cemal'in yaşam öyküsünün ayrıntılarına inildiğinde, çocukluk günleri "yarı aç, yarı tok" değil, "aç-bilaç'tır.

O'nun yaşam öyküsüne baktığımızda, kuşkusuz, çocukluk çağını yaşadığı dönem içerisinde genel bir yoksulluktan söz edilebilir ama, Hafız Cemal için bu yoksulluk, toplumun büyük bir kesimi için yaşanmakta olandan daha da ağırdır. Anne ve babasını küçük yaşta yitirmiş, bu yoksunluğun üzerine yaşamsal gereksinmelerini karşılayabilecek gelire sahip olamamak da eklenmiştir.

Kendi ağzından, Dr. Hafız Cemal'in yaşam öyküsünü dinlersek, bunu daha iyi görürüz:

"Aldığım (60) para gündelikle hem yemek, hem içmek, hem de bütün insanlık ihtiyacımı sağlamanın kabil olmadığını anlamıştım. Fakat ne yapabilirdim! Bu cihetle kendime göre kolaylıklar düşünüyordum. Her gece gazyağı sarfını ve fanus kırılmasının önünü almak için güzel bir çare bulmuştum.

Medrese kapısının dışarıdaki sokağa asılmış eski zaman petrol lambaları ile sokağa pek az ışık veren fenerlerden istifade etmeğe başladım. Akşam namazından sonra ekmeğimi yedikten sonra sokağa çıkardım. Ayak üstünde durarak derslerime çalışırdım. Yatsı vakti camiye giderdim. Bu vazifemi bitirdikten sonra tekrar fenerin altına gelirdim. Saat alaturka 3'e kadar okurdum. Sonra yatardım.

Hiç hatırımdan çıkmaz! O zaman Kıbrıs'ta hiç bir elektrik lambaları yoktu. Belediyenin fenerleri pek sönük yanıyordu. Eski zaman lambaları olan fanuslu lambalardan ibaretti. Böyle olmakla beraber hiç usanmazdım. İki sene kadar devam ettim. Ve bana böyle bir kolaylık yarattığı için Cenabı Allah'a her zaman şükrederim.

Çok sürmedi. Belediye bir karar verdi. Her ayın 10'undan itibaren 17'nci gününe kadar belediye fenerleri yanmayacak! Ve gûya iktisat: Tasarruf yapacaktı ki belediyenin çok parası gitmesin! Fenerler söndükçe doğrusu canım sıkıldı. Birkaç gece lambamı yaktım. Ve zorluk çekmeye başladım. Nihayet buna da bir çare buldum. Mehtap denilen (Ay aydınlığı!)nda okumaya çalıştım. Ayın 13-14-15-16 ve hatta 17'sinde kolaylıkla okuyordum. Fakat hava bulutlu, kapanık olunca okuyamıyordum. Bu cihetle keder edip duruyordum.

Nihayet bunun da kolayını buldum. Şimdiki Medrese Kıraathanesi'nin

karşısında Kiracı Ahmet Efendi'nin hanı var idi. Han kapısının yanında bir de kahvehane var idi. Bu kahvenin orta yerinde asılı bir fener mevcuttu. Kahvenin camlı penceresinin önünde dururdum. Camlardan dışarı akseden lamba ışığında çalışırdım. Hiç usanmazdım. İlkbaharda da bu usul üzere geceleri çalışırdım.

Fakat kış gelince soğuk, yağmurlu, çiseli havalarda okuyamıyordum. Hava açık olunca biraz sebat edeyim dedim; fakat hastalandım. Bir hafta kadar yattığımı az çok hatırlıyorum.

Nihayet Allah bana bir akıl verdi. Akşam namazından sonra odamdaki lambanın ziyasında okurdum. Aşağıdaki caminin lambaları yatsı namazından evvel yandığı cihetle camiye koşardım. Orada çalışırdım. Haftada 2 defa hatm-i hoca denilen bir ibadet tertibi vardı. (...) Ben ilk zamanlarda bu dinî halkaya girmezdim. Yüksekte olan müezzinlerin yerine çıkardım. Hatm-i hoca gidinceye kadar derslerime çalışırdım. Fakat bunlar da bana kâfi gelmezdi. Nihayet bu gecelerden başka bir çare daha aradım ve Allah'a şükrederek buna da muvaffak oldum.

Yukarı ki caminin bir köşesinde türbesi olan meşhur hocamız merhum İbrahim Efendi'nin Türbesi'ne giderdim. Burada eski zaman biçiminde olan kadeh gibi cam kapların içine konan zeytinyağına pamuktan yapılmış fitil koyarak yakarlardı. Ve bütün gece devam ettirirlerdi. İşte kış gecelerinde bulduğum çare: Bu türbe kilimli ve sıcak idi. Bu türbeye girerdim. Saat üçe kadar bu az çok ışık veren lambanın yan tarafında derslerime çalışırdım.[1]

Beyrut İdadisi ve Çengelköy Tıbbiye İdadisi'nin ardından da 1901 yılında Askeri Tıbbiye'yi bitirir. Almanya ve Gülhane'de stajını tamamladıktan sonra, Dr. Hafız Cemal, açılan sınavı kazanarak Askeri Tıbbiye'nin iç hastalıkları ve çocuk hastalıkları bölümlerinin yardımcı öğretmenliğine atanır.

Osmanlı başkenti İstanbul'daki sosyal olaylar, dağılmakta olan bir imparatorluğun içerisinde kurtuluş çareleri arayan hareketlerin örgütlenmesine yol açar. Bu arayış Dr. Hafız Cemal için de geçerlidir; Jön-Türk hareketinin safında yer alır. İttihat Terakki yanlılığı anlaşılıp, Yemen'e sürgün edileceğini öğrenince Avrupa'ya kaçar.

Avrupa, Dr. Hafız Cemal için bilgi ve deneyimini artırdığı önemli bir süreç olur; yaşadıklarından çok etkilenir. O günlerini ve o günlerin sonrasına ilişkin kaygılarını; "... mesleğimde ilerlemek için çok çalıştım, çok uğraştım. Avrupa'da kalsaydım kolay yükselir, rahat bir hayat sürerdim. Yapamadım. Aklımda hep

1 *Lokman Hekim Dergisi*, S.160, 5 Temmuz 1953.

Kıbrıs vardı. Kıbrıs'a dönerek halkıma hizmet etmek istiyordum."[2] diye anlatır.

Avrupa'da, yukarıda aktarıldığı üzere, rahatı yerindedir, ancak yurtsever bir aydın olarak Hafız Cemal'in aklında hep Kıbrıs ve Kıbrıs Türk halkı vardır. O'nun toplumsal kimliği, olanak ve yetenekleri kişisel kazanıma kullanmaktan çok, bir hekim olarak bu bilgi ve donanımı halkıyla paylaşmaya dönüktür. Bu birikimi halkıyla paylaşmak üzere 1904'te Kıbrıs'a döner. O'nun aydın kimliğiyle buluşturduğu hekimlik macerası, hayatının trajik günlerini geçirdiği beş yıllık Kıbrıs yaşantısını içerir.

1909 yıllında, "bir hazin fatiha" okuyarak ayrıldığı Kıbrıs'tan İstanbul'a döner. 1912 Balkan savaşları ve 1914-18 I. Büyük Savaş günlerinde hocası Besim Ömer Paşa'nın maiyetinde Hilâl-i.Ahmer Cemiyeti'nde görev alır ve 650.000 göçmenin doktorluğunu yapar.

Dr. Hafız Cemal, hastaya ve hastalığa yaklaşımı, bütün bir yaşamı boyunca kendisine kimlik kazandırmış tavrıyla, özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında bulunduğu Anadolu'da Lokman Hekim olarak tanınmış, o da bu güzel yakıştırmayı soyadı kanunu çıkınca kendisine seçmiştir.

19 Nisan 1967'de tüm mal varlığını hayır kurumlarına bırakarak sonsuzluğa yol alır. Mezarı İstanbul'da, Beylerbeyi Kabristanı'ndadır.

Kıbrıs Yılları

Kudüs'ten Kıbrıs'a dönünce, doğaldır ki önce mesleğini yapmak ister. Ne var ki, bu konuda daha başından problemlerle karşılaşır. İstanbul'dan ayrılışının kaynağında yatan, II. Abdülhamit döneminin baskıcı politikaları ve Dr. Hafız Cemal'in Jön-Türk hareketi içerisinde yer alıyor olması, diplomasını yanında taşımaması, bir süre mesleki faaliyetlere başlamasını engeller. Hekimliğe başlayamaması, türlü söylentilerin yayılmasına yol açar. "Kimileri, bu da Jöndür, kaçaktır, devlet hainidir!, "kimileri," belki de hekim değil; çünkü diploması yoktur" türünden yakıştırmalarda bulunurlar ve bu yakıştırmalar önceleri arkasından söylenir olmasına karşın, giderek yüzüne karşı bir karalamaya da dönüşür.[3] Diplomasını elde edip, çalışmaya başlayınca, önceleri deneyimli bir eczacı olan Efitihi Efendi ile anlaşır, hastaların eczanede kabul etmeye başlar. Kısa sürede ünü yayılır, hasta sayısında büyük artışlar olur ve eczaneye

2 Özker Yasin, *Nevzat ve Ben*, s.224, Yeşilada Yayınları, İstanbul 1997.

3 Dr. Hâfız Cemal Lokman Hekim, *Anı-Yaşantı*, Türkçe'ye Uyarlayan: Harid Fedai, s. 13, İstanbul: Çizge Tanıtım Matbaacılık, [2001].

sığamazlar. Dr. Hafız Cemal, bunun üzerine Lefkoşe'nin en büyük konağını kiralayarak 7 personelle birlikte oluşturduğu klinikte hastalarını tedaviyi sürdürür. Bu arada, Türk eczacı eksiğini gidermek için çaba harcar.* Eczacılık mesleğini, hasta-hekim ilişkisi ve toplum sağlığının korunması yönünde önemli bir etmen olduğu kadar, stratejik anlamda da önemser. ".. Bazı eczacılar, gerektiğinde ikinci azrail görevini pekâlâ görebilirler. Gece gündüz zehirli ilaçlar tartıp vermekte olduklarını; sürüp giden millî düşmanlıklarla işi vahşete değin vardıran kökten dinciliğin gereği gibi düşünürsek, geleceğimizin ufuklarına zehir yüklü bulutların neler taşımakta olduklarını kestirebiliriz."[4] Dr. Lokman

* Dr. Hâfız Cemal'in Türk eczacı arayışının kaynağında, öncelikle milliyet duygusu geliyorsa da, buna ek olarak eczacılarla doktorların anlaşmalı olarak hastaları şiddetli biçimde ekonomik anlamda soğurmalarının da etkisi büyüktür. Buna ilişkin anılarında şöyle der: "... Lefkoşa'da geçirdiğim o iki aylık güç-yitirici acı bekleyiş sürecinde çoğu eczacının sırf halkın parasını almak için izledikleri kötü yolu, yaptıkları soygunu görüp anlamıştım. Her doktorun işbirliği yaptığı özel bir eczane vardı; ya da bazı hekimler dolaylı olarak kendi adına çalışan eczaneler kurmuşlardı. Hasta, eczaneye geldi mi hemen muayene olunur, eczacı da reçeteyi doktordan alır almaz ilaçları yapmağa başlardı. Eğer hekim, eczaneye gelemeyecek denli rahatsız olan hastalara evde bakarsa; reçeteyi yazıp da aile bireylerine teslimle "dilediğiniz yerde ilaç yaptırınız" diyecek yerde hasta sahibini reçete yazmak bahanesiyle kendi istediği eczaneye çağırırdı. Haydi bunun bir bilgi ve güven meselesinden dolay böyle yapıldığını varsayalım; ancak bunların çoğu hastalardan "reçete parası" olarak acaba kaçar şilin alıyorlardı. (İngiliz lirası İstanbul'da 20'den işlem görüldüğüne göre bir şilinin karşılığı 6 kuruş olur.)

İşte bu türden önemli konuların inceden inceye üzerinde durarak bir süre meşgul oldum. Tanıştığım hastalardan bazılarının eczacı aleyhine söylediklerini dinledim. Bir tanesi diyor ki: Vallahi kardeşim, hekim parası birşey değil; her vizitesi iki şilindir, bellidir; doktoru on kez çağırsam eline yirmi şilin verince mesele bitmiş olur. Ancak eczacı öyle değil ki. Reçeteyi hekim eczahanede yazıp eczacıya teslim eder. Eczacı kağıdı eline alınca ilacı hazırlamaya başlar; bitti mi, ilacı teslim ederken "on iki ya da on altı şilin ilaç parası vereceksiniz, efendim" der. Hasta sahibi, "aman eczacı efendi, bu para çoktur!" diyecek olursa, "hayır efendim bu para az bile; fakat biz hatırınız için yaptık; çünkü bu ilaçlar hem yeni, hem de çok kuvvetlidir, hastalığa birebirdir" yanıtını verir. Zavallı hasta ya da hasta sahibi eğer hekimi orada görebilirse" aman Efendim, merhamet ve yardim ediniz; eczacı benden çok para istiyor; emrediniz de biraz ikramda bulunsun!" diyerek rica edince, doktor, "biz eczacı işine karışmayız, o para ona aittir!"der; ya da "bu para bize ait değil, biz yalnız vizite parası olan iki şilin alıyoruz; hekimlikten anlamasına anlıyoruz da ilaç parası eczacınındır; bununla birlikte iyi bilesiniz ki bu ilaçlar hem kuvvetlidir hem de pahalıdır" açıklamasını yapar. (Lokman Hekim, Anı-Yaşantı, s.17-18)

4 Lokman Hekim, *Anı-Yaşantı*, s. 19.

Hekim'in yaptıklarına bir bütün olarak bakıldığında, ulusal olanı varetme konusunda dikkatli bir tutum sergilediği görülür. Bu, Adada Türk eczacı araması ve yetiştirilmesi, Türklere ait bir matbaa kurulması; Türkçe gazete sayısının artırılması yönünde gösterdiği gayretlerden de anlaşılıyor. Ayrıca "Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbal Programı"nda[5] vurguladığı üzere, bağımlı olmamak gerektiği konusunda duyarlıdır ve böyle bir bilincin paylaşılması çabasını taşır.

Hastalara yaklaşımı, onlara gösterdiği yakınlık, şikayeti olanların akınına uğramasına sebep olur. Bulunduğu konaktan da ev sahibesinin isteği üzerine, çıkmak zorundadır. Şehrin, dışında, çamlar arasında, hastalarının rahat edebileceği bir "Gureba Hastanesi" kurmak ister. Ancak, şöhretiyle birlikte artan çekemeyenleri, bunu engellemenin bir yolunu bulurlar. Sonuçta kent içinde birbirine yakın iki evi kiralar. Evlerden biri klinik, diğeri ise hasta yakınlarının kalabilecekleri bir misafirhane olarak kullanılacaktır. Kliniğine *Dr. Hafız Cemal Afiyehanesi* adı takılır.

Klinik hastalarının yanısıra tüm Ada'da gezici doktorluk da yapar. Bu sayede halkın durumunu yakından görür. Hasta sayısının fazlalığı ve insanların cehaleti onu adeta dehşete düşürür. Okullarda sağlık bilgisi dersi okutulmadığını da görerek, bu gereksinmeyi karşılayacak atılımları başlatır. Toplumun sağlık gereksinmelerine yönelik kamusal çıkarları öne alan; kolay anlaşılır, sıklıkla karşılaşılan hastalık ve şikayetleri eldeki olanaklarla giderme ya da azaltmaya yönelik bilgilerin yer aldığı el kitapları yayınlamaya başlar. Ne var ki, Kıbrıs'ta Türklere ait bir matbaa ve ihtiyacı karşılayacak miktarda harfler de yoktur. Bu gereksinmeyi de olanaklarını zorlayarak, yine Dr. Hafız Cemal karşılar. Afiyethanesi'nde bir İslam Kütüphanesi oluşturur ve küçük kitapçıklar basarak hastalarına ücretsiz dağıtır. Bu süre içerisinde dokuz adet kitapçık hazırlayıp yayınlayarak, toplum sağlığına katkıda bulunur.

Dr. Hafız Cemal'in toplumsal faaliyetlerini şu başlıklar altında toplamak olasıdır:

- Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi
- Osmanlı Lisan Mektebi
- İslam Gazetesi
- Kıbrıs Sanayi Mektebi

---

5 *age.*, s.161

- Türkiye San'at Mektepleri Mezunları Cemiyeti
- Lokman Hekim Dergisi
- Afiyet Gazetesi

Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi

Mesleğini çok sevmesiyle paralel, toplumun içerisinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşulları da fazlasıyla önemseyen bir kişilik sahibidir. O iyi bir hekim olduğu kadar, aynı zamanda *dava insanı* bir aydındır. Kişiliği, hayata bakışı ve olaylara yaklaşımı, Dr. Hafız Cemal'de, müdahaleci bir tavır geliştirir. Bu bakımdan onun girişimleri sadece, sağlık alanıyla sınırlandırılamaz. Toplumsal ilerlemeyi, hastalıklardan kurtulmayla, bir bütün olarak görür. Bu bakımdan örgütlü girişimlerin öncülüğünü yapar. Kıbrıs'ta, özellikle Müslüman nüfus içerisinde gördüğü problemlerin giderilmesi için *Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi*'ni kurar. Bu cemiyeti kurmasının gerekçesinde, toplumda, özellikle Müslüman/Türk kesimde gördüğü yoksulluğun, meslek sahibi olamamışlığın giderilmesi, insanların üretime yönlendirilmesi amacı vardır. "Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbal Programında" ısrarla üzerinde durduğu konuların başında sanat sahibi ve üretici olmak düşüncesi gelir. Türkleri gerileten nedenlerin en önemlilerinden birini "gençlerin yüzde doksan beşinin memurluk, "kuru beylik" peşinde dolaşmaları, en esaslı sanayi ve ticaretleri ayıp saydıklarından bunların sağladığı zenginlikle mutluluktan yoksun olmaları"[6]na bağlayan Dr. Hafız Cemal, "en nihayet" der "Kıbrıs'ta bir sanayi mektebinin kuşâdı elzem olduğuna katiyen kani olarak "Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi'ni tesise teşebbüs ettim." Bu kurum, "evlad-i vatanın istikbalini temin etmek, günden güne hufre-i memat-ı inkıraza doğru sürüklenen Kıbrıs Osmanlılarını ittifak ve ittihad ettirerek vadi-i saadete sevk etmek"[7] amacıyla kuruluyordu. Girişimlerinde sürekli olarak bir program çerçevesi belirleyen ve bu programı ileri gelenlerin görüşleriyle de desteklemeye çalışan Dr. Hafız Cemal, Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi'ni kurarken de böyle davranır. "Talimat-nameyi tertib ve tanzim ettim; Cemiyetin maksat ve lûzum-i tesisi hakkındaki efkâr-i âcizanemi, talimatnameyi, programı; en evvel Derviş Paşa, daha sonra Beliğ Paşa Hazretlerine ve badehu Meclis-i Kavanın aza-yı kiramından Şevket Bey'e, dava vekili Osman Cemal Efendi'ye, Mahkeme-i Şer'iye Kâtibi Ahmed

6 *age.*, s.174
7 Harid Fedai, *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, s.6, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

Muhyiddin Efendi'ye de arz ve kıraat ederek kendilerinden fevkalade muavenet gördüm" der.[8] Kaza Komisyonlarına ana defterin birer suretini gönderirken, baş tarafına eklediği takdim yazısının tarihine bakılarak (13 Teşrin-i Sâni 906) Cemiyet'in 1906 yılının ilkbahar sonlarında kurulmaya başlandığı söylenebilir. 44 maddeden oluşan bu talimatnamenin birinci maddesini oluşturan "Maksad" bölümünde şunlar yer almaktadır: "1- Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyenin başlıca maksadı Adamızda Kıbrıslı olmak şartıyla İslam fukara çocuklarından sanat sahibi hekim, eczacı, dava-vekili, ebe yetiştirmek ve bir de sanayi ve ziraat mektebi açmak gibi teşebbüsat-ı hayriyede bulunmaktır. Bu cemiyetin sandığı hakikat-i halde bir (Millet Sandığı) demektir."[9]

Cemiyet örgütlenmesinin her biriminde görevlendirilecek kişilerin sorumluluklarını da ayrıntılı bir şekilde sıralayan Dr. Hafız Cemal, gece-gündüz çalışır, Adayı gezerek bu cemiyetin gerekliliğini ve yararlarını halka ve Adanın ileri gelenlerine, ilgililere anlatır. Her köy ve kasabadan insanları cemiyete alarak, çeşitli görevlerle onlara sorumluluk yükler. Katılımlarını ve katkılarını kurumlardaki sorumluluklarıyla pekiştirmeleri eksenine oturtur. Belli bir aidat düzeni oluşturarak, bu katkıların kuruma kazandırılması için bireylere görevler yükler. Tüm bu çabalar sonucu büyük destek bulur. Cemiyet tüm adaya yaygınlaştırılır.

Bunca olumlu gelişmelerin yanısıra, olumsuzluklar da yok değildir. Kendi deyimiyle, "Hususiyle ahalimizin sebatsızlığını pek güzel tecrübe ettim. Bir iş yeni açıldı mı herkes birbiriyle müsabaka edercesine koşuşurlar. Sonra da üç günde iştahları kesilip çekilirler ve o fi'li yüz türlü yalan dolan, kulp takarak söndürürler".[10] Jön-Türklüğünü de fırsat bilerek, kasaba ve köylere sürekli mektuplar gönderip, cemiyetin bir fitne-fesat yuvası, bir Jön-Türk kuruluşu olduğu dedikodusunu yayma girişimleri de yakasını bırakmaz. Etkisini kolaylıkla gösteren bu karalama kampanyası, kasaba ve köylerdeki başkan ve üyelerin teker teker ayrılmalarına, sonuçta da büyük umutlarla kurulan cemiyetin kapanmasına yol açar.

Doğrusu, Dr. Hafız Cemal'in Kıbrıs'ta yaşadıklarının en trajik yanını, o dönemdeki tanımlamayla, Müslüman, yani Türk kesimin vurdumduymazlığı oluşturur. Yaptığı her işte, örneğin İngilizlerin ve Rumların olumlu yaklaşımını gördüğü halde, onun için Kıbrıs Osmanlılarını bir türlü memnun etme olanağı olmamıştır.

---

8 *age.*, s.7
9 *age.*, s.23
10 *age.*,, s.17

Osmanlı Lisan Mektebi

Kıbrıs'ta gerçekleştirmeye çalıştığı her atılım bir süre sonra hayatı ve dünyayı kendi küçük penceresinden görme zavallılığından kurtulamayan insanlar tarafından engellenmeye çalışılan Dr. Hafız Cemal,yine de yılgınlığa kapılmaz. *Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi*'nin daha işin başında çökertilmesi, onda Osmanlı Lisan Mektebi'ni kurma fikrini doğurur. Böyle bir okula gereksinim duymanın nedenlerini şöyle anlatır:

> *"Dikkat ettim ki birçok gençler gündüzleri boşu boşuna gezmekle beraber geceleri de fena yollara düşüyorlar; kahvelere dolup nısf-ı leyle kadar oyun, kumar oynuyorlardı. Güzel bir tedbir düşündüm: Gruptan sonra alaturka saat birden üç buçuğa devam etmek üzere bir gece mektebi güşad edeyim. Birçok gençleri, orta yaşlıları; gündüzün çıraklıkla iş ile vakit geçirenleri toplayıp Türkçe, Arapça, Farisice, İngilizce, Rumca, Fransızca okutayım. Bu sayede hem dinlerini hesap ve kitaplarını öğrenirler ve hem de ahlak bozukluğuna yardım eden gecelerin o meşum saatlerinden kendilerini çekeyim ve bu usul ile Kıbrıs'ın birçok kasaba ve köylerinde gece mektepleri açtırarak ahalimizi tedricen okumağa, maarife ve bu sayede ittihat ve ittifaka çekmeğe gayret edeyim. Maarifi, büyükler arasında neşr ü tamim edeyim de herkesin evvela dinini okumağa heves etmesini temin etmiş olayım!"*[11]

Halkı cehaletten, başıboşluktan, kahve köşelerinden kumar ve kötü alışkanlıklardan kurtarmak amacıyla oluşturduğu bu yöntemle, Kıbrıs'ın birçok kasaba ve köylerinde gece okulları açılacak, böylece gündüz vakti olmayanlar da bu okullara devam edebileceklerdir. Hazırladığı nizamnamede bütün ayrıntıları tek tek sıralayan Dr. Hafız Cemal, Eylül 1906'da Osmanlı Lisan Mektebi'nin açılışını gerçekleştirir. Başlangıçta, okula ilgi büyük, coşku sınırsızdır. Bir hafta içerisinde 460 öğrenci kaydolur. Buna koşut olarak dedikodu çarkları da işlemeye başlamıştır. Hafiyeler yine Mabeyne jurnaller gönderip bu okulun da Cemiyet-i Hayriye gibi bir Jön-Türk kuruluşu olduğunu bildirirler. Okuldan maaş aldığı halde ihanet eden bir öğretmenin de çabalarıyla, öğrenci sayısı çok kısa sürede 27'ye düşer. O ise bütün bu yapılanlara karşın yine de yılmaz. Kalan öğrencilerini toplayarak eğitimi sürdürür. 1907 yılı Nisan ayında, yani okulun açılmasından 7 ay sonra, esnaf, Türklerden önde gelenlerle bazı İngiliz ve Rumlar çağrılarak onların önünde bir sınav yapılır. Bu kadar kısa sürede okulun eriştiği başarı şaşkınlık ve takdirle karşılanır. Öğrencilere belgeleri, birinci gelenlere ödülleri verilir. Bu arada elinden geldiğince adayı

---

11. *age.*, s.9

gezerek okulun gerekliliğini halka anlatır, ayrıca yeni yayınlamaya başladığı İslam gazetesinde de bu tür okulların önemini anlatan yazılar yayınlar. İlginçtir, Doktorun İslam gazetesindeki gece okullarının önemine ilişkin yazısı, Türklerden önce Adada yaşayan Rumların dikkatini çekmiş ve Kıbrıs'ın hemen bütün kasaba ve köylerinde, Rumlar, derhal gece mektepleri açmışlardır. „Fakat" der Dr. Hafız Cemal "İslamlar tarafından açılan gece mekteplerinin ehemmiyeti hakkında Rum matbuatı birçok makaleler yazdıklarından Kıbrıs'ın hemen bütün kasaba ve köylerinde derhal Rumlar gece mektepleri açtılar. Fakat bizim gece mekteplerinin birçoğu kapanmış, bazıları hala devam ediyorsa da Müslümanlardan fikir alan Rumlar gece mekteplerini hâlâ tezyid ve tekmil ediyorlar."[12]

İslam Gazetesi

Basının toplum için önemini, halkı bilinçlendirmedeki etkisini, birlik ve beraberliğe yönlendirmedeki işlevini çok iyi değerlendiren Dr. Hafız Cemal, okulla ilgili çabalarını sürdürürken, bir yandan da bir matbaa makinesi edinmek ve Türkçe gazete çıkarmak düşüncesini taşır. Kıbrıs'ta o günlerde 14 Rum gazetesine karşılık sadece 2 tane Türkçe gazete yayınlanmaktadır. Bunlar da hem anlaşılmaktan, hem de halka ulaşmaktan çok uzaktırlar. Ayrıca Türkçe yayınlanan gazetelerin baskı işleri de Rumların makinelerinde yapılmaktadır. Bütün bu gerçeklik içerisinde, Dr. Hafız Cemal toplumla iletişimi kolaylaştırmak; çalışmalarını yaygınlaştırmak, mesleğini ve çabalarını desteklemek amacıyla bir matbaaya gereksinim duyarak işe başlar. Kuşkusuz giriştiği her işte karşısına çıkan olumsuzluklar Dr. Hafız Cemal' in daha temkinli davranmasına sebep olsa da, işe girişmesine engel olamaz.

Birçok şeyi yoktan var ettiği gibi bu girişiminde de aynı süreci yaşar. Eniştesi Ali Bey'i Mısır'a gönderip bin kilo ağırlığında muhtelif harfler getirtir. İngiltere'den de mükemmel büyük bir baskı makinesi satın alır. Mehmet Ali ile Süleyman Şevket'e mürettiplik öğretilir. Bütün bu hazırlıklar bir ay içinde tamamlanır ve İslam Gazetesi 18 Nisan 1907'de yayın yaşamına atılır.

Gazetenin ilk sayısı Osmanlı vilayetlerine gönderilmişse de, anında sakıncalı yayın sayılarak yasaklanır. Dr. Hafız Cemal, bu arada İngilizce, Fransızca, Rumca ve Arapça gazetelere abone olarak bunlardan yaptığı çevirilerle İslam Gazetesi'nin içeriğini zenginleştirmeye çalışır. Hastaları, Osmanlı Lisan Okulu,

12 Dr. Hâfız Cemal, *Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım*, Lefkoşa, 1909, aktaran: Harid Fedai, Kıbrıs Sanayi Mektebi, s.79-80.

matbaa ve gazete arasında durmaksızın koşuşturan mutlu bir insandır artık. Bununla da yetinmez, gazeteyi bir süre sonra haftada iki kez yayınlamaya başlar. Gazeteden ticari herhangi bir beklentisi yoktur. Zira, Kıbrıs'ta Türkçe gazeteler 40 para olduğu halde o, gazetesinin fiyatını diğer gazetelerin dörtte bir fiyatıyla, yani 10 paraya satışa sunar.

Bütün amacı, gazetenin elden geldiğince Ada'nın bütün köy ve kasabalarına, en ücra noktadaki insana ulaşmasını sağlamaktır. Bu amaçla gazeteyi okuma bilmeyenlere bile gönderir ki, okuyamasa da en azından alıp okutup, dinlesinler. İslam Gazetesi iki yıl yayın hayatında kalır. Bu süreç içerisinde bir de özel sayı yayınlar. Bir kitap şeklinde hazırlanan „özel sayı"dan amaç, satıştan elde edilecek gelirin Hicaz Demiryolu'yla sanat okuluna ve öğrencilerine bırakılmasıdır. Ancak işler umulduğu gibi gitmez, kâr etmesi beklenen gazete, 450 kuruştan da fazla zarar ederek Dr. Hafız Cemal' in "kâr" hanesine yazılır.

Kıbrıs Sanayi Mektebi

Hiç kuşku yok ki, 1904-1909 yılları arasında Kıbrıs'ta geçirdiği macera dolu beş yıllık hayatı içerisinde, Doktorun en büyük hayalleri, tutkuyla bağlandığı hizmetleri içinde en çok önemsediklerinden biri de Kıbrıs Sanayi Mektebi'dir. Aslında bütün çabalarına karşı, kendisine yapılanlara bakıldığında, dönüp tekrar bir yıkılanın, yok edilmeye çalışılanın üzerine bir başkasını inşa etmeye çalışan anka kuşu gibidir. Bu süreci, 'Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım da ayrıntılı bir biçimde anlatır.**

Okulun açılış gününde, tüm ahaliyi Afiyethanesi'ne davet eder. Oradan hep birlikte törenle Kıbrıs Sanat Okulu'na giderler. Kısa bir konuşmadan sonra okulun açılışı yapılır. Açılış yapılır, ancak gelenler gözlerine inanamazlar. Okulun içi bomboştur. Ne sıralar ne de bir sanat okulu için gerekli makine ve aletler vardır. İnsanlar gülmeye, hiç zaman yitirmeden eleştirmeye başlarlar. Oysa, okulun kurucusu sakindir. Böyle bir açılış, bilinçli olarak seçen Dr. Hafız Cemal,

** "Vakta ki müstebidler, hainler, Cemiyet-i Hayriye'mizi darmadağın edip bir devre-i samt u sükûna isal ettiler, çok müteessir oldum... Günlerce ağladım. Nihayet milletime, yalnız başıma küçük mikyasta bir sanayi mektebi tesisine ve tedricen tevsi ve ikmaline çalışmaya katiyen karar verdim. Fevkani ve tahtani yirmi beş muntazam odaya yakın kâşâneleri muhtevi olan merhum Hacı Yusuf Ağa'nın dairesini, bahçelerini, selamlık kısmını alıp sanayi mektebi tesisine müsteinen-billah ibtidâ ettim. Adada ilk defa olarak küşad edeceğim sanayi mektebinde rağbet-i umumiyeyi celb için ziyade dersler, lisanlar okutulacağını ve mektebin mesarif-i fevkaledesine biraz medar olur fikriyle,

sıfırdan başlanılan bir işin, bir yıl sonra nerelere varacağını daha işe başlarken kestirebildiği için, olmadık olumsuzluklarla ümitsizliğe düşmeyi adet haline getirmiş topluluğa, nelerin yapılabileceğini göstermek istercesine bu yolu tercih etmiştir. Okulu kurmak, yukarda anlata geldiğimiz olayların yaşandığı bir toplumda, işin en kolay yanıdır. Dr. Hafız Cemal, bütün iyi niyeti, yurtseverliği, insan sevgisi ve kuşkusuz bir hekim olarak taşıdığı toplumsal sorumlulukla üzerine yönelecek saldırıları göze alarak, yeni eylemlere girişmekten kaçınmaz. Kıbrıs Sanayi Mektebi girişiminde de zorluklarla karşılaşır. Okula sıra yaptırmak için bile günlerce Türk ustalara yalvarmak zorunda kalır. Karatahtaları yapacak Türk usta bulamaz, çaresiz, Rumlara ısmarlar. Derslikler donatılınca makine, alet, edavat alımına sıra gelir. Kunduracılık, kilimcilik, seccadecilik, heybecilik, ciltçilik, doğramacılık gibi pek çok alanda eğitim yapılmasını istemektedir. Her bir dal için bir daire ayırır, içini gerekli makine ve aletlerle donatır. Öğrencileri sınavsız okula kaydeder ve istedikleri dalda eğitim almalarını sağlar.

Okuldaki ders düzenini, izlencelerine değin kendisi oluşturur. Bütün bir ders yılı boyunca öğrenciler durmaksızın çalışıp binlerce eşya üretirler. Ürettikleri her eşyanın üzerine de "Kıbrıs Sanayi Mektebi Mamulatı" damgasını vururlar. Üretilen ürünlerin sergileri düzenlenir. Bütün amaç, ahalinin yapılmakta olan işleri görüp, örnek alması ve yaptıklarına karşı yürütülen olumsuz kampanyaların son bulmasını sağlamaktır.

Ne var ki, tüm diğer girişimlerinde karşılaştığı hazin son, Kıbrıs Sanayi Mektebi'nin de başına gelir; sergilediği ürünlerin satışı engellenmeye, öğretmen

---

orta hallilerden ayda yarım, zenginlerden birer şilin alınacağı ve fukaranın gerek nehari ve gerek leylileri kamilen meccanen olduğunu ilan ettim. Fakat bir ay sonra sekiz buçuk şilinden ibaret olan bu aylıkları da artık almadım. Leyli ve nehari kısımlarını herkese meccanen tahsis ettim. Diğer hanede olan Osmanlı Gece Mektebini de Sanayi Mektebi'ne nakledip hususi odalar tedarik ettim. Her iki mektebin usul ve programlarını muhtevi olmak üzere ayrı ayrı risaleler şeklinde on bin dane ilanname tabedip umum kasaba ve köylere maccanen tevzi ettirdim. Bir mübarek gün idi ki bütün ehaliyi Afiyethane'ye davet ettim. Ve bir omzuma Osmanlı Lisan Mektebi ve diğer omzuma da Kıbrıs Sanayi Mektebi levhalarını yüklenip yüzlerce Osmanlı bayrakları ve ehali ile mektebe gidip bir nutk-i acizane vererek Kıbrıs Sanayi Mektebi'ni bi-inayetillahi güşâd ettim. Bütün ehali mektebi gezerek bittabi aletsiz, avadanlıksız gördüklerinden hayli gülmüşler ve hatta düşmanlarımız aksi kelamlar söylemişlerdi. Şu kadar var ki nutuk esnasında, bomboş olan bu mektebe sizi mahsus davet ettim ki şene nihayetinde mektebin ne kadar âlât ve makineleri olacağını görüp lütfen bir mukayese-i terakki icra buyurabilirsiniz!" dedim." (Dr. Hâfız Cemal, Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım, Lefkoşa 1909'dan aktaran: Harid Fedai, *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, s.9)

ve öğrenciler üzerinde baskı oluşturulmaya; kısacası okulun kapatılması için ne gerekiyorsa yapılmaya çoktan başlanmıştır. Bütün bu kampanya karşısında Dr. Hafız Cemal büyük bir üzüntü içerisinde, Kıbrıs Sanayi Mektebini kapatmaya karar verir. 1 Nisan 1909 tarihinde gazete ve el ilanları bastırılarak, 18 Nisan'da ödül ve okulun kapanış töreninin yapılacağı duyurulur ve halkın her kesiminden insanlar okula çağrılır. Büyük umutlarla giriştiği bu çabasında da Kıbrıslı Türkler onu yine yalnız bırakır.

O'nun sanat sahibi insanlar yetiştirilmesine, toplumu oluşturan bireylerin kendi ayakları üzerinde durabilmelerinin vazgeçilmez unsuru olan elinden bir iş gelmek felsefesine olan inancı, Türkiye'ye döndüğünde de devam eder. 1935 yılında „Türkiye San'at Mektepleri Mezunları Cemiyeti"ni kurar ve bu cemiyetin yaygınlaşması için elinden geleni yapar. Örneğin 1947 yılında cemiyetin 778 üyesi vardır ve 12 yıllık süre içerisinde böyle bir üye potansiyelini Dr. Hafız Cemal, yeterli görmemekte, cemiyetin yaygınlaşması için yeni bir nizamname hazırlayarak, şubelerin açılması yoluyla bu etkinlik alanının yayınlaştırılmasına çalışır.1947 yılında LOKMAN HEKİM'in Teknik Mecmuası[13] adıyla bir de özel sayı yayımlar.

Lokman Hekim Dergisi

İlk sayısı 1 Temmuz 1936 yılında yayımlanan derginin sahibi, umum neşriyat, direktör ve başmuharriri olarak Dr. Muallim Hafız Cemal gözükür ve logosunun hemen altında, "Şimdilik her ayın ilk haftasında çıkar. Siyasi değildir. Tıbbi, sıhhi, ahlaki, terbiyevi, fenni, içtimai, iktisadi, sınai, zirai, edebi neşriyat yapar! Münevverlere, gençlere, mekteplilere ve halka mahsustur" ibaresi yer alır.

Lokman Hekim'in bu ilk sayısında yer alan "İlk Söz" başlıklı yazısında derginin yayınlanma gerekçesini Hafız Cemal şöyle vurgular:

"İnsana her şeyden önce sıhhat lazımdır. Sağlam olmayan insan her işte geriler! İnsana en büyük sermaye afiyettir. Sıhhati mükemmel olmayan insan, dünyanın en büyük sermayesini gitgide batırır. Öyle ya!

İnsana en evvel sağlam vücut, münevver kafa, sonra sermaye ve para lazımdır!

Hastalıklı adam yarı ölmüş gibidir. Her hangi vazifede olursa olsun tamam işe göremez!

Dünyada afiyetten, sağlıktan daha kıymetli hiçbir şey yoktur. Hiçbir meslek sahibi yoktur ki sıhhi bilgileri öğrenmekten müstağni olabilsin!

***

13 *Lokman Hekim'in Teknik Mecmuası*, İstanbul: Ülkü Basımevi, 1947.

Her meslekte yükseliş, önce sıhhatçe, sonra ilimce olmalıdır!

Sağlık meselelerini hakkı ile bilen insanlar, maiyetlerinde çalışanlara çok iyi bakarlar!

Velhasıl, herkes sıhhatini korumağı bilirse, evvela kendini bahtiyar eder, sonra da ailesini, çoluk çocuğunu ve vatanını mesut ve zengin kılar!

Memleketin en büyük ihtiyaçlarından biri de sıhhi kaideleri halk arasına yaymaktır zannederim.

Binaenaleyh, milletimizin, ulusumuzun, gençlerimizin esaslı bir surette ilerlemeleri için her şeyden evvel hususi ve genel sağlığa daha ziyade önem vermek gerektir.

Türkiye'yi ve Türkleri yeniden ihya eden, en esaslı, medeni ve nurlu yolları bize, şarklılara ve geri kalmış, milletlere muvaffakiyetle gösteren, Atatürk'ün bütün belagatli nutuklarında, vuhlu ve fasih söylevlerinde, ulusumuzun sağlığına, sosyal faaliyetine, ırkımızın kuvvetlendirilmesine, nüfusumuzun kemalile çoğaltılmasına ait nice nice telkinler, ilhamlar, vecizeler, kibar kelamlar, emirler, tavsiyeler, irşadlar vardır!

Nüfusumuzu arttırmak, hastalıklardan kurtarmak, gelecek neslimizi, torunlarımızı sağlam ve gürbüz yetiştirmek için halkımıza sıhhî yaşayış usullerini göstermek vazifelerinin en çoğu hekimlere düşüyor!

***

Dikkat ediyorum: Cumhuriyet hükümetimiz, Maarif (Kültür) Vekaletimiz bütün mektep programlarına sıhhat dersleri koymuşlardır. Hakkile çalışan mekteplilerimiz, vücutlarına çalışan mekteplilerimiz, vücutlarına ait bilgileri mükemmel öğreniyorlar!

Sıhhiye Bakanlığımızın açtırdığı birçok hastahaneler, dispanserler, sıhhi müesseseler, içtimai kurumlar, neşrettiği kitap ve mecmualar, hastalıklara karşı mücadeleler, yaptırdığı konferanslar sayesinde halkın sağlığına güzide hizmet ifa edildiğini takdirle görüyorum!

Türkiye'de Cumhuriyet sayesinde (27) tıbbi mecmua intişar ediyor! Günlük gazetelerde ve bazı mecmualarda arasıra sıhhi makaleler neşrediliyor.

Serbestçe söylemeliyim ki, bu kadar mesaiye ve neşriyata rağmen halkımızın, ailelerimizin sıhhi meselelere daha pek çok ihtiyaçları vardır!.

İste bu ülkü (mefkure) ile, halkımıza, ailelerimize, genel sağlığa naçizane hizmet edebilir miyim düşüncesi ile (Lokman Hekimi) çıkarmağa karar verdim. Lokman Hekim de herkesi alakadar edecek mevzular, makaleler, öğütler, keşifler, yenilikler bulunacaktır.

Lokman Hekim'e tıbbi, sıhhi, ahlaki, terbiyevi, itimai (sosyal) sınai, iktisadi, zirai, bedii (estetik) bilgiler dercolunacaktır.

Büyük profesörler, iktidarlı hekimler, genç tıbbiyeliler, bilgin muharirler, kudretli edibler, tatlı dilli şairler ve iyi düşünenler yazı yazacaklardır.

Hükümetimize, milletimize, yurttaşlarımıza, insanlığa yarayan hayırlı faydalı ve kârlı makalelerle Lokman Hekim'i süsleyeceklerdir.

Lokman Hekim'in hacmi kıt'ası küçük olacaktır ki, her zaman cebde taşınabilsin! Sıra numaralı nüshalar birleştirilince, insana her vakit lazım olacak bir kitap halini alsın!

Okurlarımızın istifadelerini düşündüm: Arzu ettikleri her hangi bir mesele için soracakları suallere mümkün olduğu kadar cevap vermek için bir yer ayırdım. Lokman Hekim'de okuyucularımızı yormaksızın, usandırmaksızın,sıkmaksızın bir doktor samimiyetine tesadüf ettireceğiz!

Halkı seven, eli kalem tutan doktorlarımızdan, mütefenninlerimizden, edib ve şairlerimizden güzel yazılar bekleyeceğim!

Çalışmak bizden, okumak halktan, himaye hükümetimizden, muvaffakiyet Tanrıdan olacaktır!"

Derginin Haziran 1947 tarihli 85. sayısından itibaren Neşriyatı fiilen idare eden" kısmında, eşi Fatma Sabiha Lokman Hekim'in adını görürüz.

Yukarıda başlıklar halinde anlatmaya çalıştığımız uğraşıları içerisinde, onun daha Kıbrıs'a ayak basar basmaz eksikliğini görerek, gerçekleştirmeye çalıştığı ‚İslam Eczanesi' fikrini ve bunu gerçekleştirmek için attığı somut adımları; okullarda okutulmadığını gördüğü sağlık bilgisi derslerinden doğan boşluğu gidermek için oluşturduğu ‚İslam Kütüphanesi'ni ve bu amaçla yayımladığı 9 adet kitabı (1- Hastalıklar Hakkında Ma'lumat-ı Umumiye ve Doktor Hafız Cemal Afiyethanesi, 2- Ev Hamamları ve Kömür Çarpması Hakkında Hıfzıssıhha, 3-Malumat-i Sıhhiye, 4- Sevgili İslamlarım, Artık Uyanalım, 5- Küçük Çocukları Nasıl Beslemeli, 6- Validelere Ber-güzar) ve üç ayrı kitaptan oluşan Çocuklara Mahsus Hıfzıssıhha), Kıbrıs Sanayi Mektebi içerisinde gerçekleştirmeğe çalıştığı Osmanlı Hürriyet Müzikası'nı ve II. Meşrutiyet' in

ilanının ardından uygun koşullar oluşunca İstanbul'a yerleşmesinin üzerinden henüz 6 ay geçmiş olmasına rağmen, tekrar adaya dönerek, gezici doktorluk yapmak üzere, gazetelerde, köy gezileriyle ilgili programını ve Donanma-yı Osmâni Muavenet-i Milliye Cemiyeti' ni ve 1951 yılına değin her yıl düzenli olarak bir ayını gezici hekim olarak Kıbrıs'ta geçirmiş olmasını da unutmamak gerekir.

Hekimliğe Yaklaşımı ve Halk Hekimliği Yaklaşımları

"Şimdi dana ciğeri alıp yemek varken, akıl işi midir karaciğerden çıkarılan aslı nesli belli olmayan bir Avrupa malı ilacı hastaya kullanmak?!... Sonra efendim, Türkiye'nin her yerinde günlük yumurta alıp yemek mümkünken, ne gereği var İtalya'ya bizden giden tabutluk yumurtalardan yapılan ilaçlarla hasta iyileştirmeye kalkışmanın... Türkiye cennet gibi bir ülke. Tanrı bu ülkede meyvenin sebzenin her çeşidinin en iyisinin yetişmesini sağlamış... Tanrı ovalarımızı çok faydalı otlar ile doldurmuş... Bizim hekim olarak yapacağımız iş, Cenab-ı Hakkın sebzelere, meyvelere, otlara verdiği vitaminlerden istifade etmeyi halkımıza öğretmektir. Fakir fukara insanlara pahalı ilaçlar aldırarak, ilaç fabrikalarını ve eczacıları zengin etmenin hiç bir anlamı yoktur."[14]

Bu küçük alıntı bile, bütün bir ömrünü halk sağlığına, toplum çıkarları doğrultusunda adamış, bunun için bir hekimin yapabileceklerinden çok daha fazlasını, bir örgütün, -bir bakanlığın demek belki daha yerindedir- tasarlayıp uygulayabileceği etkinlikleri gerçekleştirmiş ideal adamının, halk hekimliği kavramına nasıl yaklaştığını ve uygulamalarının hangi eksene oturduğunu anlamak bakımından özetleyici niteliktedir.

Dr. Hafız Cemal'in, gerek Kıbrıs'ta yayınladığı kitapçıklar ve İslam gazetesinde, gerek Afiyet Gazetesi ve İstanbul'da yayınladığı kitaplarda ve en önemlisi de 1936 yılından başlayıp uzunca bir süre yayınladığı Lokman Hekim dergisinde sağlık uygulamalarına yönelik yaklaşımlarında, hastayı ve hastalığı sosyal çevre ve toplumsal ilişkilerle; toplumdaki refah, eğitim ve sosyal ilişkiler toplamıyla bir bütün olarak ele aldığını görürüz. Yayınlarında, bir yandan diş fırçalamayla ilgili bilgilerden, evde bulundurulması gereken ecza dolabına ve bu dolapta nelerin olmasına; şemalarla bir evin nasıl döşenmesi gerektiğine değin ayrıntılı bir biçimde bilgi ve bilinçlendirme çabalarına giriştiğini görürüz. onun halk hekimliğine yaklaşımı bunlarla da sınırlı değildir, önemli günlere, örneğin kurban bayramına; bayram yemeklerinin özel önem verdiği görülür. Kimi

14 Özker Yaşin, *Nevzat ve Ben*, s.224.

Lokman Hekim Hastalarını tedevi ederken.

zaman da güncel olana göre özel sayılarla daha ayrıntılı bilgilere, örneğin Seyahat ve Hacca Gidenlere Lokman Hekim'in Öğütleri[15] Sporcu Kızlara ve Gençlere Lokman Hekim'in Öğütleri,[16] Sigara İçenlerin Başlarına Neler Gelecek?[17] gibi bütün bir dergiyi ayırdığı da olur.

Bir bütün olarak, onun yapmış olduğu etkinlikler ve özellikle yayınlarıyla bugüne akseden düşünceleri ele alındığında, halk hekimliğine yaklaşımı, gerek Kıbrıs'ta, gerekse Anadolu'da yapmış olduğu gezici hekimlik süresince halkta gördüğü geleneksel tedavi yöntemlerini bilimsel, tıbbi verilerle destekleyerek geniş kitlelerin kullanımına sunmak olarak açılanabilir.

Halk hekimliği yaklaşımlarını yapmış olduğu yayınlardan, özellikle de Lokman Hekim'deki örneklerinden çözümlemek olanaklıdır. Bu yayınlarda belirgin olarak gözlenen, halktan her kesimin kolaylıkla anlayabileceği dilden; esprili, kolay okunabilir yazılarla insanları bilgilendirmek yönteminin yeğlenmesidir. Ayrıca, bugün de kabul edildiği gibi hekimliğin en kolay uygulanabilir, en kolay ulaşılabilir ve en ucuza mal edilebilir olanını; koruyucu hekimliği elinden geldiğince benimsetmeye çalışmıştır. Yine görüyoruz ki, koruyucu hekimliğin de en önemli prensiplerinden ilk ikisi olan hastalıktan korunma ve dengeli

15 *Lokman Hekim,* Sayı: 128, 10 Temmuz 1951.
16 *Lokman Hekim,* Sayı: 129, 130, 25 Ağustos - 25 Eylül 1951.
17 *Lokman Hekim,* Sayı: 131, 132, 133, 25 Ekim, 25 Kasım, 25 Aralık 1951

beslenmenin en doğal ve ekonomik yollarıyla ilgili olarak dergi sayfalarında bolca yazılar bulmak olasıdır.

Bu şekilde ülke ekonomisine de azımsanmayacak katkılarda bulunduğuna inanmaktayız.

Lokman Hekim'in değişik saylarında, önemli bulduğu konular hakkında pek çok kereler yazılar yayımlamıştır. Halk hekimliği anlayışını, özellikle Türkiye ve Kıbrıs gibi doğal besin yönünden zengin, taze sebze ve meyve yanı sıra hayvansal besinleri de bulabilmenin olanaklı olduğu ülkelerde bu zenginliği bilinçlice değerlendirerek, hastalıkları asgariye indirecek bir formül olarak özetlemek olasıdır. Öncelikle sağlıklı yaşamanın birincil ilkesi olarak, olanakla bilgiyi pekiştirmek olarak görür. Sıklıkla karşılaşılan rahatsızlıklar konusunda özellikle doğal bitkilere başvurulması gerektiğinin üzerinde durarak, kimi ilaç formülleri vermesi de bu yaklaşımının işaretidir.

Lokman Hekim dergisinde sıklıkla değindiği konulardan bazıları şöyledir:
- Sigara ve alkolün zararları.
- Grip ve nezle hakkında bilgiler, korunma ve tedavi yolları.
- Tansiyon hastalarına öğütler, öneriler.
- Peklik çekmenin zararları ve tedavi yolları.
- Mastürbasyon yapmanın zararları.
- Sağlıklı çocuklar için gebelerin dikkat etmesi gereken noktalar.

Bu türden başlıklar altındaki yazıların listesini daha çok uzatmak olanaklı. Ayrıca hemen her sayıda yer alan "Lokman Hekimin Nasihatları" köşesinde de özdeyiş şeklinde anımsatmalarla insanları bilgilendirmeye çalışır.

Güçlü bir gözlem gücüne sahip olan Dr. Hafız Cemal, bugün bile uygulanmasına geçilememiş ama sağlıkla ilgili her politika belirleyenin ya da görüş ileri sürenin dile getirmek zorunluluğu duyduğu aile hekimliği uygulamasının kaçınılmazlığını o günlerde dile getirmiş ve ısrarla savunmuştur.

Ayrıca 1940'li yıllarda dile getirdiği deniz suyundan yararlanmayla ilgili bir önerisini burada da paylaşmak istiyoruz. Lokman Hekim'in 78. sayısında deniz suyunun yararlarıyla ilgili bilgi verirken, temiz deniz suyunun ılıtılarak buruna çekilmesinin nezleye olan olumlu etkilerini de vurgulamaktadır. Son yıllarda, şişelenmiş olarak, oldukça yüksek fiyatlarla satılan steril deniz sularının aynı amaca yönelik pazarlanıyor olması, Dr. Hafız Cemal'in bulgu ve önerilerinin önemini daha da artırmaktadır.

Hayatı bütün aktiviteleriyle iyi değerlendirilmesi gereken bir ödül olarak gören, sağlık ve başarının böylelikle olası olacağını düşünen Dr. Hafız Cemal,

"Sabah Radyolarını Dinlerken" başlıklı yazısında, "Gençlere, belki bir numune (taslak, örnek) olur düşüncesiyle" şunları yazar:

"Akşam yemeğini saat (18)'de yerim. Saat (21)'de yatarım. Sabahleyin saat dört buçukla-beşte kalkarım. Pek iyi bilirim ki, erken yenilen hafif akşam yemekleri saat dokuza kadar hazmolabilir. Saat (9)'dan 12'ye kadar uyunan uyku, gece yarısından sonra uyunan uykuya nispeten iki misli (kat) daha kuvvetli ve faydalıdır. (..) Saat 12'den beş buçuğa kadar devam eden uyku, gündüz uykularına nispeten dört kat daha fazla kuvvettedir çünkü her tarafta sessizlik, durgunluk (sumtu sukun sıhhat ve sükûn) vardır. (...) Saat beşte naneyi çay gibi haşlarım, demleyerek içerim. Ertesi gün, anason ile ıhlamur, papatya, adaçayı havuç tohumu, baklą çiçeği kokulu gül yapraklan gibi çok faydalı otlardan yapılmış suları içerim. Bunların bazılarına arasıra parça halinde tarçın ve birkaç tane de karanfil katarım. Bazı kere de portakal, mandalina, turunç, limon kabuklarının taze veyahut kurularından pek az ilave ederim. (...) Saat beşten (7- 7,5)'a kadar okurum, yazarım, derin mütaalalara dalarım tetebbü ederim tamamıyla dinlenmiş dimağımla iş görürüm. Yedide bir mükemmel kahvaltı ederim hayatımın temel taşını vücuduma yerleştiririm. Saat beşten itibaren arasıra radyomun düğmelerini çeviririm."[18]

Dr. Hafız Cemal'in Lokman Hekim dergisine egemen olan ve oradan onun kitapçıklarına yansıyan anlatım biçimi, esasında 1930'lu yıllarda başlayan toplumun geniş kesimlerini sağlık alanında bilgilendirme çabalarıyla ortaya çıkan ve adeta ortaklaşa bir üsluba dönüşen anlatım biçimidir. Atasözlerinden, deyimlerden yararlanarak halkın dikkatini eldeki yayına çekmek ve ona bir şekilde elinde tuttuğu yayını okutmak çabası, bu türden yöntemlere başvurarak bir yayıncılık anlayışı sergiler. Örneğin bu durumu, Cumhuriyet' in 10. yılı dolayısıyla Mazhar Osman tarafından hazırlanan Sıhhat Almanakı'nda[19] da görüveririz.

Aslında, söz konusu yıllıkta dikkati çeken, Lokman Hekim'in genel olarak üslubu ve yaklaşımının bir bütün olarak, Cumhuriyet dönemi devlet sağlık politikasına iz düşürmüş olmasıdır. Bunu, Cumhuriyetin 10. yılı için hazırlanan Sıhhat Almanakı'ndaki yaklaşım biçiminden de anlıyoruz.

Bu çalışmada da, tıpkı Lokman Hekim dergisinde olduğu gibi, deyimlere, halk ağzından sözlere yer verilmiş, bir anlamda okuyucuyla kolay iletişim kurmak anlamında popüler yollar seçilmiştir. Sıhhat Almanakı'nın sunuş yazısından hemen sonra ve Başvekil İsmet Paşa'nın fotoğrafının yer aldığı sayfanın arkasında gördüğümüz:

---

18 *Lokman Hekim Dergisi*, Sayı: 72. s.1193, Ocak 1946.

19 Mazhar Osman, *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933.

"Kimseyi dil tenki azar etme insanlık budur
Kalp nuru taht kah ile Süleymanlık budur
Gerçi her bir derde vardır bir tabibi çaresaz
Nabzı giri kalbi mahzun ol, ki lokmanlık budur"[20]

dörtlüğü, Lokman Hekim'in Öğütleri gibi Dr. Hafız Cemal'in dergisinde yer alan yayın özelliklerine tipik örneklik oluşturur. Ayrıca, yine söz konusu Sıhhat Almanakı'nın diğer sayfalarında gördüğümüz sağlıkla ilgili yazıların geneline egemen olan biçem ve sayfalara serpiştirilen atasözleri, bentler ve deyimler de döneme uygun söylem ve üslubu anlamak bakımından ilginçtir. Bu durum, şöyle bir kanıyı işaretlemektedir.

Meşrutiyetle birlikte başlayan batılılaşma hareketleriyle birlikte, aydınlarımızda beliren toplumu bilgilendirme, bilinçlendirme ve sağlıklı bir hale getirme çabaları, sınırlı sayıda da olsa bu kuşak aydınının idealist tutumuyla topyekûn bir hamleye dönüştürülmüştür, her aydın meslek sahibi, kendi alanıyla ilgili çabalarda bu hedefi gerçekleştirmek için yoğun bir şekilde çalışmıştır.

Tıbbiyeli Bir Aydının Trajik Portresi

Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim'in 89 yıllık ömrüne sığdırdıkları göz önüne alındığında, tek bir insanın üstesinden gelebileceği etkinlikler olmadığı kolaylıkla görülür. Yetiştiği koşullar, hayatı algılama biçimi ve dünya görüşü bir tavır adamı olduğunu ortaya koyar; kolay kolay geri çekilmeyen, edinmiş olduğu bilgi ve birikimi bireyin değil toplumun geleceğine ilişkin alanlarda değerlendiren bir tavır adamı. Ne var ki, hizmet götürmek çabasında olduğu toplum, tipik bir şarklılık ve düşünsel anlamda ifade etmek gerekirse, köylülük anlayışındadır. Yeni olana kolay kolay inanmaz, çıkarcıdır, kendisine sorumluluk getiren davranışlardan kaçınmak için her yolu dener. Karalamaktan, inkar etmekten kaçınmaz.

Türkiye'deki çalışmaları, daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve yerleşik hizmetlerini İstanbul gibi kent ilişkilerinin gelişmiş olduğu bir mekanda yürüttüğü için Kıbrıs'ta karşılaştıklarıyla tanışmaz ama, ömrü boyunca yinelemekten kaçınmadığı aile hekimliği, koruyucu hekimlik gibi sağlık biliminin çağdaş yöntemlerini burada da yaşama geçiremez. Ne var ki, 1904-1909 yılları arasında, Kıbrıs'ta yaşadıkları yaptıklarıyla karşılaştıklarını yanyana getirmeye çalıştığımızda, trajik

20 *Sıhhat Almanakı,* Kader Matbaası, İstanbul 1933.

bir aydının portresiyle tanıştırır bizi.

"... Bütün niyetim orada yaşayan (Kıbrıs'ta) Türklere yararlı olmaktı. Avrupa'da kaldığım yıllarda, o medeni insanların yaşayışlarına hep imrenir, benim doğduğum o güzel adanın insanları niçin böyle yaşamazlar, diye düşünür ve marazlanırdım. Kıbrıs Türklerin de Avrupalılar gibi yaşamalarını isterdim. Bunun çaresi sanayide ilerlemekti. Cehaletten kurtulmaktı."[21]

"Heyhat ki heyhat!" diyor Hafız Cemal, Özker Yaşın'ın anlatmasıyla: "Letkoşa'da Sanat Mektebi'ni devam ettirmem Ferhat'ın dağı delip su getirmesinden daha zor bir iş oldu. Binlerce zorlukla çarpışa çarpışa beş sene dayanabildim. Kıbrıslı Türkler mektebimi kapattırmak için akla gelen her kötülüğü yaptılar. İnanması güçtür ama, mektebe gidip gelirken arkamdan teneke çaldılar, "deli doktor" diye bağırdılar. Halkın rağbetsizliği, zenginlerin himayesizliği ve bir takım irfan sahiplerinin çekememezlikleri neticesinde hastalandım. Yaptığım işi devam ettirmemin imkansız olduğunu kavrayınca bir "hazin fatiha!" ile Sanat Mektebi'mi kapattım.

Sonuç Yerine

Hayatı, eylemleri, tip bilimine yaklaşımı bakımından bir aksiyon insan olarak Dr. Hafız Cemal, Türk kültür hayatının 'geçiş döneminin kendine özgü şartları içerisinde özgün bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğum tarihi, her ne kadar kimi kayıtlarda 1857, 1874 ya da 1878 olarak verilse de bir tarihsel dönem olarak imparatorluğun dağılış ve yıkılış dönemini, 1908 Meşrutiyet hareketiyle birlikte yenileşme çabaları içerisinde yeniden bir toparlanma sürecinin ve nihayetinde 1920'den itibaren de Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş dönemlerini yaşadığı görülür. Dr. Hafız Cemal'in bir yandan Kıbrıs doğumlu olması, çocukluğunu çok zor koşullar içerisinde geçirmiş olması ve kendi deyimiyle 'gerçek bir hafız' olması, bir yandan geleneksel değerleri, diğer yandan tip eğitimini İstanbul'da Askeri Tıbbiye'de görmesi, İttihat ve Terakki yanlısı oluşu, II. Abdulhamid'in Jön-Türk hareketi yanlılarına yönelik baskıcı tutumu karşısında Avrupa'ya kaçışı, bir çok Avrupa kentini görmüş olması onun 'Batılı / Modern' değerlerle buluşmasına ve 1904 yılında Kıbrıs'a gelerek mesleğiyle birlikte birçok toplumsal atılımın gerçekleştirilmesi için bir aksiyon insanı olarak girişimlerde bulunması 'yeni değerleri' inşaa etme yolunda, kendisine, bütüncül bir değerlendirme olanağı sağlamıştır. Bu kalın çerçevenin içerisine eğildiğimizde ve

21 Özker Yaşin, *age.*, s. 227.

bir bütün olarak Dr. Hafız Cemal'in yaptıkları ve yapmaya çalıştıklarına baktığımızda, pratik tecrübelerle kuramsal tecrübelerin çeşitliliğinden oluşan zenginlikler arasında bir paralellik yakalamak olasıdır. Yılgınlığa meydan vermemesi, bütün olumsuzluklara karşın son noktaya değin mücadele etmiş olması, bir girişimi baltalandığında hemen yeni bir hareketi başlatmış olması onun olayları bütüncül bir değerlendirme halinde ele almış olmasından kaynaklanmaktadır. Kliniğine sığınmış bir hekim portresi taşımayı kendisiyle bağdaştırmamış, bütün bir hayatı boyunca adının yanına mutlaka 'halk hekimi' sanını yakıştırmak istemiştir. Halk hekimliğine de çok geniş bir bakış açısıyla toplumsal gereksinmelerin, sağlıkla ilintisine çözüm bulma girişimcisi olarak yaklaşmıştır. Bu bakımdan, Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim'in Türk tıp ve kültür hayatına katkıları ve bir hekim/insan olarak toplum karşısında duruşu, örneğine az rastlanır tipik bir aydın tavrıdır.

Arşiv Vesikalarına Göre Ünlü Halk Hekimi Karaca Ahmet Sultan ve Halk Tebabeti

Muharrem BAYAR*

"Karaca Ahmet Ulu Veli
Akıllanır gelen deli"
Anonim İlâhi

Anadolu'nun her köşesi evliye yatağı, erenler ocağıdır. En büyük şehrinden, en küçük köyüne kadar nereye bakarsanız bakın mutlulukların gülümseyişini, çaresizliklerin tükenişini görürsünüz. Bir türbe, bir küçük mezar sizi geçmişe geçmişteki mutluluğa götürür.

Hicretin ilk yıllarında düşünce olarak ortaya çıkmaya başlayan züht ve takvâ anlayışı tasavvuf hareketini doğurdu. 9. asrın sonlarında tasavvuf hareketi İslam alemini etkiledi. 11. asırda tarikatlar doğdu. 13. asırda olgunlaştı ve İslam dünyasını kapsadı. İlk ışıkları Horasan'da Hoca Ahmet Yesevi yaktı. Orada aydınlananlar Anadolu'ya akın akın gelmeye başladılar. Geldikleri her yerde ışık oldular, aydınlattılar "Gaziyan-ı Rum", "Ahiyan-ı Rum", "Bâcıyan-ı Rum" adıyla dertlilere derman, gönüllere ışık oldular.

Daha sonra kurulan Osmanlı Devletinin kuruluşunda ve gelişmesinde birer manevi mimar olarak tarihi sahnesinde görülmüşlerdir. Anadolu'ya vurulan Türk Mühründe milli benliğimizin mayasında, güzel Türkçe'mizin ahenginde, zenginliğinde hep onları görüyoruz

* Araştırmacı-yazar. Bolvadin Anadolu Lisesi Müdürü.

Bu ünlü kişilerin isimleri, şöhretleri Anadolu insanın ruhuna sinmiş nesillerden nesillere aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Adlarına muazzam kabirler, türbeler, tekkeler yaparak, köyler kasabalar kurarak hatıralarını ebedi kılmışlardır.

Bu yiğit, bu kahraman, bu cengaver velilerin eğitim kurumlarına tekke deniyordu. Tekkeler tasavvuf düşüncesinin doğduğu, geliştiği, olgunlaştığı, yaygınlaştığı halka sunulduğu yerlerdir. Buralar kimi yerde **Buka, Düveyra** kimi yerde **Ribât, Zaviye, Hangah** kimisinde **Dergah, Asitane** isimleriyle anılmışlardır. Asırlarca dini, içtimâi askeri ve ilmi hizmetler görmüşlerdir. Bu yerlerde pek çok sanat adamları yetişmiştir. Musikide Mustafa Itrî, İsmail Dede; şiirde Mevlâna, Yunus Emre, Sultan Divanî Şeyh Galip bunlardan birkaç tanesidir.

Erenlerin pîri, kaynağı Horasan'daki Hoca Ahmet Yesevî'dir. O ulu zat bir gün Hacı Bektaşi Veli'yi çağırıp: "İşte nasibin, sana müjdeler var kutbü'l âkdablık mertebesi senindir. Kırk yıl hükmün var, haydi git seni Rum'a saldım. Rum Abdallarına seni baş yaptım" dedi .

Hacı Bektaşi Veli Anadolu'ya geldi. 366 Anadolu erine halife oldu. Bu erlerden birisi ve en büyüğü ünlü halk hekimi Karaca Ahmet Sultan'dır.

1. KARACA AHMET SULTANIN HAYATI:

Efsanevi bir hayat serüveni olan Karaca Ahmet hakkında pek çok menakıp kitaplarında çeşitli bilgiler vardır. Bazı tekke vakfiyelerinde ismine rastlıyoruz. Bu kaynakları şöyle sıralayabiliriz.

a) Revnak Sultan Vakfiyenamesi: H.773/M.1371 tarihinde Saruhanlı Oğullarının son hükümdarı İshak Çelebi'nin Manisa'da Şeyh Revnak'a vakfettiği arazi için düzenlenen vakfiyenamede Karaca Ahmet Sultanı şahit görüyoruz. Vakfiname de "*Süleyman Horasanî oğlu Karaca Ahmet*" diye ismi geçer. Bu kayıt bize Karaca Ahmet'in bu tarihte hayatta ve Manisa'da olduğunu gösterir.

b) Hoşkadem Paşa Vakfiyenamesi: Manisa İshak Çelebi'nin vezirlerinden Murtaza Bey oğlu Emir Bekir Hoşkadem Paşa'nın H.800/M.1379 tarihide düzenlediği vakfiyenamede Karaca Ahmet hakkında şunları söyler. "*Gökağaç" denilen iki kıta arazinin cem'isinden gelen hâsılat eş-Şeyh ârif-i bîllâh Karaca Ahmet tekkesinin* (Horoz Köyünde) *misafirleri ile tekkenin sâkinlerine orada yapılmış merkade gelenlere merkadın hizmetçilerine gelip-gidenlere halin iktizasınca it'âmiye sarfedilecektir.* "Yine bu vakfiyenamenin tanziminden 20 sene sonra Rumeli Fatihlerinden Timurtaş Paşa oğlu Ali Paşa'nın Manisa'da H.821/M.1418 tarihinde **Hoşkadem Paşa** evlatları için yaptırdığı vakfiyede

"Medine-i mezbure kurbünde Karaca Ahmet Sultan kaddese-Allahü sırrehü'l-azizin tekkesi için iki mezra vakfettiği" yazılıdır.

c) Karaca Ahmet Kasabasının komşu köylerle olan olayları konu alan fermanlarda Karaca Ahmet ve Tekkesi konu edilir. Sultan III. Selim'e ait H.1217/ M.1802 tarihli fermanda *"Karahisar-ı Sahib'a tâbi Karaca Ahmet karyesi ahalileri südde-i saadetime arz-ı hal idüb karye-i mezbure ile kaza-i mezbureye tâbi Muratlar karyesi sınırındaki İleğen suyu"*olayından dolayı Karaca Ahmet Tekkesi ve vakıflarından söz edilir.

d) **Tevarih-i Âli Osman:** Aşık Paşa bu ünlü eserinde; Şeyh Tapduk, Yunus Emre, Ahi Evran ve Karaca Ahmet adındaki velilerin Orhan Gazi devrinde yaşadıklarını ve Gazi Murat Hüdâvendiğar zamanında öldüklerini kaydeder.

e) **Mecmua-i Tevarih-i Mevleviyye:** Şeyh Seyyid Sahih Ahmet Dede bu kaynak eserinde Karaca Ahmet'in Afyonkarahisar civarında yaşadığını ve öldüğünü ve mezarının Afyonkarahisar civarında olduğunu söyler. *H.677/ M.1278 salinde Acem diyarından validesi ile beraber Karaca Ahmet Sultan tahminen 50 yaşında cânib-i diyarı hâk-i Rum'a gelüb belde-i Türkmen Kırşehrin kurbünde Sulucakarahöyük karyesinde Hacı Bektaşî Horasanî canibi 37 yaşında olup yanından geçerken Karaca Ahmet Sultan canibinde* ***"hâlât-ı âcibe ve hârekâti gâribe*** *ve tavrı etvarı pesendide gördükde* ***Karaca Ahmet'in bir yende mekanı olsun, kırk yerde çerağı yansın"*** *buyurdu bâdehu Karaca Ahmet Sultan vefat eyledi Karahisar-ı Sahib* ***havalisinde*** *defn'olundu. Türrbesi andadır*

f) **Seyyahatname:** Evliya Çelebi bu ünlü eserinde *"Hazreti Karaca Ahmet Sultan H660/M.1262 senesinde Sultan Orhan asrında intikal edüb bu âsitanelerinde defnedilmişlerdir. Halen ziyaretgâhı âmü'l-hâs meşhur-u âlemdir."*

g) **Şâkayık-ı Numâniyye:** Karaca Ahmet hakkında şunları söyleyip: *"Eş-Şeyh ârif-i billâh Karaca Ahmet rahmetülallahi meliki'l-âhet pederi Huceste siyer-i diyar-ı Acem'in malükünden idi. Zikr olunan bîlâdda vücuda gelib dâye-i zevk ü safa nın hücresinde perveriş buldukdan sonra galeyan ve cezâbatı ilâhiyesiyle mevtaani âsliyesini terkedüb bîlâdı şark-ı Rum'a geldiler. Vilayet-i Anadolu'da Akhisar nam kasaba muzafatından bir mevzide tevattun edib"*diyerek tanıtıyor.

Kâmusu Âlam gibi diğer biyografik eserlerde Karaca Ahmet Sultan hakkında verilen bilgiler diğerlerinin benzeridir.

Yukarıdaki kaynak eserler ve çeşitli rivayetlere göre Karaca Ahmet Sultan ***Horasan Erenlerindendir.*** Horasanda hükümdarlık yapmış olan Süleyman Horasanî'nin oğludur. Orta Asya'da Moğol tehlikesi başlayınca aşireti ile birlikte Anadolu'ya gelmiş, Afyonkarahisar civarına yerleşmişlerdir.

Bektaşi Menakıblarına göre devrin ünlü âlimlerinden Sivrihisarlı Seyyid Nureddin'de okumuştur. Hacı Bektaşi Veli'den hüccet almıştır. İscehisar

İlçesinin Seydiler kasabasında metfun Hasan Basri Hazretleri, Çobanlar İlçesinin Göynük köyünde metfun Akşemseddin Hazretleri,Kayıören köyünde metfun Hayran Veli Hazretleri, Karaca Ahmet'in okul arkadaşıdır. Bir rivayete göre:Bu dört arkadaş okulu bitirdikten sonra Afyon'a gelmişler. Kale civarında gezerlerken, çok susarlar, bir türlü bulamazlar. Karaca Ahmet Sultan elindeki asayı: "*Burada su olacak*" diye toprağa vurunca, su fışkırır, gürül gürül akmaya başlar. Kana kana su içerler, abdest alıp namaz kılarlar. O tarihten sonra bu suyun olduğu yere bir çeşme yaparlar. Bu çeşmenin o günden bu güne ismi Olacak Çeşmesi'dir. Tahsilini tamamlayan bu 4 arkadaş nasip olan yerlere giderler. Tekkeler kurup, insanlığa hizmet ederler, dertlilere derman, gönüllere ışık ve ümit olurlar. Bu faaliyetleri manen günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

Karaca Ahmet Sultan: Eski Kağnıcılar Köyüne gelir. Tekkesini kurar, **Delileri** tedavi eder. Bu köyün ismi sonra Karaca Ahmet olur.

Seyyid Hasan Basri Sultan: Eski İnicili Köyüne gelir. Tekkesini kurar. **Kuduzları** tedavi eder. Zamanla Köyün isim değişir Seydiler ismini alır.

Hayran Veli Sultan: Kayıören köyüne gelir. Tekkesini kurar. **Yara ve bereleri** tedavi eder.

Akşemseddin Sultan: Çobanların,Göynük köyüne gelir. Tekkesini kurar. **Ateşli Hastalıkları** tedavi eder.

2. KARACA AHMET'İN KAĞNICILAR KÖYÜNE YERLEŞMESİ

Bir rivayete göre, Karaca Ahmet Sultan aşireti ile Afyonkarahisar'dan kalkarak İhsaniye ilçesinin Tezhöyük yakınlarına konaklar. O devirde burada güçlü bir aşiret beyi yaşıyormuş. Burada kuş uçurtmuyormuş. Karaca Ahmet aşireti ile görürünce hemen kahyasını gönderir.

"Git gör bakalım, karşı tepelere bir yabancı aşiret konaklamış. Niçin gelmiş sor sonra buraya getir. Anlayalım" ,demiş. Kahya yanında yardımcıları ile birlikte atları ile Karaca Ahmet'in konakladığı tepeye gelir. Bir gecede beliriveren, rengârenk Yörük çadırlarına hayran hayran bakar. Bu şaşkın bakışları arasında iri yarı nurani bir zatın kendine geldiğini görür. Donmuş, şaşkın bakışları arasında niçin geldiklerini,beyin kendisini çağırdığını söyler.

Karaca Ahmet: "Davete icabet gerek, boş gidilmez diyerek, Söğüt ağacından mevsimsiz kırmızı kırmızı iri, sulu elmaları toplar, heybesine doldurur. Gelenlerin şakın bakışları arasında düşmüşler yola. Varmışlar beyin huzuruna Kahya bir bir anlatmış, gördüğü olağanüstü olayları. Bütün huzurdakiler şaşırmışlar .Hele mevsimsiz elmaları görünce daha da şaşırmışlar. Elmaları

büyülü diyerek el sürmemişler. O sırada beyin deliren,çıldıran hasta bir kızı varmış, zavallı genç kızın derdine hiç derman bulamıyorlarmış, bağıran, herkese saldıran saçını başını yolan, üstünü başını parçalayan genç kız, Karaca Ahmet'in merhamet dolu nurani bakışları karşısında sakinleşmiş, değişmiş. Bu olaya herkes şaşırmış. Ve nihayet bey, hoş geldin deyip, hatırlarını sormuş. İkramda bulunmuş.

Hasta kızındaki bu değişikliği fark eden bey, Karaca Ahmet'in ellerinden tutmuş. "Aman beyim kızım dermanı sendedir. Burada aşiretinle kal sana istediğin kadar yer, yurt yayla verelim" demiş. Karaca Ahmet Horasan erlerinden olduklarını neden Anadolu'ya geldiklerini anlatmış. Beyin ısrarı üzerine misafir olmuş. Üç günde hasta kızı iyileştirmiş, bu gün köye gelen hastaların üç gün kalıp tedavi olmaları bundandır.

Karaca Ahmet "bizim töremizde misafirlik üç gündür. Gidiyoruz" diyerek vedalaşmak için geldiğinde. Bey, "koyunlarını, sığırların bırak akşama kadar yayılsınlar. Gittikleri yere kadar sana verdim. Mülkün olsun sınır keselim" demiş. "O yerler sana ve evlatlarına yurtluk olsun" demiş. Kızının tedavisi karşılığı bey, Kağnıcılar Köyü ve civarını Karaca Ahmet Sultan'a yurtluk olarak vermiş. Karaca Ahmet Sultan aşireti ile buraya yerleşmiş. Tekke kurmuş hastaları tedavi etmiş. Işık olmuş aydınlatmış. Kısa zamanda şöhreti Anadolu'ya yayılmış, sınırları aşmış. Rumeli'ye ulaşmış, her taraftan yığınla hastalar Kağnıcılar köyüne akın akın gelmişler. Karaca Ahmet'in şöhreti o kadar etkili olmuş ki. köyün eski adı unutulmuş. Karaca Ahmet ismini almış. Günümüze kadar bu isimle gelmiş. İsmi Anadolu tekkelerinde ilâhilere karışmış, ebedileşmiş.

Karaca Ahmet Ulu Veli,
Akıllanır gelen deli.
Karşısında Hayran Veli.
Sultan Karaca Ahmet Sultan.
Eşrefoğlu kamil insan.

Türbesinin önü ahlat,
Ahlat değil o bir hikmet.
İmdat eyle Karaca Ahmet.
Sultan Karaca Ahmet Sultan,
Eşrefoğlu kamil insan.

Türbesinin önü yazı,
Etrafı hep koyun kuzu.
Yetişince Bayram Gazi
Sultan Karaca Ahmet Sultan
Eşrefoğlu kamil insan

Dervişleri giyer âba
Anlar gezer,tekke türbe
Karşısında Gözcü Baba
Sultan Karaca Ahmet Sultan
Eşreoğlu kamil insan

3. KARACA AHMET'İN HEKİMLİĞİ ve TEDAVİ ŞEKLİ

Karaca Ahmet yıllarca şifa dağıttıktan sonra, yerini oğlu Eşref Sultan'a bıraktı. Saruhan iline gitti. Eşref Sultan babasından öğrendiği usulle gelen hastaları tedavi etti. O da kendisinden sonrakilere öğretti. Bu töre günümüze kadar geldi Bu gün kasabada, Karaca Ahmet'in torunları atalarından öğrendikleri usulle gelen hastaları tedavi ediyorlar.

Yaptığım alan çalışmalarında olayları tek tek gözledim. Genellikle hastalar elleri ve ayakları bağlı olarak geliyor. Çılgınca bağırıyor. Üstünü başını yırtıyor. Hastaları halkın ocak dedikleri, Karaca Ahmet'in torunları karşılıyorlar. Hasta erkekse Karaca Ahmet'in evlad-ı vakıf türbedarlarından en büyüğü karşılıyor. Kadınsa yine türbedarlardan en büyük olan kadın karşılıyor.[1] Hasta önce eve götürülür. Kendi usullerince bir takım basit sorular sorularak muayene edilir Saralı ve bunamış ise "bu bizim hastamız değil, Allah şifasını versin" diyerek kabul edilmez. Eğer hasta saldırıyor, çılgınca bağırıyor, üstünü başını yırtıyorsa "bu bizim hastamız" diyerek kabul edilir. Tedaviye başlanır. Bu gün Karaca Ahmet kasabasında tedavi işini Karaca Ahmet'in torunlarından **Hacı Muratoğulları, Hacı Feyzullahoğulları, Hacı Hüseyinoğulları, Küçük Hacı Ahmetoğulları Kocakafaoğulları, Kocabıyıkoğulları ve Hacı Mehmet Ağaoğulları** yürütmektedir.

Hastayı bu ailelerden ilk gören veya durumu uygun olan birisi kabul eder. Hasta, yakınları ve türbedarlar eşliğinde Karaca Ahmet oğlu Eşref ve 31 yakının yattığı türbeye getirilir. Türbenin içinde tahta parmakçıklarla çevrilmiş bölmede hücreye sokulur. Hücrede tomruk adı verilen yan kenarları ayak girecek kadar delinmiş ahşap hatıllara hastanın ayağı geçirilir. Üst kiriş kapatılır. Bu düzen hastanın çözemeyeceği şekilde düzenlenmiştir Hasta tomruğa bağlı olarak karanlıkta tek başına türbede geceyi geçirir. Sabahleyin tedaviye üslenen evden iki kadın gelerek, hastanın yattığı yeri temizler. Hasta eve götürülür, burada dinlendirilir. Hafif çorba türü az yağlı ve tuzsuz çorba içirilir. Ayrıca türbenin kuyusunda alınmış bir bardak suya, **"cüher"** adı verilen kaya parçasından mercimek tanesi kadar atılır. İyici eritildikten sonra hastaya içirilir. Hasta dinlendikten sonra basit sorular sorularak kontrol edilir. Eğer düzelme belirtileri görülürse tedaviye üç gün devam edilir. Tedavi tamamlanınca sıkı perhiz verilir. Tuzsuz ekmek, yemek yemesi, bol sebze yemesi et ve ağır yemeklerden sakınması istenir. Hastaya et yağ ateş su isterse verilmemesi tavsiye edilir. Bir parça cüher

[1] Vakfiyede vakfın tevliyeti evlad-i ekbere bırakılmıştır. Görevi o yürütür. O olmaz ise takip eden büyük kişi görevi yürütür.

verilerek sabah ve akşam aç karnına su ile içmesi istenir.

Eğer hastada iyileşme belirtileri görülmüyorsa üçer günlük seanslarla tedaviye iyi oluncaya kadar devam edilir. En uzun tedavinin 40 gün sürdüğü söylenir. Hasta tekrar kontrol edilir. Adı, babası, memleketi, sevdiği şeyler gibi basit sorular sorulur. İyileşme belirtileri görülürse bağa bahçeye götürülerek hafif işlerde çalıştırılarak, hayata intibakı sağlanır. Daha sonra tekkenin kuyusundan alınan su ile yıkanarak tedavi tamamlanır. Bu yapılan tedaviden hiçbir kuruş ücret alınmaz. Masraflar tekkenin vakıflarından karşılanır.

Cüher: Karaca Ahmet Sultan'ın bu civara geldiğinde ilk defa oturup dinlendiği beyaz yumuşak tüf taşıdır. Yüzlerce yıl parça koparıldığı halde hiç eksilmediğine inanılır.

Bazı zamanlar tedavi işleri türbedarların aileleri arasında periyodik olarak yapılır. Tedaviyi, kontrolü, öğütleri yine türbedarların en yaşlısı veya onun izin verdiği kişi yapar.

Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarımdan öğrendiğimize göre, karşılıksız yapılan bu hizmetin bedeli olarak bu köy halkı vergiden ve askerlikten muaf tutulmuştur. Karaca Ahmet Sultan'ın yüzü suyu hürmetine çevre köyler de farklı, imtiyazlı muamele görmüşlerdir.

Genellikle kasaba halkının gelir durumu iyidir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Köy halkının büyük bir kısmı birbiri ile akrabadır. Gelen herkese Türk töresinin en güzel örneği olan misafirperverlik gösterirler.

Hasta sahipleri, hastaları iyi olduktan sonra isterse Karaca Ahmet'in ruh-i maneviyesine kurban keser. Kesilen kurban kasaba halkına dağıtılır. Karşılıklı helâllaşılır ve kasabadan ayrılırlar.

Karaca Ahmet Türbesinde Tomruğa Vurulmuş Olarak Tedavi Görev Bir Hasta.

4. TEKKENİN TIBBA HİZMETİ: Tekke ve zaviyeler yılar boyu, ruh sağlığından mahrum kalmış insanlara manevi bir sığınak olmuştur. Bu olaylara hiç inanmaya insanlar dahi gelip, bu tedaviyi denemişlerdir.

Ünlü psikolog Prof. Dr. Rasim Adasal

başkanlığında Ankara Üniversitesinden bir grup profesörler kurulu 1967 yılında türbeyi ziyaret etmişler. Olayları izlemişler, ilmi metotlarla incelemeler yapmışlar. Bu folkloruk, mistik ve tıbbi geleneğimizi dünyaya tanıtmak ve yansıtmak için şu bildiriyi yayınlamışlardır:

"Bu tedavinin esası bu gün yaptığımız elektro şokda olduğu gibi direkt yani biyolojik şok değildir. Bu daha ziyade ruh hastasında olan inançı bulunan bir insanın gece tecrit halinde nefsi ile karşı karşıya gelmesi, nefsi ile savaşması, daha dorusu psiko-analizin öne sürdüğü ruh savunma mekanizmasını uyandırmak suretiyle bir manevi psikiyatrik ruh hastaları(sara ve bunama dışında) manevi inançları kuvvetli bazı ailelerin daha çok günlük olaylara bağlı, reaktif ruhi bozuklukları olan hastaları mani ve melankoni gibi effektif ve manevi kapçılamalar ve çöküntüleri olanlardır."

5. KARACA AHMET KASABASININ MİSAFİRPERVERLİĞİ:

Karaca Ahmet kasabası halkı hastalar dışında, yolu düşen herkesi güler yüzle karşılarlar. Çevrenin merkezi durumunda olması nedeniyle misafir hiç eksik olmaz. Öyle zaman olur ki misafir kapmak için yollara çıkarlarmış, kasabaya gelen yolları paylaşırlarmış. Mesela Afyonkarahisar tarafından gelenleri **Kocabıyık Hacı Mehmet Ağa Oğulları,** Muratlardan gelenleri **Hacı Murat Ağa Oğulları,** Eğret Yolundan gelenleri **Hacı Kuşcu Oğulları,** Kara Mürsel'den gelenleri **Hacı Feyzullah Oğulları,** Osman Köy tarafından gelenleri **Hacı Mevlitler** misafir ederlermiş. Misafire hürmette kusur edilmez, misafirsiz kalan evde eksiklik hissedilir, huzursuzluk duyulurmuş. Misafir gelmesi için dualar edilirmiş...

6. KARACA AHMET ve ÇEVRESİNDEKİLER:

Karaca Ahmet Kasabası mezarlığında halk arasında **Gözcü Baba, Kaymak Dede** isminde kitabesiz birkaç mezartaşı var ki Karaca Ahmet'in çağdaşı kabul edilir. Yine Karaca Ahmet'in arkadaşlarından Kayıören köyün de **Hayran Veli,** Seydiler Kasabasında **Seyyid Hasan Basri,** Göynük Köyünde **Akşemseddin** olduğu söylenmektedir. Bunlarda kendilerine özgü hastalıkları tedavi ederler.

7. KARACA AHMET SULTAN ve HACI BEKTAŞİ VELİ

Karaca Ahmet Sultan, Bektaşi menkıbelerinde Hacı Bektaşi Veli ile beraber gösterilerek anlatılmıştır. Bunların en ünlüsü Karaca Ahmet Sultan'ın, Hacı

Bektaşi Veli'yi karşılama olayıdır." *Hacı Bektaşi Veli Anadolu'ya gelince mâna âleminde Rum erenlerine selam verdi. O sırada elli bin eren sohbetteydi. Anadolu'da gözcü olarak Karaca Ahmet görevliydi. Hacı Bektaşi Veli'nin selamını Seyyid Nurettin dergahında oturan, erenlere yemek pişiren biricik sevgili bâkire kızı* ***Fatma Bacı*** *aldı. Fatma Bacının yanında Seyyid Nureddin ve Karaca Ahmet vardı. Fatma Bacı selamı aldığı yöne döndü. Onlarda döndüler. Seyyid Nureddin kimin selamını aldığını sordu Fatma Bacı: "Rum ülkesine bir er geliyor. Siz erenlere selam verdi. Onu aldım, dedi. Hepsinin içine bir ateş düştü, hepsi telaşlandılar. Aman O er gelirse ülkeyi alır. Halkı kendine dost edinir. O'nu Anadolu'ya sokmayalım dediler. Kimisi, arştan, Sidreye kadar velayet kanatlarını gerelim, giremesin, dedi. Öyle yaptılar Velayet kanatlarını gerdiler. O hünkar Hacı Bektaşi Veli "Bismillâh" diyerek, sıçradı, arşın tavanından diyarı Rum'a girdi. Bir ak güvercin kılığında uçtu uçtu. Sulucakaraca Höyük'te bir taşa kondu. O sırada Anadolu Erenlerinin içine bir korku daha düştü.*[2]

Anadolu'da gözcü Karaca Ahmet Sultan idi. Deve yününden yapılmış meşhur hırkasını çekip başına murakabeye daldı. Anadolu'yu baştan başa taradı. Her canlıyı çift gördü. Yalnız Sulucakaraca Höyük'te bir ak güvercin, bir taşın üstünde tek başına durur idi. Ereneler o güvercin kılığına girmiş eri görünce dehşete düştüler. Hemen izin isteyip, Hacı Tuğrul ayağa kalktı. Bir doğan kılığına girip, olanca hızı ile Sulucakaraca Höyük'e gelip, güvercin kılığındaki Hacı Bektaşi Veli'ye saldırdı. O anda Hacı Bektaşi Veli insan olup, doğanı yakaladı. Sıkmaya başladı. Hacı Tuğrul çok korktu, aklı başından gitti. Özür diledi. Sonra gelip, gördüklerini Anadolu erlerine anlattı. Anadolu erleri:

-Biz elli yedi bin Rum eriyiz, çokluğuz ayağına gitmeyiz diye direttiler. Hacı Bektaşi Veli oturduğu yerden üfleyince çerağları söndü. Uzun bir uykuya vardılar. Kırk gün sonra uyandılar. Sonunda Hacı Bektaşi Veli'nin ayağına gittiler. Ol hünkârın elini öptüler. Kendi seccadelerini yayıp, kendi usullerince oturdular. Hünkâr Hacı Bektaşi Veli:

-"Horasan erlerindenim, Hz. Muhammed (S.A.V) soyundanım. Türkistan'dan geliyorum. Mürşidim Hoca Ahmet Yesevîdir. Aslım Muhammed Ali'dir. Nâsibim Hüdadır" dedi. Delil gösterdi. Rum erenleri makamlarına gitmek için izin istediler, Hünkar hepsine nasip sundu.[3]

Birgün Karaca Ahmet Sultan, bir aslana binip, eline ejderhayı (yılanı) kamçı gibi alıp, Hacı Bektaşi Veli'yi ziyarete gitti. Sulucakara Höyük'e yaklaşınca. Hünkâr:

---

[2] *Mir'âtü'l-Makadis*, s.183.

[3] Seyyid Ahmet Sahih Dede, *Mecmua-i Tevarih-i Mevleviyye*, s. 45.

-*"O gelen kimse canlıya binmiş, biz cansıza binelim" diye Kızılca Halvet yanında bir kayaya (duvara) bindi Allah'ın izni ile duvar yürüdü.*[4] *Karaca Ahmet hünkarın cansız duvara binmiş, geldiğini görünce; aslandan inip, elindeki ejderhayı attı. İki eren tam bir hafta sohbet ettiler, yediler, içtiler, sema ettiler. Birde baktılar ki etrafında binlerce aşıkı dolmuş buldular.*

Karaca Ahmet Sultan, Hacı Bektaşi Veli'nin ölümünde hazır bulunmuştur. Hünkar vasiyetini yapıp, Yasin-i Şerif okunurken ruhunu teslim etmiştir. Sarı İsmail vasiyete uyup, hırkasını yüzüne örttü. Halvetin kapısı açıldı. Erenler dışarı çıktı. Erenlerin başı Fatma Bacı, Karaca Ahmet Sultan, Seyyit Mahmut Hayrani, Kolu Acık Hacım Sultan, Resul Baba, Cemal Seydi, Sarı Saltuk hasılı bütün Anadolu erenleri atlı-yaya gelip, cenazeye katıldılar. Hünkarın vasiyetinde belirttiği gibi; yüzü örtülü, eli mızraklı, beyaz bir atlı geldi. Selam verdi. Mızrağı yere sapladı. Atından inip halvete girdi. İçeri yalnız Sarı İsmail'i aldı. Başka kimseyi almadı. O meçhul kişi cenazeyi yıkadı, namazını kıldırdı, defin işlerini tamamladıktan sonra erenlerle vedalaştı. Erenler kim olduğunu bilemediler. Merak içinde beklerken, destur isteyip, Sarı İsmail'e kim olduğunu sordular. O boz atlı yüzünü Sarı İsmail'e gösterince, Hacı Bektaşi Veli beliriverdi. Sarı İsmail dona kaldı. Ol Hünkâr:

-*"Er oldur ki ölmeden evvel öle, kendi cenazesini yıkaya ve kıldıra. Sen de var buna gayret et," dedi. Ve birden kayboldu.*

8. KARACA AHMET SULTAN'IN SARUHAN SEFERİ:

Mücahit, cengaver, veli Karaca Ahmet Sultan 57 bin kişilik müridi ile Manisa üzerine yürüdü. O sırada Saruhan Bey, Manisa ve civarını fethi ile uğraşıyordu. O'na yardım etti. Beraberce Manisa, Akhisar, Eşme taraflarını fethettiler. Karaca Ahmet Sultan aldıkları yerlere tekkeler, zaviyeler kurdular. Halkı irşâd ettiler. Manisa'da ***Vakvak Tekkesi***'nin bulunduğu Seyyit Hoca Mahallesi'nde bir türbe içinde şu rivayet vardır: "*Manisa'yı fetheden Türklerin komutanı kırk kişi ile burada şehit düşmüştür. Bunlar içinde Karaca Ahmet Sultan, Gül Baba, Ayni Ali, Kırtık Baba ve Hakkı Baba*" varmış. H.773/M.1371 tarihinde düzenlenen *Revnak Sultan Vakfiyenamesi'nde* ismi geçen Karaca Ahmet'in, H.80/M.1379 tarihli *Hoşkadem Paşa Vakfiyenamesi*'nde ismi geçmez. Karaca Ahmet Sultan'ın vefatı bu iki vakfiye tarihleri arasındaki yıllardadır.[5]

[4] *Saltukname*, s. 241.

[5] M. Çagatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, s.19.

9. KARACA AHMET SULTANIN OĞULLARI

Bektaşi Menakıplarına göre: Karaca Ahmet Sultan'ın oğullarından ikisinin ünü zamanımıza kadar gelmiştir. Birisi Erzincan'ın Kemaliye ilçesinin Dutluca Bucağının, Ocak Köyündedir. Yıllar sonra Hüseyin isimli bir şair Hızır Abdal'ı şöyle anlatır.

"İstanbul'dan mermer taşını attılar
Vardı Aşutkaya bir nişan ettiler.
Ocağın başına türbesin tuttular
Güzel pîrim Karaca Ahmet evladı."

İkinci oğlu Karaca Ahmet kasabasındaki türbesinde 31 arkadaşı ile yatan Eşref Sultan'dır. Kağnıcılar Köyünde zaviye yaptıktan sonra, oğluna tedavi usullerini öğretmiş. Sonra Saruhan Seferine çıkmış bir daha dönmemiştir. Arşiv Vesikalarında ve Afyon Şer'iye sicillerinde Eşref'in isim sık geçer.[6]

10. KARACA AHMET TEKKESİ

Tekkenin kuruluşu çok eskidir. Tekke kapısının üzerindeki kitabede geçen H.726/M.1325 tarihi Karaca Ahmet'in kendi adıyla anılan köyü ve zaviyeyi kurduğu tarihtir. Bazı kaynaklarda bu tekkede yatan Şeyh Eşref ve Oğullarıdır. Tekkede 31 sanduka vardır. Karaca Ahmet'in türbesi Manisa'dadır.

Tekkenin ilk şekli hakkında bilgimiz yoktur; 1906 ve 1966 yıllarında tamir edilmiştir.

Mimari özelliği: Osmanlı üslubudur. İçi ahşap bir tavanla örtülüdür. Geniş köşelerde yer alan dört adet tromp üzerine kubbe oturmuştur. Tromp aralarında dört duvara, dört sağır kemer yerleştirilmiştir. Giriş kapısı kuzeyde olup, basık taş kemerlidir. Kapı üzerinde dört satır kitabesi vardır.

"*Yediyüz yirmi altı tarihinde Sultan Orhan Gazi zaman-ı saltanatında*
Câlis-i post-nîşin irşâd-ı tarikat-ı âliyeye ve sahibü'l-harikü'l-âdat ca zahiri
Keramet-isneynene bulunan Karaca Ahmet kaddese sırrahü'l-gufran hazretlerinin mebde -i tecdid türbe-i ıtırnak fatiha

Sene-i Hicriye:1324 sene-i rumiye 1322

Kitabedeki H.1324 R.1322 1906 yılındaki tamir tarihleridir.

[6] Muhtelif fermanlarda ,"Takrir-i kelam edüb ben Eşref Sultanın ebâan ced evlatlarindan" şeklinde geçmektedir.

Kapı girişinin solunda,caminin kuzey batısında hastaları tedavi için tahta spartalarla (parmaklıklarla) çevrilmiş. araları dört tahta perde ile dört hücreye ayrılmış kısım bulunur. Hücrelerde tomruk adı verilen, yan kenarları delikli ahşap hatıllar vardır. Güneyinde cami ve müştemilatı vardır. Cami ile müşterek olan duvarda basit küçük bir mahfil vardır. Tekkenin üç duvarında ikişer, cami tarafındaki duvardı bir olmak üzere 7 penceresi vardır. Tekkenin büyük bir kısmını tekke içindeki mezarlar kaplar. Sultan Eşraf ve oğulları ile yakınlarında oluşan ahşap 31 sanduka vardır. Sandukalar yerden 25-30 cm. yüksekliğindedir. 1925 yılına tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra sandukaların üzerindeki çok kıymetli örtüler ve sancaklar kaybolmuştur Sancaklardan iki tanesi ve örtülerden bir kısmı Afyon Müzeşi'ndedir.

11. KARACA AHMET SULTAN ADINA KURULAN TEKKELER-TÜRBELER-MAKAMLAR ve KÖYLER

Horasan illerinden gelerek Anadolu'yu şereflendiren iki gönül ehli bir gün sohbet ederken;birisi diğerine: "Bir yerde mekanın olsun, kırk yerde çerağın yansın, Karaca Ahmet Sultan'ım" dedi. Bu gönül ehli Hacı Bektaşi Veli idi. Pîrinden böyle himmet alan Karaca Ahmet Sultan bıkmadan, usanmadan diyar diyar dolaştı, gittiği yere umut götürdü, ışık götürdü, şifa götürdü. Halkın gönül sonsuzluğunda manevi taht kurdu "Kırk yerde çerağı yanması, kırk yerde makamı olmasını" femanına mazhar olan Karaca Ahmet'in belki daha çok makamı vardır. Anadolu'dakilerin dışında **İştip** Şehrinde türbesi vardır.

1. Afyon'un İhsaniye ilçesinin Karaca Ahmet Kasabasında adına yapılmış bir türbesi vardır. Mevcudun en meşhuru da budur. Bu türbede oğlu Eşref ve Eşref'in çocukları yatar.
2. İstanbul'un Üsküdar ilçesinde Karaca Ahmet adına kurulmuş meşhur mezarlık ve türbe vardır.
3. Manisa'nın ve civarında 3 tane teke, türbe vardır.

a) Manisa'nın içinde Seyyit Hoca Mahalesinde **Vakvak Tekkesi,** burada Karaca Ahmet'in gömülü olduğu yazılıdır.

b) Manisa'nın Horoz Köyünde:Köyün güneyinde çok eski bir türbedir. İhtişamlı bir kubbesi vadır. Müştemilat olarak misafirhane, çeşmesi mezarlığı vardır. Türbede bir levhada şu satırlar yazılıdır.

Merdüm didesidir cümle ricâlı Allahın
Görünürse aceb Karaca Ahmet Sultan
Methini kâbe-i settar ezdiğan-ı hakdır.
Denilirse yeridir Karaca Ahmet Sultan

Evliya çok bu cihanda hali değil hiç veli
Arada ben gibidir Karaca Ahmet Sultan

c) Akhisar'ın Karaköy: Akhisar'a 15 Km. mesafede bir tepe üzerindedir. Halk "Karaköy Dedesi" diyor. Mezar taşında kitabesi yoktur. 1965 yılında Karaca Ahmet Sultan hayranları tarafından türbe tamir edilmiştir. Türbenin dışında Karaca Ahmet'e ithaf edilen bir ayak izi vardır. Burada Karaca Ahmet'in gömülü olduğu söylenir. Bu türbede halen hasta tedavisi yapılıyor.

4. Uşak ilinin Eşme İlçesinde Karaca Ahmet Köyü: Türbede Karaca Ahmet'in annesinin yattığı rivayet edilir. Bunların dışında Sivrihisar. Bergama, Aydın illinin kasaba ve köylerinde Karaca Ahmet adına yaptırılmış, Türbeler, makamlar ve mezarlar vardır

Bolvadin - 20. Mayıs. 2001

KAYNAKLAR

1. Afyonkarahisar Müzesi'nde bulunan etnoğrafik malzemeler ve Şer'iye sicilleri
2. Arşivimizde bulunan konu ile ilgili ferman, berat, ilam vs.
3. Muharrem Bayar, *Afyonkarahisar'da Yaşamış Büyük Velilerden Karaca Ahmet Sultan*, Afyon 1991.
4. M. Çağatay Uluçay, *Manisa'da Saruhan Oğullarına ait vesikalar*, İstanbul 1940.
5. Edib Ali Bakı, *Karaca Ahmet ve Deliler Tedavi Yurdu*, İstanbul 1947.
6. İsmet Binark, "Osmanlı Türklerinde Vakıf Müesseleri ve Yabancı Gözü ile Türk Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969.
7. Mehmet Yaman, *Karaca Ahmet Sultan*, İstanbul 1989.
8. Dr. Kemal Yüce, *Saltukname*, Ankara 1987.
9. Evliya Çelebi, *Seyyahatname*, İstanbul 1314.

دیشجیلک عالمی

DICHDJILIK ALÉMI

هر آی نشر اولونور . دیشجیلک فننك ترقیسنه خدمت ایدر فنی ، طبی و مسلکی مجموعه‌در .

صاحب و مدیر مسئول : دیش حکیمی فرید رامز

نومرو : ١٧	مارت ١٩٢٦	سنه : ٢

مسلکی بر مقاله دولابیسیله

برچوق زماندنبری شعبه‌مزی دریزه وظیفه‌سیله مکلف اولملری لازمکلن مکتب هیئت تعلیمیه‌سنك مسلکی ترقیات وانکشافاته دائر اثر ترجمه ویا تألیف ایتمك کبی خصوصاته هیچ اهمیت ویرمه‌ملری ، مسلکداشلر آره‌سنده آنی قیل وقالی موجب اولمقده ایدی . فاکولته‌لر ودیکر مکاتب عالیه ایله دیشجیلك مکتبی آره‌سنده برقدرت تدریسیه فرقنی پك آشکار برصورتده کوسترن بو یوقسزلق ، آلدیریش ایتمه‌مزلك فکری ، کهنه وسقیم اعتیادلری کوکندن پارچالایان یکی وفیضناك جمهوریت اداره‌مزده الی نهایه دوام ایده‌مزدی . دارالفنون شعباتی هیئت تدریسیه‌سنده مجبوری اولدیغی کبی ، عینی شعبه‌یه داخل بولونان دیش طبابتی مکتبی معلملرینك‌ده دارالفنون معلملکی شرائطنی حائز ویا احراز ایتملری نه‌دن طلب ایدلمه‌ملیدی ؟

مذکور خصوصاتك مقامات عالیه طرفندن برچوق زمان اول دریش ایدلدیکنی استخبار ایتمش وشیمدیلك آوروپادن جلب ایدیله‌جك معلملرك ورودینه ویکی تدریسات پروغرامنك زمان تطبیقنه قادار

Adana Halk Hekimliğinde Atalar Kültü

Erman ARTUN*

Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, buralara kendi kültürlerini taşınmıştır. Anadolu coğrafyası, birçok uygarlığın, din ve inanç sistemlerinin buluştuğu kültürlerin ortak kaynağı olmuştur. Türkler, İslamiyetle birlikte Anadolu'ya gelmiş ve burada Anadolu kültürüyle tanışmıştır. Bunun sonucu olarak Türk halk kültürü, günlük hayatın uygulama ve değer yargılarıyla yeni bir içerik ve nitelik kazanmıştır. İslamiyet öncesi atalar kültü, tabiat kültleri, gök tanrı kültü ve şamanlık gibi eski inançlar yeni inanç örgüsü altında devam etmiştir (Ocak, 2000: 53).

Halk kültürü ürünleri, Türk kültürünün tarih içindeki görünümüne, değişmesine ve gelişmesine paralel olarak bir değişim ve gelişim içinde olmuştur. Aynı uygarlığa bağlı kültürler, aynı dünya görüşünde birleşirler. Bir uygarlığın dünya görüşü de o uygarlığa özgü bir halk kültürünü doğurur. Halk kültürü ürünleri, yaşayan kültür topluluğunun dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillenir. Her kültürün bir değerler ve kurallar bütünü vardır. Kültüre bağlı olarak şekillenen her türlü birikim doğal olarak o kültürün bir parçasıdır (Artun, 2000: 40).

Tarihin ilk topluluklarından bu yana doğayı tam çözemeyen insanlar, daha sonra onun her türlü iyiliği ve kötülüğü yapabileceklerini düşünmüş, onunla iyi geçinmenin yollarını aramıştır. Dilekleri yerine gelince şükretmek amacıyla

*Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ADANA.

adaklar adamış, çeşitli büyüsel ve törensel işlemler uygulamışlardır (Artun, 2000: 52).

Türkler, evreni, dünyayı, insanları tanımaya, kontrol altına almaya yardım eden bu inançlardan, hastalık nedenlerini anlamaya ve tedavi etmeye çalışırken de yararlanmışlardır. Sihir sistemine dayanan şamanlık, hakim inanç olan İslamiyet'in bir ögesiymiş gibi varlığını sürdürmüştür (Boratav, 2000: 76).

Adana halk kültürü, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür. Halk kültürü ürünleri örnek değerler, ahlak anlayışı, dini inançlar, gelenekler, günlük yaşam vd. ile beslenir. Yaşadıkları yöreyle aralarında bir bağ bulunan bu ürünlerin çoğalmasında, şekillenmesinde tarihi ve kültürel mirasın önemli bir rolü vardır (Artun, 2000: 68).

Adana halk hekimliğinin bazı uygulamalarında atalar kültü ve tabiat kültleri arasında bir bağ vardır. Atalar kültü ataların takdisine dayanır. Atanın öldükten sonra ruhunun bir takım üstün güçlerle donanacağı ve bu sayede geride kalanlara yardım edeceği inancı vardır. Ataların eşyaları ve mezarları kutsal kabul edilip ruhlarına kurban sunulur. İslamiyet'in kabulünden sonra atalar kültü Anadolu'da Türkler arasında veli kültünün oluşumunda etkili rol oynamıştır. Üstün ruhlarla donanmış insan tipi Müslümanlıkla da bağdaşmıştır. Velinin ait olduğu toplumun sosyal, dini ve ahlaki değerlerinin temsilcisi olduğuna inanılır (Ocak, 1984: 3). Veli kültüyle şamanların işlevleri arasında benzerlik vardır. Bunlardan biri, hastaları iyileştirmektir (Ocak, 1992: 10). Kült, yüce ve kutsal bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınmadır. Bu saygı ve tapınış, duayı, adağı, kurbanı, belli ritnelleni gerektirmektedir.

Evliyalar, velayet derecesine ulaşmış kişilerdir. Kimi zaman tayy-ı mekân (bir anda uzak mesafelere gitme), tayy-ı zaman (bir anda birkaç yerde bulunma), su üstünde yürüme, kalb okuma vd.gibi üstün özelliklere sahiptir. İslam inancına göre buna "keramet sahibi olma hali" adı verilir.

İslamiyet'te ölüden medet umma yoktur. Veli kültü, pagan kültürle ilgisinden dolayı yasaklanmasına rağmen varlığını korumuştur. Şamanist Türkler, şamanların olağanüstü nitelikler taşıdıklarına, ruhlar ve gizli güçlerle ilişki kurup onlara istediklerini yaptırdıklarına inanırlardı. Türkler Şamanist dönemden Budist döneme geçtikten sonra, Budist azizlerinin çok eskilere inen kerametlerini anlatan metinler yaymışlardır. Ayinlerde halkın okuması için oluşturulan metinler geniş tabana yayıldı. Bu yolla evliyaların menkabelerine şamanların üstün ruhani güçlerle donanmış kişilikleriyle, Budist azizlerin kerametleri de eklenmiştir (Ocak, 1984: 7). Türk şamanları olağanüstü kimlikleriyle, Bektaşi velayetnamelerinde yazılmış menakıbnamelerde adeta yeniden hayat bulmuş gibidirler.

Bir kültür varlığı olarak kültten söz edebilmek için, insanlara fayda veya zarar getireceğine inanılan bir nesne yahut kişi gerekmektedir. Ziyaret, adak, kurban ve benzeri uygulamaların varlığı olmalıdır (Ocak, 2000: 113).

Atalar kültü, ruhun bedenden bedene geçmesi (tenasüh, reenkarnasyon) inancını taşıyan Budizm ve Maniheizm'in Türklerde kabul görmesinde etkili olmuştur. Atalar kültüne göre çok yaşayan, bilgili, yönetici insanlar öldüğünde onların ruhları, ailesine ve toplumuna yardım eder, onları kötülüklerden korur. Bu ataların yalnızca ruhları değil, eşyaları da kutsallaştırılmıştır. Türklerdeki evliya kültünün temelinde atalar kültü yatmaktadır (Ocak, 2000: 113).

Halk, evliyaların yattığı mezar, hazire, yatır, türbe, zaviye, tekke, dergah vd. yerlere gidip dua eder. Veliden; hastalılardan kurtulma, iş bulma, kısmet açma gibi çeşitli konularda yardım istenebilir. Dua edip de istekte bulunanın mutlaka bunu inanarak yapması şarttır, aksi halde isteğin gerçekleşmeyeceğine inanılır. Ziyaretlerde dua okunur, ata ruhlarından yardım dilenir. Ziyaret suyundan medet umulur. Bazı durumlarda atalar kültü su kültü, tepe kültü, ve taş kültü ile birleşir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gitmesi "Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek" şeklinde açıklanmağa çalışılmıştır (Eröz, 1992: 103).

Kutsal kabul edilen yerlerden alınan taş, toprak, su gibi nesnelere dokunmak, üzerinde taşımak, içmek, üzerine dökmek şeklinde aracı olarak kullanılmaktadır. Bu yerlerden psikolojik rahatsızlıklar için de şifa aranır (Kalafat,1997:36, Başar, 1972: 159).

Eski Türk inançlarından atalar kültü, günümüzde farklı uygulamalar ve inanışlar arasında varlığını devam ettirmektedir. Eski halk inançlarına dayalı halk hekimliği uygulamalarından hasta yakınlarının iyileşmeye yönelik olarak psikolojik telkini benimsemesi önem taşımaktadır. İnanılarak, kutsallaştırılarak yapılan bu tür uygulamalar, halk hekimliğinin kuşaklar boyu devam etmesini sağlamaktadır (Kaya, 2000: 199).

Günümüzde Adana'da velilere ait otuzun üstünde yatır, türbe, ziyaret ve bunlara bağlı anlatılan yüzün üstünde efsane vardır. Adana'daki yatır, türbe, ve ziyaretlerin çoğunluğu hakkında bilgi sahibi değiliz.

Adana'da Ziyaret Yerleri:

Adana'da incelemeye aldığımız ziyaretleri şöylece sıralayabiliriz: 1-Cabbar Dede Ziyareti 2- Derviş Hoca Ziyareti 3- Çoban Dede Ziyareti 4-Bilal-i Habeş Ziyareti 5- Yedi Kardeşler Ziyareti (Şeyh Yusuf El-Hakim, Şeyh Abdurrahman

El-Harabi, Şeyh-ül Kalia El-Hakim) 6- Yedi Kardeşler Ziyareti 7- Hz. Hıdır Ziyareti (Mıdık), 8- Hz. Hıdır Ziyareti (Karşıyaka), 9- Cafer El Tayyar Ziyareti 10- Sultan Habib-i Neccar Ziyareti 11- Nebi Nuh Ziyareti 12- Nuh Nebi Ziyareti 13- Halil İbrahim Ziyareti 14- Şeyh Abdülrezzak (Bulamaç Dede) Ziyareti 15- Ağca Baba Ziyareti 16- Sadık Sultan Ziyareti 17- Zilli Dede Ziyareti, 18-Ali Dede Ziyareti 19- Durhasan Dede Ziyareti, 20- Hasan Nuh Dede Ziyareti, 21- Hurmalı Dede Ziyareti, 22- Süleyman Efendi Ziyareti, 23- Mutlu Dede Ziyareti 24- Karataş Dede Ziyareti, 25- Bulut Dede Ziyareti, 26- Sait Dede Ziyareti 27- Kayın Dede Ziyareti, 28- Şıh Dede Ziyareti (Çağımlar, 1994: 151).

Adana'da yatır ve ziyaretlerde atalar kültünün devamı olan veli kültüyle yapılan halk hekimliği sürmektedir. Hastalıkların çeşitlerine göre seçilen bu ziyaret yerlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Çocuğu Olmayanların Gittikleri Ziyaret Yerleri: Cabbar Dede, Derviş Hoca, Çoban Dede, Bilal-i Habeşi, Yedi Kardeşler, Cafer El Tayyar, Sultan Habib-i Neccar, Bulamaç Dede, Ağca Baba, Gaffar Baba, Sadık Sultan, Zilli Dede, Durhasan Dede, Hurmalı Dede, Mutlu Dede, Bulut Dede, Sait Dede, Arpacı Dede, Muhittin Dede

Çeşitli Hastalıklara Şifa Aramak İçin Gidilen Ziyaret Yerleri: Derviş Hoca, Bilal-i Habeş, Yedi Kardeşler, Hz. Hıdır, Cafer-El Tayyar, Nuh Nebi, Halil İbrahim, Bulamaç Dede, Ağca Baba, Sadık Sultan, Ali Dede, Durhasan Dede, Karataş Dede, Bulut Dede

Sağlıklı Doğum Yapmak İçin Gidilen Ziyaret Yeri: Sultan Habib-i Neccar
Felçli Hastalara Şifa İçin Gidilen Ziyaret Yeri: Çoban Dede
Boğaz Hastalıklarına Şifa İçin Gidilen Ziyaret Yeri: Süleyman Efendi
Deliliğe Şifa İçin Gidilen Ziyaret Yeri: Çoban Dede
Görme Özürlülere Şifa İçin Gidilen Ziyaret Yeri: Çoban Dede

Görüldüğü gibi hastalıklara şifa aramak için sağaltıcı kerameti olduğuna inanılan ziyaret yerlerine gidilmektedir. Bazı ziyaret yerlerinde bir çok hastalığa şifa aranırken, bazı ziyaret yerlerinde de belli hastalıkların şifası aranmaktadır. Yatırlara, en çok çocuğu olmayan kadınlar gitmekte ikinci sırada diğer hastalıklar gelmektedir.

Yatırları Ziyaret Günleri:

Yatırlardaki evliyalara belli günlerde gidildiğinde kerametlerinin

gerçekleşeceğine dair bir inanç vardır. Genellikle adaklar için cuma günleri gidilmektedir.

Her Gün Gidilen Ziyaret Yerleri: Cabbar Dede, Bulut Dede, Derviş Hoca, Çoban Dede, Hz. Hıdır, Bulamaç Dede, Gaffar Baba, Sadık Sultan, Zilli Dede, Durhasan Dede, Hasan Nuh Dede

Salı Günü Gidilen Ziyaret Yerleri: Bilal-i Habeşi

Çarşamba Günü Gidilen Ziyaret Yerleri: Nuh Nebi

Perşembe Günü Gidilen Ziyaret Yerleri: Yedi Kardeşler, Ağca Baba, Ali Dede

Cuma Günü Gidilen Ziyaret Yerleri: Süleyman Efendi, Sait Dede, Yedi Kardeşler, Hz. Hıdır, Halil İbrahim, Bulamaç Dede, Sadık Sultan, Ali Dede, Hurmalı Dede

Cumartesi Günü Gidilen Ziyaret yerleri: Hz. Hıdır, Cafer- El Tayyar, Hurmalı Dede

Pazar Günü Gidilen Ziyaret Yerleri: Yedi Kardeşler, Hz.Hıdır, Cafer-El Tayyar, Nuh Nebi Sadık Sultan, Hurmalı Dede

Ziyaret yerlerinden şifa umanlar bu takvime uyarlar. Son yıllarda ziyaretler tatil günleri ve cumartesi, pazar günlerine kaymıştır. Ama adaklarda cuma günü ziyaret yapılır.

Ziyaretlerde Adaklar:

Ziyarete dilekte bulunan kişi, dileği yerine gelirse adak adar. Adak kurbanı olarak genellikle koç, horoz kesilir. Hastalıktan kurtulan, dileği yerine gelen ziyaretçiler kurbanı getirerek ziyarette keserler. Kimileri, kurbanı fakirlere et olarak, kimileri de, yemek yaparak dağıtmaktadır. Kurbanın dışında Kur'an, mevlit okutma, günlük, mum yakma, ziyarete yeşil örtü, bayrak örtme, halı, kilim, seccade, havlu, baş örtüsü getirme, helva yapıp dağıtma, fakirlere yiyecek-giyecek dağıtma, şeker, aşure dağıtma, tabak, tencere, çaydanlık, çay, şeker ve ziyaret bakıcısına para verme şeklinde de adaklar adanmaktadır.

Önemli bir adak da belirli bir süre saç uzatılması şeklinde gerçekleştirilir. Çocuğu olmayan aileler, Derviş Hoca ziyaretinde çocuk sahibi olmayı diler ve

çocukları olması halinde, yedi yaşına gelene kadar çocuğun saçını uzatmayı, yedi yaşına gelince ziyarete kurbanla gelip saçın ve kurbanın kesileceğini adar. Çocuğun kesilen saçları ziyarete bırakılır. Dileği yerine gelenler ziyaretin bakımını tamirini yaparlar.

Çocuğu olmasını dileyen kadınlar ziyarete patik asar, bezden beşik yapar. Şifa dileyen bazı kişiler ziyarette yatarak şifa ararlar. Bu yedi gece yatma şeklinde de uygulanır.

Süleyman Efendi ziyaretindeki suyun boğaz hastalıklarını tedavi ettiğine, sandukanın yanındaki taşın da sırt ağrılarına iyi geldiğine inanıldığı için ziyaret suyu içilir, taşa ağrıyan yer sürtülür. Burada taş kültünün öne çıktığını görüyoruz. Bu işlem, ata, ulu kişiye bedenle temastır. Adaklardan bir diğeri ise doğacak çocuğa evliyanın adının verilmesi şeklindedir. Ziyaretçiler, ziyarette önce evliyanın ruhuna fatiha okur, sonra dileklerini söyleyip adak adarlar. Sait Dede ziyaretine felçliler gelerek şifa dileyip adak adarlar.

Sonuç: Adana halk hekimliğinde atalar kültü, otuzu aşan ziyaret yeriyle bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Sağlık problemi olanlar, çağdaş tıbbın yanı sıra ziyaretlerden de şifa ummaktadır. Ziyaret yerlerine gidilip sağlık dilekleri dilenmekte, adaklar adanmakta, sağlığa kavuşanlar adaklarını yerine getirmektedir.

Etrafında kült oluşan ziyaretlerde, çeşitli büyüsel ve törensel işlemler uygulanmaktadır. Ziyaretçiler, velilerin eşyalarını, mezarlarını kutsal kabul edip sağlık dileklerini Allah'a ulaştırmakta velileri aracı kılmaktadır. Adanan adağın mutlaka yerine getirilmesine dikkat edilir. Aksi halde adak adayan kişinin başına kötülük geleceğine inanılır.

Halk hekimliğinde, inanılarak, kutsallaştırılarak yapılan bu tür uygulamalar Adana halk hekimliğinde atalar kültüne bağlı sağaltmaların kuşaklar boyu sürerek günümüze gelmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA:

Artun, Erman, 2000, *Adana Halk Kültürü Araştırmaları*, Adana

Başar, Zeki, 1972, *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Ankara

Boratav, Pertev Naili, 2000, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Tarih Vakfı yayını, İstanbul

Çağımlar, Zekiye, 1994, *Adana Yöresi Yatır, Ziyaret, Ocaklarda, Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler*, Ç.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana

Eröz, Mehmet,1992, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik*. T.D.A.V., İstanbul
Kalafat, Yaşar,1997, *Anadolu Halk Sufizmi, Zazalar, Kırmançlar ve Türkmenler*, İstanbul.
Kaya, Muharrem, 2001, "Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri", *Folklor/Edebiyat*, Ankara.
Köksal, Hasan, 1978, İzmir ve Çevresinde Yatırlar, *Milletler Arası Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara.
Ocak, Ahmet Yaşar, 2000, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul.
Ocak, Ahmet Yaşar, 1992, *Menakıpnameler*, Ankara.
Ocak, Ahmet Yaşar, 1984, *Türk Halk İnanç ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Ankara.

جلد ٣ — كانون اول ــــ ٩٢٤ — نومرو ١٠

تورك طب مجموعه سی

هر آيك اون بشنده نشر اولنور وطبك شعبات مختلفه سندن بحث ايدر.

صاحب امتياز ومدير مسئولى: دوقتور محمد كامل

كوز معاينه سيله خسته لقلرى تشخيصى – ايريدوقوليك وايريدوغرافى

— دوقتور محمد كامل —

كوز معاينه سيله تشخيصدن مقصد قزحيه نك ، انسانلرده وحيوانلرده ، تدقيقيله برشخصك احوال بدنيه سنى تعيين ايله مكدر. تقريباً برعصر اول كشف وتطبيقه باشلانان بواصول بوكون تكامله اوغرامش وتدقيق وتجسسه لايق بر حاله كلمش اولديغندن آنك حقنده مختصر معلومات ويرمك فائده دن خالى كورولمامشدر .

طبقهٔ قزحيه معلوم اولديغى اوزره ، اون اوچ ميليمتره قطرنده وثلث ميليمترو ثخننده كوزك وعائى بر غشاسى اولوب غوز عينه ديافراغم وظيفه سنى كورور. طبقهٔ مذكوره برى مركزى [كوز ببكى منطقه سى] ديكرى محيطى [منطقهٔ هدبيه] ، اوچنجيسى متوسط [دائرهٔ قزحيه] اولمق اوزره اوچ منطقه دن متشكلدر . منطقهٔ هدبيه نك نصف خارجى قسمنده متوازى التواآت تقلصيه موجوددر . قزحيه آچيق ماوى، قويو ماوى، الا، سياه اولمق اوزره شخصه كوره مختلف لونده در . آلبينوسلرده وجه خلفى حجرات ابيتاليه سى صباغدن عاريدر . طبقهٔ قزحيه نك درت طبقه سى واردر : قدامى آندوتليوم، بالخاصه نسج قزحيه [حجرات نجميه ايله اوعيه واعصابى حاويدر] ، كوز ببكنك عضلهٔ موسعه سى ، خلفى آندوتليوم .

قزحيه ، سؤ تشكل ولادى اولمق اوزره ، بعضاً مفقود وبعضاً كوز ببكى

Afyonkarahisar'da Halk Hekimliği

İsmail HIZAL*

Afyonkarahisar çok eski yerleşim yerlerinden biridir. Bir yanda sedir ağaçları ile kaplı Hıdırlık Dağı, diğer yanda sarp granitten oluşmuş kale ve bu ikisi arasından geçen Taşpınar Suyunun deresi insanların tüm aradıkları ortamı oluşturmaktadır. Bir çok kavimlerin dikkatine çektiği için Lidya, Frikya, Eti, Bizans, Selçukiler ve Osmanlılar zamanında hiç boş kalmamıştır. Devlet-i Müddet-i Ebed ilkesinin devamına da bir çok katkılarda bulunmuştur.

Halk Hekimliği de en azından burada yerleşip yaşayan insanların yaşıtıdır. Eskülap Madetlerinden tutunuz da Adak yerleri Kibele Bereket Tanrıçası'nın yeri Afyonkarahisar yöresidir. Kaplıcaları ile Midas'ın da dikkatini çekmiş hamam yaptırmıştır. Eshab-ı Kehf de yer alan çobanın bu hamamla irtibatı vardır.

Afyon; (Opyum) çok eskilerden beri bilinen tıpta kullanılan bir bitkidir. Bu bitkinin özelliği tıpla meşgul olan herkesi ilgilendirmiştir. Afyonkarahisar'a bağlı Şuhut ilçesinde yapılan kazılarda üzerinde afyon bitkisinin resmi bulunan paralar vardır. Bunlar da müzemizde mevcuttur. Tarihçi Heredot bir yanılgı olarak 1500 yükseklikteki Şuhut'da zeytin (yağlı madde) yetiştiğini yazar. Ancak bu yağlı tohumu içeren afyondur. Kibele Tanrıçasının da sembolüdür. Bir haşhaş tanesinden bin tane ürün alınan ilaçtır. Yağlı maddenin besin değeri fazla olduğu

* Araştırmacı-Yazar, Afyonkarahisar.

için sapları yakacaktır. Yağdan arta kalan posası katmerin katkı maddesidir. Onun da posası küspedir, Afyon kaymağının oluşumunu meydana getirir.

Halk Hekimliğinin temeli tıp. Tıbb-ı Nebevi halk tababetinin temelidir tarifi: " sağlık ve hastalık yönünden insan vücudu onunla bilinir sağlam olanların sağlığını korur hasta olanların hastalığını giderir." İbni Sînâ böyle tarif eder.

Halk Hekimliğimizin temelinde dini inanç ve iman vardır. Bu konuda baş tarafta gerekli bilgi verilmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabul edişinden bu yana halk hekimliği dilden dile gönülden gönüle aktarılarak kültür birikiminin oluşmasına neden olmuştur. Halk hekimliği de meslek halinde zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Bu mesleği devam ettirenlere Aktar veya Attar diyoruz. Bu konuda Prof. Dr. Ayşegül Demirhan'ın doktora tezini oluşturan *Mısır Çarşısı Drogları* isimli eserinde gerekli bilgiler vardır. Tarihi gelişimi de burada kaydedilmiştir.

Aktarlık babadan oğluna veya usta-çırak ilişkisi ile devam edegelen meslektir. Toplumda itibar gören tecrübeli, bilgili ve saygın kişiliği bulunur. Bu nedenle aktarlığın bazı sayılı aile ve sülalelere mahsus imiş gibi bir görüntü arz eder. Örneğin Afyonkarahisar'da Dayıoğulları sülalesinde günümüze kadar aktarlık görevini ifa edenler vardır.

Aktarların dükkanları da çok ilginçtir. Hemen hemen hiç değişmez. Oğul baba mesleğini devam ettirir. Bu gün de devam ettirenler vardır. Dükkanlardaki levhalar hem yazının kalitesi hem de içeriği ile dikkati çeker.

"Besmele İle Açılır Bizim Kapımız Hz. Davuttur Pirimiz Üstadımız." levhası demirbaş gibidir. Bu, yalnız Afyonkarahisar'a özgü değildir.

"Ne Ararsan Bulunur Derde Devadan Gayrı Elimizden Ne Gelir Hakka Duadan Gayrı" sözünü içeren levha İzmir'de. Eczacılığın üstadı ve Eczacıbaşı Firmasının kurucusu Rahmetli Ferit Bey'in aktar dükkanını bu levha süslerdi. İçeriği her yönü ile anlamlıdır.

Afyonkarahisar'da Halk Hekimliğinin gelişmesine etken olan sebeplerden biri de eski yerleşim yeri olduğu için pek çok makam, ocak, yatır ve abide kişilerin kabri bulunur. Halkın inancına göre bu abide kişilerin himmeti ve desteği ile bir çok hastalıkların iyileşeceği var sayılır. Kalenin etrafında en azından yedi adeti aşkın makam vardır. Sırası geldiğinde bunlardan önemlilerini arz edeceğiz.

Afyonkarahisar Mevleviliğin ikinci merkezidir. Hz. Mevlana'nın 6. batından torunu Afyon'dadır. Ulu Arif Çelebi'nin tesis ettiği Mevlevi Dergahı Hicri 722, Miladi 1320 tarihinden beri tüm gelenek ve görenekleri ile ayaktadır. Halen tedavi ocağı olarak hizmet verir. Mutfağı ile fakirlere aş dağıtılır.

Halk Hekimliği ile yazılı belgeler de vardır. Bunların en önemlisi *Şer'iye*

Sicilleridir. Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesinde bulunan ve 147 defterden oluşan Şeriye Sicilleri halk tababetine de ışık tutmaktadır. Miladi 1637 yılından itibaren kayıtları içeren *Şer'iye Sicillerinde* özellikle ameliyat-operasyon yapan hekimlerin ismine ve yaptıkları amelyatlar hakkında bilgiler vardır. Üstat Mehmet, Küttap Abdurrahman Çelebi, Tabib Hüseyin Bin Mehmet, Üstad Cerrah Hüseyin, Üstat Mehmet. 1650-1680 yılları arasında başarılı operasyonlar yapmışlar. Kasıkta üreterde mesanedeki taşları çıkarmışlardır. Boğazda ur (guatır) bademcik ve cüzzam-lebra hastalıklarını iyi etmişlerdir.

Şer'iye Sicillerinde ebelere de yer verilmiştir. Özellikle aile faciasını önlemede etkili olmuşlar. Kızlık zarının tabii durumu ile müdahalede yırtılması arasındaki farkı halka öğretmişlerdir.

Şer'iye Sicili kayıtlarına göre Afyonkarahisar'da hekimlik yapanların sayısı 27 olarak gösterilmiştir. Bunların çalışma zamanı 1637 ila 1897 tarihleri arasındadır. Bugün tabibler odasına kayıtlı doktorların sayısı 440'ı aşmaktadır.

Afyonkarahisar'da modern anlamda doktor belediye tarafından çalıştırılmıştır. Tarih 1884'tür. Gabile ismi ile anılan ebelerin çalıştırılması daha sonraki tarihlerde oldu. Bu konuda gerekli bilgiler *Hüdavendigar Salnamelerine göre Afyonkarahisar* (İ. Hızal-Dr. M. Sadettin Aygen Türkeli yayınları, Afyon) yer almaktadır.

Afyon'da ilk devlet hastanesi 1905'de tesis edilmiştir. Bu tarihe kadar hekimlik çalışmaları devam etmiştir. Bugün dahi kırık-çıkıkçılar, bazı mide şişkinliği için deneyimli kişilerin bilgilerinden yararlandığı da görülmektedir.

Diğer yazılı kaynaklar ise ya müstakilen risaleler biçiminde temize çekilmiş kitaplar veya el yazmaları Kur'an-ı Kerim kenarlarına düşülen notlardır. Bunun dışındaki bilgiler kayıtlı, yazılı değildir. Dilden dile, gönülden gönüle özellikle aktarılanların bilgisi dahilinde devam edegelmiş halk hekimliğini, halk tababetinin kültürünü oluşturmuş bilgiler vardır.

Halk hekimliğinin temel öğelerine gelince; aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Türbe Makam ve Ocaklar
Kaplıcalar
Aktarlar

a. Karaca Ahmet Sultan: Sultan ünvanı halk tarafından saygınlığın sembolü olarak verilmiştir. Ulu kişi anlamına da gelir. Karaca Ahmet Sultan delilerin tedavisi yeridir. Ocak niteliğindedir. Prof. Dr. Semavi Eyice'nin tetkiki ve makalesi Rahmetli Edip Ali Bakı Hocamızın risalesi Rahmetli Hocam Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in araştırmaları ve gezileri vardır. Bunların tamamı kütüphanemizin arşivinde mevcuttur.AKÜ'de kurulan Tıp Fakültesi Tıp Tarihi

ve Deontoloji Kürsüsünün veya Enstütüsünün arşivinde yer almasını arzu ettik, teşebbüsümüz vardır. Bu konuda bildiri sunulacağını tahmin ediyoruz. Geniş bilgi verilecektir.

b. Seydiler Sultan: Afyon merkezine bağlı otuz beş kilometre mesafede Afyon - Ankara karayolu üzerindedir. Kuduz hastalığı tedavisi yeridir. Ocaktır Fütüvvetnamesi ve devam edegelen ocak yetkilisi vardır. Tedavi usulü, Haziran'ın ilk haftasında buğday tarlalarında görülen ve başparmağın tırnağı büyüklüğündeki böceklerin kurutulmuş kabukları hastaya verilir. Ekmek içine yerleştirilmiş olabilir. Bu böceklerin sadece on beş gün göründükleri ondan sonra kaybolduklarına rivayet edilir.

c. Sultan Divani Mehmet Semai Hazretleri: Mevlananın altıncı batından torunudur. Çok yönlü kişiliği vardır. Türbe camiinde metfundur, ziyaret yeridir. Özellikle her Cuma günü çok ağlayan çocuklar getirilir, Basar-ı Kebir ismi verilen terlik ile çocukların sağ ve sol yanaklarına vurularak Şok Tedavisi yapılmak sureti ile tedavileri yapılır.

d. Pir Mehmet Nuri Dede- Şalak- Sakalı Ak Dede:Afyonkarahisar il merkezindedir. Makamı özellikle sedef hastalığının iyileşmesi için ziyaret edilir. Makamından alınan toprak kaynatılır, içilir. Molla Fenari ile yakın irtibatı vardır. Hocası olduğu söylenir, hakkında gazete ve dergilerde son zamanlarda bir çok makaleler yayınlanmıştır.

e. Mahmut Köyü Ocağı: Felç hastalıklarının iyileşmesi için ziyaret edilir. Bazı kitaplarda yer alan bilgilerin dışında daha çok halk inanışı biçiminde efsaneler üretilir.

Kaplıcalar

Afyonkarahisar, kaplıcalar yeridir. Bir çok kaplıca vardır bunların her birinin ayrı hastalıkları özellikle romatizma, böbrek taşları cilt hastalıklarına iyi geldiği tespit edilmiştir. Afyon Belediyesinin oluşturduğu Balneoloji Sempozyumu ile tıp dünyasına tanıtılmış ciddi görkemli termal tesislerinin yapılması sağlanmıştır. Fizik tedavisi için AKÜ Tıp Fakültesinin faaliyete geçmesi beklenmektedir.

Afyonkarahisar Kaplıcaları hakkında Dr. M. Sadettin Aygen'in oldukça bilimsel içerikli kitabı vardır. Kütüphanelerde bulunur. Yaralanmak isteyenlere tavsiye ederiz.

Gazlı Göl, Gecek, Ömer, Oruçoğlu Termal Oteli, İkbal Termal Uyuz Hamamı, Heybeli sözü edilen ve il merkezi içinde bulunan kaplıcalardır. Sandıklıdaki Hüdai Kaplıcası önemlidir.

Aktarlar ve Bir Örnek Kişi

Afyonkarahisar'da halk hekimliğini devam ettiren mesleki faaliyet gösteren aktarlar vardır. Aktarlığın tarihi eskidir. Ne var ki yazılı belgeleri bulmak güç. Şer'iye sicillerinde yer alan hekimlerin hemen hepsi de aktar olarak işyeri sahibi olduklarını görüyoruz. Ebe ve kırık-çıkıkçılar ise işyeri olarak evini tercih eden kişilerdir. Bunların kimliğini ihtiyaç sahipleri bilir, sorar, soruşturur, öğrenir. Pek kitaba, kaleme geçmiş bilgiler yoktur.

Doğuştan yetenekli kişiler vardır. Bunlara karizmatik kişi veya ahî deriz. Sonradan da olabilir. Afyonkarahisar'da doğma büyüme Aktar Kokucu Hacı Ali bunlardan biridir. Ölüm tarihi 1945'dir. Doğumu hakkında bilgi yoktur. Türklerde güzel bir gelenek vardır. Kendisinin yaşını belli bir tarihten sonra söylemez. En nihayet 63 der keser. Peygamber Aleyhisselama hürmeten ondan daha fazla yaşadığını söylemek ve kibire kapılmamak için bunu gelenek haline getirmiştir. Bazıları benim gibi bir formül oluşturur. 16,5 gibi tersten okursanız 66'ya tekabül eder. Bazı cin fikirliler hemen çıkarıp söylüyorlar. Susmak da bize düşüyor. Ebced hesabında 66'nın güzel anlamı vardır. Allah kelimesi hilal ki bayrağımızın süsüdür ve de lâle aynı rakama denk gelir. Bu dahi bizim için bir tesellidir. Bu nedenle doğum tarihini tespit mümkün değildir. Çoğu kez.

Kokucu Hacı Ali, küçük yaşlarından itibaren evi geçindirmek zorunda kalmıştır. Para kazanmak için teklif edilen her işi yapmış feleğin sillesini çok yemiştir. Haftalığı beş paradan mutaflıkta çalışmış üç senede bir takım elbiseyi ancak alabilmiştir. Seyyar, tezgah üstünde az değerli şeyleri satana çerçi denir. Ağabeyi çerçilik yaparmış, askere gidince çerçi tezgahı ona kalmış Afyonkarahisar'ın en işlek yerinde Bedesten ismi ile anılan üstü kapalı dükkanlar demeti vardır. Bedesten önünde çerçicilik yaparken bir yandan da boş dükkan arar, gözler, kollarmış ana caddeye bakan bir dükkanı satın almak nasip olur. Cephesi iki metreyi bulmaz derinlik en fazla üç metre, beş veya altı metrekare büyüklüğünde bir dükkan, yüz yıldan fazla zamandan beri o dükkan aynı, ne tamir edilmiş, ne de restorasyona tabi tutulmuştur. Oğlu Ahmet Efendi bu dükkanda büyümüş, torunu Avni Efendi halen bu dükkanda aktarlık yapar. İsimler değişir, zaman değişir. Ancak dükkanın ismi değişmez Kokucu Hacı Ali.

Para kazanmak için her işi kabul ettiğini söylemiştik. Afyonkarahisar'da bir söz vardır. "Köpek Sürü Buçuk Kazan". O zamanlar on para hatırı sayılır bir para birimi buçuk; beş paraya tekabül ediyor. Sokakların temizliğini üstlenen yiğitbaşı veya kahyalar köpek ölüsünü yerinden kaldırmak için bu işi tenezzül edip de kabul edenlere buçuk veriyorlar. Kokucu Hacı Ali'de bu işi yapıyor. Arkadaşlarının tenkitlerine aldırmadan aldığı para ile onların gözü önünde kebapçıda karnını doyuruyor. Ondan sonra bu söz özdeyiş haline geliyor. Özellikle evde babalarından para isteyen çocuklara "Köpek Sürü Buçuk Kazan" derler. Boş gezenleri bu söz ile çalışmaya teşvik ederler.

Kokucu Hacı Ali, Buharalı bir göçmenden Vahit Hoca'dan aktarlık dersi alır. Vahit Hoca bilgili çok dil bilęn bir kişidir. Zamanın Afyon Mutasarrıf ve Vatan Şairi Namık Kemal dedesi Abdullatif Efendi'nin de dostu. Bu nedenle Vahit Efendi'nin Namık Kemal üzerinde manevi etkisi vardır. Aynı zamanda Mevlevi Dedesi Coşkun Dede de Namık Kemal ile meşgul olur. Şiir yazmasını ve sema yapmasını öğretir. Namık Kemal'in bir divanı vardır. Ne var ki oğlu dahil hiç kimse Namık Kemal'in çocukluğunun Afyonkarahisar'da geçtiğini beyan etmez. Oysa ki Namık Kemal'in annesi bayram arifesinde vefat eder.

Vasiyeti gereği Sultan Divani Hazretlerinin türbesi ayak ucuna gömülür. Anlı şanlı mezar taşı kitabesi halen bu caminin giriş kapısının önünü süsler. Belki, annesini burada kaybettiği için sözünü etmemiştir. Ancak Mader-i Vatan (Ana Vatan) sözünü dilimize kazandırmıştır. Bu dahi tarihi bir anekdot.

Halk Hekimliği

Kokucu Hacali (halk böyle telaffuz eder). Kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Sıkça yaptığı Bursa seyahatleri, kişilerle yakın ilişkisi ve sohbet anlayışı sosyal konularla ilgilenmesi ve bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Medeni cesareti toplum için söz söyleme kabiliyeti kendisini topluma kabul ettirmiştir.

Sözü edilen bedesten Tiryakioğlu Bekir efendinindir. 80'i aşkın dükkan vardır. Kiracılarına göz açtırmaz, çivi dahi çaktırmaz, herşeye müdahale eder, kiracıları bezdirir. Konu Kokucu Hacali'ye intikal eder, merkebine biner, bedestenin içine girer, Bekirağa'nın dükkanı önünde durur: "sen dahil kaç para istersin Bedestene", der Bekirağa bakar ki halk nazarında küçük düşecek hiç ses çıkarmaz ve bundan sonra da kiraya verdiği dükkanların girdisine çıktısına karışmaz. Bu olay Afyonkarahisar'da çok çabuk yayılır. Kokucu Hacı Ali'nin itibarı büsbütün artar. Afyonkarahisarlılar çözemedikleri sosyal konuları ona iletir ve çözüm yolu beklerler.

Afyonkarahisar'da yerleşim yerleri çok planlıdır. Çarşılar birbirine yakın. Bedesten tam bu çarşıların ortasındadır. Demirciler, yemenciler, terziler, kalaycılar, mutaflar çarşısı Bedesten'in etrafındadır. Yemenciler çarşısının ortasında *Kapanhanı* vardır. İranlı tüccarların işyeri burasıdır, afyon ve yapağı alım-satımı ile meşgul olurlar. Ermeniler de eksik değildir. İyi para kazandıkları için, iyi de para harcarlar. Fukara yemencilerin ağrına gider. Seyyar et sebze esnafı hemen buraya yığılır ve alış-veriş için Acem ve Ermeni tüccarlara iltifat ederler. Yemenici esnafının canı sıkılır. Durumu Kokucu Hacıali'ye bildirirler. Esnafın ruh halinden anlayan, onların manevi çöküntüye maruz kalmasını istemeyen Kokucu Hacıali merkebine biner Kapanönüne gelir, Acem ve Ermeni tüccarların ismini de söyleyerek:

Akşama yedin güllaç
Ben yedim bulamaç
Sabahleyin kalktığımda
Senin karnın aç benim de aç
Kimden kaldı bu hanlar
İçinde barındı nice canlar
Akibeti toprak oldu tenler

Bunları kaydetmemizin sebebi aktarlık mesleğini ifa edenler sadece ot, ilaç satan esnaf değil hekim, psikolog, sosyolog ve memleketin bilgi kişileri idi. Bununla da kendilerini görevli biliyorlardı. Halk kültürünün, halk hekimliğinin gereği ne ise o yapılıyordu.

Kokucu Hacı Ali'de bulunan tıbbi bitki ve maddelerin isimleri: Isırganotu tohumu, kenevir tohumu,kereviz tohumu, hardal tohumu, salatalık tohumu, demirhindi, kardeş kanı, dar-ı fülfül, kebabe, zulumba, hithit, üzerlik zırnık mürsaf, kına keki, ebe gömeci, yosun, söğüt yaprağı, okaliptüs, beyaz ve sarı papatya, ayrık otu, kantaron, havacıva, civanpence, adaçayı, nane ve bunların usareleri yani çıkabiliyorsa yağları çörek otu, kuşburnu, gül yağı, kekik yağı vb. Hastalıklar ise: bunalım, bulantı, afagan, kalp spazmı, korku, heyecan, canevi şişmesi, romatizma, eksama, çeşitli yaralar ve çıbanlar, karın ağrısı, dermansızlık, kansızlık, kuvvet macunları, üşütme, her türlü ağrılar vb. Bundan başka dükkanda bulunmayan ancak çokça aranan üç madde vardır: Minare gölgesi, davul tozu ve şeytan sidiği. İsmi var, cismi yok denilen cinsten fakat çok işe yarar. Afyonkarahisar'da eğitim kurumları yaygın en azından on beş medrese var. Herbirinde on, on beş talebe var. Ancak Bursa ve İstanbul, yine göz dikilen yer. Çocuklar için bir söz var: çocuklar evde doğar, sokakta büyür, usta yanında

veya okulda meslek sahibi olur. Bunun için babalarımız tatil oldu mu, ne olur ne olmaz diye hemen bir ustanın yanına verir. "Ayağı bağlansın" der. Küçük şehir de birisi bir diğerini tanır ve teklif edilen reddedilmez. Tatil olunca dükkanlar çocuk yuvası gibi olur. Zaten avuç içi kadar yer. O zaman kalfalara iş düşer, değişik metotlarla safraları dışarı atarlar. İşte bu cümleden olmak üzere usta ve kalfa, çocuğun zeka durumunu tespit için Kokucu Hacı Ali'ye gönderir. Yukarıda sayılan üç maddeyi al gel veya var mı, yok mu diye sor. Çocuğun zaten otura otura canı sıkılmış, bu görevi nimet bilir. Bir de iş yapmanın heyecanı ile enini sonunu düşünmeden soluğu Kokucu Hacı Ali'de alır. Onun dükkanını Afyonkarahisar'da bilmeyen yoktur. Kokucu Hacı Ali'de durumu kavrar. Çocuğun kabiliyetine göre var, yok, yarın gel gibi sözlerle geri savar. Çocuk ustasına vereceği cevap ile ilk imtihanını vermiştir. Kokucu Hacı Ali burada çocukları zeka testine tabi tutmaktadır. Buna göre çocuk çıraklığa kabul edilir, kendisi ile meşgul olunur. Aksi halde dükkandan uzaklaştıran kalfanın eline bırakılır.

Buradan da anlaşılacağı üzere aktarlık pek o kadar kolay bir meslek değil. Ancak her aktar da bunu yapabilecek kabiliyete sahip değildir. Belki kabiliyeti vardır ama meşgul olmaz Ayıp, Yazık, Günah kelimelerinin arkasına sığınır kendince teselli bulur. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve Lokman Suresi'nde Emr-i bilmaruf- nehyian-il münker ikili işlemi vardır. "Oğlum, iyilik yap hardal tanesi kadar olsa bile kaybolmaz. Kötülükten vaz geçir". Bu nedenle "Başına bir müsibet gelirse sabret".

Kokucu Hacı Ali'nin oyunu meydana çıktığında veya diğer çırakların diline düşüp alay konusu olduğu zaman, bu kez o çırak Kokucu Hacı Ali'nin dükkanının önünden geçtiğinde, her seferinde bu üç madde var mı? Diye alay etmeğe başlar. On, yirmi gün haylaz çocuğun bu davranışlarına göğüs germek kolay değil. Kokucu Hacı Ali bunun da çaresini bulmuş. Yarım bardak su bulundurur. Haylaz çırak gelip soruyu yönelttiğinde suyu yüzüne fırlatır, elbisesi ıslanır. Ustası bilir tenbih eder, azarlar. Çocuk bu, ayak üstünde bin yalan uydurur.

-Abdest alırken ısladı, der ama yine de ustası tuvalet bahanesi ile dışarı çıkmak isteyenlere pek yüz vermez.

Toplumda çok yönlü kişilere her zaman ihtiyaç vardır. Atatürk'ün yeteneklerini saymak zordur. Her alanda başarılıdır. Toplumda bu yetenekli insanlara ihtiyaç vardır. Toplumun da hekimleridir. Filozoftur, şairdir, alimdir. Eskilerin dediği gibi Hazerfen'dir. Bin marifeti vardır. Böyle insan çok az yetişir. Kokucu Hacı Ali'nin nüktelerinden de söz edelim: "Sevdiğimi çağırın sevdiğim gelsin yanıma". Sohbet için ille de sevilen kişi aranır. Demirci ustası sevmediği kişi geldiğinde:

-Ha Ali, Vur Ali, Sav Ali dermiş. Sevdiği geldiğinde; işi olsa bile Vur Ali, Dur Ali dermiş.

-Öğüt verirken: Yontma keser gibi hep bana hep bana savurma
Rende gibi al sana al sana (marangoz rendesi ve yonga)
Ol testere gibi bir sana bir sana

-Çömlekte ne va? Et de va, ot da va. (Dengeli beslenmenin tavsiyesi)

-Çoban olmak istersen dağda kışla
Rençber olmak istersen nadası üçle
Esnaf olmak istersen küçükken başla
Allah'a yaklaşmak istersen namaza başla.

-Ölüm varmış madem, yiyelim badem. (Dikkat beş adet bademden fazlası toksin etkisidir.)

-Her şeyin denk olursa insan tenk olur (Mal biriktirme hırsı stresi yaşama zarardır.)

Kokucu Hacı Ali'de seçilmiş sözler de vardır. Bunları toplamış yeri geldiğinde söylemiş toplumu aydınlatmıştır.

Sağlıklı olmanın altı şartı: Yeni emraz muhtelif ne ki var
Altı şeyden bilin ki anıbar
Kesretle sakın cima etme
Lezzetine anın tamah etme
Gece uyu gündüz ol didar
Habi-ı bevi eyleme zinhar
Nıfs-ı leyl sakın nagah
Uyanıp su içeyim deme ey şah
Hem taam üstüne yeme nimet
Ta ki görmeyesin elem-i sıklet
Hükema bu sözü kamu kahil
Ulema hak söze olur mail

-Allah'a şükretmenin yolları: Çoğu kez Allah'a şükretmekten aciz kalırız. Nasıl şükredeceğimizi akledemeyiz Allah'a şükretmenin en güzel yolu temiz tertip giyinmek, şık olmaktır. Üstündeki nimetleri her zaman gören kişi nasıl olur da şükretmez. Rahmetli Hocam da çok temiz ve (kom il fo) gerektiği gibi giyinirdi. Zamanında İstanbul Efendisi olarak tanınan üç kişiden söz edilir. Halife Abdülmecid Efendi, Şair Abdülhak Hamit ve Doktor Süheyl Ünver beraber gezerken dikkat etmişimdir. Aynı yoldan, aynı yerden geçiyoruz. Hocamın ayakkabısının üstüne toz konmaz. Benim yarı belime kadar çamur

sıçrar. Utanırdım ama "Ben bu dersi görmedim der, teselli bulmağa çalışırdım.

Sonuç

Halk Hekimliğinin geçmişi insanlık tarihi ile yaşıttır. Temel kaynağı Kur'an a dayanır. Tıbb-ı Nebevi'nin de kaynağı Kur'andır. Tıbb-ı Nebevi'de yer alan bitki ve diğer ilaçların kullanılması zamanımıza kadar gelmiştir. Bunların yazılı kaynakları var olsa da genelde dilden dile, gönülden gönüle aktarılmış kültür birikimine sebep olmuştur. Yazılmadığı için, içine yalan yanlış sözler de karışmış halkın özellikle ilim ve bilim adamlarının gözünden düşmüştür. Herbolizm ve Fitoterapi günümüzde yeniden güncelliğini kazanmış Alternatif Tıp olabilme çabasını gösterir olmuştur. Halk hekimliğinin günümüze kadar gelmesini sağlayan aktarlar hem koruyucu, hem toplum hem de tedavi hekimliği görevini üstlenmiş, bunlar içinde ön plana çıkanlar da az değildir. İbni Sînâ, Biruni, Şerafettin Hocalar, Galile her zaman anılır kişiliklerini korumuşlardır. Bizim görevimiz onların bilgi ve bulgularına yeni bir şey katabilmektir.

Karabiberin Geleneksel Halk Tedavisinde Yeri ve Bazı Sonuçlar

Ayşegül Demirhan ERDEMİR
Ömür ELÇİOĞLU

Giriş

Karabiber (*Fructus Piperis nigris Piperaceae*), halk arasında uyarıcı, midevi, iştah açışı, öksürük kesici, soğuk algınlığını giderici olarak kullanıldığı gibi baharat olarak da yemeklere konur.[1] Droğun bu kullanımları eski dönemlere kadar gider. Karabiberin bugün de aynı amaçlar için halk arasında revaçta olduğu bilinmektedir. Özellikle baharat makanında kullanılışı, onun aynı zamanda organizmaya bir iyileştirici madde olarak da etki etmesini sağlar.

Karabiberin Geleneksel Halk Tedavilerindeki Yeri

Karabiber, *Piper nigrum (Piperaceae)* bitkisinin kurutulmuş meyvaları olup anayurdu Hindistan'dır. 4-6 mm. çapında, küremsi şekilli olan meyvaların üzeri buruşuk ve siyahımsı renklidir.

Özel ve aksırtıcı kokuda ve yakıcı tatda olan bu drog, eskiden beri halk arasında midevi ve öksürük kesici olarak kullanıldı. Gerek eski İstanbul aktarlarından Mustafa Kök'ün gerekse Bursa aktarlarından Hakan Bahran ve Yılmaz Turan'ın verdiği bilgilerden, bu drogun günümüzde de bu gayeler için kullanıldığını anlamaktayız. Yılmaz Turan'ın bize verdiği ve bugün aktarlarda çok satılan drogların listesinde bulunan bu madde bilindiği gibi baharat olarak da çok kullanılır.[2] Baharat kelimesi, Farsça, mevsim, hoş kokulu, güzel anlamına gelen

1 . Baytop, T.: *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*, İstanbul 1984, s. 271.
2. Demirhan, E. A.: *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul 1975 s. 88-89

bahar sözcüğünden gelir. Nitekim, yukarıdaki sınıflamada da görüldüğü üzere yiyecek-içeceğe, tat-koku verme veya tadını-kokusunu değiştirmek amacıyla kökleri genellikle hoş kokulu, ekşi ve az veya çok acı lezzetli bitkisel kökenli maddelere baharat denilir. Baharatlar şöyle gruplandırılır:

Ekşiler	Acılar	Hoş Kokulular
Limon	Karabiber	Nane
Sirke	Kırmızıbiber	Kekik
Sumak	Sarımsak	Tarçın
	Soğan	Vanilya
	Çemen	Anason
	Karanfil	Zencefil
		Maydanoz
		Biberiye

Bu tabloda en çok kullanılan baharatlar görülmektedir. Görüldüğü gibi sarımsak da tabloda bulunmaktadır. Kullanma alışkanlığı, nedeniyle mutfaklarda kendilerine iyi bir yer ayrılan baharatlar, bir yandan kokuları ve lezzetleri nedeniyle iştah açıcı etki gösterirlerken, diğer yönden de sindirim sistemindeki salgıların artmasına neden oldukları için besinlerin sindirilmesini ve emilimini de hızlandırırlar. Baharatların iştah açıcı ve stomaşik, yani sindirimi kolaylaştırıcı etkileri eskiden beri bilinirler. Ancak fazla acı yenilince iç salgı organlarının daha çok çalışması sonucu ter salgısı artar, böylece hem ter ile toksinler atılır, hem de deride serinlik olur. Serinlik verici özelliği nedeniyle, büyük bir olasılıkla sıcak iklimlerde yaşayanların baharatı daha çok kullandıkları görülmektedir. Örneğin Türkiye'de Gaziantep-Urfa-Diyarbakır gibi sıcağın daha fazla duyulduğu yerlerde baharat tüketimi fazladır. Ülser hastalığı fazla acı yemekle nükseder veya artar. Ancak böyle yerlerde ülser rahatsızlıkları diğer yerlerden daha fazla değildir. Çünkü bu yerlerde meşrubat olarak meyan şerbeti içilmekte olup, meyan kökünde ve şerbette bulunan saponozitler, mide ülserini hem önleyici, hem de tedavi edici etkide olduklarından bu hastalık aşırı derecede görülmez. Ancak bu yörelerin halkı bu durumu bilmeden meyan şerbetini içmekte ve yararını da görmektedir.

Bilindiği gibi, baharatların lezzetleri bileşimlerinde bulunan uçucu yaşlardan ileri gelir. Bu nedenle baharatlar, açıkta bekletilirlerse özel tatların yitirirler.

Baharatlar besinleri koruma özellikleri yanında sindirime yardımcı da olurlar. Bunları, şöyle sıralayabiliriz.

a) Baharatlar, vitamin ve mineral kaynağıdırlar.

b) Sindirime yardım edici özellikleri vardır.

c) Baharatlar besinlerin absorbsiyonuna yardım ederler. Anason ve kimyon, mideyi rahatlatırlar. Keten tohumu ise laksatifdir. Sarımsak ise sindirim sisteminde yağ ve kolesterolün elimine olmasına yardım eder.

d) Baharatlar iştahı kamçılarlar. Tükürük salgılanmasını arttırırlar. Örneğin rezene ve Hindistan cevizi, iştah arttırıcıdırlar.

e) Baharatlar besinleri korurlar. Örneğin kimyon ve turmeric koruyucudur.

f) Baharatlar antiloksidandırlar. (Örneğin zencefil, defne, kimyasal antioksidanlar kadar kuvvetli olup ekşime ve kokuşmayı önlerler.

g) Baharatlar, besinlerdeki zehirli maddelerin etkisini yok ederler. Ayrıca her baharatın kendi özel tıbbi etkisi ve tıbbi kullanımları vardır. Baharatlar, tat, lezzet ve koku açısından besini zenginleştiren maddelerdir.

Baharat grubu doğal droglar, hem ilaç, hem de besine katılan lezzet ve tat maddeleridirler. Eğer bunları besinlere baharat makamında koyarsanız ve miktarları yeterli ise hastalıklara karşı da koruyucu etki yapabilirler. Ancak baharattan özel tıbbi bir etki elde etmek istenirse, besinden ayrı olarak belli bir miktarda almak gerekir. Çünkü sarımsak da diğer baharatlar gibi vücudu ısıtır, toksinleri atar, sindirimi düzeltir. Besin zehirlenmesini önler. Sağlığı uzun süre korur. Nitekim, zencefil, anason, keten tohumu, rezene, hardal, tarçın kimyon, kekik, nane vb.ları böyledirler.

Karabiberli yemeklerden birkaç örnek vermek olasıdır.

— Karakteristik bir baharat çorbası şöyle yapılır: Malzeme olarak; 3 baş sarımsak, 2 adet karanfil tohumu, 1 parça adaçayı (dal ve yaprak), 5 dilim tost ekmeği, küçük bir parça kaşar peyniri, 2 yemek kaşığı zeytinyağı, 5 adet yumurta, 1 adet küçük hindistancevizi, 1 tatlı kaşığı karabiber ve tuz kullanılır. Sarımsaklar parçalanır. Dişler soyulur. Karanfil tohumu, adaçayı, karabiber ve tuzla birlikte tencereye atılır. Üzerine 2 litre su boca edildikten sonra ateşe sürülür. Orta ısıda 25 dakika kaynatılır. Ekmek dilimlerinin üzerine zeytinyağı damlatılır. Üzerine küçük kaşar peynirleri dilimleri yerleştirilir. Bir tepsiye dizilip fırına sürülerek kızartılır. Fırından çıkarılan ekmek dilimleri çorba kabına dizilir. Her bir dilim için 1 yumurta çırpılarak üzerine dikkatlice yayılır. Daha evvel kaynatılan çorba süzgeçten geçirilerek ekmeklerin üzerine dökülür. Sofraya getirmeden evvel üzerine küçük hindistancevizi tozu serpiştirilir.

— Etli taze fasulyede malzeme olarak; yarım kilo kuşbaşı koyun eti, 2 yemek kaşığı tereyağı, 4 baş soğan, 1 baş sarımsak, 1 litre et suyu, 1 kg. Taze fasulye, 1

yemek kaşığı kırmızıbiber, 1 tatlı kaşığı karabiber, 1 demet maydanoz ve tuz kullanılır. Tereyağı tencereye konur. Tencere ateşe sürülür ve et içine atılır. Hafifçe kavrulur ve çentilmiş soğan ve ezilmiş sarımsak eklenir. Tencerenin kapağı kapatılarak buğulanmaya bırakılır. 10 dakika sonra tencerenin kapağı açılarak karıştırılır. Et suyu tencereye boca edilir. Ayıklanarak ikiye bölünen taze fasulye içine atılır. Salça konur. Tuz, karabiber ve kırmızıbiber ilave edilir. Tencere harlı ateşe çekilir ve yarım saat pişirilir. Sofraya getirilmeden evvel ince kıyılmış maydanoz serpiştirilir.

— Yine bir kavurma çeşidi olan Patates kavurmasında; malzeme olarak 1 kg. Patates, 2 yemek kaşığı tereyağı, 2 baş sarımsak, 2 baş soğan, 1 tatlı kaşığı karabiber, 1 yemek kaşığı kırmızıbiber, 1 demet maydanoz, 1 yemek kaşığı salça ve tuz kullanılır. Patatesler yıkanır. Tencereye konur. Üzerine patatesleri örtecek kadar su dökülür. Tencere ateşe sürülür. Patatesler piştikten sonra tencere ateşten alınır. Patatesler soyulur. Ezilerek püre haline getirilir. Tereyağı tencereye konur. Tencere ateşe sürülür. Patates püresi içine atılır. Tahta kaşıkla karıştıra, karıştıra kavrulur. Sarımsak soyulup, ezildikten sonra püreye konur. Kırmızıbiber, karabiber, salça ve tuz da katıldıktan sonra tekrar bir süre karıştırılır. Sofraya getirilmeden evvel ince kıyılmış maydanoz konarak bir kere daha iyice karıştırılır.

— Cacık hazırlamak için malzeme olarak; 1 adet iri salatalık, 2 baş soğan, 1 baş sarımsak, 1 kahve fincan zeytinyağı, 2 kahve fincan sirke, 1/2 kg. Yoğurt, 1 su bardağı ince doğranmış dereotu, 1 tatlı kaşığı karabiber, 1 tatlı kaşığı zencefil ve tuz kullanılır. Salatalık çentilir. Soğanlar ve sarımsak soyulur. Soğan ince ince doğranır. Sarımsak ezilir. Zeytinyağı tavaya dökülür. Tava ateşe sürülür. Soğan içine atılır. Tavanın kapağı kapatılarak buğulanmaya bırakılır. Ezilmiş sarımsak ve çentilmiş salatalık içine atılır. Üzerine sirke döküldükten sonra tava hafif ateşe çekilir. 5 dakika ateşte tutulur. Ateşten alındıktan sonra soğumaya bırakılır. Mikserle püre haline getirilir. Yoğurt cacık kabına alınır. Hazırlanan püre içine atılır ve karıştırılır. Zencefil ve karabiber eklenir. Tuz atılır. Tekrar karıştırılır. Sofraya getirilmeden evvel ince kıyılmış dereotu üzerine serpiştirilir.

Karabiber bu örneklerin dışında kızartmalara, etli sebze yemeklerine, kavurmalara, salamuralara, cacığa, mayonez ve soslara baharat olarak girer.

Karabiber baharat olarak kullanılırken ilaç etkisi de yapar. Halk arasında kullanılan bazı ilaç terkiplerinden örnekler verebiliriz: Barsak gazlarına karşı ve midevi olarak bir miktar karabiber alınır ve sütle karıştırılarak içilir. Yine öksürük kesici ve soğuk algınlığını giderici olarak çeşitli terkiplere girer. Toz edilmiş karabiber, sigara kağıdına paket şeklinde sarılır ve yutulur. Ayrıca bir bardak çaya bir miktar karabiber konur ve içilir. Bundan başka ıhlamur

infüzyonu bir miktar karabiber ve balla karıştırılır ve hastaya verilir.[3] Eski İstanbul ve Bursalıların çok kullandığı diğer bir formül de karabiberin zeytinyağı veya bal ile karıştırılarak içilmesidir. Yine dışarıdan soğuk algınlığında, kızdırıcı olarak bir miktar karabiber zeytinyağı veya bal ile karıştırılır, göğüs ile sırta dışarıdan sürülür.[4] Erzurum'da lohusa sancısını kesici olarak hazırlanmış bal şerbetine bir miktar karabiber serpilerek içilir. Karabiber, karın ağrısına karşı da kullanılır. Bunun için bir miktar karabiber kaynar suyun içine konur ve şeker eklenerek sıcakken içilir. Mide ağrısı için, bir miktar kekik, kimyon, safran, sakız, hardal, mayalı hamurla beraber karıştırılır ve çorba yapılıp içilir. Ayrıca kansızlığa karşı kuru üzüm karabiberle birlikte yenir. Mafsal ağrılarına karşı birkaç diş sarımsak, bir miktar karabiber, defne çiçeği karıştırılır ve pişirilerek yenir.

Nefes darlığına karşı bir miktar tane karabiber elmanın içine konur. Elma bu şekilde ateşte pişirilir ve sıcak iken yenir.[5]

Ayrıca bir miktar karabiber bal ve soğan ile birlikte karıştırılır ve saç dökülen yerlere sürülürse dökülmeyi önler.[6] Ayrıca 35 gr. Karabiber, 3 gr. Zeytinyağı ve 450 gr. su ile karıştırılır ve sonra bu karışım kaynatılır. Suyu uçurduktan sonra geri kalan yağ, dışardan soğuk algınlığı olan yerlere sürülürse iyi gelir. Anadolu'da hayvanların göğüs hastalığı için drog balla karıştırılır ve hayvana yutturulur.

Karabiberin bileşiminde nişasta, uçucu yağ (% 1-2) ve reçine (% 10) vardır. Uçucu yağda pinen, limonen gibi terpenik maddeler bulunur. Yine piperin adlı bir alkoloit taşır. Karabiberin kızdırıcı ve uyarıcı etkileri, bileşimindeki terpenik maddeler taşıyan uçucu yağ ve reçineden ileri gelir.[7]

Karabiberin kullanımları eskiden beri halk arasında bilinir. 1628 yılında ünlü Türk hekimi Zeyrelabidin bin Halil tarafından yazılmış olan *Şifâ'al-Fu'âd* adlı kitapta karabiberden: "Midede olan yelleri dağıtır, sinirleri kızdırıp balgamı arıdır, mideyi pakeder (temizler)" diye söz edilir.[8] 19. Yüzyılda 1874 tarihli *Düstürü'l Edviye'de* de (İlk Türk kodekslerinden) kayıtlı olan karabiberden, 1927 tarihli ve Dr. Server Kâmil tarafından yazılmış olan *Hıfzıssıhhat* adlı kitapta da söz edilir.[9] Bilindiği gibi Osmanlı tıbbında İslam tıbbının bazı esasları uygula-

3. Acar, İ.H.: *Zara Folkloru,* Sivas 1975, s. 104.
4. Bayri,M.H.: *İstanbul Folkloru,* İstanbul 1972, s. 119.
5. Demirhan, E.A.: *Sarımsak ve Kyolic,* İstanbul 1999, s. 28-29.
6. Demirhan, E.A.: *Zencefil,* İstanbul 1997, s.
7. Güven, K. C.: *Tıbbi Formüller,* İstanbul 1979, s. 230.
8. Baysal, A.: *Beslenme.* Ankara 1983, s. 297-300.
9. Zeynelâbidin bin Halil: *Şifâ al-Fu'âd li-Hazret-i Sultan Murad,* Kahire 1872. s.45-51, (13.fasıl).

nırdı. Bu esaslara göre insan vücudunda kan, sarı safra, kara safra ve balgam denen dört hılt (humor, sıvı) bulunurdu. Bunlar arasındaki dengesizlik, hastalık meydana getirirdi. Yiyecek ve içecekler organizmada bu sıvıların oluşmasına neden olurlar. Sıvılar sindirilmiş besinlerden olur ve yiyeceklerin özellikleri sıvıların özelliklerini saptarlar.

Osmanlı tıbbında beslenme, sindirim ve diyet konulan sağlık ve hastalık açısından büyük önem taşırlar. Uygun beslenme sağlık açısından önemlidir ve hıltların dengesini sağlayarak sağlıklı bir ortam oluşturur. İnsanın beslenmesi için gerekli gıdalardan bazılarının kuvvetleri çok, bazılarının ise azdır. Yemeklerin zıt olanını yemek de önemlidir. Örneğin marul, kabuk vb.'leri gibi sebzeler yenirse bunların zararından kurtulmak için üzerlerine sarımsak, soğan, nane vb.'leri gibi droglar alınmalıdır. Yine besinler sıcak veya soğuk tabiatlı olabilirler. Örneğin marul, kabuk vb.'leri soğuk tabiatlı sebzelerdir. Sıcak maddeler ise yemeklere konan baharatlar olup bunlar, zencefil, biber, kuru kişniş, kimyon, tarçın, soğan, sarımsak vb.'larıdır. Yine mevsimlerin yemeklerle ilişkisi olup, ilkbaharda kan yapıcı maddeler alınmalıdır. Yazın ise safra yapan yiyecekler alınmamalıdır. Yazın soğukluk veren besinler kullanılmalıdır. Bu mevsimde baharatlı yiyecekler yenmemelidir. Sonbaharda kuru ve tuzlu maddeler alınmamalıdır. Kış mevsimi balgamı arttırıcıdır ve bu nedenle sarımsak, soğan yenmeli, baharatlı yemekler tercih edilmelidir. Kebap çeşitleri, pirinç yemekleri ve tatlılar da yenilmelidir. Bu dönemlerde kokulu ot ve baharatlara ıssı ot da denirdi.

Sonuç olarak denebilir ki ünlü bir baharat olarak tanımlayacağımız karabiber bir halk ilacı olarak da bilinir ve belli bir dozda kullanıldığı zaman yararlı etkilere sahiptir.[10]

---

10. Hüseyin, S.: *Düstur al-Edviye,* İstanbul 1874; Kamil, S.: *Hıfzıssıhhat,* İstanbul 1927, s. 477; Karamanoğlu, K.: *Farmasotik Botanik,* Ankara 1977, s.341; Davidson, S.S., Passmore, R.: *Human Nutrition and Dietetics,* Baltimore 1970, s. 320-321; Dinçer, F.: *Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar,* Ankara 1967.

İstanbul Musevi Etıbâ Cemiyeti Nizamnamesi: Osmanlı Tıp Dernekleri Tarihçesine Katkı

Rıfat N. BALİ
Şeref ETKER

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan tıp derneklerini araştıran Dr. Ekrem Kadri Unat konusunu şöyle sunar: "Osmanlı Devletinde, hekimliği ilerletme ve hekimler arasında dayanışmayı güçlendirme amacıyla kurulan tıp cemiyetleri hakkında arzu edilen nitelikte bilgi vermek, harpler, işgaller, yangınlar ve ihmallerle birçok kaynakların kaybolduğu bir dönemden aranılanların hepsini çıkarmanın hemen hemen imkansızlığı dolayısıyle zordur. Bugün bilinenlere konu işlendikçe, yapılacak yeni araştırmalarla yeni bilgiler katılacak, hatta bugün adları unutulmuş dernekler ortaya çıkarılabilecektir".(1)

Unutulan tıp derneklerinden biri olan **İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti** 16 Kanunsani 1329 [29 Ocak 1913] tarihli nizamnamesi ile gün ışığına çıkmaktadır. Nizamname'nin 1. maddesinde derneğin adı "Memalik-i Osmaniyye Musevi Etibba Cemiyeti" olarak verilmiş ve bütün Osmanlı Musevi tabiblerin üye olabilecekleri belirtilmişse de (Madde 4), asil üyelerin "aza-yı faale" İstanbul'da ikamet etmesi koşulu getirilmiştir (Madde 3). Derneğin şube açması düşünülmemiş, üyelerin bir merkeze bağlı olması uygun görülmüştür. Nizamname oldukça öz ve yalındır. Derneğin amacı Nizamname'nin 2. maddesinde açıklanmıştır: derneğin bir dostluk ve dayanışma ortamı oluşturmaya, özlük haklarının korunmasına ve cemaatin sağlık kurumlarının geliştirilmesidir. Bu amaç, diğer Osmanlı tıp derneklerinden farklı değildir.

Derneğin kuruluşunda döneme özel etkenler varsayılabilir: II. Meşrutiyetten

Dr. Pepo Akşiyote (Nevsal-ı Afiyet 4. Kitap 1322[1906], s. 521

sonra yaygın bir dernekleşme görülmüş, hemen her meslek topluluğu ve düşün akımı çevresinde dernekler kurulmuştur. Aynı dönemde, Osmanlı hekimlerinin ana örgütü olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane gittikçe etkisizleşmiştir. Balkan Savaşı'nın 1912 sonunda başlaması ve İttihat ve Terakki'nin 23 Ocak 1913'te tekrar iktidara gelişi genel bir tedirginlik ve seferberlik havası yaratmıştır. Diğer yandan, Selanik Tıp Derneği (Société de Médecine de Salonique) daha 1887'de kurulmuştu ve üyelerinin çoğunluğu Musevi hekimlerdi. Bu derneğin başkentteki Musevi hekimler için bir örnek olduğu söylenebilir. Yine II. Meşrutiyette, Osmanlı sağlık kurumlarının yönetim yapısının değiştirilmesine girişilmiş ve bir **Müessesat-ı Hayriyye -i Sıhhiye** kurularak, büyük hastaneler (Hamidiye Etfal, Haseki Nisa, Toptaşı Bimarhanesi, vd.) buraya bağlanmış; "Hamidiye" adıyla özdeşleşen politika ve kadrolaşma yerine, "Hayriyye" olarak nitelenen görece özerkleşme başlatılmıştır. Bu eğilimin, II. Meşrutiyetin genel siyasal havası içinde cemaat ya da "Millet" hastanelerini de etkilemesi beklenirdi.

Derneğin kurucu üyeleri, başta Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane olmak üzere tıp derneklerinde, Tıbbiye'de ve özel çalışan hekimler arasında tanınmış kişilerdi. Nizamname'nin 1. Maddesindeki (alfabetik) sıraya göre:

Abrevaya (Samuel Abravaya Marmaralı,1879-1953), Tıbbiye'de Dahiliye Kliniği Şefi [Profesör] görevindedir. Cumhuriyet döneminde cemaat başkanlığı ve milletvekilliği yapacaktır (2, 3)

Akşiote (Pepo Akşiyote / Peppo Acchiote,1870-1916) Türkiye'de nöroloji biliminin kurucularındandır. Babası Dr. Bohor Bey Gümüşsuyu, Kardeşi Dr. Ancelo Bey Bahriye Hastanesi başhekimlikleri yapmışlardı (4).

Barbut (Jak / Moiz Yako,1883-1950) O tarihte kıdemli Yüzbaşıdır. Daha sonra Or-Ahayim

Hastanesinde başhekimlik ve Sultanahmet Hapishanesi ile Pasteur Hasta-

nesinde operatörlük yapacaktır (5, 6)

Buyes (Bujes) Dönemin tanınmış dermatologlarından **Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti** (1919) kurucu üyesi üyesi. Bu derneğin başkanı ünlü Dr. Menahem Hodara'dır (1).

Karako (Jak A.,1878-1962) Pediatrist. Dr. G.B. Violi'nin "Şişli Beynelmilel Etfal Hastahanesi" adını verdiği özel kuruluşta çalıştı. Bu kurumun süreli yayını çıkardı (7).

Englaender (A.L.) Elimizdeki bir mektubuna göre Beyoğlu'nda (Pera) radyolog olarak çalışmıştır. Aynı belgeden 1916 başında Macaristan'a gittiği anlaşılmaktdır.

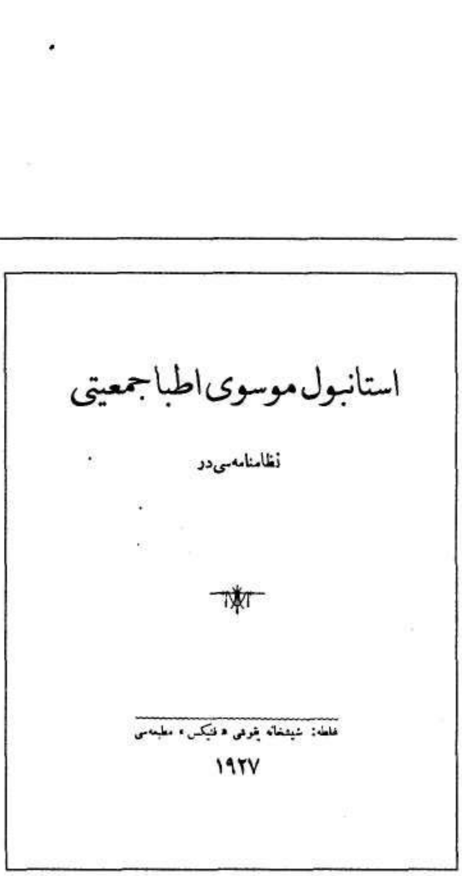
استانبول موسوی اطبا جمعیتی

نظامنامه‌سیدر

غلطه: شیشخانه یقوشی • فنیکس • مطبعه‌سی

١٣٢٧

Eskenazi (S.) **Club Médicale de Constantinople** (1903) kurucularındandır (1).

Derneğin başkanlığına, büyük olasılıkla, kurucular arasında en kıdemli hekim olan Dr. Pepo Akşiyote'nin getirildiğini sanıyoruz. Diğer görevlerin dağılımı konusunda henüz bilgi edinemedik.

Nizamname'ye göre dernek, her ayın ilk pazarı dernek toplantısı (Madde 21) üye toplantısı yapacaktır. Derneğin adresi ve bu toplantıların yeri konusunda bir kayıt yoktur. Yönetim Kurulu (Heyet-i İdare) toplantıları için yöneticilerden birinin muayenehanesi kullanılmış olmalıdır.

İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti'nin tutanakları ve çıkartılması öngörülen "hıfzıssıha makalelerini havi bir ceride" (Madde 13) bulunamamıştır. Derneğin başka ne tür etkinliklerde bulunduğu ve çalışmalarını hangi tarihe kadar sürdürdüğü konusunda bir bilgi yoktur.

Dr. Pepo Akşiyote'nin 1916'da ani ölümü derneğin gelişmesine sekte vurmuş olabilir .

İstanbul Musevi Etibba Cemiyeti'nin Nizamnamesini yayımlarken tıp derneklerimizin yeterince bilinmeyen tarihleri konusunda yeni çalışmalara bir katkıda bulunmayı umuyoruz.

KAYNAKLAR

(1) Unat, E.K., "Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri", **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri**, 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu, [İstanbul,] 3 - 5 Nisan 1987, haz. E. İhsanoğlu, İstanbul, 1987, içinde ss. 85-110 "İ.Ü. Edebiyat Fak., İslam Konferansı Teşkilâtı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İlim Tarihi Kaynaklar ve Araştırmalar Serisi, No. 3".

(2) Bali, R.N., "Abravaya, Samuel", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, C. I, s. 78.

(3) Şehsuvaroğlu, B., *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, İstanbul, 1981, dn 34 "Dr. Samuel Abravaya", ss. 80-81.

(4) Dinç, G., Etker, Ş., "Türkiye'de Yayınlanan İlk Çocuk Sağlığı Dergisi: La Pédiatrie en Turquie / Türkiye'de Emraz-i Etfal", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (Baskıda).

(5) Rıza Tahsin [Gençer], *Tıp Fakültesi Tarihçesi* (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye), Eklerle yay.
A. Kazancıgil, C. I-II, İstanbul, 1991, C. II, s. 91 "Moiz Jak".

(6) Etker, Ş., "Baba-Oğul Doktor Barbut'lar ve Türkiye Çocuk Cerrahisine Katkıları" (Bildiri), *VI. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, İzmir, 22-24 Mayıs 2000.

(7) İsmail Derviş, "Pepo Akşiote'nin Tercüme-i Hali", *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, 1 (3): 262-264, 1332 (1916); Nekrolojinin çeviriyazısı için bkz. F. Bayülkem, "Türkiye'de Psikiyatri - Nöroloji ve Nöroşirürjinin Tarihi Gelişimi, İstanbul, 2000, ss. 23-24 .

(8) Nevsal-i Afiyet, Salname-i Tıbbi, haz. Besim Ömer [Akalın], dördüncü kitap, 1322 [1906], s. 521.

-1-

İSTANBUL MUSEVÎ ETIBBÂ CEM'İYETİ

NİZAMNÂMESİDİR

Galata: Şişhane Yokuşu "Feniks" Matbaası 1927

-2-

-3-

"İSTANBUL MUSEVÎ ETIBBÂ CEM'İYETİ"
NİZAMNÂMESİDİR

Madde: 1

Memâlik-i Osmaniyye Musevî Etıbbâ Cem'iyeti isimleri ber-vech-i âtî elifba sırasıyla zikredilen etıbbânın teşebbüsü üzerine tesis etmiştir. Aza-yı müessesi (Abravaya, Akşiyoti, Bârbut, Buyes, Karako, Englendir ve Eskenazi) efendilerdir.

Madde: 2

Cem'iyetin gâyesi: Musevî tabibleri arasında hissiyât-ı meveddet ve meslekdaşînin temin-i devamı, seviye-i maddiyye ve ma'neviyyelerinin teâlîsiyle menâfi'-i mütekâbilelerinin müdafaasıdır. Cem'iyet aynı zamanda hastane, muâyenehâne gibi müessesât-ı sıhhıye teşkîl etmek, mevcudu ıslâh etmekle mükelleftir.

-4-

Madde: 3

Cem'iyetin üç nev' azâsı vardır. 1- Azâ-yı faale ki Dersaadet'te ikâmet edip ictimââtta hazır bulunacak ve iştigâlâta iştirâk edecektir. 2- Azâ-yı muhâbire ki taşrada bulunup cem'iyetin terakkîsine hidmet edecektir. 3- Azâ-yı fahriyye unvânı ki cem'iyete herhangi bir surette mühim bir hidmet ifâ etmiş olanlara verilecektir.

Madde: 4

Memâlik-i Osmaniyye'de icrâ-yı tabâbete mezûn her Musevî tabîb cem'iyetin azâsı olabilecektir.

Madde: 5

Azâ olabilmek için evvelâ cem'iyetin iki azâsı tarafından takdîm edilmeli. Sâniyen heyet-i idâreye kabul talepnâmesi itâ edilmelidir. İdâre bu talepnâmeyi tedkîk ile cem'iyetin müzâkerâtına havâle eder.

-5-

Madde: 6

Azâ intihâb edilebilmek için cem'iyetin azâsının ekseriyeti lâzımdır. Reyler şahsî ve hafîdir.

Madde: 7

Azâ-yı faale ve muhâbire mâhiyye on guruş ve duhûliye olarak bir Mecidiye verecektir.

Madde: 8

Cem'iyet kendisine vâki' olan atiyye ve hediyeleri kabul eder.

Madde: 9

Cem'iyete lâ-akall on lira itâ eden zevât azâ-yı fahriyye unvânını hâiz olabilir. Lâ-akall elli lira ihdâ eden dahi azâ-yı vâhibe unvânı hâiz olacaktır. Azâ-yı fahriyye ve vâhibe dördüncü maddede münderic şerâiti hâiz olmadıkça müzâkerâta iştirâk etmek hakkını hâiz değildir.

-6-

Madde: 10

Lâ-akall ayda bir defa ictimâ'-i umumî olacaktır.

Madde: 11

İctimâ'-i umumîde bir teklif veya bir konferans icrâ edecek olan azâ diğer azânın da'vet ile haberdar edilebilmeleri için heyet-i idâreye bir hafta evvel haber verecektir.

Madde: 12

Cem'iyetin tatil zamanı Temmuz ibtidâsından Eylül nihâyetine kadar olacak ve o esnada muntazam ictimâlar olmayacaktır. Cem'iyetin teşekkülü tarihinin sene-i devriyyesinde yeni heyet-i idârenin intihâbâtı ve senevî zabıt varakasının kırâati için bir ictimâ'-i resmî olacaktır.

Madde: 13

Cem'iyetin vesâit-i mâliyyesi müsait olduğu takdirde hıfzıssıhha makâlelerini hâvî bir cerîde neşredecektir.

-7-

HEYET-İ İDÂRE
Madde: 14

Heyet bir reis-i evvel, bir reis-i sânî, bir katip, bir sandık emîni ve üç müşâvir-

den müteşekkil olup rey-i hafî ile intihâb edilirler. Zaruret halinde azâ reylerini tahrîren irsâl edebilecektir.

Madde: 15

Müddet-i memuriyetleri bir sene olup yeniden intihâb edilebilirler.

Madde: 16

Reis-i evvel azâyı ictimâât-ı âdiye ve fevkaladeye da'vet, ictimâ'-i umumî ve heyet-i idârenin müzâkerâtını idare ve cem'iyet muâmelâtının hüsn-i cereyân ve terakkîsine nezâret ve dikkat edecektir.

-8-

Madde: 17

Reis-i sânî reis-i evvelin gaybûbeti halinde aynı hukuku hâizdir.

Madde: 18

Katip, zabıtların tanzimi, cem'iyetin muhâberâtı ile iştigâl edecek, ictimâların zabtını kayıt ve kırâat edecektir.

Madde: 19

Sandık emîni cem'iyetin cihet-i mâliyyesini rü'yet ile ondan mesûldür.

Madde: 20

Heyet-i idâre umûr-i resmiyyede cem'iyetin vekîli ve murahhasıdır. Hükûmete karşı reis mesûldür.

Madde: 21

Heyet-i idâre lâ-akall on beş günde bir kere ictimâ' ile

-9-

Her ayın ilk Pazar gününde azâyı ictimâ'-i umumîye da'vet edecektir. Lüzûmu takdîrde ictimâât daha sık olacaktır.

Madde: 22

Cem'iyetin mührü katibe mevdû'dur.

Madde: 23

Cem'iyet ind-el-iktizâ komisyonlar intihâb ve teşkîl edebilir. Bu komisyonlar rey-i hafî ile intihâb olunurlar.

Madde: 24

Cem'iyetin nizamnâmesi ictimâ'-i umumîye on aza tarafından imza edilmiş bir teklif vâki' olmak şartıyla tebdîl edilebilir. Bu tadilâtın iki-i sülüsü tarafından kabul edilmesi lâzımdır.

-10-

Madde: 25

İşbu nizamnâme ahkâmına riâyet etmeyen ve meslek-i tabâbetle gayr-ı kabil-i te'lîf harekâtta bulunan azâ cem'iyetten ihrâc edilir.

16 Kanun-i sâni 329

Yirmi beş maddeden ibâret olan işbu nizamnâme-i esasînin dosyasında mahfûz aslına mutâbık bulunduğu tasdîk olunur.

İstanbul
Polis Müdüriyeti
Üçüncü Şube
Müdüriyeti

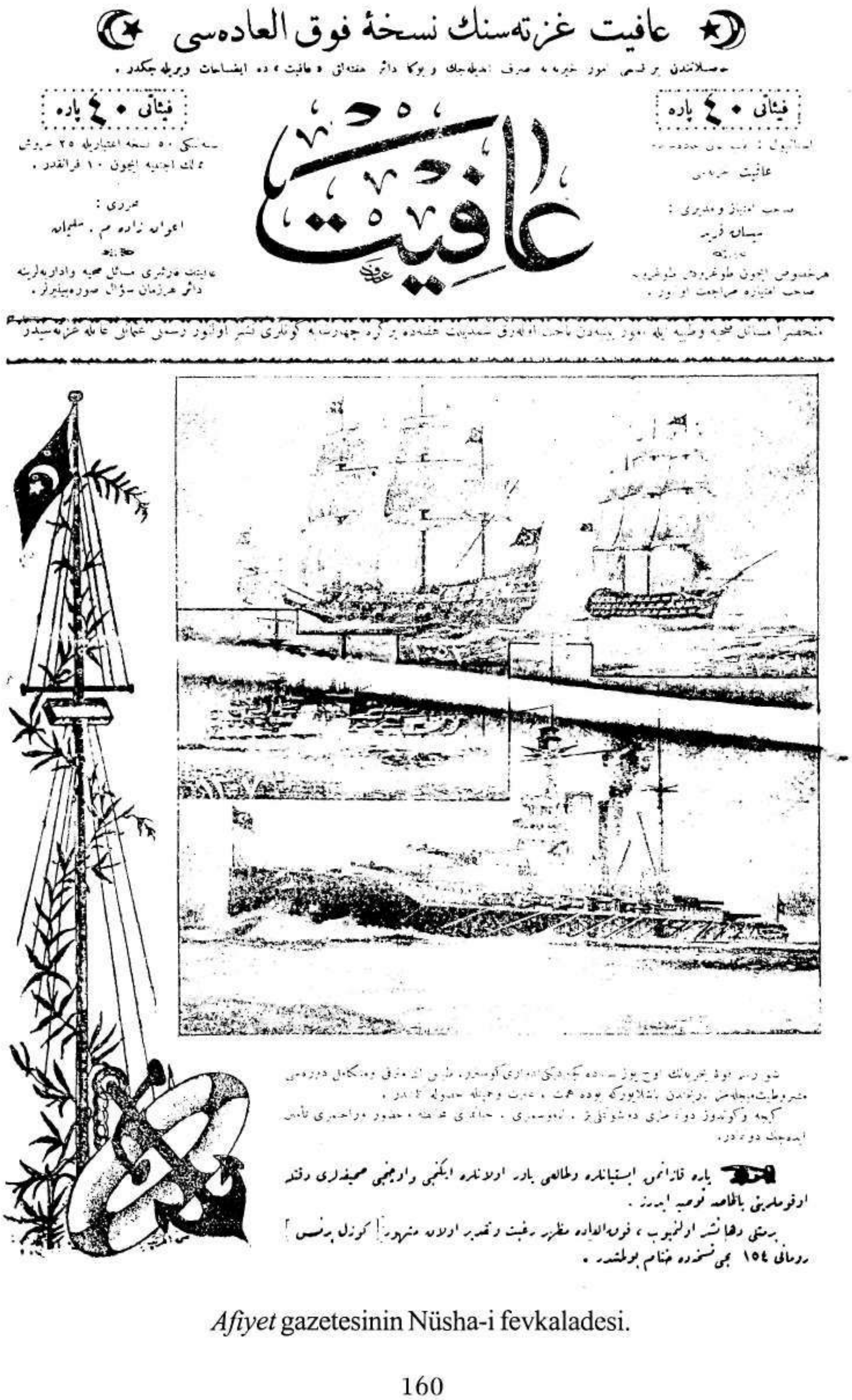
عافیت غزته‌سنك نسخهٔ فوق العاده‌سی

فیئاتی ٠ ٤٠ پاره

عافیت

فیئاتی ٠ ٤٠ پاره

Afiyet gazetesinin Nüsha-i fevkaladesi.

Türkiye'de Genel Sağlık Sigortası Girişimleri Tarihi

Erdem AYDIN*

Türkiye'de tüm bireyleri kapsayıcı genel nitelikte bir sağlık sigortası çatısı kurma girişimleri günümüzde zaman zaman dile getirilmekte ve bu konuda yapılan çalışmalardan söz edilmektedir. Bunların nasıl ve ne zaman uygulamaya geçirileceğini bilemiyoruz. Ancak bu yöndeki girişimlerin yeni olmadığını yaklaşık elli yıldan fazla süredir bu yönde girişimler yapıldığını belirtmek isteriz. Ancak bu yönde bir uygulama bilindiği gibi hiçbir zaman yaşama geçirilememiştir.

Diğer yandan işaret edilmesi gereken bir başka olgu, genelde herkesi kapsayıcı bir sağlık sigortasının finansman ve uygulama yöntemlerinin nasıl olacağına ilişkin tespitlerdir. Bir başka çalışmanın konusu olabilecek bu olguyu bir kenara bırakarak Türkiye'de bugüne kadar niyetlenmiş olan kişisel olarak herkesi kapsaması hedeflenen, genel bir sigortası kurma girişimlerini burada tarihsel sıra ile vermek istiyoruz.

Devlet yönetimlerinin, pratikteki bazı girişimleri dışında politik bir ilke olarak vatandaşlarının sağlık sorunlarına çözüm getirme kaygıları çok eskilere dayanmaz. 19. yüzyılda (özellikle ikinci yarısı), gelişmekten olan koruyucu sağlık hizmeti anlayışıyla birlikte sağlık hizmetlerinin devlet görevleri arasında yer alması, batılı ülkelerde politik bir ilke haline dönüşmeye başlamıştır.[1] Ülkemizde

* Doç. Dr.

1 Brockington CF., *The History of Public Health,* Edited W. Hobson, 4th ed. 1975, Oxford University Press, pp: 1-7.

Selçuklu-Osmanlı döneminde hastane ve benzeri sağlık hizmetleri genellikle vakıflar tarafından sağlanmıştır. 19. yüzyıldaki, Dünya gelişmelerine paralel olduğu söylenebilecek bu süreçte, başta salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı olmak üzere, koruyucu sağlık hizmeti faaliyetleri gündeme gelmiştir. Böylece sağlık hizmetlerine yönelik Devlet bütçesi için yeni harcama kalemleri ortaya çıktığı söylenebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde hastane hizmetleri, belediye, il idareleri, azınlık hastaneleri, vakıf hastaneleri gibi kanallarla sağlanırken; devlet bütçesinden de muhtemelen bazı sağlık hizmet kurumları, hekim-öteki çalışanların maaşları, koruyucu hizmetler ve başka harcamalar temin ediliyordu. Temelleri atılmaya başlansa da yaygın ve kapsamlı bir sağlık hizmeti ve örgütlenmenin olmadığı bu dönemde, sağlık hizmetlerine Devlet tarafından ne oranda pay ayrıldığını tam olarak henüz bilemiyoruz.

Cumhuriyetle birlikte sağlık hizmetlerinde Devletin sorumluluğu resmi politik bir ilkeye dönüşmüştür. Atatürk'ün şu sözleri bu politikayı açık biçimde dile getirmektedir: "Ulusumuzu güvenlik içinde yaşatmak temel amaçlarımızdan biri olduğu gibi onun sağlığına özen göstermek ve olanaklarımız ölçüsünde toplumsal acılarımıza çözüm bulmak hükümetimizin genel görevlerinden biridir".[2] "Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarını sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri devletin üzerine düşmesi gereken çok önemli bir sağlık işidir".[3] Sağlık konusunda devlete düşen söz konusu yükümlülük "Kendine, inkılabın ve inkılapçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı her zaman, üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir"[4] sözündeki gibi "milli" bir görevdir.

Cumhuriyetin başlarında Devletin sağlık hizmetleri hedefi, o zamanın Sağlık Bakanı, Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin gerçek mimarı Dr. Refik Saydam (1881-1942) tarafından 1925 yılında şu şekilde tespit edilmişti:

1) Devletin sağlık örgütünü genişletmek
2) Doktor sayısını artırmak
3) Numune hastahaneleri açmak
4) Ebe yetiştirmek
5) Sağlık memuru yetiştirmek
6) Doğum ve çocuk bakımevi açmak

2 Mustafa Kemal Atatürk, *TBMM Zabıt Ceridesi,* 1959; 18:2.
3 Mustafa Kemal Atatürk, *TBMM Zabıt Ceridesi,* 1935; 25:3.
4 Mustafa Kemal Atatürk, *TBMM Zabıt Ceridesi,* 1937; 20:3.

7) Verem sanatoryumu açmak
8) Sıtma mücadelesi yapmak
9) Frengi ve öteki sosyal hastalıklarla mücadele
10) Trahom ile mücadele
11) Sağlık-sosyal örgütlenmeyi köylere kadar götürmek
12) Sağlık-sosyal yasalarını yapmak
13) "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi"ni kurmak
14) "Hıfzısıhha Mektebi"nin açılması.[5]

Saptanan işlevler yönünden sonraki yıllarda çok az bir değişikliğe uğrayan ve sağlık alanındaki Devletin genel politik hedefleri olan Dr. Refik Saydam'ın program niteliğindeki bu tespitlerinde finansman konusuna değinilmemektedir. Oysa sözü edilen sağlık faaliyetlerinin parasal kaynağı Devlet bütçesinden sağlanacaktır. Aslında o dönemde harcamaların nasıl sağlanacağını belirtmeye gerek bile yoktur. Çünkü, Atatürk'ün sözlerinde görüldüğü gibi ve 1930 yılında yürürlüğe girecek olan Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda[6] olduğu gibi Devletin hiçbir ayırım gözetmeden, tüm halkın sağlık sorunlarını üstlenmesi Cumhuriyetin doğal bir unsurudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Devlet koruyucu sağlık hizmetlerine yönelir. Birkaç il merkezinde "Numune Hastanesi" adını taşıyan hastaneler kurulsa da, ülke genelindeki hastanelerin idari ve mali yapıları oldukları gibi korunur.

Milli Sağlık Planı-1946 ve Sağlık Sigortası

Sağlık Bakanlığı görevine 1946 yılı Temmuz ayında Dr. Behçet Uz getirilir. Bu sırada son birkaç yıl içerisinde Bakanlık bünyesinde sağlık hizmetleriyle ilgili bazı çalışmalar yapıla gelmektedir.[7,8] Uz'un bakanlık görevine gelmesinden kısa bir süre sonra Bakanlıktaki çalışmalar kamuoyuna duyurulur. Sağlık hizmetlerinin gelecekteki yapılanmasını temellendiren bu çalışma "Milli Sağlık Planı"[9] adı altında bir kitaplık halinde yayınlanır. Bir program dahilinde, hizmet birimlerinin ülke çapında genişletilmesi ve üretilen hizmetin yoğunlaştırılması hedeflenmektedir. Konumuz yönünden bu planın bir başka önemli noktası, sağlık sigortasının ilk kez "resmi" biçimde dile getirilmiş ve amaçlanmış olmasıdır. Bu Planın ana hatları şunlardır:

5 *Sıhhıye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 1942; 5-8.
6 Umumi Hıfzısıhha Kanunu, *TBMM Kavani Mecmuası*, 1930; 8:239.
7 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, 1947; 3:547-75.
8 Konuk S. Sağlık Bakanı'nın konuşması (28.10.1945), *Sağlık Dergisi*, 1945; 19(117):III-IV.
9 *Milli Sağlık Planı*, SSYB, 1-60, Ankara, 1946.

1) Koruyucu hekimlik örgütü kurmak
2) Köylere sağlık örgütü kurmak
3) İhtiyaca uygun sağlık personeli yetiştirmek
4) Hastane ve sağlık kuruluşlarını çağdaş hale getirmek
5) Tüm ülkede her şeyi ile tamam yeni sağlık tesisleri kurmak
6) Sağlık harcamalarının finansmanı için Milli Sağlık bankası ve sağlık sandıkları kurmak.

Burada; Cumhuriyetin başında Dr. Saydam'ın belirlediği hedeflerden farklı olarak altıncı maddede finansman yöntemi konusundaki yeni yaklaşım görülmektedir. Çünkü plana göre böylesine kapsamlı bir sağlık hizmetinin finansmanın yalnızca Devlet bütçesinden karşılanması mümkün değildir.

Sağlık Bakanlığı'nın bütçesi, sunulmakta olan o zamanki sağlık hizmetlerini bile finanse etmekten uzaktır. Milli Sağlık Planı ile hizmetin kat kat artırılmasının hedeflenmesi durumunda ise çok daha büyük mali kaynaklara gereksinim duyulacaktır. Bu durumda Bakanlığın kararı yeni mali kaynaklar yaratmak üzerinedir. Devlet bütçesinden bu sağlanamayacağı için bütçe dışı kaynaklar aranır. Bu yeni yönelimin gerekçe olarak politik ilkesi, yaygın bir sağlık hizmetini yalnızca Devlet bütçesinden ayrılan paylarla sürdürmek neredeyse imkansızdır ve gelişmiş-zengin ülkeler bile bunu sağlayamamakta halkın katkısını temin etmektedir.

Bu çerçevede; benzerlerinin yabancı ülkelerde bulunduğu ileri sürülen, "sağlık sandıkları" biçiminde sağlık sigortası sistemi kurulacağı bildirilmektedir. Halktan toplanan çok az paralarla oluşturulacak olan sağlık sandıklarının, koruyucu ve tedavi edici hizmetlerde kullanılması planlanmaktadır. Bunun yanında Milli Sağlık Planı'nın finansman için bir "sağlık bankası"nın kurulması da öngörülmektedir. Bankanın gelir kaynaklarından biri, örneğin, sıtma savaşı kapsamda kurutulacak bataklıkların halka satılmasıyla yoluyla elde edilecek olan paralardır. Milli Sağlık Planı'nın tanıtımı için hazırlanan kitapçıktaki sağlık sigortası ve sağlık bankası ile ilgili bilgiler sınırlıdır, çok daha kapsamlı biçimde ele alınması gereken bu konu hakkında daha fazla bilgi yoktur. Kitapçıkta ayrıca sağlık sandıkları ve sağlık bankasının kuruluşu için özel yasaların hazırlanacağından söz edilmektedir.

Burada ayrıntılarından söz etmediğimiz Milli Sağlık Planı bilindiği gibi uygulamaya geçirilememiştir. Ancak plan kapsamındaki, belediye ve il özel idare hastanelerinin Sağlık Bakanlığı'na devri konusu 1950'de gerçekleşir. Böylelikle koruyucu sağlık hizmetleri yanında tüm hastane hizmetleri finansmanın tek mali kaynağı doğrudan Devlet bütçesi haline gelir.

Milli Sağlık Programı-1954 ve Sağlık Sigortası

Dr. Behçet Uz 1948 yılında görevden ayrılmasından sonra 1954 yılında tekrar Sağlık Bakanlığı görevine getirilir. Uz, aynı yıl içerisinde, yeni bir girişimde daha bulunur ve 1946 Planına benzer, ama hedefleri daha sınırlı bir hizmet programını hayata geçirmeye çalışır.

"Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etüdler"[10] başlığını taşıyan kitapçıkla duyurulan Programda, hizmetin finanse edilebilmesi için sağlık sigortası sisteminin ve bir sağlık bankasının kurulması gerekmektedir. Konuya kitapçıkta bu defa daha fazla ve ayrıntılarla yer verilmiştir. Uygulamaya geçirilecek olan finansman yöntemi öncekinde olduğu gibidir: Devlet bütçesinin verdiği mali olanaklarla mevcut hizmetlerin bile yürütülemediği ortada iken, Milli Sağlık Programı ile genişletilecek hizmetlerin finansman hepten imkansızdır. Bu nedenle vatandaşlardan ya doğrudan ya da bağlı oldukları müessese ve kurumlar aracılığıyla ödenecek olan primlerle bir sigorta sistemi oluşturulması gerekmektedir. Prim ödeyemeyecek durumlarda olanlar için "Devlet Yardımı Teşkilatı" kurulacaktır.

Sağlık bankası konusuna gelince: Banka sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde aracı bir rol alacaktır. İnşaat işleri; teknik, tıbbi, tedavi ve ilaç malzemelerinin alimi, üretimi, imalı; sağlık sigortasının kurulması, sağlık personelinin yetiştirilmesi; kaplıca-içmelerin işletmeciliği gibi sağlık hizmetleri kapsamındaki işlevler sağlık bankasının görevleri arasında olacaktır. Banka aracılığıyla yüksek verim-ucuz maliyetli hizmet elde etme fırsatı ortaya çıkacaktır. Söz konusu kitapçıkta banka ile ilgili bu öngörülenlerden başka Meclise sunulmak üzere hazırlanmış bir yasa tasarısı gerekçesi de bulunmaktadır. Yasa ikisi geçici olmak üzere 70 maddede toplanmıştır.

Milli Sağlık Bankası anonim ortaklık şeklinde olacak ve tamamıyla ekonomik ölçütler içerisinde faaliyet gösterecektir. İtibari sermayesinin % 55 hazineye ait olacaktır ve hazine hisseleri hiçbir zaman satılamayacaktır. Banka olağan banka işlemlerini de yürütecektir. Sonuçta "Bankanın kuracağı pastörize süt, diğer gıda maddeleri, tıbbi müstahzarat vesair sağlık işleri ile alakalı tesislerin ve kaplıca işletmelerinin temin edeceği kar ve bankacılık muamelatından (işlemlerinden) elde edilecek gelirler de hastane ücretleri ve primlere ilave edildiği ve on yıl zarfında Milli Sağlık Programı tahakkuk ettirildiği takdirde Bankanın varidatı (gelirleri) ile bütün sıhhi müesseselerin ihtiyaçları karşılandıktan başka hissedarlara ayrıca kar tevzi edileceği ve bu suretle Devletin de büyük bir mali külfetten" kurtulması sağlanacaktır.

10 *Milli Sağlık Programı ve Sağlık bankası Hakkında Etüdler,* SİMV, No.177, 3-59, Ankara, 1954.

Milli Sağlık Bankası yasasının sağlık sigortasına ilişkin içerdiği hükümler; 1- Yurtta Sağlık Sigorta sandıklarının kurulması ve işletilmesi, 2- Sağlık sigortasına zorunlu veya ihtiyari kimlerin tabi olacakları, 3- Sağlık sigortasının içeriği ve sigortalılara temin edeceği menfaatleri, 4- Sağlık sigortasının sigortalılara yükleyeceği külfetleri, 5- Sağlık Sigorta Sandıklarının inleme ve idare tarzı, 6- Sağlık Sigorta Sandıklarını idare ve kontrol ile görevli olan Milli Sağlık bankasının merkez idare organının mahiyet ve fonksiyonları, 7- Banka ve sigorta sandıklarının muamelelerinde kanuni imtiyaz ve menfaatleriyle ilgili hükümlerdir.

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun-1961 ve Sağlık Sigortası

27 Mayıs 1960'da yönetime gelen Askeri İdare sağlık alanında reform niteliğinde bir çalışmada bulunmak istemektedir. [11,12,13] Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için Dr. Nusret Fişek (1914-1990) Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı görevine getirilir.[14] Fişek'in hazırladığı üç programdan biri olan Sosyalleştirme Programı, uygulamaya konmak üzere benimsenir. Fişek, Sosyalleştirme ile genişletilecek sağlık hizmetlerinin finansmanı için, yukarıda gördüğümüz sağlık planlarındakine benzer, zorunlu bir sağlık sigortasının kurulmasını öngörür.[15] Bugün yürürlükte olan Sosyalleştirmeyle ilgili yasadaki tanımda da görüldüğü gibi, Sosyalleştirmenin finansman yönünden ayrıcı özelliği, sağlık harcamalarına vatandaşların da katılımının sağlanması şeklindedir.

Yasadaki tanım şöyledir: "Sağlık hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile amme sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılan tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz veya kendisine yapılan masrafın bir kısmına iştirak suretiyle eşit şekilde faydalanmalarıdır".[16]

Fişek'in hazırladığı finansman modeliyle yaşama geçirilecek olan sağlık sigortasının kaynakları şunlar olacaktır.

11 *Nusret Fişek ile Söyleşi*, Hazırlayan Zafer Öztek, TTB Merkez Konseyi, 1-44, 1992.

12 "Prof. Dr. Nusret Fişek ile Son Söyleşi", Hazırlayan Ali Süha Çalıkoğlu, Şükrü Hatun, *Tıp Dünyası*, 1991;1:16-17, 22.

13 "Prof. Dr. Nusret Fişek ile Son Söyleşi- 2". Hazırlayan Ali Süha Çalıkoğlu, Şükrü Hatun, *Tıp Dünyası*, 1991 ;2:16-17,31.

14 Gürsoytrak MS. "Bir vatanseverin Anısına", *Çalışma Ortamı*, 1992;(85):30-2.

15 *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerinde Çalışmalar*, Hazırlayan Üner R. Fişek N. SSYB, 3-185, Ankara 1961.

16 "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C. 43, 718-724, 1961.

a) Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği bölgede yaşayan ve 12 yaşını geçmiş olanlardan yılda nüfus başına alınacak olan 24 lira sağlık sigortası primi.

b) Beher kilo tuzdan alınacak 5 kuruş sağlık vergisi (Tekel İdaresince doğrudan doğruya ihraç olunacak tuzlar bu vergiden müstesnadır).

c) PTT idaresince naklolunan dahili mektup, posta kartı ve tebrik kartlarından alınacak 5 kuruş sağlık vergisi.

d) Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği bölgelerde İşçi Sigortaları Kurumu ve diğer kurumlarca sağlık sigorta primi, aidat gibi muhtelif namlarla toplanan paralar.

e) Özel idarelerin bir evvelki mali sene içindeki gelirinin % 5'i.

f) Umumi Muvazeneden ayrılan tahsisat.

g) Sosyalleştirilmiş sağlık hizmetleri teşkilatı tarafından toplanan ücretler.

h) Radyo alıcı makinesi sahiplerinden her yıl alınacak 25 liralık sağlık vergisi.[15]

Sosyalleştirme programının hazırlandığı günlerdeki var olan anlayışa göre, gelişmiş ve yaygın bir sağlık hizmeti için sağlık sigortası ile halktan prim toplanmasından başka yapılacak bir şey yoktur. "Sosyalleştirilmiş sağlık hizmetinin maliyeti, her memlekette olduğu gibi, yurdumuzda da yüksektir. Bu masrafı tamamıyla bütçeye yüklemenin pratik olmayacağı aşikardır. Bu sebeple hizmeti destekleyecek mali kaynaklar bakımından vasıtasız ve vasıtalı vergilere başvurmak imkanları araştırılmıştır." Buna karşın o günlerde sağlık sigortasıyla ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, zaten gerek de kalmayacaktır... Çünkü Programın yasalaşması aşamasında sağlık sigortasıyla ilgili hükümler çıkartılır.[17] Prim ve vergi toplanmasının halkta doğuracağı tepkiler düşünülerek sağlık sigortasından vazgeçilmiştir. Ancak finansmanın nasıl olacağı konusu yasada başka bir biçimde de yer almaz. Sosyalleştirme, finansmana dair herhangi hüküm getirmeyen bir sağlık programı olma özelliğini taşır. Buna karşın özünü ettiğimiz Sosyalleştirme tanımı yasadaki varlığını koruyarak günümüze kadar gelir.

Bilindiği gibi Sosyalleştirme, sağlık hizmetlerinin devlet bütçesinden finanse edilmesini sağlayan bir program olarak bilinir. Kırk yıla yaklaşan bir süredir, öyle bir yanlış algılamanun nasıl oluştuğunu bilemiyoruz. Tamamıyla sağlık sigortası üzerine şekillenen bu Program iddia edilenlerin tersine, uygulamada olan bütçeden tam finansman yöntemini kaldırmak ve sağlık sigortası sistemini kurmak üzere hazırlanmıştır.

---

17 *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, c.5, 15-41, 1961.

Sonuç olarak görülmektedir ki, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için bir sağlık sigortası kurmak ülkemiz için yaklaşık elli yıllık bir özlem gibidir. Önceki girişimlerin, sağlık hizmetlerinin kapsam ve kalitesini büyütme isteğine paralel olarak gündeme geldikleri söylenebilir. Uygulanıp uygulanamadıkları bir yana, bu süre içerisinde yeni "Sağlık Hizmet Programı" söz etmek demek neredeyse sağlık sigortası kurmak anlamına gelmiştir denebilir; ama gerçekleştirilememiştir. Bundan sonra da, yeni girişimlerin nasıl sonuçlanabileceğini hep birlikte göreceğiz.

Liz Behmoaras'ın *Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına* Adlı Kitabı Üzerine Notlar

Dr. Şahap ERKOÇ*

Ağustos 2001 de Remzi Kitabevi tarafından Liz Behmoaras'ın: MAZHAR OSMAN, *Kapalı Kutudaki Fırtına* adlı 432 sayfalık kitabı yayımlandı. Kitabın ortasında ayrı bir bölüm halinde 16 sayfalık Mazhar Osman ile ilgili fotoğraflar da yer alıyor. Bu fotoğrafların bir kısmı sanıyorum ilk defa yayımlanıyor.

Kitabın arka kapağında "*Mazhar Osman'ı biraz olsun tanıma ve ölümünün 50. Yılında çıkan bu kitapla okurlara tanıtmanın*" amaçlandığı belirtilmiş.

Kitabın içeriğine, kitapla ilgili basında yer alan röportaj ve demeçlerdeki ifadelere göre yazar bu kitabı yazmak için iki yıl süresince başta Mazhar Osman'ın ailesinin yaşayan üyeleri olmak üzere, birçok kişiyle konuştuğunu, birçok yayını da taradığını belirtiyor. Kitabın hazırlanması için yoğun bir emek verildiği anlaşılıyor. Kitabın son sayfalarında yararlanılan matbu materyalin ve bilgi almak için görüşülen kişilerin listesi verilmiş. Bu özelikleriyle de kitabın, Mazhar Osman'ın hayatını yansıtan belgesel bir roman, bir ölçüde de sözlü tarih derlemesi olduğu ima ediliyor.

Kitapta Mazhar Osman'ın hayatı dört bölümde anlatılmış: *1.Bölüm* doğumundan İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarına (1884-1909), *2. Bölüm* İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete (1909-1923), *3. Bölüm* Cumhuriyetten İkinci Dünya

* Psikiyatr.

Savaşının sonuna (1923-1945), *4. Bölüm* ise İkinci Dünya Savaşının sonundan Mazhar Osman'ın ölümüne (1945-1951) kadar olan safhaları anlatılıyor. Kitapta kronolojik bir sıra izlenmeye çalışılmış.

Türk psikiyatrisine damgasını vurmuş olan Mazhar Osman (1884-1951) hakkında, hayatında ve vefatından sonra çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. İcraatları ile ilgili birçok haber ve yorumlar, zamanında gazete ve dergilerde yer almıştır. Ayrıca Mazhar Osman'ın yayımladığı kitap ve dergilerde de konuyla ilgili bir çok bilgi vardır. Özellikle İstanbul Seririyatı'nın paramedikal bölümündeki "Ayın Akisleri" ve nekroloji yazılarında, Mazhar Osman'ın hekimliğe başladıktan sonraki hayatı, düşünceleri, icraatları, polemikleri hakkında önemli ipuçları vardır. Kısacası Mazhar Osman'ın biyografisi için çok sayıda materyalin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Behmoaras kitabının başında aşağıdaki alıntıya yer vermiş.

> *"Bir kişinin yaşamöyküsünü anlatmaya çalışırken, kendini zaman zaman onun yerine koyabilme yeteneği, bilgi aktarımındaki titizlik ve dürüstlük kadar gereklidir bence. Kahramanım hakkında tüm anlatılanları dinleyip tüm yazılanları okuduktan sonra, ona bazı duyguları ve bazı düşünceleri, sadece önsezilerimden hareket ederek yakıştırmış, boşlukları bu şekilde doldurmuşumdur."*
>
> Pierre Assouline *(Kamondo'ların Sonuncusu)*

Behmoaras'ın kitabının bir çok bölümünü yazarken bu alıntıda belirttiği yöntemi kullandığı böylece "boşlukları bu şekilde doldurduğu" anlaşılıyor. Yazar okuduğu duyduğu olayları ve kişileri kitabının muhtelif bölümlerine monte etmiş. Bu *"kes-yapıştır"* işlemi sırasında birçok tarihsel yanlışlıklar ve yorum hataları yapmış. Bu hataların, yazarın birçok yerde belgeler yerine hayal gücünü kullanmasından, bazı hataların yararlandığı kaynaklardaki yanlışlıkları tekrarlamasından, bazılarının ise kaynaklardaki bilgilerin yanlış aktarılmasından veya yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını sanıyorum.

Bu tür hatalar için tıp tarihçisi Ali Haydar Bayat araştırmacıların dikkatini çekmektedir:

> *"Günümüz tıp tarihimizin önemli problemlerinden biri, doğru kaynaklara dayanarak ortaya konmuş eserlerin azlığıdır. Bunun başlıca sebebi yakın zamanlara kadar bu saha elemanlarının iki elin on parmağını geçmeyecek sayıda olmasıdır. Son zamanlarda sayıları hızla artan meslektaşlarımızın bir kısmı, kariyer hayatının gereği, yaptıkları yayınlarda genellikle, hocalarımızın zor şartlar altında ortaya koydukları bazı verilerin yanlış olabileceğini çok*

zaman düşünmeden, bunları referans olarak kullanmaları, yanlışların günümüzde de devamına sebep olmaktadır. Halbuki, çeşitli alanlarda neşredilen yeni kaynakların ışığında, genç kuşak tıp tarihçilerinin, rahmetli hocalarımızın ortaya koydukları bilgileri ana kaynaklarla kontrol edip değerlendirmeleri gerekir.

Genç yazarlara bir tavsiyede bulunmak isterim: Ağızdan bilgi, hatta ilk kaynaklar, ana kitaplar sayılmayan eserlerde gördükleri bilgileri, kendileri incelemeden eserlerine almasınlar. Fazla fakat yanlış bilgiye, az fakat doğru bilgiyi daima tercih etsinler"[1]

Behmoaras'ın kitabının oluşmasında, bir çok kişinin sözlü ve yazılı anılarının da önemli bir yer tuttuğu anlaşılıyor. Anılardaki bilgiler başka kaynaklarca doğrulanmadıkça birçok yanlış yoruma ve sonuçlara yol açabilir. Çünkü:

"Yazarlar anılarını anlatırken kendileriyle ilgili gerçekleri örtmeye önem verirler ama, başkalarıyla ilgili gerçekleri kolayca açığa vururlar. Bunun için anılara başkalarının kusurlarını, küçüklüklerini, patavatsızlıklarını ve haksızlıklarını anlatan kitap gözüyle bakılsa yeridir. Yalnız, şunu da unutmamak gerekir ki anıcılar ancak akıllarında kalanı yazarlar. Onlardan, akıllarında kalmayan şeyleri beklemek yersizdir.

Kimi anıcılar da anı uydurmayı yeğlerler, görüp işittiklerinin yanı sıra, görüp işitmedikleri şeyleri de katarlar kitaplarına.

Anıcıların görüş açıları, dünya görüşleri de önemli bir yer tutar kitaplarda. Böylece aynı olaylar başka başka kişilerce anlatıldığı vakit çok değişik sonuçlar verir."[2]

Kaynakları incelerken bütün bunlara dikkat etmek gerekir. Her şeyden önce bu konudaki ana ilke; kaynakları doğru okuyabilmek ve onlara doğru anlamlar verebilmektedir. Tabi bütün bunları gerçekleştirebilmek için konuyla ilgili gerekli formasyona ve yeterli bilgi düzeyine sahip olmak tartışılmaz bir ön şarttır.

*
* *

Liz Behmoaras'ın: Mazhar Osman, Kapalı Kutudaki Fırtına kitabındaki yanlışlıkların bir kısmını, kitapta yer aldıkları sıraya göre aktaracağım. Ayrıca bu vesileyle Mazhar Osman ve dönemi ile ilgili bazı açıklayıcı bilgilere de yer vermeye çalışacağım:

---

1 Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, AKM Başkanlığı Yayınları, 1998; s. IX.

2 Salâh Birsel, "Anı Üzerine", *Türk Dili Anı Özel Sayısı*, Mart 1972; s. 377-378.

S. 25. Behmoaras, Mazhar Osman'ın annesini sürekli hasta, çocuklarına kötü davranan, zaman zaman da döven, öfkeli bir kadın olarak tasvir ediyor. Annesinin tüm çocukları arasında en çok sevdiği çocuğunun da Mazhar Osman olduğunu vurguluyor. Anne, çocuklarına ve kocasına sık sık öfkeleniyor. Öfkelendiği zamanlarda Mazhar Osman annesinin öfkesi geçmesi için, evde bulunan kızılcık sopasını annesine uzatarak "*döv beni anne*" diyor. Ve annesi de Mazhar Osman'ın poposuna vurdukça vuruyor. Bu olay sık sık tekrar ediliyor. Yani anne dövüyor Mazhar Osman da başkalarının yerine vekaleten kendi isteğiyle sürekli dayak yiyor. Yazar garip bir sadomazohistik bir ilişki (!?) tahayyül etmiş.

Mazhar Osman'ın babası ise ailesine karşı sorumsuz, sürekli alkol içip evine sarhoş gelen, hafifmeşrep kadınlarla düşüp kalkan, karısı ile ilgilenmeyen bir karakter olarak anlatılıyor.

Bu dönemin günümüzde yaşayan hiçbir tanığı yok. Mazhar Osman'ın diğer kardeşlerinin bile, çok erken yaşta kaybettikleri (1897) annelerini hatırlamaları güç. Mazhar Osman ise özel hayatını anlatma konusunda oldukça ketum biri olarak bilinir. Mazhar Osman'ın en büyük oğlunun bile Mazhar Osman'ın annesinin ölümünden 25 yıl sonra dünyaya geldiği düşünülürse; Mazhar Osman'ın çocuklarının ve kuzenlerinin de bu konularda sağlıklı bilgiler verebilmeleri pek mümkün gözükmüyor. Bu konuda herhangi bir doküman da yok. Elde sadece Mazhar Osman'ın otobiyografisinde ve kendisiyle yapılan bir röportajda anne ve babasından saygı ve sevgiyle bahseden birkaç paragraf yazı var. Yazar ise Mazhar Osman'ın anne ve babası ile ilgili düşüncelerini hiç hesaba katmaksızın, muhayyilesini zorlayarak ilginç olumsuz karakterler yaratmış. Mazhar Osman ise anne ve babası hakkında şöyle söylüyor:

> *"On üç yaşımda Bülbülderesi'ne gömdüğüm anamın aşkını ölünceye kadar lekesiz en büyük sevgi olarak taşıdım. Hayatımın bütün manevi kuvvetlerini o sevgi kaynağından aldım. Allah'ı; dini, milleti, insanları sevmeyi o mukaddes kadın bana tanıttı. Bütün varlığımı ona borçluyum. Babam da bana en kıymetli mirası hediye etti. Sıhhat ve namus. Ben ne kazandımsa, ne isem onlara aittir, onlara borçluyum. Bıraktıkları fukaralık bile bana en büyük şeref ve iftihar vesilesi oldu, ben onları daima takdis ederim."*[3]

Mazhar Osman'ın büyük oğlu Lahut Uzman(1923-1962) da babasının bu düşüncelerini pekiştiriyor:

3 Uzman, Mazhar Osman, "Otobiyografi" *Mazhar Osman Uzman (20. Ölüm Yıldönümü Anma Kitabı)* içinde, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1971.

"[Mazhar Osman]daha, 11[doğrusu 13] yaşında küçük bir çocukken annesinin vefatı, üzerinde derin bir tesir husule getirmiş ve müteakip seneler zarfında, Mazhar Osman bu mükemmel kadının hatırasını daima mutadın fevkinde bir hürmet ve sevgi hissiyle yâd etmiştir. Mazhar Osman kesin adalet hissini, yorulmak bilmeyen vazifeşinaslığını, sonraları karşılaşacağı ağır vazifenin başarılmasında kendisine fazlasıyla yardımı dokunan bitmek tükenmek bilmeyen çalışma enerjisini, muhakkak ki annesinden tevarüs etmiştir."[4]

S. 17. ve 22. Bu bölümde dikkati çeken tarihsel yanlışlardan biri Mazhar Osman'ın 1888 de top oynamayı (herhalde futbolu kastediyor) hayal etmesi. 1890larda da top oyununu oynatmış. Oysa o tarihlerde futbol İngiltere dışında yaygınlaşmamış, hele Osmanlı dünyasına henüz girmemişti. Futbol Türkiye'ye 1900lerin başında girmiştir. Başlangıçta çok az sayıda varlıklı gençlerin, özellikle Türkiye'deki ecnebilerin ve azınlıkların sporu olarak kalmıştır. Bu sporun yaygınlaşması ise bu tarihlerden epey sonradır.[5]

S. 46. Mazhar Osman 19. yüzyılda plastikten yapılmış yakalık kullanıyor. Bilindiği gibi plastik 1938'de bulunmuş, Türkiye'de ise 1960'larda kullanıma girmiştir[6]. Yazar acaba Mazhar Osman'ın resmine bakarak mı buna karar verdi?. Belki de o dönemde kullanılan gömleğin veya ceketin boğaz kısmına düğmelerle tutuşturulan plastron yakayı, yanlışlıkla plastik olarak mı okudu.

* * *

S. 30-70. Mazhar Osman'ın idadi(lise) ve tıbbiye hayatı Tevfik Sağlam (1882-1963)'ın Nasıl Okudum[7] kitabından monte edilmiş. Tevfik Sağlam'ın anılarında anlatılan yaşam öyküsü, Mazhar Osman'ın hayatı gibi sunulmuş. Bir kısım olaylarda da Cemil Topuzlu Paşa(1866-1958)'nın anılarından[8] kitaba monte edilmiş. Oysa Tevfik Sağlam'ın. tıbbiyeye girişi Mazhar Osman'dan 1 yıl öncedir. Mazhar Osman, Tevfik Sağlam'ı hep bir yıl geriden izlemiştir. Cemil Paşa ise Mazhar Osman 4 yaşındayken 1888 yılında tıbbiyeden hekim olarak çıkmıştır. Yani aralarında kuşak farkı vardı.

4 Uzman, Lahut, "Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman", *İstanbul Seririyatı Mazhar Osman Anma Sayısı*, 1952; s. 47-50.

5 Atabeyoğlu, Cem, "Spor: Futbol", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 1985, Cilt 6, s. 1490-1498.

6 Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara, 2001.

7 Sağlam, Tevfik, *Nasıl Okudum*, 3. Baskıyı Yayına Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları. İstanbul 1991.

8 Topuzlu, Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Arma Yayınları. 3. Baskı, İstanbul, 1994.

Tevfik Sağlam'ın askeri idadide, Mazhar Osman ise sivil bir okulda okumuştur. Osmanlı Salnameleri (yıllıklar) incelendiğinde tıbbiyedeki hocalarının sık sık değişmiş olduğu görülür.[9] Yani, Tevfik Sağlam'ın anılarında geçen hocaların bir kısmı Mazhar Osman'ın derslerine hiç girmemiştir. Ama Mazhar Osman bu hocalardan ders almış ve Tevfik Sağlam'ın başından geçen olaylar da Mazhar Osman'ın başından geçmiş gibi gösterilmiş. Oysa bu süre zarfında ikisi de birlerinden farklı ortamlarda bulunmuş, yine bu süre içinde bazı görüşler değişmiş, çok farklı olaylar vuku bulmuştur. Ayrıca Tevfik Sağlam ile Mazhar Osman davranışlarında, dünyaya bakışlarında ve amaçlarında farklılıkları ile birbirlerine benzemeyen karakterlerdir. Tevfik Sağlam politikaya meraklı, zaman zaman siyasi otoriteye muhalefet etmiş, siyasal olaylara karışmış, davranışlarında fevri, Osmanlı'nın girdiği her savaşta cepheden cepheye koşmuş, tehlikeli bölgelerde görev yapmış, icraatlarının reklamını pek yapmamış biridir. Mazhar Osman ise politikadan uzak durmuş, siyasal otoriteye hiç muhalefet etmemiş, siyasal olaylara karışmamış, Yemen gibi tehlikeli yerlerde görev yapmaktan kaçınmış, nadiren görev aldığı savaşlarda da cephe gerisinde görev yapmış, davranışlarında temkinli, yaptığı her icraatın ve başından geçen olayların reklamını yapmayı seven biri olarak gözüküyor. Tevfik Sağlam'ın başından geçenler ve dünya görüşü Mazhar Osman'dan çok farklıdır. Kısacası Tevfik Sağlam'ın anıları Mazhar Osman'ın okul hayatı için bir model oluşturamaz.

Mazhar Osman ile ilgili kaynaklarda yer almayan, Tevfik Sağlam'ın kitabından *kes-yapıştır* yöntemiyle "Mazhar Osman" kitabına monte edilen bölümlerin bir kısmı için aşağıdakileri örnek gösterebiliriz:

S. 23. İzin dönüşü idadiye girerken yasak yayın için üst araması. Sağlam'ın kitabının 49. sayfasındaki anılardan aynen alınmış. Bu arada Tevfik Sağlam'ın askeri idadide Mazhar Osman'ın ise sivil bir okulda okuduğunu da hatırlatalım.

S. 23. İdadide okuldaki yemekleri beğenilmediğinde veya yetersiz kaldığında alışveriş ettikleri mektebin karşısındaki Arnavut bakkal (Sağlam s.51)

S. 25. Manakyan tiyatrosuna gidiş (Sağlam s.67)

S. 31. Mazhar Osman'ın üç arkadaşıyla birlikte gizlice dergi çıkartması ve dergide muhalif yazılar yazması (Sağlam s.69). Yakalandıklarında da bir daha dergi çıkartmayacağına dair Kur'an üzerine yemin etmesi. Mazhar Osman ile ilgili hiçbir dokümanda böyle bir bilgi yoktur. Mazhar Osman böyle bir dergi çıkartmamıştır.

---

[9] Öztuna -Şirin, Yasemin, "Osmanlı Salnamelerinde 1908 Tarihine Kadar Tıp Eğitimi", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları,* 1999; Sayı 5, Sayfa 208-323.

Mazhar Osman'ın hayatı incelendiğinde hiçbir dönemde siyasal otoriteye muhalefet ettiği gözlenmez. Meşrutiyet öncesi istibdat karşıtı örgütlere ve faaliyetlere katıldığına dair hiçbir belge yoktur. Ama iktidar değiştikten sonra yerleşmiş yeni rejimlerin savunucusu olmuştur. Örneğin 1909da verdiği İnkılap Cinnetleri adlı konferansında, Abdülhamit henüz tahttadır ve Mazhar Osman da ne tarafa geçeceğine karar verememiş gibidir. Ancak İttihat Terakki iktidarı ele alınca hararetli ittihatçı ve Abdülhamit karşıtı davranmıştır. Mütareke döneminde de işgal kuvvetleri ve idaresi ile iyi ilişkiler kurmuş, o dönemde sürmekte olan Kurtuluş Savaşının lehinde veya aleyhinde hiçbir yazı yazmamış ve konferans vermemiştir. Cumhuriyet yönetimi kurulunca da bu rejimi hararetle savunmuştur. Atatürk sonrası milli şef döneminde de yönetimi öven yazılar yazmıştır. Mazhar Osman'ın bu tutumu kılığına kıyafetine de yansımıştır. Mazhar Osman'ın farklı dönemlerde çektirdiği fotoğraflar incelenirse bunlarda günün modası izlenebilir, ayrıca kılık kıyafetinin güncel/hakim ideolojileri de yansıttığı gözlenir.

S. 43. Kırımlı Aziz Bey (Sağlam s. 110).

Sağlam'ın kitabında "Elimizde Kırımlı Aziz Bey'in Emrazı Umumiye kitabı vardı. Vaktiyle çok kıymetli bir eser olan bu kitap çok eskimişti." yazıyor. Behmoaras ise Mazhar Osman'ın tıbbiyede okuduğu dönemde(1898-1904) ders veren hocaları sayarken, Sağlam'ın kitabındaki bu pasajı "değerli kitapların yazarı Kırımlı Aziz Bey" olarak aktarmış. Yani Kırımlı Aziz Bey'in o tarihlerde ders verdiğini ima etmiş. Oysa Kırımlı Aziz Bey (1840-1878) bu tarihlerden çok önce vefat etmişti.

S. 47. Yatakhanede bir talebenin meddahlık yapması (Sağlam s.82). Yazar Tevfik Sağlam'ın anılarında geçen bu meddahın her nedense Mazhar Osman olduğuna karar vermiş. Üstelik Mazhar Osman yatılı okuldaki arkadaşlarına bu meddahlığı para karşılığı yapıyormuş!!!

S. 49. Kuş deneyi (Sağlam s. 86)

S. 50. Kilisli Rıfat'ın tıbbiye yatakhanesinde karagöz oynatılması yüzünden sorgulanması (Sağlam s.80). Behmoaras, hekimliğinin yanı sıra aynı zamanda önemli bir kültür adamı da olan Kilisli Rıfat Kardam (1877-1936) ile ilgili olarak şu satırı da ilave etmiş: "*Bir yıl önce cüppesi ve sarığı ile gelmiş batı hayranı tıbbiyelilerin alaylarına maruz kalmıştı...*".

Oysa, Behmoaras'ın bir çok bölümünü satır satır kitabına monte ettiği Nasıl Okudum kitabında, Kilisli Rıfat'ın Tevfik Sağlam ile birlikte rüştiye ve idadiyi İstanbul'da okuduğu yer alıyor (Sağlam s. 48). Yani Kilisli Rıfat yıllardır İstanbul'da oturuyordu. Sarık ve cüppe de Behmoaras'ın kurgusu.

S. 53-54. Mazhar Paşa'nın tasviri (Sağlam s. 80-84). Mazhar Osman'ın Mazhar

Paşa'nın vefatı üzerine yazdığı geniş nekroloji yazısında tasvir ettiği karakter ve Mazhar Paşa ile ilgili izlenimleri Tevfik Sağlam'dan çok farklıdır.[10]

S. 54. Şakir Paşa (Sağlam s. 101). Bu bölümde Tevfik Sağlam'ın anılarındaki fizyolog Şakir Paşa karakteri her nedense çarpıtılarak olumsuz bir karakter olarak tasvir ediliyor. Oysa Şakir Paşa'nın çalışmalarını ve bilgisini öven bir çok doküman vardır.[11]

S. 57. Müdür İhsan'ın öldürülmesi (Sağlam s. 82).

S. 62. Zoeros Paşa tasviri (Sağlam s. 128).

S. 64. Raşit Tahsin ile ilgili imtihan anısı (Sağlam s. 123).

Yukarda özetle belirtmeye çalıştığım Behmoaras'ın Tevfik Sağlam'ın anılarından intihal ile Mazhar Osman kitabına monte ettiği kısımların sadece küçük bir bölümü olduğunu belirtmeliyim.

*

* *

Mazhar Osman'ın okul hayatıyla ilgili olarak Tevfik Sağlam'ın anılarından alınmayan bazı bölümler de var. Ama bu bölümlerde de bir çok yanlışlılar var.:

S.37. İdadide Mazhar Osman ve arkadaşlarının çektirdiği bir fotoğrafın öyküsü ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor. Bu fotoğraf, Behmoaras'ın kitabında, fotoğraf albümünün ilk sayfasındaki ikinci resim olarak yer almış. Bu resimde Mazhar Osman fessiz olarak poz vermiş. Yazar bu fotoğrafın Mazhar Osman'ın ilk fotoğrafı olduğunu, bu nedenle de Mazhar'ın bu fotoğrafı hayran hayran seyrettiğini tahayyül etmiş. Oysa Behmoaras'ın kitabındaki fotoğraf albümünün ilk sayfasında bu fotoğraftan birkaç yıl önce Mazhar Osman'ın rüştiyedeyken (ortaokul) çektirttiği bir fotoğrafı yer almaktadır. Yazar burada olduğu gibi kitabının birçok yerinde bir sayfada yazdığını bir başka sayfada yalanlamaktadır.

S. 30. Behmoaras'ın kitabında Mazhar Osman'ın annesinin sabetaycı(dönme) olduğu ima ediliyor. Mazhar Osman'ın annesini ölünce Bülbül Deresi mezarlığına defnediliyor. Bu defin sırasında mezarlığın yaşlı bekçisi Mazhar Osman'ın kulağına "buraya Bülbül Deresi denmesinin nedenini, bülbüller Sabetay Sevi gelinceye kadar ötecekleri ve Sabetay Sevi buraya geldiği zaman da, Basü-bad-el mevt'in (yeniden dirilme) gerçekleşeceği" şeklinde açıklıyor.

S. 418. Yine yazarın kurgusuna göre: Mazhar Osman hayatının son yıllarında

10 Mazhar Osman, "Mazhar Paşa - Matemi Tıp" *İstanbul Seririyatı*, Şubat 1337/1921; 2(4): 31-50.

11 Kazancıgil Tevfik Remzi, Ünver, Süheyl Fındıkoğlu, Z. F., *Claude Bernard ve Şakir Paşa (Monografi)*, 1963.

"*Basü-bad-el mevt diye mırıldanıyor, acaba Bülbül Deresi'ndeki bülbüller, çocukluğundaki yaşlı bekçinin anlattığı gibi, bir kurtarıcının gelmesi, ölülerin dirilmesi için hâlâ ötüyorlar mıydı?*" diye aklından geçiriyor.

Üsküdar'daki Bülbülderesi mezarlığı, genellikle Sabetaycıların defnedildikleri bir kabristan olarak bilinir. Selânikliler Mezarlığı olarak da bilinen bu kabristanın Karaferiyeli ve diğer bâzı Rumeli kasabalarından gelenlerin defnedildiği bir bölümünün de olduğu biliniyor.[12] Mazhar Osman yaşlılık döneminde bir plağa okuduğu otobiyografisinde Çerkez Süleyman Beyin kızı olduğunu belirttiği annesi Atiye Hamide'nin Bülbülderesi'ne gömüldüğünü söyler. Genellikle Sabetaycılar muhafazakar kesimlerin kendileri ile ilgili önyargılardan çekindiklerinden olsa gerek, Sabetaycı geçmişlerini gizleme eğilimindedirler. Mazhar Osman Sabetaycı olduğunu düşündürecek bu özelliğini niçin deklare etmiş olabilir? Belki Çerkez olduğunu ileri sürdüğü annesinin bu mezarlığın Müslümanlar kısmına defnedildiğinden emindi; belki de hayatının sonuna doğru Sabetaycı özeliğinin bilinmesini arzu etmişti?

Mazhar Osman'ın annesinin öldüğü yıllarda ailesi Nuhkuyusu'nda Karacaahmet mezarlığının hemen yakınında oturdukları halde, annenin buraya değil de birkaç kilometre uzaklıktaki Bülbülderesi mezarlığına defnedilmesi, sanki ikinci tezin lehine gözüküyor.

Mazhar Osman oğullarına verdiği isimler de dikkat çekici: Lâhut, Nasut, Cülmut. Genellikle bu isimlere pek sık rastlanılmıyor. İslam Ansiklopedisi'nin dönme maddesinde, dönmelerin bir bölümünün Mehmet Efendi'nin (Sabetay Sevi) ölmediği, nasut (insanlık) aleminden lahut (uluhiyyet, ruhaniyet) alemine geçtiğini, daha sonra da lahut aleminden nasut alemine geri dönerek Yakup'un bedeninde tekrar ortaya çıktığına inandıkları belirtiliyor.[13] Mazhar Osman'ın bu remizdeki terimleri oğullarına isim olarak vermesi tamamen rastlantı da olabilir. Belki de Mazhar Osman Sabetaycı bir gelenekten geliyordu, bu nedenle de bu terimleri oğullarına vermişti? Behmoaras'ın Mazhar Osman'ın Sebataycı (dönme) bir gelenekten geldiği imasında haklı olabilir. Ama aynı Behmoaras 5 Eylül 2001 tarihli Şalom gazetesinde çıkan methiye dolu söyleşisinde, kitabında Sabetaycı (dönme) olarak tasvir ettiği Mazhar Osman'ın dönme(Selanikli) olmadığını söylemiş.

S. 27. ve s. 48 Behmoaras Mazhar Osman'ın annesinin soyunun bir Çerkez prensinden geldiğini babasının adının da Süleyman değil Şubetgo Beg olduğunu

12 Göktürk, Hakkı, "Bülbülderesi Selânikliler Mezarlığı", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Ed. Reşat Ekrem Koçu), Cilt 6, S. 3173, İstanbul 1963.

13 *İslam Ansiklopedisi,* "Dönme maddesi", M.E.B. Yayınları, cilt 3, s. 646-650, tarihsiz.

yazıyor. Bunu kim şöyleydiyse, o kişinin konuşmalarının içeriği için en uygun niteleme "Pseudologia Fantastica"dır. Diğer bir deyişle hayal ürünü, fantastik, gerçeklikle ilgisi olmayan bir tezdir.

S. 66. Yazar Mazhar Osman'ın akliye asabiye ihtisasını seçişini Zoeros Paşa ile Mazhar Osman arasında geçtiğini kurguladığı bir diyaloga bağlamış. Burada Mazhar Osman bir hastaya belinden iğne yapıyor (intratekal enjeksiyonu kastediyor her halde). Hasta hırpalanıyor, çok sızlanıyor. Bu durumu gören Zoeros Paşa da *"Mazhar senin bu işlere elin yatkın değil sen en iyisi asabiyeci akliyeci ol. Bak geçende iğne yaptığın kadın hareketsiz kaldı"* diyor!!!. Mazhar Osman da asabiye ve akliyeyi (nöroloji ve psikiyatri) seçiyor.

Yazar, belden su alma (lomber ponksiyon) ve belden iğne yapmanın (intratekal enjeksiyon) asabiyede rutin olarak uygulanan bir yöntem olduğundan belli ki haberdar değil. Ayrıca o dönemde çok yaygın olan paralizi jeneralin tanı ve tedavisinde de bu yönteme sık sık baş vurulması nedeniyle, lomber ponksiyon akliyede de rutin uygulanan bir işlemdi.

Yazarın da büyük ihtimalle okuduğu sandığım Feridun Frik'in, Mazhar Osman ile ilgili anılarında geçen aşağıdaki pasajdan böyle bir sonuca varmış olmalı:

> *"Annem şiddetli siyatik ağrıları çekerdi, babamın arkadaşı olan Dr. Talât (Çamlı) Bey vasıtası ile o zaman Gülhane'nin genç ve gözde elemanlarından Mazhar Osman Bey'e gösterilmiş, ve Mazhar Osman Bey, belkemiğinden yeni denenmekte olan bir ilâç zerk etmiş, annem fenalaşmış, yarım saat uğraşıldıktan sonra yeniden kendine gelmiş, diye evde konuşulanları çocukluk çağımın heyecanı ile dinlemiştim, bu benim Mazhar Osman Bey'e ait ilk anımdır."*[14]

Buradaki hastanın kötüleşmesi, büyük bir olasılıkla el beceriksizliğinden çok, ilk kez uygulanan ilacın komplikasyonundan ileri gelmiş olabilir. Yazar sanırım bu pasajın yanlış yorumundan yukarıdaki diyalogu tahayyül etmiş olmalı. Behmoaras kitabının daha sonraki bir bölümünde de Mazhar Osman ve arkadaşlarının Gülhane'de çalışırlarken sık sık omurilikten su alıp, omuriliğe iğneler yaptıklarını belirtiyor (s. 142). Behmoaras'ın omuriliğe iğne yapmakla, belden iğne yapmanın aynı anlama geldiğini bilmemesi çok doğal.

S, 73. Mazhar Osman asistanlığının ilk yıllarında (1904-1905) hocası Raşit Tahsin'in Almanca'dan Türkçe'ye çevirdiği Kraepelin'in kitabını okuyor. Şizofreni benzeri terimlere alışmaya çalışıyor.

---

14 Frik, Feridun, "Profesör Dr. Mazhar Osman Uzman", *Mazhar Osman Uzman (20. Ölüm Yıldönümü Anma Kitabı)* içinde, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1971.

Yazar herhalde Raşit Tahsin'in Kraepelin'in Almaca Klinik Psikiyatri adlı kitabından yararlanarak hazırladığı bir kitabı olduğunu duymuş ve hemen kitabının bir yerine monte etmiş. Oysa bu kitap, bu tarihten epey sonra, 1920'de yayımlanmıştır.[15]

Şizofreni kavramı ise bilindiği gibi 1911'de Bleuler tarafından tanımlanmıştır. Oysa Behmoaras İkinci Meşrutiyet (1908) öncesi dönemi anlatırken, Mazhar Osman'ın sık sık şizofreni terimini kullandığını, hastalarda bu teşhisi koyduğunu, talebelere de şizofreni anlattığını tahayyül etmiş.

S. 79. Mazhar Osman doktorken, İkinci Meşrutiyet öncesi dönemde bir esrar tekkesini ziyaret ediyor ve orada Neyzen Tevfik(1879-1953) ile karşılaşıyor. Neyzen'den ney dinliyor ve aralarında kısa bir konuşma geçiyor. Oysa, Neyzen Tevfik Mazhar Osman'ın daha hekimlik diplomasını almadığı 1903 yılında, sivri dilli hicivleri nedeniyle Abdülhamit idaresi tarafından cezalandırılırım korkusuyla Mısır'a gitmiş, ancak 1908de meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönmüştür.[16] Mazhar Osman ile Neyzen Tevfik'in o tarihlerde karşılaşmaları mümkün değildir. Behmoaras kitabının daha sonraki sayfalarında (s. 180) Neyzen Tevfik'in bu tarihlerde Mısır'da sürgün olduğunu ve ikinci meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndüğünü kendi de belirtiyor. Yazar yine birkaç sayfa önce yazdığı satırları unutmuş gözüküyor. Mazhar Osman, Neyzen Tevfik ile ilk kez Toptaşı'nda karşılaşmış olmalı.

S.83. İkinci Meşrutiyet henüz ilan edilmemiş. Enver Paşa kamuoyunca henüz tanınmıyor. Ama yazar, Mazhar Osman'ın Enver Paşa'ya özenerek bıyığını onun gibi (Enveri) kestirdiğini ima ediyor.

S. 91. Mazhar Osman Toptaşı'nı bireysel olarak ziyaret etmek için hocası Raşit Tahsin (1870-1936)'den izin istiyor ama hocası yardım etmeyi reddediyor. Sonra Gülhane müdürü Deycke Paşa Almanya sefirini araya sokarak, askeri ve şehremaneti sıhhiye reisi Ömer Paşa'dan ziyaret için izin alıyor. Bu arada Ömer Paşa'nın sıhhiye reisliğinin 1906-1908 yıllarına rastladığını da belirtelim.[17] Yazar, Mazhar Osman'ın tek başına gerçekleştirdiği (?) Toptaşı ziyaretini ayrıntılı olarak muhayyilesinden tasvir etmiş. Oysa Mazhar Osman Gülhane'de muallim muavini (doçent) olduktan sonra, dönemin tıbbiye nazırı Rasim Paşa'nın izniyle

15 Raşid Tahsin, *Seririyat-ı Akliye Dersleri*, Arşak Garonyan Matbaası, İstanbul, 1336 (1920).

16 Canberk, Eray, Kolaylı, "Neyzen Tevfik", *İstanbul Ansiklopedisi* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994; Cilt 5, s. 44-45.

17 Özbay, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, İstanbul. 1976; Cilt 2, s. 30.

klinik sınıf öğrencilerini haftada üç defa eğitim için Toptaşı'na götürmekle görevlendirilmiştir.[18] Bu arada Rasim Paşa'nın tıbbiye nazırlığı 1905 senesinde başlayıp, yine aynı yıl bittiğini belirtelim.[19] Yani bu ziyaretler 1905de başlamış ve grup olarak gerçekleştirilmiştir.

S.90-99. V. Murat öldükten sonra da siyasi muhalifler, deli olduklar gerekçesiyle Zindanlarda kapatılıyordu. Abdülhamit bir nazırını (bakanı) Toptaşı'na yatırmış kim ziyarete gitse, arkasında o nazırı kurtarma niyetini görüyor. Bu nedenle de Toptaşı'nı ziyaretin yasak olduğunu ima ediyor. Bir süre sonra da bu gerekçe ile Mazhar Osman'ın Toptaşı'na girmesi yasaklanmış (?).

İkinci Meşrutiyet öncesi ahali arasında Toptaşı'na siyasi muhaliflerin yatırıldığına dair rivayetler dolaşıyormuş. Bu nedenle Meşrutiyet idaresinin ilk el koyduğu kurumlardan biri Toptaşı bimarhanesi olmuş. Orada kasıtlı olarak yatırılmış siyasal muhalifleri aramışlar, ama sadece akıl hastalarının bulunduğunu anlamışlar. İttihat Terakki iktidara geldikten sonra Abdülhamit'in tüm olumsuz icraatlarını lanse etmiştir. Ama bunlar arasında Liz Hanım'ın vuku bulduğunu tahayyül ettiği olayları doğrulayacak hiçbir kayıt yoktur. Özellikle de muhalif bir nazırın cezalandırılmak için bimarhaneye kapatılması zaten gizli kalamazdı. Behmoaras herhalde eski Sovyet rejiminde muhaliflerin bazen akıl hastanesine konulmasından esinlenerek böyle bir olayı kurguladı. Abdülhamit döneminde muhalifler akıl hastanelerine kapatılmaz, genellikle sürgüne yollanarak İstanbul'dan uzaklaştırılırdı. Bazen de cezaevine konulurlardı.

S. 100. 1908lerde Mazhar Osman Tababet-i Ruhiye[20] kitabını yazmış, yayınevine teslim edip aldığı avans ile Almanya'ya gitmiş. O dönemde hiç kimse tıp kitabını özel bir yayınevine bastırıp ta para kazanmış değildir. Kitaplar ya resmi kurumlarda basılıyor ya da yazarlar kendi imkanlarıyla kitaplarını bastırıyorlardı. Hele 24 yaşında, kamuoyunca tanınmayan acemi bir hekimin kitabının özel bir kitapevince basılması nasıl olur(?). Zaten Mazhar Osman da Tababet-i Ruhiye adlı kitabının ikinci basımındaki önsözde, bu kitabın birinci baskısının acemilik dönemine ait olduğunu, pek rağbet görmediğini, uzun yıllar depolarda kalarak çürüdüğünü, kağıt parasını bile çıkaramadığını belirtmektedir.[21]

18 Özbay, Kemal, *age.*, Cilt 2, s. 236.

19 Özbay, Kemal, *age.*, Cilt 2, s. 222.

20 Mazhar Osman: Tababet-i Ruhiye, 1. cilt, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1325/1909.

21 Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhiye*, 1. cilt, 2. baskı, Kader Matbaası, İstanbul, 1928.

S. 114. 1909'da Mazhar Osman Almanya'da çalışırken Cerletti, Spatz, Jakop ve Von Meduna ile karşılaştığı ve bu kişilerin mesleklerinin zirvesinde mütehassıslar olduklarını ve Mazhar'ın onlardan çok şey öğrendiğini belirtiliyor.

Cerletti, Spattz, Jakop o yıllarda Mazhar Osman ile birlikte asistanlık yapıyorlardı. Hepsi aynı kuşaktandılar. Nöropsikiyatri camiasında henüz kimse onları tanımıyordu. Cerletti elektro şok tedavisini 1938'de geliştirmiş ve bu keşfiyle ünlenmiştir. Spatz, Hallervorden-Spatz hastalığını ve Jacop, Jacop-Creutzfeldt hastalığını tanımlayarak 1920'lerin sonlarında tıp çevrelerinde tanınmaya başlamışlardır.[22] 1909'da Mazhar Osman, Almanya'da çalıştığı kurumda metrozol ile şok tedavisini geliştiricisi (1934) olan Macar Von Meduna ile hiç karşılaşmamıştır

S. 116 1909'da Mazhar Osman'ın tıp fakültesine alınmamasında Raşit Tahsin'in parmağı varmış gibi gösterilmiş.

Oysa Liz Hanım'ın kitabında da değinildiği gibi, Cemil Paşa (Topuzlu) 1909'da tıp fakültesinde yaptığı reformda öğretim üyesi (muallim) sayısı 185 den 27ye düşürülmüş, fakültede muallim muavini kadrosu kaldırılmıştır. Şimdiki başasistan kadrosuna tekabül eden şef kadrosuna da 8 kişi alınmıştır. Bilindiği gibi Mazhar Osman da o tarihlerde muallim muaviniydi. Fakültedeki kadro indirimi ile ilgili haberler o tarihlerde basında da yer almıştır. Bu haberlere göre ilk yayımlanan muallimler listesine Raşit Tahsin'in adı yer almamaktadır. Tenkisat (kadro indirimi) komisyonu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (sivil tıp fakültesi), emraz-ı akliye asabiye hocası Derviş Paşa (1859-1909) ile Mekteb-i Tıbbiye-İ Şahane (askeri tıp fakültesi) emraz-ı akliye asabiye muallimi Raşit Tahsin arasında tercih yapmakta zorlanmıştır. Raşit Tahsin ancak nihai listede yer alabilmiştir.[23] Diğer bir deyişle Raşit Tahsin, değil bir başkasının kadroya alınıp alınmamasında etkili olmak, kendisi bile kadroya son anda zorlukla girebilmiştir.

S. 169 Osmanlı Tababet-i Akliye Asabiye Cemiyeti'nin toplantılarının Fransızca olarak yapılmasının önerildiğini belirtiliyor (!!!).

Oysa bu cemiyetin toplantılarının zabıtları yayımlanmıştır.[24] Bu zabıtlarda böyle bir tartışma geçmemektedir. Ayrıca cemiyetin ilk nizamname (tüzük)

22 Erkoç, Şahap, "Mazhar Osman ve Alzheimer", *Artimento*, 1999; Sayı 1, s. 68-71.

23 Hatemi, Hüsrev, Özaydın, Zühal, "1909 Tıp Fakültesi Reformu ve Yansımaları", *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri* (Ed. Esin Kahya, Sevgi Şar ve ark.), s. 189-199, Ankara 1999.

24 Dağyolu, Kazım, "Türk Nöropsikiyatri Cemiyetinin Kuruluşu", *Acta Neuro-Psychiatrica* 5(1-2):19-26, 5(3-4):82- 6(1-2):66-90, 1957.

taslağında ve daha sonra resmileşen son şeklinin, 1. maddesinin ilk cümlesinde cemiyetin dilinin Türkçe olduğu belirtiliyor.

Bu dönemde tartışma dili Fransızca olan dernek, çoğunluğunu ecnebi ve gayrimüslim azınlık hekimlerden oluşan, 1856'da kurulmuş olan Société Impériale de Médicine'dir. Cemiyetin Türkçe adı da Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'dir.[25] Bu cemiyetin kurulduğu yıllarda tıbbiyedeki eğitim dili de Fransızca'ydı. Yazar bu iki olayı birbirine karıştırmış gözüküyor.

S. 169. Mazhar Osman askerliğe veda ettikten sonra Birinci Dünya Savaşında tekrar askere alındığını belirtiliyor.

Oysa Mazhar Osman Haseki Müşahedehanesi'ne başhekim olarak atanırken, Haydarpaşa hastanesinden mezunen (izin alarak) ayrılmıştır. Askerliliğe veda söz konusu değildir.[26]

S. 169. Mazhar Osman'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne başhekim olarak atandığı belirtiliyor.

Oysa Mazhar Osman hiçbir zaman bu hastanenin başhekimliğinde bulunmamıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin başhekimliğini sıra ile Miralay Sivaslı Şevki ve Miralay Hilmi Kadri yapmışlardır[27]. Zaten bu dönemde Mazhar Osman henüz binbaşı rütbesindeydi ve aynı hastanede çalışmakta olan bir çok meslektaşına göre daha kıdemsizdi.

S. 171. Yazar, Mazhar Osman'ın Şişli konferanslarında artık delilik ve mecnun kelimelerinin kullanılmayı ret ettiğini yazmış.

Oysa Mazhar Osman ömrünün sonuna kadar bütün yazılarında ve kitaplarında bu kelimeleri çok sık kullanmıştır. Şişli hastanesinde verilen konferanslarda da Mazhar Osman bu kelimeleri çok sık kullanmıştır. Bu konferanslar "Şişli Müessesesi Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müsâmereleri" adındaki dergide yayımlanmışlardır.[28] Behmoaras böyle bir derginin yayımlandığının farkında bile değil. Doğal olarak yazar bu derginin ve konferansların Mazhar Osman'ın hayatındaki ve Türk psikiyatrisindeki önemini de kavrayamamış.

---

25 Hatemi, Hüsrev, *Türk Tıp Cemiyeti (Derneği), Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, Türk Tıp Derneği 130. Kuruluş Yıldönümü*, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayınları. İstanbul. 199; s. 16-24.

26 Baktır, Ercüment, "Prof. Mazhar Osman'la Konuştum", *İstanbul Seririyatı Mazhar Osman Anma Sayısı*, İstanbul 1952; s. 42-44 (İlk yayınlanış: *Tıbbiyeli Gazetesi*, 1947)

27 Özbay, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, İstanbul. 1981; Cilt 3, I. Kitap, s. 547

28 Erkoç, Şahap, İlk Türkçe Nöropsikiyatri Dergisi: "Şişli Müessesesinde Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müsâmereleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul. 2001; Sayı 10, s. 119-137.

S.171. Mazhar Osman ile Tevfik Fikret (1867-1915)'in 1915 yılındaki karşılaşması anlatılıyor. 1941 de Yeşilay dergisinde yer alan Mazhar Osman'ın anılarından[29] alındığı anlaşılan bu pasajlara göre: Mazhar Osman ile Tevfik Fikret arasındaki bu karşılaşma çok samimi geçmiş, uzun süre de sohbet etmişler.

Oysa bu karşılaşmanın bir başka versiyonu daha var. Mazhar Osman ile Tevfik Fikret'in görüşmesini organize eden, Namık Kemal'in oğlu, darülfünun edebiyat muallimi Ali Ekrem Bolayır (1867-1937) 1922 yılında Servet-i Fünun Dergisi'nde bu karşılaşmayı çok farklı bir biçimde anlatmıştır: Tevfik Fikret'i muayene için Mazhar Osman Ali Ekrem ile birlikte Aşiyan'a giderler. Bu karşılaşma çok soğuk ve gergin geçer. Tevfik Fikret Mazhar Osman'ı görmezlikten gelir ve sanki orada hiç yokmuş gibi davranır. Yanındaki diğer kişiler ile siyasi tartışmalara devam eder. 2.5 saat sonra Tevfik Fikret Mazhar Osman'a siz beni muayeneye gelmiştiniz galiba diyerek, isteksizce ona muayene olur. Ali Ekrem, bu olaydan sonra Mazhar Osman 'ın Aşiyan'dan çıktığı dakîka feveran ederek: "*Bu adamın gebereceğini bilsem ve yüz kere davet olunsam bir daha evine ayak atmam!*" dediğini belirtiyor. Ali Ekrem Tevfik Fikret'in bu davranışının hekimlere olan antipatisinden kaynaklandığını söylüyor.[30] Bu iki farklı versiyon anıların ne kadar güvenilmez kaynaklar olduğunun bir işareti. Anılar eğer başka kaynaklar ile doğrulanmaz ise güvenilir bir kaynak olarak ele alınmamalıdır.

S. 180. Neyzen Tevfik Haydarpaşa askeri hastanesine sarhoş bir vaziyette elini kolunu sallayarak, bütün bariyerleri aşarak, klinik şefinden de habersiz olarak gelip yatıyor!.

Oysa Behmoaras birkaç sayfa sonra da (s. 198) hastanenin başhekimi(!) Mazhar Osman'ın parolayı söyleyemediği için nöbetçi asker tarafından, aynı hastanenin kapısından içeri bile sokulmadığını yazıyor. Yazar yine birkaç sayfa önce yazdıklarını unutmuş görünüyor. Ayrıca askeri hastanelere olağanüstü durumlar dışında siviller yatamaz. Hele savaş döneminde birçok sivil hastane yatağının bile askerlere tahsis edildiği bir dönemde bu hiç mümkün değildir.

S. 182. Edirne Darüşşifası'nın Yıldırım Beyazıt tarafından yaptırıldığı belirtilmiş.

Oysa bu Darüşşifa II. Beyazıt tarafından yaptırılmıştır. Yıldırım döneminde ise Bursa Darüşşifası yaptırılmıştır.

29 Uzman, Mazhar Osman, "Tevfik Fikret'le Çalıştığım Zamana Ait Hatıralar", *Yeşilay Dergisi*, Mart 1941.

30 Ali Ekrem, "Tevfik Fikret ile Hatıralar", *Servet-i Fünûn*, 29 Temmuz 1926; Yıl: 35, Cilt: 60, No:. 1563 (89), s. 166-168.(Latin harfleriyle yeni baskısı: Özgül, Metin Kayahan: *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür bakanlığı yayınları. Ankara. 1991).

S. 183. "Académie Impériale De Médicine" adlı bir organizasyondan bahsediliyor.

Tıp tarihimizde böyle bir cemiyet yok. Yazar herhalde Société Impériale de Médicine'i, Türkçe adıyla Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'yi kastediyor.

S. 184. Hipnotizma ile tedavi edilen, daha doğrusu telkin ile semptom oluşturulan bir vakanın Mazhar Osman tarafından yine Académie Impériale De Médicine(?)'de takdim edildiği belirtilmiş.

İhsan Şükrü Aksel(1898-1987)'in yazıların da sözü geçen bu vaka[31] Şişli müsamerelerinde sunulmuş ve ayni adı taşıyan dergide de yayımlanmıştır.[32]

S. 197. Mazhar Osman ve Süleyman Numan Paşa(1868-1925) birlikte bir hasta için eve davet ediliyor. Bir gün sonra gidecekleri randevu için iki hekim de diğer randevularını iptal ediyorlar. Ama ertesi gün hasta öldü artık gelmenize gerek yok şeklinde haber alıyorlar. Gerçekte ise hasta ölmemiş iki hekim de kandırılmış.

Bu öykü. Mazhar Osman tarafından kaleme alınmış olan "Ceremeye Ortak" adlı yazısında bir meslektaşının başından geçen bir olay olarak anlatılıyor.[33] Kitapta ise Mazhar Osman'ın başından geçmiş gibi gösterilmiş. Bu yazıdaki paşa rütbesindeki hekimin adı verilmemişken, yazar bu kişinin Süleyman Numan Paşa olduğuna karar vermiş. Oysa Süleyman Numan Paşa o tarihlerde askeri sıhhiye reisi olup cepheden cepheye koşmaktaydı. Bir hastayı evinde muayene edecek lükse sahip değildi. Savaş bitiminde de Süleyman Numan Malta'ya sürgün edilmişti.[34] Ayrıca Mazhar Osman ile Süleyman Numan'ın ilişkilerinde her zaman bir gerginlik ve soğukluk hakimdi. Yazarın da daha önceki sayfalarda (S. 167) belirttiği üzere Süleyman Numan Gülhane'de asabiye ve akliye servisini kaldırıp Mazhar Osman'ın oradan uzaklaştırılmasına vesile olmuştu. Birlikte aynı hastayı evde muayene etmeye gitmeleri zaten düşünülemez.

S. 205-206. "Mütarekeyle Gelen Değişiklikler" bölümünde şöyle yazmış:

"Mütarekenin ilanı, birçok öğrencinin de işsiz kalmasına sebep olmuştu. Mazhar Osman herkese iş temin etmeyi başardı. La Paix Fransızlara geri verildiği için ders yerine geçen meşhur konferanslarını Darülaceze'de veriyor, öğrencileriyle

31 Aksel, İhsan Şükrü, "Nasıl Psikiyatr Oldum", *Nöro-Psikiyatri Arşivi*, Cilt: XVI Sayı: 3-4, S. 73-80, 1979.

32 Mazhar Osman, "Babınskı'ye Nazaran İsteriya", *Şişli Müessesesinde Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müsâmereleri*, No: 6, S. 25-27, İstanbul, 1917 (1333).

33 Uzman, Mazhar Osman, *Ceremeye Ortak, Tıp Yolunda*, İstanbul, 1951.

34 Tevfik Salim, Refik Saydam, S. Mazlum, Süreyya Hidayet, Ömer Lütfi, *Süleyman Numan(10. Ölüm Yılı Anma Kitabı)*, Şirketi Mürebbiye Matbaası. İstanbul, 1935.

oraya kadar yaya gidiyordu."

"Daha sonraları bu dersler Türk Tıp Cemiyeti'nde verilir oldu."

"Türk Tıp Cemiyeti, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin vârisiydi. Mazhar'ın da baskısıyla, artık Türk hekimlerinin eline geçmişti. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunun başka bir sebebi de, ekalliyete mensup pek çok doktorun Osmanlı topraklarından ayrılmış olmasıydı. Artık tıbbi tartışmalar, Türkçe yapılıyordu. Mazhar cemiyete başkan seçildi ve genç bir asistanını yanına, umumi kâtip olarak aldı."

Bu alıntıdaki yanlışları düzeltmek için onlarca sayfa yazmak gerekir. Ama özetle açıklamaya çalışacağım:

Bu konferanslar ilk aylarda Toptaşı hastanesinde, sonra da Beyoğlu'ndaki Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'de, daha sonra da Saka çıkmazındaki cemiyet binasında sürdürülmüştür. Darülaceze'de cemiyet toplantısı yapılmamıştır.[35]

Burada adı geçen Türk Tıp Cemiyeti gerçekten Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin devamıdır. Ama bu adı mütareke döneminde değil, cumhuriyetten sonra almıştır. Bu cemiyette yukarıda daha önce belirtildiği gibi 1918'e kadar tartışma dili olarak Fransızca kullanılmış, bu tarihten sonra Türkçe de kullanılmaya başlanmıştır. 1925 den sonra tümüyle Türkçe kullanılmaya başlanmıştır. Mütareke döneminde bu derneğin başkanlığını azınlığa mensup hekimler yapmıştır. Cemiyetin azınlıklara mensup bir çok üyesi de Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş, derneğin yayın organı olan Gazette Médical d'Orient'de de bu doğrultuda yazılar yazmışlardır. Kurtuluş savaşı sonrası bu hekimler Türkiye'yi terk etmişlerdir.[36] Cumhuriyetin ilanından sonra cemiyetin adı Şark Tıp Cemiyeti olarak değiştirilmiş, 1925de de bu ad Türk Tıp Cemiyeti olarak kabul edilmiştir. Mazhar Osman da bu cemiyetin başkanlığına 1925 yılında getirilmiştir.[37] Mazhar Osman birçok yazısında ve konferanslarında bilim dili olarak Türkçe'nin kullanılmasını savunmuş, kitaplarında yabancı terimleri kullanmaktan kaçınmış, bu terimlere Türkçe karşılıklar önermiştir. Böyle olmakla beraber, Mazhar Osman'ın Mütareke döneminde Cemiyet-i Tıbbiye-i

35 [Mazhar Osman]: "Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti", *İstanbul Seririyatı*, Haziran 1335(1919); No 2, s.9-10

36 Hatemi, Hüsrev, Kazancıgil, Aykut, *Türk Tıp Cemiyeti (Derneği) Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ve Tıbbın Gelişimine Katkıları*, Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetler (Y. Haz.: E. İhsanoğlu), İstanbul. 1987; s. 111-119.

37 Hatemi, Hüsrev, *Türk Tıp Cemiyeti (Derneği), Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, Türk Tıp Derneği 130. Kuruluş Yıldönümü*, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayınları. İstanbul. 1997, s. 16-24.

Şahane'de cemiyet üyeleriyle derneğin dili üzerine polemiğe girdiğine ilişkin bir doküman yoktur. Mütareke döneminde işgal devletlerinin hekimlerinin de bu toplantılara katılmasıyla, cemiyette yabancı dil konuşanlar artmış, Türkçe konuşanlar azalmıştı.[38]

S. 206. *"Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti, 1914 tarihinde kurulduğundan ve başkanlığına Raşit Tahsin Hoca seçildiğinden beri, tek bir toplantı bile düzenlenmemişti."*

"Mazhar, bu adı var kendi yok cemiyetin herhangi bir faaliyet göstermesini, dört sene boyunca sessiz kalarak sabırla beklemişti, ilk ve tek şaşaalı kuruluş toplantısını, adının ne olacağı konusu etrafında dönen bitmek bilmez tartışmaları, son derece anlamsız bulduğu Franşızca veya Almanca konuşma mecburiyetini daha dünmüş gibi hatırlıyordu. Harbin sonunda Tevfik Paşa'ya bir dilekçe yazarak, bu cemiyetin ataletini açıkça şikâyet etti."

"Bir haftaya kalmadan, kendisine gelen bir telgrafla başkanlığa seçildiğini öğrendi. 5 Mayıs 1918'de, cemiyetin kuruluşunun dördüncü senesinde, başkan olarak, ikinci toplantıyı düzenledi. Açılış konuşmasında ortaya attığı ilk fikirlerden biri, diğer tıp şubelerinin de birer cemiyet kurmaları oldu ve bu konuşması alkışlarla karşılandı."

Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti hakkında Türk psikiyatri tarihi literatüründe bazı yanlışlıklar içeren, birbirinden çok farklı anlatımlar var. Behmoaras ise kitabının bir çok yerinde bu cemiyetle ilgili konuları tümüyle anlaşılmaz hale getirmiş:

Halen günümüzde de Türk Nöropsikiyatri Derneği adıyla varlığını ve çalışmalarını sürdüren, Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti'nin kuruluş çalışmaları, 1914 yılında dönemin Toptaşı Bimarhanesi baştabibi Avni Mahmud (1860-1922)'un çağrısı ile bir araya gelen nöropsikiyatristler tarafından başlatılmıştır. Cemiyet 1918 yılında Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti adıyla da resmi kuruluşunu tamamlamıştır. Resmi kuruluştan sonraki ilk oturumda da başkanlığa Mazhar Osman getirilmiştir.

Cemiyetin kuruluşuna ilişkin zabıtlar; yukarıda da belirtildiği gibi 1952-1961 yılları arasında derneğin yayın organı olarak çıkan, Acta Neuropsychiatrica dergisinde Dr. Kazım Dağyolu imzası ile dizi yazı biçiminde yayımlanmıştır. Bu zabıtlara göre derneğin çalışmaları aşağıda özetlenmiştir:

I. Toplantı -3 Teşrinievvel 330 (16 Ekim 1914)

Avni Mahmud'un çağrısı ile bir cemiyet kurmak üzere Raşit Tahsin Bey,

---

[38] [Mazhar Osman], *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane*, İstanbul Seririyatı. Haziran 1335(1919); No 2, s. 8.

Mazhar Osman Bey, Vasfi Bey, Galip Ata Bey, Zilinakis Bey, Avni Bey, Ali Muhlis Bey, Niyazi Bey, Lütfi Bey, Tahir Bey, Şuayip Bey, Nuri Bekir Bey'ler bir araya gelmişler. Bu oturumda cemiyetin adının ne olacağı tartışılmış. Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti adı kabul edilmiştir. Başkanlığa Avni Mahmud oybirliği ile ikinci başkanlığa Raşid Tahsin çoğunlukla (8 oy) katipliğe Ali Muhlis çoğunluk ile (7 oy) seçilmiş.

2. Toplantı -7 Teşrinisani 330 (20 Kasım 1914)

Ali Muhlis başkanlığında yapılan bu toplantıda cemiyetin tüzüğü ve kimlerin üye olabileceği tartışılıyor. Bu zabıtlarda ilk tüzük taslağının tümü yer alıyor.

Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı süresince resmi makamların izin vermemesi nedeniyle herhangi bir toplantı yapamamıştır. Bu durumu Mazhar Osman'ın 3. toplantıda yaptığı konuşmada da belirtilmiştir. Savaş süresince İttihat Terakki iktidarı sivil toplum kuruluşlarına sıcak bakmamış onların çalışmalarına izin vermemiştir. Daha çok paramiliter organizasyonları desteklemiştir.

3. Toplantı -5 Mayıs 334 (18 Mayıs 1918)

Avni Mahmud'un başkanlığında 14 kişi ile toplanılmış, görev dağılımı yapılmış. Bazı üyeler Raşit Tahsin'i de başkanlığa aday göstermiş. Ama yapılan secimde Mazhar Osman başkanlığa, Mustafa Hayrullah(Diker, 1877-1950) da başkan yardımcılığına getirilmiş. Seçimden sonra Raşid Tahsin, 6. asistanı olarak belirttiği Mazhar Osman'ı öven bir konuşma yapmış.

4. Toplantı -14 Haziran 334 (27 Haziran 1918)

Bu toplantıda tüzük tartışılırken kavga çıkmış. Önceki toplantıda Mazhar Osman'ın başkanlığa getirilişini benimsediğini övgülerle gösteren Raşid Tahsin bu oturumda, Mazhar Osman'ın cemiyet başkanlığına getirilişini kabul etmeyip, itiraz eder ve cemiyetin en kıdemlisi olan Avni Mahmud'un toplantıya başkanlık etmesini ister. Ama bu teklifi kabul görmez. Avni Mahmud da Mazhar Osman'ı destekler. Bunun üzerine Raşid Tahsin öfkeyle toplantıyı terk eder ve bir daha toplantılara katılmaz.[39]

Daha sonra Raşid Tahsin ve arkadaşları Tababet-i Ruhiye Cemiyeti adlı yeni bir cemiyet kurmuşlardır. Bu dernek 1926 yılından sonra çalışmalarını sürdürememiş ve kapanmıştır.[40]

Bu zabıtlara göre: Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti'nin 5-9. toplantılarında bilimsel tebliğler sunulmuş ve vaka takdimleri yapılmıştır.

---

[39] Dağyolu, Kazım, "Türk Nöropsikiyatri Cemiyetinin Kuruluşu", *Acta Neuro-Psychiatrica*, 1957; 5(1-2):19-26, 5(3-4):82- 6(1-2):66-90.

[40] Unat, Ekrem Kadri, *Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetler* (Y. Haz.: E. İhsanoğlu). İstanbul, 1987; s. 121-142.

Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti cumhuriyetten sonra Türk Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti adını almış; daha sonra da bu ad Türk Nöropsikiyatri Derneği olarak değiştirilmiştir.

Bu cemiyete, 1951 yılına kadar Dr. Mazhar Osman Bey başkanlık etmiştir. Cemiyet oldukça düzenli olarak her ayın son cuma günü öğleden sonra genellikle Beyoğlu'nda Saka Çıkmazı'ndaki binada toplanmıştır. Cemiyet Haziran-Ekim aylarında tatil yapmıştır.

Behmoaras'ın kitabında belirttiği şekilde, dernek çalışmıyor diye resmi makamlara şikayette bulunmak ve bunun üzerine de Mazhar Osman'ın gıyabında başkan seçilip, bu durumun da telgraf ile kendisine bildirilmesi gerçekçi olmayan, hayali bir senaryodur. Bu, tümüyle kanunlara, nizamnamelere ve teamüllere aykırı bir senaryodur. Behmoaras derneklerin kuruluşu ve çalışma şekli hakkında hiçbir bilgisinin olmadığı izlenimini veriyor. Ayrıca Raşid Tahsin hiçbir dönem de bu cemiyetin başkanlığını yapmamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu cemiyetin tüm toplantıları Türkçe olarak yapılmış ve tüzüğünün 1. maddesinde de cemiyetin kullanacağı dilin Türkçe olduğu vurgulanmıştır.

S. 206. *"Yemin Artık Geçerli Değil: 'İstanbul Seririyatı' Dergisi Doğuyor"*

"Daha önce, hem kendisi hem de çalışma arkadaşları, La Paix Hastanesi'nde müşahede ettikleri vakaları yazmışlar ve Mazhar bunları, Şişli Müzakereleri başlıklı bir kitapçıkta toplamıştı."

Behmoaras sanırım bu yemin ile, yukarıda da değindiğimiz, Tevfik Sağlam'ın anılarından intihal ile kitabına monte ettiği, Mazhar Osman'ın idadide bir daha dergi çıkartmamak üzere Kur'an üzerine ettiği yemini(?) kastediyor. Bu olayın gerçek olmadığını yukarda belirtmiştik.

Behmoaras, İstanbul Seririyatı'nın Mazhar Osman'ın çıkarttığı ilk dergi olduğunu yazıyor. Mazhar Osman'ın ilk dergisi İstanbul Seririyatı değil 1916-1918 yılları arasında Şişli Müessesesi'nde verilen konferansların metinlerinin yayımlandığı Şişli Müessesesinde Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müsâmereleri adlı 11 sayı yayımlanmış dergidir[41]. Yazar, Şişli Müzakereleri (!?) adlı kitapçık ile bu dergiyi karıştırmış görünüyor. Mazhar Osman'ın "Şişli Müzakereleri" adlı bir yayını yoktur.

İstanbul Seririyatı (seririyat=klinik) Mazhar Osman'ın anıtsal, dev bir eseridir. Bu dergi mayıs 1919'dan Mazhar Osman'ın vefat ettiği ağustos 1951e kadar çok düzenli olarak yayımlanmıştır. Mazhar Osman'ın vefatından sonra da onun yetiştirdiği talebeleri, Mazhar Osman Anısına İstanbul Seririyatı'nın son sayısını çıkarmışlardır (1952?). Dergi aylık olarak, 389 sayı yayımlanmıştır. Dergi iki bölümden oluşmaktaydı. Fenni kısım olarak adlandırılan birinci bölümde bilimsel makaleler, vaka sunumları ve çeviri yazılar yer alıyordu. İlave

kısım (paramedikal) olarak adlandırılan ikinci bölümde ise haberler, polemik yazıları, nekroloji yazıları, derneklerin faaliyetleri, kitap tanıtımları, gezi notları, ilanlar ve reklamlar yer alıyordu. Özellikle, Mazhar Osman'ın ayın akisleri başlıklı köşe yazıları döneminin tıp tarihi için çok önemli bir kaynaktır. Derginin dili Türkçe'ydi. Bazen Fransızca ve Almanca yazılar da dergide yer almıştır. Başlangıçta genel tıp dergisi olarak planlanan bu dergi, sonraki yıllarda nöropsikiyatri ağırlıklı bir dergi haline gelmiştir. Nöropsikiyatri cemiyetinin gayri resmi yayın organı haline gelmiştir.

S. 218. Yazar, Yeşilay(Hilal-ı Ahzar) kurucularından ve ilk başkanı olan operatör Emin Bey'in dönemin şehremini (belediye başkan) olduğunun ve bu unvanı nedeniyle cemiyetin başına getirildiğinin farkında değil.

S. 223. Toptaşı bimarhanesi başhekimi Avni Mahmud'un kitabının adı Mutasa Emrazı Akliye olarak belirtilmiş. Doğrusu Muhtasar Emraz-ı Akliye'dir.[42] Raşid Tahsin'in derslerinde Mazhar Osman'ın kitabını[43] kötüleyerek talebelere Avni Mamud'un kitabını okumalarını tavsiye ettiği belirtilmiş. Oysa Raşid Tahsin her iki kitabı da kötüleyerek, talebelere bu kitapları okumamalarını, kendi kitabını[44] okumalarını tavsiye edermiş.[45]

S. 224. Mazhar Osman'ın Toptaşı'na başhekim olarak tayin edildikten sonra, hastaneye ilk geldiği gün eski başhekim Avni Mahmud tarafından sıcak bir şekilde karşılandığı, hastaneyi birlikte dolaştıkları belirtiliyor.

Oysa Böyle bir karşılama gerçekleşmemiştir. Mazhar Osman Toptaşı'na başhekim tayin edilirken Avni Mahmud da akıl hastalarının paralı olarak tedavi gördüğü Zeynep Kamil Hastanesi'ne başhekim olarak tayin edilmiş. Avni Mahmud ise istirahat raporu alarak bu göreve başlamamış, ne Toptaşı'na ne de Zeynep Kamil Hastanesi'ne de uğramamıştır. Mazhar Osman'la yüz yüze gelmekten kaçınmıştır.

S. 230. Behmoaras, Mazhar Osman'ın başhekimliğinin 3. ayında (1920) ilk Tababet-i Akliye ve Asabiye kongresinin yapıldığı belirtilmiş. S. 168de de ise

41 Erkoç, Şahap: İlk Türkçe Nöropsikiyatri Dergisi: "Şişli Müessesesinde Emrâz-ı Akliye ve Asabiye Müsâmereleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 10, s. 119-137, 2000.

42 Avni Mahmud, *Muhtasar Emraz-ı Akliye*, Ahmed İhsan ve Şurekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi. İstanbul. 1326(1910.

43 Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhiye*, 1. cilt. Matbaa-i Hayriye ve Şürekası. İstanbul. 1325/1909; 2.cilt, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1326/1910.

44 Raşid Tahsin, *Seririyat-ı Akliye Dersleri*, Arşak Goranyan Matbaası, İstanbul, 1336(1920)

45 Uzluk, Feridun Nafız, "Büyük Üstadımız Mazhar Osman", *Mazhar Osman Uzman (20. Ölüm Yıldönümü Anma Kitabı)*, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1971.

ilk kongrenin 1914de yapıldığını yazıyor.

Oysa bu tarihlerin ikisi de yanlıştır. İlk kongre Avni Mahmud'un başhekimliği döneminde Toptaşı'nda teşrinievvel 1335(ekim 1919)'un ilk cuma günü yapılmıştır. Kongre başkanlığını Mazhar Osman yapmıştır. Avni Mahmud da kongrenin fahri başkanlığına getirilmiştir. Bu kongrede Mazhar Osman yaptığı konuşmasında. Avni Mahmud'un yaptığı icraatları övmüş, ondan sitayişle bahsetmiştir.[46]

Mazhar Osman'ın Toptaşı başhekimliği sırasında ise Tababet-i Akliye ve Asabiye kongresinin ikincisi yapılmıştır. Bu kongrede Mazhar Osman hastanede yaptığı icraatların ve yeniliklerin reklamını yapmış, hastanenin eski idaresini yani Avni Mahmud'un başhekimljği dönemini eleştirmiştir.[47]

S. 255 ve 269. Behmoaras bu sayfalarda da birçok yanlışlık yapmış:

Avni Mahmud, başhekimliği sırasında değil, başhekimlikten emekli olduktan sonra vefat etmiştir. Avni Bey vefat ettiği zaman Toptaşı'nın başhekimliğinde Mustafa Hayrullah bulunmaktaydı. Behmoaras'ın kitabında iki yerde adı Hayrullah Hayrettin olarak geçen kişi ile her halde Mustafa Hayrullah kastedilmek isteniyor. Mustafa Hayrullah Toptaşı'ndaki görevinden azledilmemiştir. Tıp fakültesine asabiye muallimliği müsabaka imtihanını kazanmış ve kendi isteğiyle Toptaşı'ndan ayrılarak fakültede çalışmaya başlamıştır.

S.269. Mazhar Osman'ın 30 Ağustos 1922'den hemen sonra Toptaşı'nın başhekimliğine davet ediliyor.

Oysa, Ankara hükümeti 1922'de İstanbul'da bir icraatta bulunamazdı. Çünkü bu tarihte İstanbul hala işgal alındaydı. Bilindiği gibi, İstanbul 15 Kasım 1918-3 ekim 1923 tarihleri arasında Birinci Dünya Savaşından galip çıkan devletler tarafından işgal edilmişti. İşgalciler 3 Ekim 1923de İstanbul'u terk etmiştir. Türk ordusu da 6 Ekim1923 tarihinde İstanbul'a girmiştir. Ankara hükümeti ancak bu tarihten sonra İstanbul'un yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bilindiği gibi bu tarih günümüzde İstanbul'un kurtuluşu olarak kutlanıyor.

Mazhar Osman'ın ikinci kez Toptaşı'nın başhekimliğine atanma yılı 1922 değil 1924'dür.

S. 282. Fahrettin Kerim(Gökay, 1900-1987) ile Mazhar Osman arasında geçen bir diyalogda, Fahrettin Kerim'in 1919 yılında Mazhar Osman'ın dergisi olan İstanbul Seririyatı'nda rehabilitasyon üzerine bir makalesinin yayımlandığı belirtiliyor.

46 [Mazhar Osman]: "Tababet-i Akliye ve Asabiye Kongresi", *İstanbul Seririyatı*, Teşrinisani 1335(1919); No 7, s. 135-138.

47 [Mazhar Osman], "Tababet-i Akliye ve Asabiye Kongresi", *İstanbul Seririyatı*, Teşrinisani 1336(1920); No 7, s. 2-13.

İstanbul Seririyatı'nın 1919 yılı sayılarında böyle bir makale yoktur. Zaten Fahrettin Kerim 1919 da henüz tıp fakültesinde talebeydi. Ayrıca Fahrettin Kerim ile Mazhar Osman ilk defa 1920 yılında, Mazhar Osman'ın başhekimliği sırasında Toptaşı'nda karşılaşmışlardır.

S. 301. Mazhar Osman, ünlü tiyatrocu Afife Jale'nin doktoru değildi. Bu konuda dokümanlar var.

S. 303. Behmoaras'ın kitabındaki kronolojik sıraya göre Afife Jale'nin 1929 veya daha önceki bir yılda öldüğü belirtilmiş. Behmoaras'a göre Afife Jale Mazhar Osman'a muayene olduktan birkaç gün sonra ölmüş, Mazhar Osman da bu haberi gazetelerden öğrenmiş.

Oysa Afife Jale 1941'de Bakırköy Hastanesi'nde tedavi gördüğü sırada ölmüştür. Bu bilgiler Behmoaras'ın sayfalarını karıştırırken Mazhar Osman'ın fotoğrafını görüp bu kitabı yazmasına vesile olduğunu belirttiği İstanbul Ansiklopedisi'nde de yer almaktadır.[48]

Mazhar Osman'ın döneminde psikiyatrik sorunu olan tanınmış ne kadar kişi varsa hepsi de O'nun. hastası gibi gösterilmiş.

S. 306. Yine kitabın kronolojik sırasına öre, Mazhar Osman'ın kız kardeşi ile evlenen Nevzat Eşref(Bengin, 1887-1948)'in 1929'da Afganistan'a gittiği izlenimi veriliyor. Nevzat Eşref Afganistan'a gidiş tarihi 1936'dır. Orada psikiyatri hocalığı yapmıştır. Afganistan dönüşü İzmir'e değil İstanbul'a yerleşmiştir. Nevzat Eşref İzmir'de, Afganistan'a gitmeden önce çalışmıştır.[49]

S. 311. Behmoaras Mazhar Osman'ın "Taaddüdü Zevcat" yani erkeğin çok eşle evlenebilmesi üzerine yazdığı makalesinin 1929 da Sıhhat Almanağı'nda çıktığını yazıyor.

Oysa Sıhhat Almanağı 1933 de yayımlanmıştır ve almanakta bu adla bir yazı yoktur. Bu yazının yayımlandığı tarih ocak 1925'dir. Bu yazı Sıhhi Sahifeler adlı Mazhar Osman'ın çıkardığı popüler bir tıp dergisinde yayımlanmıştır. Yazının yayımlandığı tarih kamuoyunda Türk Medeni Kanunu'nun maddelerinin tartışıldığı günlere denk düşmektedir. Bilindiği gibi Medeni Kanun ile çok eşlilik kaldırılmıştır. Mazhar Osman Medeni Kanun çıkmadan önce yazdığı bu yazısında, tek eşliliğin erkeğin doğasına uymadığını, yasadışı ve gayri ahlaki birçok sorunlara yol açacağını, nüfusumuzun hızla artmaya ihtiyacı olduğu bir

48 Toprak, Zafer, "Afife Jale", *İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995; Cilt:1, s. 88-89.

49 Erkoç, Şahap; Hatemi, Hüsrev, "Doktor Nevzat Eşref Bengin ve Afganistan'da Modern Psikiyatri Eğitiminin Başlangıcı", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2000; Sayı 10, s. 51-63.

dönemde böyle bir uygulamanın zararlı olacağını belirterek Medeni Kanun'da çok eşliliğin yer almasını savunmuştur. Medeni kanun da tek eşlilik benimsendikten sonra da bu konuda herhangi bir yazı yazmamıştır.

S. 311 Behmoaras Sıhhi Sahifeler adlı derginin ilk defa 1930 da yayımlandığını belirtiyor. Doğrusu Sıhhi Sayfalar 1924 de eski yazıyla aylık olarak yayımlanmaya başlamış, iki yılda 24 sayı yayımlandıktan sonra yayına ara verilmiştir. Bu dergi 1930'da yeni yazıyla tekrar yayımlanmaya başlamış, 12 sayı yayımlandıktan sonra yayınına son verilmiştir.[50] 1930'da yayımlanan nüshaların künyesinde de Sene 3 olarak belirtilmektedir.

S. 323. O tarihlerde 25-30 yıllık uzman olan Fahri Celal(Göktulga, 1895-1974) asistan olarak belirtilmiş.

S. 336. Terebentin ile apse oluşturarak ateş tedavisi uygulanıldığı belirtilmiş. Oysa o tarihlerde ateş tedavisi hastalarda yatrojenik olarak oluşturulan sıtma ile yapılıyordu. Yine aynı sayfada elektrokonvülzif terapi ile insülin koma tedavilerinin geliştirilme tarihleri yanlış. İnsülin koma tedavisi elektro şoktan önce geliştirilmiştir.

S. 366. Mazhar Osman'ın başhekimlikten ayrılma tarihi 1941 olarak gösterilmiş. Doğrusu 1940 olacak.

S. 375. Elektroşok tedavisinin ilk defa Bakırköy Hastanesi'nde 1945 yılında uygulandığı belirtilmiş. Doğrusu elektrokonvülzif terapi Türkiye'de ilk defa 1947 de Hüseyin Kenan Tunakan ve Mazhar Osman tarafından Şişli Fransız La Paix Hastanesi'nde uygulanmaya başlamıştır. Daha sonra da Bakırköy hastanesinde kullanılmaya başlamıştır. Yine bu sayfadan başlayarak 3 sayfa bir elektrokonvülzif terapi seansının nasıl uygulandığı ve uygulanan hastalarda neler görüldüğü anlatılmış. Bu pasajların bu kitapta niçin yer aldığını doğrusu anlayamadım. Zaten burada tasvir edilen elektrokonvülzif terapi seansı da yanlış.

S. 377. "*Kardiyazol şoku ise, hastanede değil de, daha ziyade amfilerde kullanılırdı. Elektroşok gibi kırık-çıkığa yol açmaması, basit bir enjeksiyondan ibaret oluşu, ders sırasında gösteriyi kolaylaştırıyordu.*" (!) deniyor.

Kardizol şoku, elektrokonvülzif terapiden önce 1933 yılında geliştirilmiştir. Bu yöntemde de tıpkı elektrokonvülzif terapi de olduğu gibi grand mal epilepsi (büyük sara nöbeti) oluşturulur. Elektrokonvülzif terapinin yol açtığı tüm komplikasyonlar (buna kırık çıkıklar da dahil) bu tedavide de görülmektedir. Şok için uygulanan kardiazolden sonra, nöbet başlayana kadar hastalar yaklaşık 15-20 dakika kadar çok sıkıntılı bir dönem geçirdiklerinden, hastalar tekrar

50 Erkoç, Şahap: "Tıp Tarihinden Yapraklar, İlk Türkçe Popüler Tıp Dergilerinden: Sıhhî Sahifeler", *Artimento*, 1999; Sayı 3, s.76-81.

kardizol şoku olmak istemiyorlardı. Bu yöntem gösteri için geliştirilmemiştir. Gösteri amaçlı kullanmak gayri ahlakidir. Elektrokonvülzif terapinin geliştirilmesinden sonra bu yöntem terkedilmiştir.

S. 399. 1948 de ölen Hüseyin Kenan Tunakan'ın Şişli La Paix Hastanesi'nin başhekimi olduğu belirtilmiş.

Doğrusu Hüseyin Kenan Tunakan bu hastanenin başhekimliğini hiçbir zaman yapmamıştır. Bu hastanenin başhekimliğini 1916-1951 yılları arasında Mazhar Osman yapmıştır.

S. 403. Mazhar Osman ameliyat için Londra'ya gittiğinde asistanlarından Ayhan'a kavuşacağını hayal ettiğini kurgulamış. Herhalde Ayhan Songar'ı kastediyor. Fakat o tarihlerde Ayhan Songar henüz tıp fakültesinden mezun olmamıştı. Ayhan Songar tıp fakültesini 1950 yılında bitirmiş ve aynı yıl nöropsikiyatri ihtisasına başlamıştır. Mazhar Osman ile dostlukları bu tarihten sonra başlamıştı.[51]

Behmoaras eski terimlerin günümüz dilindeki karşılıklarını vermeye çalışırken bir çok hata yapmış:

Efkar-ı itisafi= hezeyan sapması. Doğrusu: Persekūsyon, kötülük görme fikirleri

Hallucination=sanrı. Doğrusu: Türk Dil Kurumunun bazı sözlüklerinde halüsinasyon karşılığı olarak sanrı önerilmişse de, Türk psikiyatri literatüründe sanrı hezeyan, délire karşılığı olarak kullanılmaktadır. Halüsinasyon için ise varsanı kelimesi kullanılmaktadır. Türkçe eski psikiyatri kitaplarında ise halüsinasyon için birsam veya hayal-i his terimleri kullanılırdı.

Hezeyan tefsiriyle malul=ağır şekilde sayıklamak. Doğrusu: tesir kelimesi yanlışlıkla tefsir yazılmış olmalı. Hezeyan tesiriyle malul: hezeyan (sanrı) etkisindeki hasta

İhtilali şuur=şuur ihtilali. Doğrusu: Bu terim Fransızca aliénation mentale karşılığı olarak kullanılıyordu. Cinnet (delilik) kelimesi ile eşanlamlıdır.[52] Günümüzde kullandığımız psikotik bozukluk terimine yakın bir anlamda kullanılırdı.

Malihulya=karışık kuruntu. Doğrusu: melankoli

Muallim muavini=asistan. Doğrusu: doçent

Muallim=doçent. Doğrusu: profesör

Tehicatı maraziye=aşırı heyecan. Doğrusu: Bu terim teheyyücat-ı maraziye

51 Saygılı, Sefa, *Ayhan Songar*, Türdav,1998.

52 Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye: *Lügat-ı Tıbbiye*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası. İstanbul, 1290(1872).

şeklinde yazılmalı. Teheyyücat: heyecanlanma, marazi: hastalıklı, patolojik anlamına gelir

Bazı isimleri de yanlış yazmış: Bleuer: Bleuler, Graft Eblin: Krafft-Ebing, Jacops: Jakop, Hayrullah Hayrettin: Mustafa Hayrullah

Yazar hiç olmazsa bu isimler için son yıllarda birçok gazetenin de promosyon olarak dağıttığı ansiklopedilerinden birine baksaydı bu yanlışları yapmazdı.

Yukarıda yazılanların, bu kitaptaki yanlışlıkların bir bölümü olduğunu söylemeliyim.

Behmoaras'ın kitabındaki 3. ve 4. bölümler ilk iki bölüme göre, nispeten daha gerçekçi... Bu dönemin günümüzde yaşayan birçok tanığı olması ve dönemle ilgili dokümanların Latin harfli olması yazarın işini kolaylaştırmış galiba.

Kitabındaki 3. ve 4. bölümlerinde Mazhar Osman'ın aile içi ilişkileri anlatılmış.

Kitapta Mazhar Osman'ın çocuklarına karşı çok sert, toleranssız olduğu, sürekli "ben yoksuldum hiçbir imkana sahip değilim sizler ise her türlü imkana sahipsiniz" şeklinde söylendiğini belirtiliyor. Ailede sürekli bir huzursuzluğun ve mutsuzluğun hakim olduğu izlenimi veriliyor.

Behmoaras, kitabı yazarken bilgilerine başvurduğu iki önemli kişinin, Mazhar Osman'ın büyük kızı Tuba Hanım ile kitapta O'nun sevgili asistanı olarak bahsedilen Faruk Bayülkem'in Mazhar Osman'ın isteğiyle gerçekleşen evliliklerinden hiç bahsetmemiş. Behmoaras'ın bu konudan haberdar olmadığını sanmıyorum. Bu evlilik Mazhar Osman'ın zoruyla Tuba ve diğer aile bireylerini isteği dışında gerçekleşmiştir. Mazhar Osman. dışındaki aile bireyleri yeni damadı kabullenmemiş. Bu olay sırasında ve sonrasında Mazhar Osman'ın kızı Tuba'nın babası ile ilgili kızgınlığı, öfkesi ve kırgınlığı belki de halen devam ediyor. Daha sonra Tuba babasına rağmen Faruk Bayülkem'den boşanarak ikinci bir evlilik yapmıştı. Faruk Bayülkem ise Mazhar Osman'ın ailesinin kendisini benimsemesi nedeniyle, Mazhar Osman. dışındaki tüm aile bireylerine antipatik hisleri olduğunu Mazhar Osman. üzerine özel konuşmalarında belirtmektedir. Öve öve bitiremediği, göklere çıkardığı bir dönem kayın pederi de olan hocasının aile içinde mutsuz olduğunu ileri sürmektedir. Bu iki değerlendirme bir araya geldiğinde de mutsuz bir aile tablosu ortaya çıkmakta.

Sanırım bu değerlendirmeleri yorumlarken bu iki önemli kaynak kişinin sübjektif hislerini, sempati ve antipatilerini göz önünde bulundurmak, bu bilgileri diğer kaynaklar ile doğrulatmak gerekir. Yazar, Mazhar Osman'ı yakından tanıyan herkesin bildiği bu konuya nedense sansür koymuş.

Ama yazar, Mazhar Osman'ın kadınlar ile ilişkilerini, aşklarını en mahrem

yatak odası yaşantılarını hayalinden uydurarak, ballandıra ballandıra abartılı ve ayrıntılı bir biçimde sansürsüz anlatıyor.

Cinsellik, kitabın bir çok yerinde ön plana çıkıyor. Mazhar Osman şehvet düşkünü kadınları sürekli aşağılayan, birlikte olduğu kadınları kıskanan onlara güvenmeyen bir karakter olarak karşımıza çıkarılıyor. Bu konuyu ballandıra ballandıra anlatabilmek için bazı kadın karakterler de yaratılmış:

Rum Mari, Beyoğlu'nda karanlık sokaklardan birinde, kavga seyretmekte olan, daha önce hiç tanımadığı, talebe Mazhar Osman'ı evine götürüp yatağa atıyor!. Bu ilişki bir süre devam ediyor. Mazhar Osman Mari'den cinselliği öğreniyor ve onun sayesinde Fransızcasını da ilerletiyor (?)

Mazhar Osman, Mitzi ile de Almanya'da bir gazeteye verdiği "Türkçe öğrenmek isteyen bayanlara ders verilir" ilanıyla tanışıyor. Onunla da Almancasını ilerletiyor.

İlk eşi Nedime ise daha önce bir paşanın ikinci karısıdır. Paşa, sürekli birbiriyle kavga eden hanımların muayene etmesi için Mazhar Osman'ı evine davet ediyor. Mazhar Osman Nedimeyi çok beğeniyor. Bir süre sonra da Nedime Mazhar Osman'ın kollarına atılıyor, beraberlikleri evlilikle sonuçlanıyor. Nedime de Mazhar Osman'ı elit kişilerle tanıştırıyor, ona hastalar buluyor.

Mazhar Osman her birinden bir şeyler öğrendiği bu kadınları aşağılamaktan geri durmuyor!. Onları sürekli kıskanıyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu dönemin herhangi bir tanığı yok, belge de yok. Bu bölümlerde Behmoaras, Mazhar Osman'a *"bazı duyguları ve bazı düşünceleri, sadece önsezilerinden hareket ederek yakıştırmış, boşlukları bu şekilde doldurmuş"*. Ama bunu yaparken inandırıcılığını kaybetmiş.

Bir süre sonra Mazhar Osman, Nedime'den bıkıyor. Karısının arkadaşının 14 yaşındaki kızı Saadete göz koyuyor. Kızın annesi ile Nedime evde oturup sohbet ederlerken evin bir başka odasında Saadet'i sıkıştırıyor. Sonra da Nedime'yi boşayıp Saadet ile evleniyor.

Mazhar daha önce beraber olduğu diğer kadınların tersine Saadet'ten bir şey öğrenmiyor. Mazhar Osman Saadet'i eğiterek, ondan yeni bir kadın yaratıyor. Böylece 1920'lerin "My Fair Lady"si ortaya çıkıyor. Mazhar kendi yarattığı kadını kıskanmaktan da geri kalmıyor.

Mazhar Osman'ın aşk maceraları ileri yaşlarda da devam ediyor. Mazhar Osman, Madam Senni ve kocasını evine davet ediyor. Saadet ve Madam Seni'nin eşi bir masada yemek yerlerken Mazhar, Madam Seni'yi bahçeye çıkarıp, ona aşkını ilan ediyor ve onu okşuyor. Mazhar Osman bu cüretkarlığı hep yapıyor!. Mazhar Osman böyle yaptıkça Behmoaras'ın da inandırıcılığı kayboluyor.

Yazar, Mazhar Osman'ın aşklarını bazı erotik sahnelerle süslemeyi de ihmal

etmemiş.

Mazhar Osman'ın kadınlar hakkındaki yargısı: *"Kadın dediğiniz pisuar gibidir. Bir iki işersin, rahatlarsın, o kadar!"* cümlesiyle veciz bir şekilde özetlenmiş!!!.

Kitapla ilgili basında yer alan, buram buram reklam kokan haberlerde de yukarıdaki sansasyonel pasajlar ön plana çıkarılmış.

Mazhar Osman feminist değildi ama herhalde Behmoaras'ın dediği gibi kadın düşmanı da değildi.

Mazhar Osman, 1900'lerin başında kız kardeşlerini eğitim yapmaları için teşvik etmiş, henüz kadınların çalışmasının rutin olmadığı bir dönemde, onların meslek sahibi olmalarını ve bir memuriyete girmelerini sağlamıştır. Kadınları güvenilmez, cinsel sadakatleri olmayan, bir işe yaramaz varlıklar olarak niteleyen, onları aşağılayan bir adam, herhalde kız kardeşlerinin çalışmalarına izin vermez, evde oturup elişi yapmalarını, evden dışarı çıkmamalarını isterdi. Günü gelince de pisuar gibi üzerlerine işeyerek rahatlayacak olan kısmetlerini beklemelerini emrederdi.

Kitapta Mazhar Osman'ın beraber olduğu tüm kadınları kıskandığı onlara hayatı zehir ettiği teması işleniyor. Mazhar Osman'ın son yıllarında diabetli olduğu biliniyor. Aralarında 24 yaş fark olan ikinci eşini kıskanmış olabilir. Mazhar Osman'ın bu davranışlarının yaşamının daha önceki dönemlerinde de bulunduğu çıkarsaması doğru olmasa gerek. Bu kadar kıskanç bir adamın bu kadar başarılı olması pek olası değil.

Yazarın basına verdiği demeçlerde, bu kadar olumsuz maço, kıskanç bir karakter olarak tasvir ettiği romanının kahramanına aşık olduğunu belirtmesi de ilginç doğrusu!!.

Kitabın kronoloji bölümünde de yukarıda belirtilen birçok tarihsel yanlışlıklar tekrarlanıyor. Bunlara ilave olarak 1921 yılının olayları şu şekilde özetlenmiş:

> *"Eylül ayında ünlü Torlakyan davasında şahitlik yaptı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra «Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti» (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kuruldu. Toptaşı ile Zeynep Kâmil'in (özel hastane) yönetimleri birleştirildi ve Mazhar Osman'a verildi. Bir süre sonra Sıhhiye Müdürlüğü'ne tekrar Arifi Paşa gelince Toptaşı başhekimi yeniden Avni Mahmut Paşa oldu, Mazhar Osman'a sadece Zeynep Kâmil'in yönetimi verildi. Mazhar Osman buna kızıp istifa etti. Avni Mahmut Bey bir süre sonra vefat edince, her iki hastanenin başına Hayrullah Hayrettin Bey getirildi. Mazhar Osman, Hayrullah Bey'le çatışan genç asistanlarına maddi ve manevi destek vererek, onları, bilgi ve görgülerini artırmaları için Almanya'ya yolladı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra*

yeni bir hükümet kuruldu ve Mazhar Osman, Dr. Tevfik Rüştü tarafından, yeniden ve kalıcı olarak Toptaşı ve Zeynep Kâmil'in başına geçirildi. Mazhar Osman artık, devlete bağlı tek akıl hastanesinin başındaydı.

Behmoaras beş yılın olaylarını bir yıla sığdırmış. 1921de kurtuluş savaşını bitirmiş ve daha neler neler. Yazar, birçok yerde ortaokullarda okutulan inkılap tarihi düzeyinde bile tarih bilgisi olmadığı izlenimini veriyor.

Mazhar Osman'ın eserleri listesinde, birçok kitabı yer almamış. Eserlerin yayın yılı, çeşidi (dergi, kitap, risale) kaç baskı yaptıkları belirtilmeksizin özensiz, rasgele bir liste oluşturulmuş.

Kaynakçanın da hangi bilimsel yazım kuralına ve düzenine göre verildiği pek belli olmuyor!!. Kitap içinde.de bu kaynaklara nadiren atıfta bulunulmuş. Bu atıfların da bir kısmı hatalı verilmiş.

Kitabın son sayfasında da söyleşi yapılan kişilerin listesi yer alıyor. Bu listede yer alan bazı kişilere kitabın başında teşekkür ediliyor. Yazar ile söyleşi için günlerce ve saatlerce mesaisini harcayan bazı kişilere nedense teşekkür edilmemiş!!. Herhalde yazarın bu konuda bir açıklaması vardır.

Yazar başta Mazhar Osman olmak üzere, romanın kahramanlarını zaman zaman Fransızca konuşturuyor, bazen de Fransızca şiirler okutuyor. Oysa Mazhar Osman, yabancı dil öğrenmenin hekimler için çok gerekli olduğunu belirtmekle beraber, daha önce yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'de her zaman Türkçe konuşmayı ve yazmayı savunmuştur. Özel hayatında da Fransızca konuşmamaya özen göstermiştir. Mütareke döneminde tıp fakültesinde eğitimin Fransızca yapılmasını isteyenlere karşı, eğitimin Türkçe yapılmasını şiddetle savunmuştur.[53] Behmoaras, herhalde bu bölümlerde kendi Fransızca bilgisini okuyuculara göstermek istemiş.

Yazar araştırmaları(!) sırasında tespit ettiği isimleri, duyduğu olayları, mekanları, bulduğu bir çok pasajı uysun uymasın kitabında bir yerlere monte etmiş.

Behmoaras kitabında bir çok olaylara kişilere yer verirken yukarıda da belirtmeye çalıştığım gibi bu olaylar ile gerçekleştikleri tarihler arasında birçok yerde uyumsuzluk var. Kitabın bütününde anakronizm hakim. Bazen de olaylar ile gerçekleştiği mekanlar tarihsel gerçeklere uymuyor. Bazı bölümlerde de tarihsel olarak bir araya gelmemiş kişiler, kitaptaki olaylarda bir aradaymışlar gibi gösterilmiş.

---

[53] [Mazhar Osman], "Tıp Fakültesinde Fransızca Tedrisat", *İstanbul Seririyatı*, Haziran 1335(1919); No 2, s. 7-9.

Yazar zaman zaman psikiyatri tarihinin teknik konularından da bahseden bölümleri kitabının bir çok yerine serpiştirmiş. Ama bunların kitabın bütünlüğü ve amacı ile hiç bir bağlantısı yok. Bu konularda da bir çok yanlış aktarımlar ve yorum hataları yapmış. Behmoaras'ın psikiyatri terminolojisi, tıp tarihi özellikle de psikiyatri tarihi ile ilgili bilgi aktarabilmek ve yorum yapabilmek için gerekli minimum formasyondan da yoksun olduğu anlaşılıyor. Yazar bu konulara da yer vererek kitabının aynı zamanda. bir psikiyatri tarihi olduğu izlenimini vermek istemiş.

Kuşkusuz bir biyografi objektif olmalı, biyografinin kahramanı putlaştırılmamalı, üzerindeki mistifikasyon kaldırılmalı, olumlu olumsuz yönleri ile ortaya konmalı. Oysa bu kitapta Mazhar Osman'ın nasıl olup da mesleğinde başarıya ulaştığı, bu şöhreti nasıl sağladığı aktarılamamış. Daha çok Mazhar Osman'ın zaafları, kompleksleri, şehvet düşkünlüğü ön plana çıkarılarak değersizleştirilmiştir. Yatak odası yaşantısı ballandıra ballandıra anlatılarak, magazin ağırlıklı, popüler, sansasyonel bir kitap ortaya çıkarılmıştır. Tarih popülerleştirme adına tahrif edilmiştir. Buna karşın, kitap belgelere dayalı bir biyografi olarak lanse edilmiştir. Mazhar Osman'ın 50. ölüm yıldönümünde bu şekilde yad edilmeyi hak etmediğini düşünüyorum.

Bu kitapta Mazhar Osman'ın hayatı anlatılmıyor. Her ne kadar Mazhar Osman ile ilgili bazı bilgiler varsa da, kitabın büyük bir bölümü hatalı veriler üzerine kurulu fantezilerden oluşmaktadır.

Türkçe'de belgelere dayalı olarak, ünlü kişilerin hayatını roman tarzında anlatan çok başarılı örnekler var. Bu tür kitaplar için, Erişgil'in Ziya Gökalp ve Mehmet Akif üzerine biyografik romanları ve Oğuz Atay'ın Bir Bilim Adamının Romanı'nı örnek gösterilebilir. Kuşkusuz bu kişiler yazdıkları konunun kompetanıydılar ve bu başarılı ürünleri ortaya çıkardılar. Ama Behmoaras'ın kitabının bu örnekler ile hiçbir benzerliği yok. Gerçekçilikten yoksun.

Yazar hiç olmazsa kitabını konuyu bilen bir redaktöre göstererek, son halini gözden geçirtseydi, sanırım bu kadar hata yapmazdı. Aslında yazarın bilgisine başvurduğu kişiler arasında bu işi yapabilecek, tıp tarihini, dönemin tarihini bilen çok sayıda kişinin adı geçiyor. Yazar herhalde kitabının son halini bu kişilere gösterme gereğini duymadı. Belki de birilerine gösterdi ama, bu redaktör(ler) işinin kompetanı değildi herhalde!

Yazar Radikal gazetesine verdiği bir demeçte "*Cem Mumcu, Herkül Millas, Soli Özel, Mario Levi gibi pek çok kişiden aldığı bilgiler sonucunda yeniden kurduğu, masalsı bir yaşam*" deniyor. Burada adı geçen kişilerin formasyonu: bir psikiyatr, bir Türk-Yunan kültür ve edebiyatı uzmanı, bir uluslararası ilişkiler uzmanı ve bir edebiyatçı. Bu kişilerin kitabın radaksiyonunu sırasında tıp ve psikiyatri

tarihi açısından yazara bir katkıları olamayacağını sanıyorum. Burada adı geçenlerden sadece Dr. Cem Mumcu psikiyatr. Cem Mumcu tanıdığım kadarıyla psikiyatri terminolojisini iyi bilir. Psikiyatri ve yaratıcılık, psikiyatri ve sanat konularında çalışmaları var. Ama tıp tarihi üzerine çalıştığından haberim yok doğrusu. Eğer psikiyatri tarihi ve terminoloji açısında kitabın redaksiyonunu Cem Mumcu yaptıysa buradaki yanlışlara o da ortak demektir.

Behmoaras kitabını yazarken, son yıllarda çok tutulan Adı Aylin gibi popüler bir biyografi yazmaya çalışmış izlenimini veriyor. Ama ancak Amerikalı yazar Ann Chamberlin'ın tarihsel romanı Safiye Sultan'ın tutarlılığını(!?) yakalayabilmiş. Kitabın adındaki fırtınayı yazarın kendisi başlatmak istemiş gibi görünüyor. Kitap bu haliyle Amerikalıların deyimiyle bir "pulp fiction, ucuz roman"ı andırıyor.

Aslında yazarın, bu kitabı yazmak için çok emek verdiği anlaşılıyor. Bu çabası sırasında Mazhar Osman hakkında Türk tıp tarihi literatüründe bilinmeyen bazı bilgilere de ulaşmış olabilir. Özellikle Mazhar Osman'ın ailesinden ve yakınlarından aldığı bilgiler değerli bir kaynak olabilir. Bunlar arasında Mazhar Osman'ın Yüzellilikler listesi açıklanırken yaptığı seyahat en çok dikkat çekeni.

Bu arada yazarın Kraepelin'in anılarındaki Türk psikiyatrisi ile ilgili alıntıların da sanırım Türkçe'de ilk defa Behmoaras'ın kitabında yer aldığını da belirtelim.

Behmoaras eğer bu görüşmeleri bağımsız gazeteci(!?) kimliğiyle röportaj biçiminde yorumsuz bir şekilde yayımlar ise, yakın tarihimiz ve özellikle de tıp tarihimiz için ikincil de olsa önemli bir kaynak sağlamış olur kanısındayım. Bu kadar emek de boşa gitmemiş olur.

Eğer bu kitap kurgusal ve gerçek kişilerle ilişkisi olmayan bir roman ise buradaki eleştirilerimin hiçbir öneminin olmadığını belirtmeliyim. Ama yazarın basında çıkmasını sağladığı demeçlerinde kitabın belgelere dayalı olarak yazılmış, gerçek kişilerin öyküsünün anlatıldığını vurguluyor.

Kitabın edebiyat açısından eleştirecek bir formasyonum yok, ilgi alanım da değil. Umarım bu işi de edebiyat eleştirmenleri yapar.

Yukarda belirtmeye çalıştıklarımın bu kitaptaki yanlışlıkların küçük bir bölümü olduğunu da söylemeliyim

*

* *

Yazarın en başarılı olduğu alan, kitabının medyada haber olarak yer almasını sağlayarak, etkili bir reklam kampanyası ile pazarlamasıdır. Yazarların ve yayınevlerinin bu tür reklamlar için çaba göstermeleri en doğal haklarıdır. Basında kitapla ilgili olarak çıkan bazı haber ve yorumların bir bölümünü aşağıda özetledim:

Kitap hakkında ilk haber, 12 Ağustos 2001 tarihli Hürriyet gazetesindeki Gülden Aydın'ın "Şefkatli doktor acımasız bir erkekti" adlı söyleşisinde:

Liz Behmoaras, iki yıl önce İstanbul Ansiklopedisi'ni karıştırırken Mazhar Osman'a rastladı. Onu çok sevdi ve iki yıl süren kitap çalışması başladı. Mazhar Osman'ın hayatını romanlaştıran biyografisini yazdı. İsimlerin, tarihlerin gerçek olduğu bir zemine kurdu romanı.

Mazhar Osman, şefkatli bir hekim olsa da kadınlarına karşı ideal erkek değildi. Rum Mari, Alman Mitzi, ilk eşi Nedime, ikinci eşi Saadet, Madam Senni... Mazhar Osman'ın kadınlarla ilişkisini en iyi kendi sözü anlatıyor: "Kadın dediğiniz pisuar gibidir. Bir iki işersin, rahatlarsın, o kadar!"

19 Ağustos 2001 tarihli Akşam Gazetesi PS Aktüel ekindeki Berna Akşit'in "Kapalı Kutudaki Fırtına Mazhar Osman" adlı söyleşisinde:

Kitabın bazı bölümlerinden alıntılar veriliyor ve övgülere devam ediliyor. Yazar tarihe dokunan kadın olarak takdim edilmiş.

Anadolu Ajansı'nın 22 Ağustos 2001 tarihli bülteninde "Yazarının gözüyle Mazhar Osman" adlı haber yazısı yer alıyor:

Behmoaras, *"Doğulu erkeğin dünyası bu... Sert bir erkek değil. Kadınlara pek bir şey yapmıyor. Bir-iki tokat atmıştır belki. Bu da o zaman için çok doğal şeyler. Kadınlarla hastalarına çelişkili yaklaşımını biraz yadırgadım. 'Keşke bu kadar insancıl bir insan kadınlarla birlikte olunca da çağının ötesinde olabilseydi' diye düşündüm. Ama bir geçiş dönemini bütün yüküyle omuzlarında taşıyan bir adam. Ve bu sadece Mazhar Osman'ın hikayesi değil. Bence Osmanlı'dan, Cumhuriyet'e geçişte bütün erkeklerin bir prototipi Mazhar Osman."* diyor.

1 Eylül2001 tarihli Sabah gazetesindeki Öge Demirkan'ın "Mazhar Osman'ın hayatı polemik yarattı" haberi çok ilginç:

"Psikiyatri denilince akla gelen ilk isim olan Mazhar Osman Uzman'ın hayatını kaleme alan Liz Behmoaras'ın 'Mazhar Osman; Kapalı Kutudaki Fırtına' adlı kitabı tartışmalara neden oldu.

Kitabında, Mazhar Osman'ın eşlerini dövmesini ve çok eşliliği savunmasını anlatan Behmoaras'ın Ruh ve Sinir Hastalıkları yönetimiyle arası açıldı. Ve bu yüzden de Behmoaras'a, Mazhar Osman'ın ölümünün 50'nci yıl anma töreni organizasyonunda yer verilmedi.

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Baş Hekimi Arif Verimli, Behmoaras'a organizasyonda neden yer verilmediğini şöyle açıklıyor: «Biz Mazhar Osman'ın özel hayatıyla değil, bilimsel çalışmalarıyla ilgileniyoruz. Bu yüzden özel hayatı bizi ilgilendirmiyor.»

Yazar Liz Behmoaras ise, «Bir insanın hayatı anlatılırken bir put gibi aktarılmasına kesinlikle karşıyım. Bu yüzden kitabımda Mazhar Osman'ı bütün

yönleriyle birlikte aktardım» diyerek kitabını savunuyor."

Liz Behmoaras'ın böyle bir toplantıda hangi liyakati ve kariyeri ile konuşmacı olmaya aday olduğunu doğrusu anlayamadım!. Her halde kitabının reklamını yapmak için böyle bir girişimde bulundu. Yazar bu teklifinin kabul edilmemesini de haber yaptırarak yine de kitabının reklamı yaptırmayı başarmış.

5 Eylül 2001 tarihli Şalom gazetesindeki Tilda Levi'nin "Mazhar Osman'ı niye seçtin?" adlı söyleşisinde:

"Bundan iki yıl önce de biyografi yazmak üzere bir kadın kahraman arıyordum; bir geçiş döneminin kadını. Yani Osmanlı'dan, Cumhuriyete geçiş döneminin kadını. Bir kadınla daha kolay özdeşleşebilirim diye düşünüyordum. İstanbul Ansiklopedisi'ni karıştırmaya başladım ve karşıma Mazhar Osman çıktı. Eski merak yeniden canlanmış oldu. Dönem de çok uygundu. O çelişkili, çelişkilerle bocalama dönemi. Mazhar Osman'ı bulduktan sonra 'tamam' dedim, onu yazacağım ve hiç duraksamadım." Deniliyor.

22 Ekim 2001 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki Gamze Akdemir'in "Tek adam, iktidar baba" adlı yazısında:

"Liz Behmoaras , Mazhar Osman 'ın ölümünün 50. yılında bilinmeyen yönlerine ışık tutuyor" deniliyor

Ekim 2001 tarihli Milliyet Sanat dergisindeki Filiz Aygündüz' ün "Erkek Olmak Başka Ruh Hekimi Olmak Başka" adlı söyleşisinde:

Methiyelere devam ediliyor. Yazar bu söyleşisinde sansasyon yaratmamak için Mazhar Osman'ın bazı yazılarından bahsetmediğini söylüyor. Ama genellikle gazetelerin magazin bölümlerinde yer alan bu yazılarda Mazhar Osman'ın kadınlar hakkındaki olumsuz düşünceleri, aşkları ön plana çıkarılarak, sansasyonel haberler yapılmış.

*
* *

Köşe yazarlarımız da bu reklam kampanyasına katkıda bulunuyorlar:

19 Ağustos 2001 tarihli Cumhuriyet Dergi'deki Selçuk Erez'in ""Mazhar Osman'a görün.." adlı yazısında:

> *"Biyografi bir de objektif olmalıdır. Bu açılardan değerlendirdiğimizde, birçok belge incelenerek ve çok sayıda insanla konuşularak şekillendirilmiş olan bu yapıtın iyi bir biyografi olduğu sonucuna varmaktayız. Yazar, sadece Mazhar Osman'ı, çok sayıda belge okuyup ve bileninden sorarak değil, aynı,zamanda onun sosyal çevresi ve çağının özelliklerini de ayrıntılarıyla inceleyerek yansıtmıştır."*

Selçuk Erez, yazısında bir biyografide olması gereken özellikleri sıralamış ve Behmoaras'ın kitabının bu kriterleri tümüyle doldurduğuna karar vermiş.

Bu kriterlerden biri de, biyografi yazarının kitabın kahramanını sevmemesi olarak verilmiş.

Erez, tıp tarihi üzerine önemli çalışmaları olan bir hekimimiz. Yukarıdaki yanlışların hiç farkına varmadan bu kadar övgüler düzmesini doğrusu yadırgadım!.

25 Ağustos tarihli Hürriyet gazetesindeki Doğan Hızlan'ın «Deyimlere giren efsane doktor» adlı yazısında:

Yazar, Behmoaras'ın kitabında geçen bazı diyaloglardan örnekler veriyor. Örneklerin sunuluş tarzı, bunların gerçekten vuku bulmuş, birer tarihsel gerçekmiş izlenimini bırakıyor.

Doğan Hızlan hiç olmazsa *"Mazhar Osman kitabındaki Hoca'nın mesleğiyle ilgili bölümleri sanırım ancak uzmanlar değerlendirebilirler."* deme nezaketini göstermişti. Kitap hakkındaki nihai değerlendirmesini ise şöyle belirtmiş:

> *"Ben o kuşağın meşakkatli, dirençli yaşamını çok merak ederim, bu açıdan Liz Behmoaras'ın çalışması önemli."*

Doğan Hızlan 4 Ekim 2001 tarihli Hürriyet gazetesindeki «Psikiyatrlar Mazhar Osman okuyacak » adlı yazısında ise:

Önceki yazısındaki övgü dolu reklamları yeterli bulmamış ve methiyelerine devam etmiş. Birici yazısında "*Hoca'nın mesleğiyle ilgili bölümleri sanırım ancak uzmanlar değerlendirebilirler*" sözünü unutmuş kitabı tüm psikiyatrların okumasını istiyor:

> *"Acaba kaç doktor ünlü bir meslektaşının hayatını merak etmiştir? Kaç doktor onun yaşamıyla kendi yaşamı arasında, paralellikler kurmayı düşünmüştür?*
>
> *Türkiye'de bir doktorun karşılaştığı meseleleri nasıl çözüme ulaştırdığı üzerine düşünme gereği duymuştur?*
>
> *Bu gerekçeyle de, Mazhar Osman kitabının doktorlarca, psikiyatrlarca okunmasını dilerim."*

Hıncal Uluç ve Haşmet Babaoğlu da Sabah gazetesindeki köşe yazılarında bir cümle ile de olsa Behmoaras'ın kitabına atıfta bulunarak dolaylı da olsa reklam kampanyasına katkıda bulunmaya devam ediyorlar.

9 Eylül 2001 tarihli Radikal gazetesindeki Hakkı Devrim'in «Yalnız Mazhar Osman'ın değil, bir devrin ve tanıdıklarınızın hikâyesi» adlı yazısında:

> *"Liz Behmoaras, «Kapalı Kutudaki Fırtına» adlı kitabında Mazhar Osman'ı anlatıyor (Remzi Kitabevi). Bir hayat hikâyesi ki, heyecanlı macera romanıymışçasına keyifle okuyabilirsiniz; ilgi duyarak, çok şey öğrenerek.*
>
> *Liz Hanım, namuslu bir biyografi yazarı. «Kitabın sonuna doğru adama*

âşık oldum» dediği halde, meziyetleri kadar kahramanının kusurlarını da yazmaktan geri durmamış.

Medeniyete, bilgiye, çağdaşlığa hayran bir hekim Mazhar Osman, ama kadınlara bakış açısıyla da kaba, hoyrat, geçmişte kalmış bir adam. Çok evlilikten yana mesela. Oğullarına bir nasihati de şu:

Kadın dediğiniz pisuar gibidir, bir-iki işersin, rahatlarsın, o kadar!"

....

"Liz Behmoaras'ı kutlarım.

Bir küçük notum var: Cyrano de Bergerac'ı Türkçe'ye çeviren Sabahattin Eyüboğlu değil, Sabri Esat Siyavuşgil'dir."

Hakkı Devrim de Behmoaraş'ın kitabını hararetle övüyor. Yazısının son satırında da kitapta yer alan bir hataya dikkat çekiyor. Kitaptaki bir hatayı yazan tek yazarın Hakkı Devrim olduğunu da belirtelim. Sanırım diğer yazarlar da biraz dikkatle okusalar bu tür yanlışlıkları ve sayfalar arasındaki çelişkileri görebilirlerdi.

5 Eylül 2001 tarihli Şalom gazetesindeki İzel Rozental'ın "Fellini'nin Dolce Vita'sı, Behmoaras'ın Mazhar Osman'ı?" adlı yazısı:

Bu yazı ülkemizdeki bir kitap eleştirmenin prototipini yansıtıyor.

Yakın arkadaşı olduğu için kitabı okumak durunda olduğunu belirtikten sonra;

"İtiraf edeyim, niyetim sayfaları ikişer dörder atlayarak kitabı bir çırpıda okuyup bitirmekti. Zaten kitabın orta bölümündeki fotograflara baktıktan sonra konu hakkında yeterince fikir sahibi olmuştum. Başlıklara bakarak ilgimi çekebilecek birkaç bölüm bulup okur, iki üç gün sonra da Lizi'yi arar, engin düşüncelerimi (!) iletirdim..." diyerek, kitapları nasıl değerlendirdiğinin ip uçlarını veriyor. Arkadaş hatırına kitabı okumuş.

Mazhar Osman kitabını Fellini'nin filmleriyle karşılaştımış ve özellikle de Dolce Vita'ya benzetmiş'

Köşe yazılarında da yine methiyelere devam edilmiş, kitabın magaziner, sansasyonel kısımları vurgulanmaya çalışılmış.

Kitapla ilgili televizyonlarda da birçok söyleşi ve tanıtım programları yapıldı. Medyada hiçbir kitaba nasip olmayan bir pohpohlama kampanyası yapıldı.

Tabi medyada herkes istediği konuyu haber yapabilir. Köşe yazarları da istediği kitabın tanıtımını yapıp, okuyucularına tavsiyede bulunabilir. Buna kimsenin müdahale etmeye hakkı olmadığını düşünüyorum. Ama bu haber ve yorumlarda hiçbir kritiğin bulunmaması, sadece övgüler düzülmesi, yukarıdaki yanlışlardan hiçbirinin görülememesi(!) bu işlerin objektif habercilik ve

yorumlama ile değil de, tümüyle dost ahbap ilişkisiyle yürüdüğü izlenimini veriyor. Bu durum da kamuoyundaki medya ile ilgili olarak giderek artan "Türkiye'de medya taraflıdır ve güvenilmez" imajını pekiştiriyor.

Belgesel bir biyografi olarak takdim edilen, ilk bakışta inandırıcı gibi gözüken, büyük bir iştah ve hevesle, gerçeklerle uyuşmayan abartılı hikayelerin anlatıldığı bu kitap için en uygun niteleme: "PSEUDOLOGIA FANTASTICA" dır.

İbn-i Sînâ Hikayesinin Yeni Bir Yazma Nüshası

Doğan KAYA

Tarihte bir veya birkaç cephesiyle halkın beyninde iz bırakmış pek çok şahsiyet vardır. Bunlar, gerek yazılan eserlerde gerekse özelliklerinden bahsedilmeleri suretiyle nesilden nesile yaşatılır. Bazen de halk, bu şahıslara önem verdiği ölçüde onların hayatlarına ait birtakım rivayetler ve yakıştırmalar da izafe ederek daha farklı bir biçimde kabullerini ortaya koyar. Bu, bir bahadır, bir mimar, bir şair olabileceği gibi bir hekim ve bir din ulusu da olabilir. Satuk Buğra Han, Cengiz Han, Seyyid Battal Gazi, Danişmend Gazi, Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Velî, Mimar Sinan bunlardan bazılarıdır. Belki de onların yaşamalarında, eserlerdeki bilgilerden çok, halkın kulaktan kulağa aktardığı bu tarz anlatmalar, daha önemli rol oynarlar. Sözgelişi Lokman Hekim'i bugüne kadar yaşatan da bu değil midir?

Adından söz ettiren pek çok şahsiyet hakkında anlatılan rivayetler kimi zaman onların yaptıklarıyla ilgili küçük parçalar şeklinde değil, hayatın büyük bölümü hatta tamamı şeklinde olabilmektedir. İşte burada tanıtacağımız eser de İbni Sînâ (980-1037)'nın efsanevi hayatını konu edinen bir eserdir. Bilindiği gibi, İbni Sînâ (Asıl adı; Ebû Ali el Hüseyin bin Abdullah bin Ali bin Sînâ) çok yönlü bir şahsiyettir. Tıpla ilgili kitaplarının yanında felsefe, mantık, psikoloji, metafizik, musiki ile ilgili temel nitelikte pek çok kitap yazmış, ilimdeki kuvveti dolayısıyla yüzyıllarca Asya'da ve Avrupa'da adı dillerden düşmemiştir. Gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra İbni Sînâ, insanları o derece etkilemiştir ki,

onu sevenler, hakkında hikâyeler vücuda getirmişlerdir. Onunla ilgili anlatmalarda[1] hep bilge kişi ve pek çok esrara vakıf biri olarak söz edilmiştir. Bazı aşıklar da onu hikayede olduğu gibi sihirbaz olarak nitelerler. Sözgelişi Âşık Müdamî' yi böyle bir tavır içinde görürüz:

Sen dünü söylersin bir de bugün gör
Göreydin onları ağlardın hüngür
Ya İbni Sînâ ol ya Zati Sungur
Bu manyetizmayı Simyadan ara[2]

Bunun yanında *Ali Cengiz, Ecel Detcal Metcal, Allem Kallem ve Ercüm Cürcüm*[3] gibi çeşitli masallarda karşımıza çıkan sihirbaz tipleri de yine Ebu Ali Sinâ hikayesinin bakiyesi olarak yerini almıştır. Türk halkı kimi zaman da anlatılan İbni Sînâ merkezli hikayeleri Lokman Hekim'e mal etmiştir.[4] Bu da gösteriyor ki, her iki tip de Türk toplumu tarafından iyice benimsenmiş ve kabul görmüştür. Demek oluyor ki, Türk halkı, tıpkı Ali Şîr ve Hz.Ali örneklerinde olduğu gibi İbni Sînâ'yı da kendi kültürünün tezahürü olarak bir başka kalıp içinde değerlendirmiş ve bu şekilde hafızasında yaşatmaya çalışmıştır. Bu hikayelerin pek çok sahnesi reel hayattan uzak efsanevi niteliktedir. İlk defa XVI.

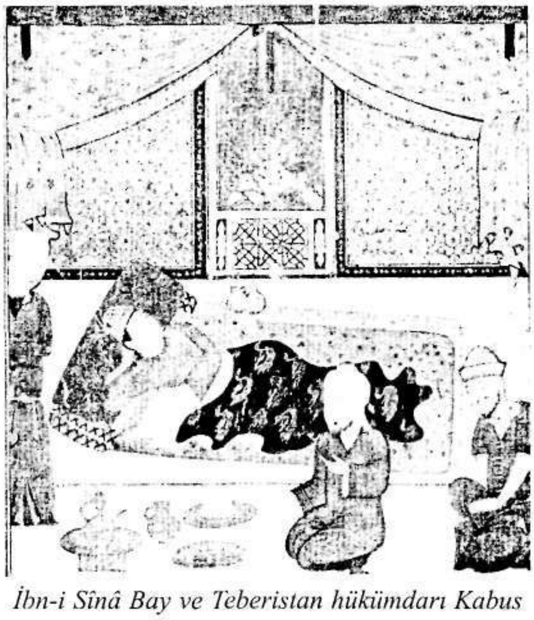

İbn-i Sînâ Bay ve Teberistan hükümdarı Kabus Veşmgir'in aşk hastalığından muzdarib yeğenini muayene ederken gösteren minyatür.

1 Süheyl ÜNVER, *Şark Folklorunda İbni Sînâ, Büyük Türk Filozofu ve Tıp Üstadı İbn Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, İstanbul, 1937; Ali Haydar BAYAT, "Türk-İslam Toplumlarında İbni Sînâ Hikâye ve Fıkraları," *Türk Folkloru*, IV (48), Temmuz 1983, s. 3-6; Ahmet KABAKLI, *Muheyyelât-ı Aziz Efendi*, İstanbul, 1973, s. 123-136.

2 Ensar ASLAN, *Doğu Anadolu Saz Şairleri*, Erzurum, 1978, s. 186

3 Saim SAKAOĞLU, "Türk Halk Masalları Üzerine Ebû Ali Sina Hikayelerinin Tesiri," *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara, 1984, s. 505 Ali Haydar BAYAT,

yüzyılda Derviş Hasan Medhî tarafından toplanıp kitap haline getirilen hikâyeler (H.1001/M.1592-93) III. Murat'a takdim edilmiştir. İbni Sînâ'nın hayatı etrafında teşekkül eden hikayeler ikinci olarak Seyyid Ziyaeddin Yahya tarafından toplanmıştır. Seyyid Ziyaeddin eserine *Gencine-i Hikmet* adını vermiştir. Eserin mukaddimesinde Hasan Medhî'nin eserini gördüğünü, eseri yazmaya İstanbul'da başladığını ve kadı olarak tayin edildiği Larende (Karaman)'ye gidinceye kadar yolda tamamladığını söylemiştir. Kitabın sonunda da ki,

Dedi musannif bunu tarih için
Buldu bu Gencine-i Hikmet, şu'âb

beyitinde düşürdüğü tarihte eserini (H.1038 = M. 1629)'da bitirdiğini belirtmiştir.

Söz konusu hikayenin bilinen altı yazma nüshası vardır. Birincisi; Derviş Hasan Medhi, *Esrar-ı Hikmet, Kıssa-i Ebü Ali Sina ve Ebü'l-Haris,* (İstanbul) Üniversite Kütüphanesi, Numara. TY 690. Göremediğimiz bu nüsha hakkında Ahmet Ateş şu bilgileri veriyor:

"Bu eserin yegâne yazma nüshası Üniversite Kütüphanesi Türkçe Yazmaları arasında bulunmaktadır. Bu nüshanı evsafı şudur. Üniversite Ktb. TY 690. Yıpranmış, yarı meşin bir cilt içinde 77 varak; eb 'adı 14 X 20 (8, 8 X 1 5, 6) cm. Üzerinde pek çok rütubet eseri olan buruşuk gibi bir kağıt. 19 satırlı, adî halk neshi ile yazılmış olup, cahil bir kimsenin yapabileceği her türlü imlâ yanlışı ile doludur. İstinsah tarihi yoktur. Görünüşüne göre, XVII. Asra ait bir nüsha olması icab eder."[5] Kıssa-i Ebu Ali Sînâ ve Ebü'l-Haris, nüshanın 1b-77a sayfaları arasındadır. Yazmanın diğer kısımlarında Hikâyet-i Nasreddin Hoca (78b-82a) ve çeşitli dini konular (82b-84b) bulunmaktadır.

İkincisi; *Hâzâ Hikâyet-i Ebu Ali Sînâ*, Üniversite Kütüphanesi, Numara. TY. 1178. Müstensihi belli olmayan bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: "Üniversite Ktb. TY 1178. yeni yapılmış, yarı meşin bir cilt içinde, 239 varak. Kalın, âhârlı kağıt. 2l X 14,8 (I6,5 X 10) cm. ebadında ; on üz satırlı, adi, hareketli nesih. Mürekkebi kahverengidir. Yazmanın sonunda istinsah kaydı yoktur. Nüsha H. XI. (M. XVII) asra ait gibi görünmektedir. İbni Sînâ'nın hikâyeleri

"Türk-İslam Toplumlarında İbni Sînâ Hikâye ve Fıkraları," *Türk Folkloru*, IV (48), Temmuz 1983, s. 3.

4 Ali Haydar BAYAT, "Türk-İslam Toplumlarında İbn Sina Hikâye ve Fıkraları I," *Türk Folkloru*, IV (48), Temmuz 1983, s. 3-6.

5 Ahmed ATEŞ, "Türk Halk Hikâyelerinde İbni Sînâ," *Türkiyat Mecmuası*, C. XII, İstanbul, 1955, s. 266.

yazmanın varak 202 b-239. arasındaki 37 varaklık bir kısmını işgal eder ve sonu noksandır."[6]

Üçüncüsü; Seyyid Ziyaeddin Yahya, *Gencine-i Hikmet*, Revan Köşkü kütüphanesi, Numara 1478. Göremediğimiz Revan Köşkü nüshası hakkında Ahmet Ateş şu bilgileri veriyor:

"Şemseli, miklepli, yaldız zencirekli, vişne, renginde meşin bir cilt içinde, 135 varak; 13 X 19 (7,6 X 15,4) cam. ebadında, her sahifede 17 satır vardır; yazısı ta'liktir. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Nüsha, görünüşe göre çok yenidir (H. XII. Asır). Baş, ve sonu basmanın aynıdır."[7]

Dördüncüsü; Seyyid Ziyaeddin Yahya, *Gencine-i Hikmet*, Ankara Cebeci Halk Kitaplığı, Numara.2164.[8]

Beşincisi; *Ebû Ali Sînâ Hikâyesi*, Cahit Öztelli Yazmaları arasında bulunan bu yazma 19 sayfa olup XVIII. yüzyılda yazılmıştır.[9]

Altıncısı; *Hâzâ Kitab-ı Ebu Ali Sînâ*, Mehmet Çayırdağ'ın özel kitaplığında olup üç hikâye bir aradadır. Diğer iki hikâyenin hangileri olduğu belirtilmemiştir. Söz konusu nüsha hakkında Mehmet Çayırdağ şu bilgileri vermektedir: "... bahis konusu hikâye 22 varaktan ibaret olup son kısmı maalesef eksiktir. Bu sebeple hikâyelerin yazarı veya istinsah edeni ile yazıldığı tarih malum değildir. Mevcut varaklar tarafımızdan 2 ve 11. varaklar eksik olduğundan 24'e kadar numaralandırılmıştır. Cilt ebadı 20 X 13, 5 cm. yazı 16 X 11 cm. olup her sayfasında 15 satır bulunan ve nesih olan yazıları Arabî tarzda harekeleniş..."[10]

Bunun yanında İbni Sînâ hikâyeleriyle ilgili olarak ilki 1839 yılında Mısır'da Bulak matbaasında olmak üzere ondan fazla kitap basıldığını söyleyelim. Bunlardan bazılarının isimleri, baskı yerleri ve yılları şöyledir.

---

6 Ahmed ATEŞ, *a. g. m.*, s. 273.

7 Ahmed ATEŞ, "Türk Halk Hikâyelerinde İbni Sînâ," *Türkiyat Mecmuası*, C. XI, İstanbul, 1954, s. 35.

8 Dördüncü yazma hakkında bizleri haberdar eden Saim Sakaoğlu (*a. g. ç.*, s. 502-503)'dur.

9 Bu yazma bizzat Öztelli tarafından tanıtılmıştır.
Cahit ÖZTELLİ, "Halk Hikâyelerinde İbni Sînâ," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1968, Ankara, 1069, s. 213-2219.

10 Mehmet ÇAYIRDAĞ, "Yeni Bir Türkçe Yazma İbni Sînâ Halk Hikâyeleri," *İbni Sînâ (İbni Sînâ Kongresi Tebliğleri)*, Kayseri, 1984, s. 385.

Ebu Ali Sina ve Ebü'l-Haris, İstanbul, 1840/41.
Reisü'l Hükemâ-i Ebû Ali Sina, Kazan, 1865-66.
Hâzâ Hikâye-i Ebû Ali İbni Sînâ, İstanbul, 1868/69.
Kitab-ı Ebû Ali Sina, İstanbul, 1386/87.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu kitap Kazan' da da basılmıştır. Ancak orada yaşayan Türklerin daha iyi anlaması için 1874'te Abdülkayyum b. Molla Abdü'n Nâsır bu bölgede yaşayan Türklerin dilinde bir tercüme hikâyeyi bastırma imkanı bulmuştur. Ayrıca, Seyyid Ziyaeddin Yahya'nın eserini Murad Efendi Muhtar da Arapçaya çevirmiş ve bu tercüme 1881 ve 1889'da iki defa basılmıştır. Hikâye, -bizim tespitlerimize göre-.ülkemizde cumhuriyetten sonra kitap olarak *Hakiki Sihirbaz Ebu Ali Sina* adıyla 1959'da basılmıştır.[11] Kültürümüzde bu kadar önem arz eden hikâyeyi şöyle özetleyebiliriz: *Oldukça yakışıklı, sağlıklı vücuda, kuvvetli hafızaya ve kıvrak zekâya sahip olan İbni Sînâ ile Ebü'l Haris kardeştirler. Ebûl Haris ise ayrı özellikte değildir. Her ikisi de tahsillerini tamamlayıp en iyi şekilde ,yetişirler. Birlikte dünyayı dolaşmaya karar verirler. Gezdikleri yerlerde bildiklerini öğretirler, bunun yanında tanıştıkları bilginlerin de bilginlerinden yararlanırlar. Bu arada bir yerde içinde sihirli kitapların bulunduğu bir mağaranın olduğunu haber alırlar. Ancak mağaranın bir özelliği vardır. O da; senede bir defa mağaranın ağzının üç saat kadar açık kalması ve içindeki kitapların dışarı çıkarılamayacağı bilgi edinmek isteyenlerin ancak bu süre zarfında onları ezberleyebileceğidir. Aksi taktirde bu şartlara uymayan ölecektir. İki kardeş, yanlarına bir yıllık yiyecek alıp mağaraya girerler. Tam bir sene içeride kalıp kitaplardaki bütün bilgileri öğrenirler. Dışarı çıktıklarında halk önce bunlardan ürker. Çünkü saç, sakal ve tırnakları uzamıştır. İkisini de yakalayıp şehrin kadısının huzuruna çıkarırlar. Kadı idamlarına karar verirse de bunlar sihirleri sayesinde canlarını kurtarırlar. İbni Sînâ havuza dalar, Ebü'l-haris ise bir dala tutunur. Dal bir ip gibi uzanıp onu göğün derinliklerine götürür. Ebü'l-Haris Bağdat'ta bir hamam işletir, zengin olur. İbni Sînâ ise, Kahire'ye yerleşir, yanına yardımcı olarak Behmenyar adında bir genci alıp yetiştirir. Burada pek çok sıkıntıyla karşılaşırsa da hüneri ve zekasıyla hepsinin üstesinden gelir. Daha sonra memleketi Buhara'ya dönüp evlenir. Bildiklerini ve hünerlerini burada da sergiler.*

Görüldüğü gibi çalışmamıza konu olan Ebu Ali Sina hikâyesinin bilinen altı yazma nüshası vardır. Bize bunlardan üçünü de 1954 ve 1955 yıllarında Ahmet

11 Selami Münir YURDATAP, *Hakiki Sihirbaz Ebu Ali Sina*, Ayyıldız Kitabevi, İstanbul, 1959, 48 sayfa.

Ateş, dördüncü ve beşinci nüshaları, altıncı nüshayı da Mehmet Çayırdağ ve Saim Sakaoğlu tanıtmıştır. Biz de bu çalışmamızda söz konusu hikayenin bir başka nüshasını tanıtacağız.

Bu nüsha Sivas'ta Ziya Bey Kütüphanesi El yazmaları bölümünde T.813 kayıtlı 3931 numaralı eserdir. Seyyid Ziyaeddin Yahya'nın Revan Köşkündeki *Gencine-i Hikmet* (135 varak) adlı nüshası bir kenarda tutulursa yazma nüshaları içinde yaprak sayısı en fazla olan bu eserin üzülerek söyleyelim ki, ilk ve son yaprakları yoktur. Dolayısıyla eserin orijinal adını maalesef burada veremiyoruz. Buna bağlı olarak eserin müellifi, müstensihi ve yazıldığı tarih hakkında da bilgi sahibi değiliz. Yazmanın diğer sayfalarında da böyle bir bilgi yer almamaktadır.

Hikaye metninin tamamı nesirdir. Elimizdeki nüshanın ikinci yaprağı şöyle başlamaktadır:

> *"gibi bunlar dahi yine ol mağaraya girdiler. Bir köşede pinhan oldular. Bir saatten sonra halk gidüp mağara kapusu örtüldi. Bunlar dahi durup çakmak çakıp mum yakup mütalaaya başladılar. Tamam bir yıla değin bu kitapları hıfzlarına aldılar. Ebu Ali tiz kıraat eyledi Ebü'l Haris'den ziyade tahsil eyledi..." (2a).*

Son yaprağı eksik olan Ziya Bey nüshasının bir önceki sayfanın sonunda ise şu şekilde ifadeler bulunmaktadır: *"gönlü ile fikir eyledi kim, şimdi ben padişah divanına varup Ebu Ali'yim dimekde ne alem var, hele bir az san'at göstereyin. Anlar arayup beni bulsunlar deyüp haric-i şehirde bir miktar oturdı. Endişe kisesin ortuya getürdü. Biraz fikr edüp karşusında Kirman zemin kal 'ası görinüp turırdı. Bir muhkem kal 'a gördi kim, burc-ı feleklerden yukaru gitmiş, Heman bir efsun okuyup kal'adan tarafa üfürdi. Ol dem kal'a"* (106b).

15 X 21,5 (8,5 X 13) cm. boyutlarında olan kitabın dili Türkçedir. Anlatım nesir olup her sayfada 15 satır vardır. Sayfa sonlarında ayak (payende, rabıta, rakabe, müşir, çoban) vardır. Sırtı deri olup karton ciltlidir. Baştaki ilk yaprak yırtıktır, ancak yazı karakterinden anladığımıza göre aynı müstensih tarafından tamir edilmiş ve bu yapraktaki eksik kısımlar yeniden yazılmıştır. İlk sayfanın başına sonradan "Vakf-ı sahih" ibaresi yazılmıştır. Hikâye, adi halk neshi ile yazılmıştır. Kağıtlar aharlıdır. Kitabın arka cilt kapağının iç kısmında H. 1240 (M. 1824) tarihi yer almaktadır. Bu da bize en azından nüshanın bu tarihten daha önce, muhtemelen XVIII. yüzyılda yazıldığını göstermektedir.

Makalemi ona ait üç kısa hikâye ile bitirmek istiyorum.

— İbni Sînâ, çocuk yaşlarında tahsil görmekteyken cebir ve geometriye karşı soğukluk duyar. Hatta bu yüzden okuldan ayrılıp bir kervana katılır. Kervan sefer halinde iken bir vahada konaklar. Sînâ'yı su getirmesi için kuyuya gönderirler. Sînâ, kuyunun başına gidince kovanın ipinin ,sürtündüğü taşı aşındırdığını fark eder. Kendi kendine; "İp nasıl olur da bir taşı aşındırır. Demek ki, sürekli onun gidiş gelişi taşı bu hale getirdi. İp taşı kesebiliyorsa, ben çalışarak niçin zorlukları yenmeyeyim." der. Derhal kervandan ayrılıp okuluna döner.[12]

— İsfahan'dayken, şehrin ileri, gelenleri onun meşhur *Kanun* kitabını görmek isterler. Kaçak olduğu için o sırada Sina'nın yanında bu kitap yoktur. Etrafındakilerin üzüldüğünü görünce; merak etmemelerini, ezbere bildiği için aynı kitabı tekrar yazdırabileceğini söyler ve nitekim öyle yapar. Daha sonra nüshalar karşılaştırıldığında ikisinin de kelimesi kelimesine aynı olduğu hayretle müşahede edilir.[13]

— İbni Sînâ'nın yanında kendisine büyük hayranlıkla bağlı itaatkâr Behmenyar adında bir öğrencisi vardır. Sina, bir gün derste, gece uykudan kalkıp su içmenin vücuda çok zararlı olduğunu söyler. Sebebi sorulduğunda da; insanların uykudayken vücut ısısında düşme olduğunu, su içince de akciğerlerine kan hücum edeceğini anlatır. Bunun üzerine Behmenyar Sina'ya; "Hocam! Bu kadar bilgi ve faziletinizle niçin peygamberliğini ilan etmiyorsunuz" der. İbni Sînâ öğrencisini cevapsız bırakır. Aynı gece Behmenyar'ı uyandırıp, kendisine su getirmesini söyler. Buna, şaşıran Behmenyar; "Efendim, daha bugün siz uyku arasında su içmenin zararından söz ettiniz. Nasıl olur da böyle bir hata yaparsınız?" deyince İbni Sînâ taşı gediğine koyar: "Sen bana yatmadan önce niçin peygamberliğimi ilan etmediğimi sormuştun. Bilirsin ki, peygamberler etrafında kendisine kesin itaat edecek insanlar olsun isterler. Halbuki, benim en yakınımda olan sen bile karşı çıkıyorsun. Sen böyle yaparsan, arkamdan kim gelir?" der.[14]

---

12 Ali Haydar BAYAT, *a. g. m.*, s. 4.
13 Ali Haydar BAYAT, *a. g. m.*, s. 4.
14 Ali Haydar BAYAT, "Türk-İslam Toplumlarında İbni Sînâ Hikâye ve Fıkraları II," *Türk Folkloru*, V (50), Eylül 1983, s. 9-10.

Salih Eğilmez, *Tarihten Çizgiler* (1946).

İbni Butlan'ın *Takvim Es-Sıhha* Adlı eseri ve Resimlenmiş Latince Çevirileri Üzerine

Zeki TEZ*

Kitabın Önsözü

İbni Butlan'ın *Takvim es-Sıhha* (Sağlığın Düzenlenmesi) adlı eserine yazdığı önsöz şöyledir:

> *"Tıp sorunlarıyla ilgili bu sağlık elkitabında, yiyecek ve içeceklerin ve giysilerin getirdiği yararlar, onların getirebilecekleri zararlar ve bu zararların nasıl önlenebileceği gibi konular, eski bilgelerin önerileri doğrultusunda ele alınarak altı önemli konu altında sıralanmıştır.*
>
> *Sağlık elkitabı, sağlığıyla ilgili günlük bakım bağlamında her insan için gerekli olan altı nesnenin doğru kullanımı ve etkileri üzerine bilgiler içermektedir. Bunlardan birincisi, kalbe etki eden havanın tedavisidir. İkincisi, yiyecek ve içeceklerin doğru kullanımıdır. Üçüncüsü, hareket ve dinlenmenin doğru uygulanmasıdır. Dördüncüsü, çok fazla uyuma ya da aşırı uykusuzluğa karşı bedenin korunmasıdır. Beşincisi, özsuların akıcı hale getirilmesi ve saklanacak şekilde hazırlanmasıdır. Altıncısı, sevgi, öfke, korku ve nefret konusunda ölçülü davranmak suretiyle insan kişiliğinin doğru bir şekilde*

* Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kimya Bölümü, DİYARBAKIR.

eğitilmesidir. Bu türden doğru denge durumunda sağlık, koruma altındadır Ve bu altı konunun doğru denge halinden uzaklaşması, hastalık şeklinde sonuçlanır, çünkü yüceler yücesi Allah, bunu böyle kılar. Bu türlerin herbirinin de birkaç çeşidi vardır ki bunların çoğu da önemlidir, Allah izin verirse bunların herbirinin doğası konusunda bilgi vereceğiz. Ayrıca onların herbirinin, doğalarına ve olgunluklarına göre nasıl seçilmeleri gerektiğini açıklayacağız. Ve herbirini, yukarıda belirtilen şemaya göre ayıracağız; çünkü bilgili insanlarda birbirine zıt olan pekçok sözel bilgi ve kitabî bilgiye sıkça rastlanması, izleyenleri çoğu zaman oldukça şaşırtmaktadır. Öte yandan insanlar, bilimlerden etkin bir yardım beklemekte, ama kanıtlar ya da tanımlar beklememektedir. Bu nedenlç bu kitaptaki amacımız, uzun uzadıya dile getirilmiş olan anlatımları kısaltmak ve çeşitli bilgileri birbiriyle çakıştırmaktır. Ama başka bir amacımız da, gerçekliği dile getiren öncellerimizin ilettikleri çeşitli önerileri saptırmamaktır. Söylenmiş sözlerin değerini sağlamlaştırmak üzere bu kitapta, onların düzenlemiş oldukları görüşlerden, akla gelen sorulara kısa yanıtlardan ve kanıtların ileri sürülmesinden başka birşey, tarafımızdan saptanmamıştır. Yorumlamaya bağlı olarak düşünceleri farklılaşan insanları izleme niyetinde de değiliz. Bu nedenle, aklımızı doğruya sevketmesi için Allah'a yakarırız; çünkü insan doğası, kendi başına yanılgıdan hemen hemen hiç korunamaz ve tüm açıklamalarımız, kararlaştırdığımız iyi dileklerimizi göstersin; onun içindir ki yüce Allah bizi güçlü kılsın ve onun hoşnutluğuna uygun düşecek şekilde kolaylık versin".

Metnin Kökeni

İbni Butlan'ın (ölm. 1064) *Takvim es-Sıhha* adlı elyazma eseri, makrobiotik (özellikle bitkisel besinler kullanarak yaşamı uzatma sanatı) ile ilgilidir. Bu eser Arapça 9 nüshası ile günümüze aktarılmıştır. Latince çevirmeni bilinmemekte ve Latince'de 17 nüshası bulunmaktadır. Latince'ye aktarılması, olasılıkla Sicilya Kralı Manfred'in Palermo'daki sarayında (1254-1266) gerçekleşmiştir. Özgün Arapça eser, resimsiz bir metindir.

Viyana'daki Avusturya Ulusal Kitaplığı'nda Cor.ser.nov.2644'de kayıtlı elyazmasının başlığı *Tacuinum sanitatis in medicina* (Tıbbî Sorunlarla İlgili Sağlık Elkitabı) şeklindedir. Arapça özgün eserin kısaltılmış bu Latince çevirisinde toplam 206 minyatür bulunmaktadır. Olasılıkla Verona'lı Cerruti ailesinin bir üyesinin isteği üzerine hazırlanmıştır ve *Cerruti Ev Kitabı* diye bilinmektedir. Resimler üzerinde konu başlıkları, altında ise birkaç satır halinde açıklamalar yer almaktadır.

Arapça özgün eserin adında yer alan Takvim, ‚çizelgesel bakış', es-Sıhha ise ‚sağlık' anlamındadır. Takvim sözcüğü, Latince'ye Tacuinum şeklinde geçmiştir.

Eserde işlenen konular ağaç ve meyvalar, çiçekler, baharatlar, tahıllar, kuş yumurtaları, evcil ve yabani kuşlar, çeşitli hayvanlar ve etleri, balıklar ve balıktan hazırlanan yiyecekler vb.dir. Yiyeceklerin dışında insan sağlığı ile ilgili olan güzel kokular, mevsimler, rüzgârlar, giysiler, evin bölümleri, spor uğraşıları, tat alma; içki ve sohbette ölçülülük ve aşırılık; uyuma ve uyanık kalmada ölçülülük ve aşırılık; heyecan, duyarlılık ve ruh hali gibi konularda işlenmiştir.

Eserin değişik Latince nüshalarında yazarın adı Elbochasim de baldach, Elluchasem elimithar, Albulkasem de baldach gibi değişik şekillerde geçmektedir. Bunlar yazarın tam adı olan Ebu'l Hasan el-Muhtar ibn'el-Hasan ibni Abdun ibni Sa'dun ibni Butlan'ın bozulmuş şekilleridir. İslam dünyasında kısaca İbni Butlan diye tanınır.

İbni Butlan, Bağdat'ta doğmuş, gençliğinde bir süre Halep'te hekimlik yaptıktan sonra 1047 yılında Mısır'a, oradan 1054'te Konstantinopolis'e, daha sonra da Antakya'ya gitmiştir. Halep'te bulunduğu sıralarda Hıristiyan olmuş görünmektedir. Ömrünün son yıllarını Antakya'da bir manastırda geçirmiş ve burada ele alınanla birlikte başkaca birkaç tıp eserini de burada yazmıştır.

Latince Nüshalar

Kitabın Latince çevirmeni Arapça bilmesine karşın bazı Arapça terimleri, çevirmeden, olduğu gibi koymuştur; çünkü İbni Butlan'ın yaşadığı dönemde Suriye'de bilinen bazı meyva ve yemekler, 13.yüzyıl Sicilya'sında henüz bilinmiyordu.

Latince nüshalar arasında Viyana elyazma nüshası (=V), Paris Ulusal Kitaplığı'ndaki elyazma nüsha (=P) ve Roma Biblioteca Casanatense'deki elyazma nüsha (=C), en iyi bilinenleridir. Bu Latince elyazmalarında resimler, metinden önce yer almaktadır. Tacuinum başlığı yalnızca V nüshasında, girişin birinci kısmında yer almaktadır. P nüshası, girişin birinci kısmını içermektedir. C nüshasında ise, V nüshasındaki Tacuinum sanitatis ifadesi yerine, Theatrum sanitatis başlığı yer almaktadır.

Resimli Latince nüshalar, resimsiz özgün metindeki bazı konuların dışarlanmasına ve yaklaşık olarak dörtte bir oranında kısalmasına yol açmıştır. Özgün metinde yer alan 280 konudan P ve V nüshaları 205 konu, C nüshası ise 207 konu içermektedir. P ve V'deki resim sayıları eşit ise de konular birebir aynı değildir. V ve C'deki konular bütünüyle birbirinin aynı ise de C'deki resim sayısının V'dekinden 2 fazla olması, V nüshasındaki 100. yaprağın Cotyus (cinsel ilişki)

konusunu işlemesi ve müstehcen sayılarak (sansür!) çıkarılıp atılmasından ileri gelmektedir. Her üç Latince nüsha metinleri de birbirinden farklıdır.

V nüshasının metin şeması şu noktaları içermektedir:

1) *Complexion* ya da ‚doğası': Hipokrat'a göre her nesne, dört complexion'dan (ya da doğa'dan) birine aittir; kuru, nemli, sıcak, soğuk. Bunların herbirinin ayrıca üç ya da dört alt dereceye ait olma durumuna bağlı olarak insan doğası üzerine iyi ya da kötü etkide bulunacağı yorumu yapılmaktadır.

2) *Eluctio* ya da ‚yeğlenen şekli'.

3) *luvamentum* ya da sağlığa getirdiği özel ‚yararı'.

4) *Nocumentum* ya da sağlığa olan ‚zararı'.

5) *Remotio nocumenti* ya da uygun bir karşı-madde ile bu ‚zararın önlenmesi' (zarardan koruyucu önlem ya da zararı giderici önlem şeklinde).

6) *Quid generat* ya da adı geçen madde ile insan bedeninde neyin ‚üretildiği'.

7) İnsanın doğasına, yaşına, mevsime ve coğrafî konuma göre bu maddelerin başarıyla kullanılabileceği ‚şifalı olduğu koşullar'.

P ve C nüshalarında 6. ve 7.maddeler yer almamaktadır.

Özgün metin, Doğu dünyasında oluştuğundan yazar, Orta Doğu'da (Bağdat, Halep, Antakya) geçerli olan oryantal yaşam alışkanlıklarını ve oranın çevresini sergilemiştir.

Latince çeviride bazı Arapça sözcükler, olasılıkla çevirmene tanıdık gelmediğinden, ya olduğu gibi Arapça verilmiş ya da Latince bir karşılıkla birlikte verilmiştir. Meyva, sebze, et, içki gibi betimlenen nesnelerin büyük kısmı, İtalya'da da tanınmaktaydı. Bunların dışında eserde çok çeşitli turunçgiller ve hurma çeşitlerinde olduğu gibi daha sıcak iklimde yetişenler de vardır. Kitapta süt hayvanı olarak en başta koyun öngörülmekte olup bu hayvan Doğu'da çok yaygın ise de İtalya'da öyle değildir. Benzer şekilde, İtalya'da hiç ceylan bulunmamaktadır. Bu nedenle Latince çeviride ressam, ceylan resmini çizememiş, bunun yerine, zıplayan bir karaca resmetmiştir. İtalya'da deve de yetiştirilmemektedir. Deve, metinde ayrı bir konu olarak ele alınmışsa da ressam, mezbahaya götürülen hayvanlar arasında sığır dışında deveyi de resimlemiştir. Yine çeviride bazı meyvalar, yetiştirildiği kent ya da ülke adıyla nitelenmiştir: „Şam eriği", "Sichem'in tatlı elması", Pontus'un (!Amasya) tatlı elması, "Semerkant'ın tatlı kavunu" vb. gibi.

Bugün özellikle İtalya'da çok sevilen bazı yiyeceklerin hazırlanma biçemi, Latince metnin 14. yüzyıl ressamı tarafından, bugün de uygulanan şekliyle resimlenmiştir. Böyle konuların özgün kitapta yer alması, bu yiyeceklerin, İtalya'da Araplardan devralınmış olduğunu umdurmaktadır. Bunlar arasında,

Latince recocta adıyla yer alan ve günümüz İtalya'sında *ricotta* adı altında çok sevilen bir süt ürünü olan çökelek de vardır. İtalya'daki temel besin maddelerinden biri olan eriştenin (ya da makarnanın) hazırlanması da günümüzde evlerde hazırlanana tıpatıp benzer biçimde resimlenmiştir.

Metinde hemen her konuda sözü edilen coğrafî yönler, İbni Butlan'ın yaşadığı yere (Bağdat, Halep, Antakya) göre belirlenmelidir.

Resimli Elyazmaları Türünün Kökeni

Takvim es-Sıhha gibi resimsiz olup da mükemmel bir metinle yazılmış eserler olduğu gibi, resimli olup da hiç metin içermeyen ve yalnızca resim yazılarını içeren şifalı bitki elyazmaları da vardır. Ortaçağ'ın şifalı bitki kitapları geleneği, Antikçağ'dan gelir. 6. yüzyılda metinsiz bir resimli eser ile resimsiz bir metin kitabının birleştirilmesiyle resimli-metinli bir şifalı bitkiler kitabı oluşturulmuştur. İ.Ö. 1. yüzyılda mevcut olan ve alfabetik sırada düzenlenmiş bulunan bir şifalı bitkiler kitabına, Dioskorides'in (1. yüzyıl) *Materia medica'sından* bazı konular rasgele eklenmiş olup bu nedenle Ortaçağ'da Dioskorides'in ünlü eserinin özgün metni dışında böyle hazırlanmış karma şifalı bitkiler kitapları da bulunmaktaydı.

KAYNAKLAR

1) Das Hausbuch der Cerruti, Nach der Handschrift in der österreichischen Nationalbibliothek, Die bibliophilen Taschenbücher Nr.130, Harenberg Edition, Dortmund (1979).

2) H.Unger, Illuminierte Handschriften aus fünf Jahrhunderten in Faksimileausgaben, Text und Bild im Mittelaiter, Ausstellung der Universitätsbibliothek Bamberg, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz (1986).

ŞEKİLLER

ŞEKİL 1. Bağdat'lı Ebu'l Kâsım (İbni Butlan)

ŞEKİL 2. ARMUT
Doğası: l. dereceden soğuk, 2. dereceden nemli.
Yeğlenen şekli: Kokulu olgun şekli.
Yararı: Zayıf bir mide için şifalı.
Zararı: Safra faaliyetlerine zarar verir.

Zararın önlenmesi: Kahvaltıdan sonra sarımsak yemek suretiyle.
Ürettiği: Çokça soğuk kan.
Şifalı olduğu koşullar: Soğukkanlı mizaçtaki genç kişilerde, yaz mevsiminde, güney bölgelerinde.

ŞEKİL 3. „BASILICUNI CURATUM" (bir fesleğen türü)
Doğası: 1. dereceden sıcak, 2. dereceden kuru.
Yeğlenen şekli: Hoşa giden tadına göre.
Yararı: Beyne fazla kan gitmesi (yüksek tansiyon!) sorununu çözümler.
Zararı: Kafayı meşgul eder.
Zararın önlenmesi: Özel bir cins çiçekle.
Ürettiği: Keskin kan (mizaç anlamına).
Şifalı olduğu koşullar: Soğukkanlı mizaçtaki insanlarda, yaşlılarda her zaman doğu bölgelerinde.

ŞEKİL 4. ADAMOTU KÖKÜ („FRUCTUS MANDRAGORE")
[Buradaki resim, Dioskorides'ten beri bilinen bir sahneyi sergiler; burada zehirli adamotu köküne bir biçimde boynundan bağlı bulunan bir köpek, kökü yerinden sökmeye çabalarken sahibi tarafından çağrılıyor]
Doğası: 3. dereceden soğuk, 2. dereceden kuru.
Yeğlenen şekli: İri ve kokulu olanı.
Yararı: Koklandığında, şiddetli baş ağrılarına ve uykusuzluğa iyi gelir; fil hastalığına ve derideki kara renkli iltihaplara karşı yakı olarak kullanılır.
Zararı: Duyuların duyarlılığını köreltir.
Zararın önlenmesi: Duvar sarmaşığı ile.
Ürettiği: Yenmez.
Şifalı olduğu koşullar: Sıcakkanlı mizaçtaki insanlarda, gençlerde, yaz mevsiminde ve güney bölgelerinde.

ŞEKİL 5. TERYAK
Doğası: Sıcak ve kuru.
Yeğlenen şekli: On yaşın üzerindeki horozu zehirlenmeden kurtaranı.
Yararı: Zehirlere karşı ve ateşli ve üşüme veren hastalıklara karşı.
Zararı: On yaşın üzerindeki insanlarda uykusuzluğa yol açar.
Zararın önlenmesi: Örneğin arpa suyu gibi serinletici maddeler.
Şifalı olduğu koşullar: Soğukkanlı mizaçtaki insanlarda, yaşlılarda, kış mevsiminde, gerekli, olan her yerde olmak üzere soğuk bölgelerde.

ŞEKİL 6. ESKİ KAŞAR

Doğası: Soğuk ve kuru.

Yeğlenen şekli: Yağlı ve tadı yerinde olanı.

Yararı: Kızartıldığında akıntıyı durdurur.

Zararı: Böbreklere zarar verir ve onu tıkatarak taş üretir.

Zararın önlenmesi: İki öğün arasında yenecek olursa ya da gündüzleyin onun üzerine turp yenecek olursa, peynirin yol açtığı zararlar ortadan kalkar.

Ürettiği: Çok sayıda ve ağır besin maddeleri.

Şifalı olduğu koşullar: Sıcak ve nemli doğadaki insanlar, ağır işçiler ve gençlerde, kışın ve soğuk bölgelerde.

ŞEKİL 7. HOROZ

Doğası: 2. dereceden sıcak ve kuru.

Yeğlenen şekli: Ölçülü bir sesle öteni.

Yararı: Eğer horoz yaşlı ise sancıdan şikayeti olan insanlara iyi gelir, ama eti haşlanmış olmalıdır... Genç horozlar ise... beslenme amacına iyi gelir...

Tavuk ise:

Doğası ılımlı sıcak.

Yeğlenen şekli: Genç, iyi yemle beslenmiş olanı.

Yararı: Spermleri çoğaltır, beyin için ve temiz kan için iyidir...

ŞEKİL 8. KOÇ ETİ

Doğası: 2. dereceden sıcak ve nemli.

Yeğlenen şekli: Yağlı hayvanlar.

Yararı: Mideye iyi gelir.

Zararı: Ona karşı duyarlı olan insanlarda bulantıya yol açar.

Zararın önlenmesi: Acı ve keskin sularla.

Ürettiği: Hayvan cinsel olgunluğa yaklaşmış ya da çok genç olduğunda nemliliğe karşıt ve soğukkanlılığa eğilim sağlarsa da iyi besin maddelerince zengindir.

Şifalı olduğu koşullar: Ilımlı mizaca yakın insanlar için, gençler için, ilkbahar mevsiminde ve doğu bölgelerinde.

ŞEKİL 9. HAYVAN BEYNİ

Doğası: 2. dereceden soğuk ve nemli.

Yeğlenen şekli: Yetişkin iyi hayvandan olanı.

Yararı: Beyin maddesini arttırır ve yağlandırır.

Zararı: Hazmı güçleştirir, bulantı yapar, çabuk bozulur.

Zararın önlenmesi: Neşeli olmak; tuz ile, pireotu ile, sıcak ve toz halindeki maddelerle terbiye etmek.

Ürettiği: Flegmatik ve ağdalı kan.

Şifalı olduğu koşullar: Sıcakkanlı mizaçtaki insanlar, genç insanlar, kış mevsiminde ve soğuk bölgelerde.

ŞEKİL 10. MÜZİK VE DANS

Doğası: Ayaklar ve tüm beden, müziğe tam uyacak şekilde hareket ettirilmeli.

Yeğlenen şekli: Müzik ile dans hareketleri uyum içinde olmalı.

Yararı: Güzel sesten zevk alırken, buna görme ve işitme duyularının da kısmen katılması.

Zararı: Notaya göre birlikte çalma eyleminden sapmalar, hoşlanmamaya yol açar.

Zararın önlenmesi: Ses ve hareket uyumunun sağlanması.

Uygun gelen koşullar: Pek çok mizaçtaki ve çocuklar dışındaki her yaşta insanlar için, tüm mevsimlerde ve her bölgede.

Derkenar Dermanları

Mustafa GÖKÇEOĞLU*

Amaç: Bilim tarihi hastalıkların insanın varoluşuyla birlikte başlamış demektedir. Günümüzde de gündemin baş köşesinde olmayı sürdürmektedir. İnsan toplulukları ilk çağlardan başlayarak sağaltım çalışmalarını kesintisiz olarak sürdürmektedir. Sağlığı tehdit eden çeşit çeşit mikroba karşı, her dönem kendi teknolojisi ve bilgi birikimi oranında mücadele etmiştir. Bir yandan da halk hekimlerince deneme, sınama, yanılma yöntemiyle geliştirilen ilaçlarla insan sağlığını iyileştirip korumak için büyük uğraşlar ortaya konmuştur. Dertlere bulunan devalar da geniş halk yığınları arasında dilden dile dolaşmıştır. Bilindiği gibi geçmişte halk sağlığı alanında uğraş veren kurum ve kuruluşlar günümüzdeki gibi ölçünlü ve kurumlaşmış değildi. Kimi hastalıkların ya da bedensel bozuklukların iyileştirilmesinin yolları sözel olarak kulaktan kulağa aktarılmıştır.

Bilindiği gibi geçmişte kitaplar elle yazılırdı. Kitabı okuyanlar derkenarlara ailelerindeki ölüm doğum gibi önemli olayları yazdıkları gibi çeşitli şiirler ve dertlerle dermanlarını da yazmışlardır. Bu bildiride konu olan dermanlar kütüphanemdeki el yazmalarından üçünün derkenarlarına yazılı olan dermanlardır. Kitapların hattatlarının kaligrafileri incelendiğinde dermanları yazanların kitapların sahipleri olmadıkları daha ilk bakışta anlaşılmaktadır.

---

* Yakın Doğu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Öğretim Üyesi.

Derkenarlarına derman yazılmış kitaplar şunlardır:

Dervişname, Seyyid İbrahim Bin Ebu Bekir, Hicri 1204 (miladi 1789) Yeniçeri katibi Muhammed bin Hasan Efendi'nin kitabı.

Halveti Tarikati Kitabı, Seyyidül Sadât, Seyyidül Saâdat, Elhac Ali el Kermiyani, Hicri 1051 (Miladi 1641)

Anahtar Sözcük: Derman: 1- Güç, takat, mecal. 2- İlaç, çıkar, yol, çare.

Derman Örnekleri: Bildiriye konu olan her üç kitaptaki ilaçların hepsi de karışımlardan oluşmaktadır. İlaçların temel maddeleri de çeşitli kimyasallarla bitkisel droglardır. Bildiriyle şifa verdiği kabul edilen çeşitli karışım örnekleri dile getirilecektir.

Bildiriye konu olan el yazmalarının künyelerinin dökümleri ve dermanlar şunlardır:

A- *Dervişname:* Kitabın bir ya da daha fazla fasikülü eksiktir. Seyyid İbrahim bin Ebu Bekir tarafından hicri 1204 yılında kaleme alınmıştır. Eldeki kitabın 64 sayfası vardır. Eni 16.5 cm. boyu 23 cm. dolayındadır.

Dervişname adlı kitabı Lefkoşa'daki Selimiye Camisi'nin yanındaki eskici dükkanından satın aldım. O da efkaf çalışanlarından birinin torunundan olduğunu söylemiştir.

Dervişname elime geçtiğimde ciltsizdi. Buna karşın formaları tutan yıpranmış ipek ipliklerin varlığı, zamanında ciltli olabileceğini göstermektedir. Kitaptaki yazılar incelendiğinde bunların birden fazla kişilerce yazılmış olduğu görülmektedir.

Derkenarlardaki yazıların hat yazısına eli yatkın olmayanlar tarafından yazıldığı daha ilk bakışta görülmektedir. Oysa esas metinde nesih yazısı kullanılmıştır.

Dervişname'nin derkenarında iki derman, bir de beslenmeyle ilgili öneri vardır.

Birincisi başağrısıyla ilgilidir.

"İsticadan olan başağrısına şeftalunun çekirdeğinin içini dövüp gülsuyu ile karıştırub başına sürseler südai (sünizit, migren ve başdönmesi) def idüb hararetin teskin ider. Mücerreddir. (Sürekli sürmemeli Gaflet olunmaya."

İkinci dermansa kulakla ilgili dermandır.

"Eğer şeftalunun yaprağunu dögüb kulak içine suyun temizlerseler kulagda olan gurdu helag eder. Mücerreddir. Gaflet olunmaya."

Üçüncü dermanla ilgili öneri tuzla ilgilidir. Fazla tuz yenirse onun bin katının gözden çıkarılacağı belirtilmektedir.

"Eğer taamın lezzeti tuzdan çıkar
Tuz atmayı bil, min akıbed gözden çıkar"

B- Yeniçeri Katibi Mehmed bin Hasan Efendinin kitabı. Kitabın ilk fasikülü olmadığından adı bilinmemektedir. Konusu dinseldir. *Kur'an-ı Kerim*'in bazı ayetlerinin tefsiridir. Yazar kendisini şöyle anlatmaktadır.

"Elâbdül aziz ül nahif elrali min rahmetüllah ürrehim ul lâtif Muhammed bin Hasan Efendi kâtib-i yeniçeriyan-ı Şam-ı şerif fi tarih-i evehir-ı Rebiülahir sene semaniye ve teşrin tagedderel elif. Allahummegfirli velî ve lil validey ve licem'ül müminin vel müminad elihyaû minhüm vel emvat ve lilmüşlimine ecmein bi rahmetike ya erhemerrahimin vel hemdulillah-i rebbil alemin."

Kitaptaki yazı türü nesihtir. Kitapta 166 sayfa bulunmaktadır. Her sayfada 21 satır vardır. Kitabın eni 15 cm. boyu da 20 cm.dir Satırların uzunluğu 9 cm. ve sütunların uzunluğu da 15 cm.dir. Kitap önceleri deriyle ciltlenmişti. Zaman aşımında deri yıpranınca üzerine kalın kağıd yapıştırılmıştır. Kitabın son sayfasında bir tane derman bulunmaktadır. Karışım ishali (diare) önleyecek bir dermandır.

"İshal içun müsekkin dâney gızılcıg ciğer diken üç dane mazo ile döküb azacık bal ile karıştırub bedohu aç karnına yiye kan dahi kesilur. Bi izn-i Allah-ü taâlâ elef'ola."

Halveti Tatikatı'nın üç hattatının Seyyidül Sedât, Seyidül Saâdat ve Elhac Ali elKermiyani'nin hicri 1051 tarihinde yazdıkları kitabın derkenarındaki dermanlar. Kitap tek cilt olmasına karşın hattatlar kendi bölümlerini ayrı ayrı yazmışlardır. Üç kitap tek cilt olacak biçimde bir araya getirilmiştir.

Kıbrıs tarihi incelendiğinde Lefkoşa'da Mevlevi Tarikatı'nın Magusa'da Halveti Tarikatı'nın faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu ktap da Kıbrıs'taki Halveti Tarikatı'yla ilgili kitaptır. Okurlarımdan bir, bana dedesinin kütüphanesindeki bütün kitapları hediye etmişti. Konu edilen Yeniçeri Kâtibi Muhammed bin Hasan Efendinin yazdığı kitapla Halveti Tarikatı'nın kitabı bu kütüphanenin içinden çıkmıştı.

Kitap deri ciitlidir. Yazılışı hicri 1051'dir. (Geçen zaman süresince) kitap kapağının kenarlarındaki deriler yıprandığından ikinci kez kenarlar yeniden deriyle kaplanmıştır. Kitap 288 sayfadan oluşmaktadır. Her hattat kendi kitabını aynı yazı türüyle yazmıştır. Seyyidul Saâdât talik yazıyı, Seyyidul Saâdât nesih yazıyı ve Elhac Ali el Kermiyanî de tıpkı Seyyidul Saâdât gibi talik yazıyı kullanmıştır. Kitabın eni 13 santimetre boyu da 23 santimetredir. Her üç hattatın da sayfalarında 22 satır bulunmaktadır. Satırların uzunluğu 8 santimetre, sütunların uzunluğu da 16 santimetredir.

Bu kitabın hasiyesi pek fazladır. Sanki okurları tarafından ikinci kez yazılmış gibidir. Halk hekimliğiyle ilgili dermanlar da oldukça çoktur. Derkenarları yazanların, Hekim Senai konusunda da bilgileri bulunmaktadır. Onun Hedike adlı eserini de okumuş olmalıdırlar. Bu tıp kitabından alıntı yaptıklarını derkenarı yazanlar vurgulamaktadırlar. Kitaptaki derkenarlar yalnızca dermanlarla ilgili de değildir. Kitap derkenarlarında çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler de bulunmaktadır. Bu (durum) kitab sahibinin çok kültürlü ve bilgili bir kişi olduğunu ortaya koymaktadır. Baki'den, Şeyh Ebu Said Ebulhayr'dan, Veysi'den şiirler bulunmaktadır. Ayrıca şairi belirtilmeyen derman da vardır. Şiire dökülmüş iki derman örneği. Kitap sayfaları yıprandığından bazı sözcükler okunamamıştır.

Ayda ger şakâk olsa
Niyetin Allah, elferâk olsa.
... yetmiş kıl istrimal
Ta hemişe günün ola hoşhâl.
... zahmeti eder zail
İmtihan eyliyan olur kail.
... budur beyan eder ancak
Beşi Râvena-i Cin besi sülmün.
... hem sekiz dirhem eyle
Gönlünü bist-ü peng böyle.
(Bist-ü penç Farsça 25 demektir)

Kitaptaki derman şerhlerinin birisi de her dönemde insanlarm en büyük sorunu olmayı sürdüren diş hastalıklarıyla ilgilidir. Derman şiir biçiminde reçetelenmiştir.

Tutsi ve yağdan şişerse dişi
Ona çare budur et eke kişi.
Şabla tuz birer coz mikdâr
Buları sehik eyle misl-i ğubâr.
Sirke koy bir piyale denli ona
Mazmaza gargara eder ona.
Ger dişinin dibi şişerse eğer
İki üç gün yemeye hazır et.

Diş ağrıları, çürükleri gibi cinsel hastalıklar da her dönemde oldukça yaygındır. Bu korkunç hastalıkların başında da Frengi (sifilis) gelmektedir. Derkenara dermanı yazan kişi, karışım oranlarını o günün parasal ederleriyle vermiştir.

Frengi Dermanı
Darçın bir paralık
Udu'l- kahir bir paralık
Mai-daş bir paralık
Ezbay bir paralık.

Dermanın karışımı vermekle yetinilmemiş. Nasıl ve ne oranda kullanıldığını da yazmışlardır. İşte hazırlanan frengi ilacının kullanım bilgisi:

"Bu eczaların sahik edüp ince elekden geçirüb frengi çıbanı ot bir mikdar günde iki defa sabah akşam üç günde bir hamama gide. Çıktıktan sonra bir miktar eke. Kibir mai daşı bir bakır üzerine yahud bir rumud üzerine koyub susuz beşte bedahu susuz pişire. Künde iki def'a çıban üzerine eke. Biiznullah def ola."

Derman yazarımıza göre terleyememe de bir derttir. Dermanını ve kullanımını şöyle yapmıştır.

"Bir kimse mizacı hoş olmayub terliyemezse üç dirhem nebati şekerin döğüb bir mikdar gülapdan goyub bir cüzice ateş üzre kaynatalar. Bedehu istimal ettikten sonra döşeğine yatup mühkem terler. Filhal ifakta bula. Ve iznullahu taalâ ve tâgatdes."

Kişinin bütün organlarının her biri ayrı ayrı değerlidir. Ama içlerinden biri vardır ki onun önemi diğerlerinden daha fazladır. Bu organımız gözdür. Gözle ilgili çeşitli hastalıklar vardır. Dermancımız göz hastalıklarıyla ilgili şu tedavi

yollarını önermektedir:

"Göz ağrusu içun ve gözde olan tutgu cilair içun gayet lâtif kehlidir. Merhum Sultan Mustafa dalyası vakfedip hemişe müslümanlara oluşturur kibi kahılıdır. Gafled olunmaya."

Anzarud bir dirhem
Şükrü nebat bir dirhem
Sabr-ı sukuturî bir dirhem
Çeşmizen bir dirhem

Bu dört eczayı beraber edüb mühkem sahık ede. İnce elegden geçirib bedahu gülabla veya raziyane suyu ile yoğurub köze sala.

Köz ağrısıyl közün içine, gıyıb taze ise gobağına, tam sefayı temam hasıl oluncaya değin istimal eyleyeler.

Eğer yaş raziyane namını olacak olursa gülabde onu yoğur. Gafled olunmaya."

Dermancı gözle ilgili başka bir karışım daha vermektedir. Göze inen perdeyi yok etmek için şu ilacı salık vermektedir.

"Duol katsın (kurusu) iç tarafını soyup ve pak yuyup, gurudub, döyüp, elegden geçirüb göze ekeler. Gayed çile verüp nurlu olur."

Ağrılar her dönemde insanların en büyük dertlerinden biridir. Ağrıları yok etmek için dermancımız bizlere bir macunun karışım oranlarını vermiştir:

"Mevlana Atufi Vechi mefasile ve cemiî ağruların ve fıtıkların nafeidür. Müsteamel yâvmen mikdar zevzetül kebiretü ilâ yaşfiyallah taalâ.

Zencefil	**10 dirhem**
Anüson	**10 dirhem**
Çöreğotu	**10 dirhem**
Asel	**3 misli**
Sinameki	**20 dirhem**
Sahbalut (kestane) 15 dirhem (Kavrulmuş)	

Evli kişilerden birinin erken orgazm olması cinsel ahenk yönünden başlı başına bir sorundur. Dermancımız buna da bir çare bulmuş. Erken boşalmanın giderilmesini önleyici karışımın şöyle yapmıştır:

"Bera-i def-i sür'ati inzal.

Çoğuze buğa	3 hisse
Zaferan	2 hisse
Afyon	4 hisse
Misk	2 hisse.

Üç cous iki tane karanfili onların hepsine karışdırub meshuk edip balınan karıştıra.

Cous	**3 tane**
Zafera	**1 tane**
Afyon	**4 tane**
Müsg	**1 danki (tane)**
Karanfil	**3 tane**

Asel be kadri kifaye."

İshal (diare) de dermanı yazılan dertlerden biridir. Karışımın oranları şöyledir:

"Sekiz dane gızılcık, ciğerdiken üç dane mazu ile dörüb bal ile karuşturup bedahu aç karnına üç gün yiye dahi ishal iznullah def ola."

Kitabın derkenarında macun tarifleri de yapılmıştır. Bunlardan biri de kimyon macunudur.

"Şeyh Hüsamettin Mağribi'den rivayet olunur ki künde sabah ve mesâ birer misgal ekle oluna, gayet lâtiftir.

Kimyon	**25 dirhem**
Anison	**25 dirhem**
Raziyane	**25 dirhem**
Zaferan	**1 dirhem**
Habbetül sevda	**25 dirhem**
Ekir	**8 dirhem**
Şahbelut	**15 dirhem**
Darcın	**5 dirhem**
Fülfül (biner)	**5 dirhem**
Dâr-ı fülfül	**2 dirhem**
Zencefil	**5 dirhem**
Udu'l karha	**5 dirhem**
Âsel-i müseffa	**400 dirhem**

Ala mahüvel ali mücize edib.

"Bir kimsenin sevdiği tutulsa kuru söğüt çürüğünden çıkan gurdu çıkarub iki pare edüb nisfini içireler. Biiznullah def ola. Cümlesini içirseler üç küne bulmaya tutmaya gafled olunmaya."

"Allah dert verirse dermanını da verir" deyişi verilen örneklerle sanki kanıtlanmak istenir gibidir. Dermanlar yazıldıktan sonra içinde "Ehl-i derde olan devalar içün" dizesin de geçen bir yakarı şiirinde yer verilmiştir.

"Bize bizden olan yakin-u karib
Meded ed ya enis-i küll-i garig
Kereminden vusalın eyle nesib
Meded ed ya enis-i küll-i garib
Çün emin eyledun emanetine
Yine sen lâyık eyle hizmetine
Mazhar ed rahmet-u inayetine
Meded ed ya enis-i kull-i garib.
Evliya gördügi atalar içün
Embiya sorduğu sefalar içün
Ehl-i derde olan devalar içün
Meded ed ya enis-i müll-i garib.
Gerçi hoşdur efendi Sabr-ı Cemil
Zuâfada veli Musaâ Kalil
Kerem ed kılmasun hüday-ı ulya
Meded ed ya enis-i küll-i garib.

İrdeleme ve Sonuç: İnsanlık en eski dönemlerden beri hastalıklarla ve bedensel yetersizliklerle mücadele etmektedir. Eski uygarlıklarından kalan insan kalıntıları üzerinde yapılan incelemelerde o dönemlerde de günümüzdeki gibi hastalıkların olduğu görülmüştür.

İnsanlar kesintisiz olarak dertlerine derman bulmak için çeşitli ilaçlar geliştirmişlerdir. Geliştirilen ilaçlar dönemlerindeki bilgi ve teknolojik ilerlemelere doğrudan bağlıdır. Deneme, sınama, yanılma her dönemde geçerli olmuştur. Günümüzde de hayvanlar üzerinde deneyler yapıldığı bir gerçektir.

İşin ilginç yanı derman karışımlarında kullanılan maddelerin bazıları günümüz halk hekimliğinde de kullanılmaktadır. Örneğin, boğazımız şiştiğinde analarımız bizlere sıcak bal şerbeti içirirdi.

Dermanların karışım oranları için kullanılan ölçütler değişiklik göstermektedir. Kimisinde akcasal değerler ölçü olarak kabul edilmiştir. Bazılarında da

bir ağırlık ölçüsü olan dirhem kullanılmıştır.

Kimi dermanlar ölçülü uyaklı yazılmıştır. Kitaplar çok eski olduklarından kimi yazılar zamana yenik düşmüşlerdir. Okunamayan sözcükler vardır. Özellikle son kitaptaki ilk dermanın bazı sözcükleri okunamadığından yerleri.... biçiminde gösterilmiştir.

Son olarak şunu vurgulamak isterim. Kitap sahibi yada sahipleri boş gördükleri her yere kendileri için önemli olanların hepsini yazmışlardır. Kitabın derkenarlarında doğum ve ölüm tarihlerinden tutun da, şiirlere, dualara, tefsirlere kadar her şey bulunmaktadır. Yazılanlar arasında dermanlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu bildiriyle geçmişteki tedavi yöntemlerinin bazılarına olsun örnekler verebildimse kendimi mutlu sayacağım,

Saygılarımla.

KAYNAKLAR:

1- *Dervişname,* Seyyid İbrahim bin Ebu Bekir, Hicri 1204.

2- *Yeniçeri Katibi Muhammed bin Hasan Efendi'nin Kitabı.*

3- *Halveti Tarikati Kitabı,* Seyyidül-Sadât, Seyyidül Saâdat, Elhac Ali el Kermiyani, Hicri 1051

4- *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,* Mustafa Gökçeoğlu. Galeri Kültür Yayınları 1998 İstanbul. (Üçüncü basım)

5- *İslam Ansiklopedisi.*

6- *Meydan Larousse.*

7- *Ana Britannica.*

8- *Türk Dil Kurumu Sözlüğü.*

9- *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ferit Devellioğlu 1978 Ankara.

ANDREAE VESALII
BRVXELLENSIS, SCHOLAE
medicorum Patauinæ professoris, de
Humani corporis fabrica
Libri septem.
CVM CAESAREAE
Maiest. Galliarum Regis, ac Senatus Veneti gratia & priuilegio, ut in diplomatis eorundem continetur.

BASILEAE.

Heidelberg Alman Eczacılık Müzesindeki Eserler Üzerine

Zeki TEZ*

Dünyanın ünlü eczacılık müzelerinden biri, Almanya'nın Heidelberg kentindeki sarayda yer almaktadır. Bu bildirinin amacı, bu müzede sergilenen eczacılık tarihi ile ilgili çeşitli eserlerin tanıtımı eşliğinde Yeniçağ Avrupası eczacılık sanatına ilişkin kesitler sunmaktır.

Eczacı kapları

İtalyanca albarello (ya da "albarelli") terimi, olasılıkla Arapça al-barniya (ilâç kavanozu) teriminden türetilmiştir. Eczanelerde kullanılan silindir biçimli bu tür seramik kaplarda balsam, ilâç, reçel, kokulu merhemler ve kurutulmuş şifalı bitkiler korunur ve ağız kısmına deri parçası kapatılıp iple bağlanırdı. Bunlar seramik çamuru üzerine beyaz kalay sırlı ve sırüstü boyamalıdır. Turkuaz, lacivert ve siyah renklerle süslü olabiliyordu. Seramik malzemelerde kırmızı süslemenin Türk kökenli olduğu bilinmektedir ve örneğin Suriye seramiklerinde kırmızı renkli süslemeye hiç rastlanmamaktadır.[1] Eczacı kavanozu olarak kullanılan albarello'ların içbükey kavisli yan yüzeyleri, kolayca tutulmalarını sağlıyordu.

* Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kimya Bölümü, DİYARBAKIR.

1 T.Arnold, A.Guillaume (Eds.), *The Legacy of Islam*, Oxford at the Clarendon Press, London (1931).

Kap olarak "albarello"nun (RESİM 1, RESİM 2) yanısıra ibrikler (çoğu kez guruplar için) (RESİM 3, RESİM 4), fayans ve cam şişeler (RESİM 5, RESİM 6, RESİM 7) (damıtık suların korunması için) ya da değişik şekilli kullanışlı kaplar kullanılmıştır.[2]

Keçi ve antilop gibi hayvanların midelerinden çıkarılan panzehir taşları (bezoar), İbni Zuhr'e göre erkek geyiklerin gözlerinden akan yaşların katılaşmış şekli olup zehirlere karşı panzehir olarak etki ederdi. Panzehir taşlarının veba gibi çok bulaşıcı hastalıklara bile şifa getirdiği sanıldığından, bunlar, 18.yüzyıl ortalarına kadar Londra farmakopelerinde yer almıştır.

Avrupa'da eczacıların çeşitli tıbbi maddeleri saklamak üzere kullandıkları kaplardan, ilk olarak fayanslar akla gelmektedir ve kökensel olarak İran kaynaklıdır. 14. yüzyılda İspanya'da bunun ilk Avrupa örnekleri görülmektedir. Majorka Adası üzerinden "hispano-maureske" (İspanyol-Morisko) fayans kaplar Orta İtalya'ya satılmış ve orada özellikle Faenza kentinde kopyaları yapılmıştır. Araplardan kazanılan çömlekçi işleri, evsel ve ticarî mal üretimi bağlamında Faenza'dan ilkin Palermo ve Venedik'e, daha sonra da Lyon ve Antwerpen'e (Anvers) yayılmıştır.

İtalyan fayansları özellikle çok renkli olarak boyanmış olup hem genel kullanımlı çömlekler hem de özelde basit eczaların (Simplicia) ve karışım eczaların (Composita) konacağı kaplar olarak ticarette kullanım alanı bulmuştur. İtalyan fayanslarının benzerleri 1530'larda Nürnberg'de, 1600'lerde ise Antwerpen'de taklit edilmiştir. Antwerpen çömlekçi ürünleri beyaz zemin üzerine kobalt mavisi süslemeler içermekte ve boyama üzerine kalay sırrı sürülmekte olup bu teknik, 17. yüzyıl ortalarında özellikle Delft (Hollanda) üretimleri tarafından devralınmıştır.

Fayans ve porselenin yanı sıra eczanelerde eczaların saklanması için cam kaplar da kullanılmıştır. Cam her ne kadar erken yüksek kültürlerce bilinmekte ise de, kap malzemesi olarak ilk Roma İmparatorluğu'nda belirgin biçimde kullanılmıştır. İlk olarak 17. yüzyılda, üzeri boyanmış ve yalnızca eczacılıkta kullanım için üzeri yazılmış olan kaplarla karşılaşılmaktadır. Çoğu açık renk, saydam ve renksiz cam kapların boyanmasında ilkin soğuk boyama tekniği kullanılmıştır. Daha sonraları emaye boyama (eritme boya) geliştirilmiş olup bunda çeşitli renklerdeki metal oksitler, düşük sıcaklık ısıtmasıyla cam yüzeyine eritilerek kimyasal yolla bağlanıyordu.

1708 yılında Johann Friedrich Böttger (1682-1719) tarafından beyaz

2 W.-H.Hein, W.-D.Müller-Jahnke, *Kostbarkeiten aus dem Deutschen Apotheken- Museum Heidelberg*, Springer Verlag, Berlin-Heidelberg-New York (1993).

porselenin Avrupa'da geliştirilmesi, kendi uygun özellikleri yoluyla eczaların korunması amacıyla kap yapımında fayans üretiminin yerine geçerek onu geriletmiştir. Urbino kenti, Rönesans İtalya'sının fayans üretim merkezi olup oradaki atölyelerden en ünlülerinden biri, çömlekçi ailesi Fontana'ya aitti. Ailenin ünlü ustası ise Orazio Fontana idi. 18. yüzyıl İspanyasında ise Talavera kenti, seramik ecza kaplarının ana üretim merkezi olmuştur.

Bunların dışında, eczaların saklanmasında ahşap, teneke (kalay) (RESİM 8) ve gümüş kaplar da kullanılmıştır.

Ecza ve baharat kutuları

Osmanlıda Hekimbaşı odasında havanlar, teraziler, padişah tuğralarını taşıyan dirhemler, yazılı ve damgalı tabletler için kullanılan tensûh (tenazzuh) kalıpları, şırıngalar ve çeşitli aletler bulunurdu. Bir kenarından menteşeli olan tensûh kalıplarının iç yüzlerinde, şifa verdiğine inanılan çeşitli ayet ve sözler yazılıydı; hamur halindeki ilâç, bu kalıba konup kapatıldığında, bu yazılar tablet üzerinde çıkardı. Bunların yanı sıra, ilâç hammaddesi olarak kullanılan panzehir taşları, kurutulmuş yılan, hindistancevizi, balık dişleri ve fosiller gibi malzemeler de bulunmaktaydı.

RESİM 9 ve RESİM 10'da, 17. yüzyıl Avrupa'sına ait ecza ve baharat kaplarından örnekler yer almaktadır.

Terazi ve tartılar (ağırlıklar)

Terazinin en eski biçimi, iki kollu terazi olup İ.Ö. 5000'lerde Mısır'da geliştirilmiştir. Buna ilişkin olarak günümüze kadar korunarak kalmış olan eski Mısır mezar resimleri ve taş tartılar bulunmaktadır. Mezarlarda bulunan ve değerli metalleri tartmak için kullanılan terazilerden bazılarının, 2 m kadar yükseklikte olduğu ve duyarlığın çok az olduğu kaydedilmiştir. Kefe olarak ilkin bez ya da deri, daha sonraları ise ahşap ve metal levha kullanılmıştır. Roma çağında iki kollu terazinin yanı sıra başka bir terazi tipi olarak eşitsiz kollu terazi ya da kantar kullanılmıştır.

Yeniçağ başlarında Vannoccio Biringuccio (1480-1538), Lazarus Ercker ve Georg Agricola (1494-1555) tarafından yürütülen metalürjik denemelerde, standart âlet olarak analitik terazilerin kullanıldığı belirtilmektedir.

16. ve 17. yüzyıllarda eczanelerde ilâç ve ecza tartımı için tercihen el kantarı kullanılmıştır. Geç dönemlerde ise oturaklı ve bir ahşap mahfaza içine yerleştirilmiş teraziler kullanılmaya başlanmıştır. Mahfaza, ölçüm olayında rüzgâr, toz

ve nemin olumsuz etkisini dışladığından, ölçüm kesinliğinin artmasını sağlamıştır.

Terazinin yanı sıra eczacılar için tartılar (ağırlıklar) da önem taşımaktaydı. İlk başlarda doğal ölçüler kullanıldı. İ.S. 670'lerde Yunanistan'da ilk ağırlık birimleri (Talent, Mine, Drachme, Obolos, Halbobolos, Chalkus) kullanıldı. Roma İmparatorluğu ağırlık ölçüsü olarak, Pfund'u (libra ya da as = 327,45 g) tanıdı. Para bağlamında Roma Pfund'u (pondus aurarium et argentum), Yeniçağ başlarına dek İtalya'da ağırlık temeli olarak geçerli kaldı. Almanya'da Nürnbergli tunç dökümcüler, kesinleştirilmiş ve standartlaştırılmış ağırlık sisteminin gereği olan standart ağırlıklar döktüler. Bunlar tunçtan, içiçe geçebilecek kesik koni biçiminde hazırlanmıştır (RESİM 11).

Terazi tekniğinde önemli bir gelişme, 19. yüzyıl başlarında Ramsden tarafından gerçekleştirilen, agat yataklarla birleştirilmiş çelik kama ağızlarıdır. Bu ek sistem, İsveç'te Jöns Gottlieb Gahn (1743-1818) tarafından kullanılmış ve ilk kez 1818'de Jöns Jacob Berzelius'un (1779-1848) literatüründe tanımlanmıştır.

Mısır terazileri ve ağırlıklarıyla, bir kütleyi yaklaşık 130 mg'lik (2 grains) (1 grain: eczacı tartısında 0,065 g) doğrulukla ölçmek olasıydı. 18. yüzyılla birlikte, doğruluk birkaç miligrama geliştirildi. Örneğin, terazilerin gelişimine ve nicel analitik kimyaya katkıları olan Joseph Black, yalnızca 1 grain'e yakın (65 mg) duyarlıkta analitik veriler yayınlamıştır. Bununla birlikte, bu yüzyılın sonunda, terazilerle oldukça doğru ölçümler yapılabiliyordu. Ünlü kimyacı A. L. Lavoisier (1743-1794), kütlenin korunumu yasasını bulmasını, teraziyi kullanmasına borçludur. Lavoisier'nın kullanımı için J. Fortin (1750-1831) tarafından yapılan terazi, maksimum 600 g tartarken 5 mg'lik bir duyarlığa sahipti. 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Justus von Liebig'in (1803-1873) terazileri, Giessen'deki "Liebig Müzesi"nde sergilenmektedir. Liebig'in özel laboratuvarındaki "Braunstein" terazisi, Lavoisier'nin terazisiyle aynı tartma kapasitesine sahip olup duyarlılığı 3-5 mg'dır. Küçük teraziler doğal olarak daha duyarlıdırlar ve 1 mg'ın altındaki kütle farklarını bile ayırdedebilirler.[3]

Damıtma Düzenekleri

Damıtmaya ilişkin ilk değinmelerden birine, Romalı yazar Yaşlı Plinius'ta (İ.S. 23-79) rastlanır. Historia naturalis adlı yapıtında, ilkel biçimdeki bir damıtma yardımıyla sedir ağacı odunundan uçucu (eterik) yağ eldesini betimlemiştir.

3 Z.Tez, İsveç Okulu ve 18. Yüzyılda Kimyasal Analiz Aletleri: Terazi ve Üfleç Borusu, *Bilim Tarihi*, 6, 25- 29 (1992).

Antikçağ'ın yüksek kültürleri olan Yunanlılar ve Romalılar, daha eski kültürlerin simya bilgilerini ve ekstraksiyon gibi kimya teknik ve yöntemlerini devraldılar ve bunlara kayda değer bir gelişme katmadılar. Bu arada damıtma (destilasyon) yöntemi ilk kez İ.S. 100-200 yıllarında İskenderiyeli simyacılar tarafından bulunmuştur. Bunda homojen bir faz, etkin bir biçimde uçucu ve az uçucu bileşenlerine ayrılmakta, alkol temelinde parfüm üretimi hızlı ve basit bir şekilde mümkün olmaktaydı.

Al-imbik -> alembik -> ambix (damıtma başlığı) yardımıyla sürekli damıtma işlemi, şekil olarak benzediğinden pelikan adı verilen bir düzenekle gerçekleştiriliyordu. Damıtma düzeneğindeki su soğutmalı sarımlara ise serpent (yılan) adı veriliyordu.

"Alkol" adi ilk kez 16. yüzyılda Paracelsus (tam adı, Theophrastus Bombastus von Hohenheim) (1493-1541) tarafından şarabın damıtma ürünü için kullanılmıştır. İlk reçetelerde, damıtılacak şaraba yemek tuzu ve bitki külü (potas) eklenmesi öneriliyordu. Bu tuz katkıları, kimyasal tuz etkisi yoluyla alkol çıkışını kolaylaştırmaktaydı.

15. ve 16. yüzyıldaki iki gelişim, damıtma tekniğindeki ilerlemeyi etkiledi. Biri, kitap basım tekniğinin geliştirilmesi olup damıtma tekniği konusunda çok sayıda zengin resimli kitapların basılmasına ve böylece bilgilerin yayılmasına yol açmıştır. Ötekisi ise Paracelsus tarafından ortaya konan "simya sanatı yoluyla ilâç hazırlanması" (iyatrokimya) olup bitkisel, hayvansal ve mineral maddelerden ilâçların hazırlanmasında özel olarak damıtmanın uygulanmasıdır.

Albertus Magnus (1193-1280), damıtmayı simyanın temel bir işlemi olarak betimlemiştir. Hieronymus Brunswick (1450-1513), 1512'de Strasburg'da "Liber de Arte Destillandî" (Damıtma Sanatı Kitabı; Almanca nüshasının başlığı ise "Destillierbuch über die zusammen gethane Ding") adlı kitabını yayınlamıştır. 16. yüzyılda damıtma uygulamaları tıbbi preparatlar, iksirler, parfümler ve içkilere yönelikti.[4]

Geç-Ortaçağ ve Rönesans (1400-1600) dönemindeki ilerlemeler küçük adımlar halinde oldu ve geniş yankı uyandıran bir gelişme olmadı. Sıcaklıklar hâlâ ölçülemiyordu. Farklı sıcaklık düzeylerine erişmek için daha farklı ısıtma türleri yürürlüğe girdi. Yalnızca ısıtma türlerinin sayısı arttı.

40°C'a kadar olan birinci ısıtma derecesi, yaklaşık olarak el sıcaklığına karşılık geliyor ve damıtma balonunu bir su banyosu ya da mumla ısıtarak elde ediliyordu. Su banyosu kullanılarak çok sayıda damıtma balonunu ısıtabilecek türde damıtma düzenekleri de geliştirilmişti. Ayrıca orta derecede sıcaklıklar

4 W.-H.Hein, D.A.W.Koning, *Pharmazie und Graphik*, Govi-Verlag, Frankfurt a.M. (1991).

elde etmek için ise mercek ya da büyüteçle odaklanarak güçlendirilmiş güneş ışınları kullanılıyordu. 60°C'a kadar olan sıcaklıklar için parçalanma ya da mayalanma süreçleri (mayalanmış at gübresi ya da ekmek hamuru) kullanılıyordu. Sıcaklık, ortama su buharının sevk edilmesiyle yükseltiliyordu. 70°C'a kadar olan sıcaklıklara kum banyosu ya da kül banyosu ile ulaşılıyor; daha yüksek sıcaklıklar için ise odun kömürü ateşi kullanılıyordu. Metallerin eritilmesi için bu sıcaklıklar yetmediğinden, bu durumda körükle alevlendirilen kor ateşi kullanılıyordu.

Damıtma ocaklarında iki ana tip ayırdediliyordu: Basit rüzgâr ocağı ve "athanor." Hızlı ısıtmada basit rüzgâr ocağı kullanılıyordu. Ocak ağzı açıklığı ayarlanmak suretiyle hava girişi ve böylelikle de ateşin şiddeti ayarlanıyordu. Ancak bu ayar, kaba düzeyde kalıyordu. Uzun zaman alıcı parçalanma tepkimeleri, işlem süresini uzatıyor ve orta şiddette ısı sevk eden ocakları gerektiriyordu. "Athanor" diye adlandırılan bu tür ocakların en iyi bilinen örneği , "Tembel Heinz" ya da "Yavaş Heinrich" (Alm. Fauler Heinz; Lat. piger henricus) denen türdü. Özgün ocak kısmının yanı sıra yakma odası ile bağlantılı bulunan yüksekçe bir baca vardı.

En büyük ilerlemeler, yine yoğuşturma sistemlerinde ve özellikle de toplama kabı ile imbik arasında yoğuşturmada olmuştur. Önce, ısı değiş tokuş yüzeyi su dolu soğutma fıçısı boyunca eğik seyreden iki boru aracılığıyla arttırılmış; ardından bir su havuzu içine yatay sarımlı borular konmaya başlanmıştır.

Böyle düzeneklerde damıtma balonu olarak, boynuzlu imbik (retort, karni) kullanıldığı da görülmektedir. Boynuzlu imbik biçimli kaplar 13. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bunda balon ve imbik, tek parça halinde birleştiriliyordu. Soğutma borusu yükselerek su dolu bir küre etrafına sarılıyor, sonra aşağı kıvrılarak üzerinde külah bulunan bir toplama kabına bağlanıyordu. Soğutma borusunun yukarı yükselen ve "serpantin" diye de adlandırılan kısmında yoğuşan sıvı, ters akım halinde, yükselen buharın aşağısına doğru kabarcık oluşturarak geri akıyordu. Buhar ve sıvının böyle gönderimi "rektifikasvon kolonu" ilkesini gösterir.

Ayrıca çok sayıda fraksiyonu aynı anda toplama denemesi de yapılmıştır. Her bir damıtma ürünü alımları arasında çok büyük bir ayırma verimi farkı olmadığından, her bir fraksiyon çok az derişim farklılığı göstermekteydi.[5]

Simya laboratuarlarının tipik dekorlarını hayvan İskeletleri, kurutulmuş bitkiler, doğal taşlar ve mineraller, masalarda ve yerlerde fazla kullanımdan ve

5 Z.Tez, Başlangıcından İtibaren Damıtma Tekniğinin Gelişimi, *Bilim Tarihi*, 11, 18-26 (1992).

ortamdaki asit buharları ya da kavurucu ısıdan ötürü hırpalanmış el yazma kitaplar, özellikle ve sıklıkla körükler, cam balonlar, armut biçimli şişeler, çok çeşitli türden damıtma düzenekleri, emzikli imbikler (retorte ya da karni), kavanozlar, pişmiş toprak ve ahşaptan yapılı su kapları, küpler, albarello'lar, kum saatleri, şamdanlar, el terazileri, havanlar, ocak ve fırınlar, tavalar, potalar, kevgir ve elekler, bıçak ve kepçeler, maşa ve kıskaçlar, çekiçler, üfleç boruları, ölü kafası, tavana asılı iri balık ve timsah İskeletleri, ayrıca da horoskop ve yerküre gibi astrolojik gereçler oluşturuyordu. İskelet sergilenmesinde belki de kimyanın ve eczacılığın Ortaçağda ölüm getirebilen işlevinin, çoğu insan için ilginç ve çekici bir özellik taşıması yatmaktadır.

Simya laboratuarlarında en sık rastlanan aygıtlar, çeşitli fırınlardı. Bunlar damıtma, süblimleştirme, 'indirme' ("deszension": yukardan ısıtarak maddeyi dar bir delikten damla damla aşağıya akıtma), eritme, kalsinleme (kavurma), 'sınama' fırınları (metal ve mineral analizi için) ve de "Filozoftaşı" eldesi için kullanılan 'Felsefe Fırını' idi. Damıtma düzeneği, kendi geleneksel biçiminde damıtma balonu (cucurbit; Latince'de "su kabağı" anlamına gelir), damıtma külâhı (alembic) ve toplama kabı (receptaculum) olarak üç parçadan oluşuyordu. Damıntı, çoğunlukla yalnızca hava ile soğutuluyordu; su ile soğutma Latin Ortaçağı'nda keşfedilmiş olup çok ender uygulanıyordu.

Ortaçağ Arap simyacılarının Yunan modellerin örnek alındığı kimya aygıtları kullandıklarından çokça söz edilmiştir. Bunlar arasında, gülsuyunun ve başkaca güzel kokuların damıtılması için damıtma aygıtları Arapça metinlerde çokça betimlenmiş, ayrıca da resimlenmiştir. Kullanılan kimya gereçlerinin listeleri Süryanice harflerle yazılı bir Arapça metinde, ünlü hekim ve kimyacı Muhammed İbni Zekeriya el-Râzî'nin (865-925) Kitâb el-Esrâr (Sırlar Kitabı) adlı eserinde, Ebu Abdullah el-Harezmî'nin (ölm. 997) Mefâtih el-Ulûm (Bilimlerin Anahtarı) adlı eserinde ve ayrıca da Ebu'l Hakim Muhammed İbni Abd el-Malik el-Sâlihî el-Harezmî'nin 1034 yılında yazdığı bir eserinde yer almaktadır. Bunlar arasında ocaklar, tandır (Ar.tannûr, Lat. athanor), küçük ve büyük fırınlar, körük, eritme potası, havaneli ya da çekiç, kıskaç ya da maşa, tava, teneke makası, rende, ezme kâsesi ve tokmağı, balon, emzikli damıtma başlığı, damıtma külâhı, cam kaplar, küçük sürahiler, şişeler, vb.den söz edilebilir.[6]

Araplar çiçeklerin yaprak, tomurcuk, tohum ya da belirli kısımlarından koku

6 E.Wiedemann, *Gesammelte Schriften zur Arabisch-Islamischen Wissenschafts-geschichte, Bd.1: Schriften 1876-1912.* (Gesammelt und gearbeitet: D.Girke), Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Üniversität, Frankfurt a.M. (1984).

elde etmek üzere su buharıyla damıtmayı biliyorlardı. Daha sonraları, bitkiyi bir çözücü içinde iyice ıslatarak özütlemeyi ya da ısıl işlem uygulamaksızın çözücüyle harmanlamayı geliştirdiler. Özellikle yüksek sıcaklıkta bozunan güzel kokulu bileşenler durumunda, sözü edilen son yöntem bugün de uygulanmaktadır.[7]

Süreçlerin ve maddelerin çeşitliliği, özel kap ve düzenek kullanımını gerektirmiştir. Ortaçağ bitimine dek kapların içinde cereyan eden olayların bilinmezliği eşliğinde, çeşitli kap şekilleri, model olarak hayvanları ve masal yaratıklarını örneksemiş ve buna göre de ad almışlardır. Buna ilişkin tipik örnekler "Pelikan", "Hydra" (mitolojik yedi başlı yılan, ejderha), Ay ve Kaplumbağadır. Isıtma amaçlı su-, gübre-, kül- ve kum- banyoları Milattan itibaren kullanılmıştır.

Salerno Tıp Okulu'nun ünlü hekimleri alkol damıtımına dört elle sarıldılar. 1160'larda ortaya çıkan Compendium salernî'de Usta Salernus Aequivocus, gülsuyu üretimindekine benzer şekilde damıtma yöntemiyle "yanar su" (alkol) eldesinden ilk kez söz etmiştir.

Batıda kaydedilmiş ilk alkol damıtımı, 12. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir. Floransalı hekim Thaddaeus Alderotti (1223-1303), 1280'lerde, tıbbî amaçlar için alkolün nasıl damıtılacağını, birinci damıntının yinelemeli damıtılmasıyla yüksek derişimli alkol kazanımını betimlemiştir. Yedinci damıtma işleminden sonra elde edilen "suyun" "perfecta", onuncu damıtma işleminden sonra elde edilenin ise "perfectissima" kalitesinde olduğu söyleniyordu.[8]

RESİM 12'de, Heidelberg-Eczacılık Müzesi'nin damıtma aygıtları ile dolu simya laboratuarının genel görünümü; RESİM 13'te ise, 17. yüzyıl Avrupa'sının "Mağripli kafası" ("Mohrenkopt" adı verilen türde bir damıtma düzeneği yer almaktadır.

Catherine de Medici (1519-1589), kozmetik sanayii için Paris'te büyük bir yatırım yapmıştır. Güzel kokulu bitkilerin üretimine elverişli bir iklime sahip olan güney Fransa'da üretimlere başlanmış ve giderek büyük bir sanayi oluşmuştur. Nice, Cannes ve Monte Carlo bölgesinde gelişen bu sanayide o zamanlar 20000 kişi kadar çalışıyordu. Temel bitkiler portakal, yasemin, sümbülteber, bergamot, süsen, muhabbet çiçeği (:Reseda odorata) ve menekşe idi. 1 ons (yaklaşık 30 gram) uçucu yağ üretmek için Fransızlar 25 ton menekşe çiçeği kullanıyorlardı.

---

7 Z.Tez, *Bilimde ve Sanayide Kimya Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara (2000).

8 G.Buchheim, R.Sonnemann, *Geschichte der Technikwissenschaften*, Edition Leipzig, Leipzig (1990).

Tiryak satıcısı:

Tiryak (teryak), İlkçağın tıbbi maddeleri (Materia medica) arasında batıda en önem verileni idi. Bu ünlü macunun hazırlanma ilkesi, Roma İmparatoru Neron'un özel hekimi Andromakhos'a dek geri uzanır ve Galenos'un tıbbî metinleri aracılığıyla kaybolmadan günümüze erişmiştir. Tiryak hazırlanmadan önce, onun bileşenlerinden her biri, hekimler tarafından sınandıktan sonra, ancak eczacı tarafından karıştırılırdı. Öte yandan sarımsak, "Theriaca pauperum" diye nitelenmekte ve yoksul insanların tüm dertlerinin çaresi olarak kabul edilmekteydi.

Gezici ilâç satıcıları ya da tiryakçılar (ŞEKİL 14), ciddi hastalıklara çare olacak ilâçların yanı sıra, Ortaçağın önemli ve sevilen ezme türü evrensel ilâcı olan tiryakı da hazırlayıp satıyordu. Bu madde, içinde zehre karşı dirençli eczaların da yer aldığı çeşitli maddelerden ince toz halinde hazırlanıp daha sonra demirhindi ezmesi, bal ya da şeker çözeltisi ile macun (Lat. electuarium) haline getiriliyordu. 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gezici ilâç satıcılarının ticari faaliyetleri cezalarla önlenmiştir. 1941 yılında Alman ilâç kitabı Pharmacopoea germanica bile tiryak için şu bileşenleri veriyordu: Afyon, Jerez şarabı, melekotu koku, zeravent kökü, baldıran, Seylan tarçını, adasoğanı, hintsafranı (zerdeçöp) kökü, Malabar kakulesi, mür, demir vitriyolü ve süzme bal. Siyah-kahverenginde, baharat kokulu olan bu malzeme, "harika bir ilâç, terletici bir araç, tüm zehirlere ve zehirleyici hastalıklara direnç kazandırıcı bir ilâç olarak övülüyordu; özellikle zehirli hayvan ısırmalarına, beyinsel rahatsızlıklara, çarpıntılara, mide rahatsızlıklarına ve hazımsızlıklara iyi geldiği, dahili ve harici olarak kullanılabileceği" söyleniyordu. Paracelsus bu tür ilâçları reddetmişti.[9]

Eczacı İsa:

Müslüman dünyasında Hz. Muhammet'in güzel kokuyu sevmesi ve kullanımını önermesine benzer şekilde, Hıristiyan dünyasında bizzat Hz. İsa, tüm hoşa giden kokuların kaynağı olarak görülüyordu. Hıristiyanlık öncesi yazılmış bir metin, kokulu kutsal yağın kökeninin, Cennetteki özel bir ağacın, İyilik Ağacı'nın (Tree of Mercy) olduğunu söylemektedir. Bu ağaçtan elde edildiği söylenen kutsal mesh yağına İsa'nın kutsal salyası gözüyle bakılmıştır. Kutsal yağlama, Roma Katolik kilisesine göre, ağır hasta olan birinin bir rahip tarafından, kutsanmış yağla yağlanarak kutsanmasıdır. Meshetmek, kutsal yağla ovmak anlamına gelir ve Türkçe'deki "Mesih" adı, Hz. İsa'nın özgün adı

9 R.Palla, *Falkner, Köhler Kupferstecher-Ein Kompendium der untergegangenen Berufe,* btb, Frankfurt a.M. (1997).

Khristos'un Arapça'daki tam karşılığıdır.

El uygulaması ile yapılan tedaviler çok eskiden beri uygulanmaktadır. Hz. İsa'nın değişik dertlerden ızdırap çeken insanlara sağ elini uzatarak onlara şifa dağıttığı, kutsal metinlerde yazılıdır. El ile şifa bahşetme yeteneği, daha sonraları Fransız ve İngiliz krallarına atfedilmiş; kralların, boyunlarında yara taşıyan sıracalı (scrofulie; adenit tüberküloz) ya da saralı (epileptik) hastalara dokunmakla onları şifaya kavuşturacaklarına inanılmıştır.[10]

Barok Çağı'nın en çok sevilen dinsel alegorilerinden biri, Hz. İsa'yı göksel eczane içinde tasvir etmekti. Göksel farmakopelerdeki (pharmacopoeus coelestis) tabloların çoğunda, bu sahne işlenmiştir (RESİM 15).

Döbereiner çakmağı:

Jena'li eczacı Johann Wolfgang Döbereiner'in (1780-1849) tutuşturma makinesi, bizim çakmakların öncüsü olarak görülebilir. Döbereiner, basit bir eczacı iken, 1818'de Jena Üniversitesi Kimya Kürsüsü Başkanlığı'ndan bir çağrı alarak "Ordinaryus" ünvanıyla oraya geçer.

Kendi çağında heyecanla karşılanmış olan "Döbereiner çakmağı"nda (1823) hava ile hidrojen gazı karışımı ("Knalgaz"), toz halindeki platin ya da platin süngeri (gözenekli platin metali) üzerine gönderilmekteydi. Hidrojen, platin yüzeyinde hava oksijeniyle şiddetle birleşmek istediğinden, orada bir ısınma olmakta, hidrojen tutuşmakta ve küçük bir alevle yanmaktaydı (ilk çakmaktaşsız-ve de manyetosuz çakmak!). RESİM 16'da, 1840 yapımı bir Döbereiner çakmağı görülmektedir.

10 E.Atabek, M.Değer, *Tıbbi Deontoloji Konuları,* İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fak.Yay., İstanbul (2000).

RESİM 1: Talavera'dan (İspanya) geniş "albarello" (1700'ler yapımı):
Buradaki kap, tiryak içermektedir. Pek çok bileşenden hazırlanan bu preparat, yılan eti ve afyon dahil çeşitli maddelerin karışımından hazırlanmakta olup evrensel kullanımlı (her derde devâ) bir tedavi ilâcı idi

RESİM 2: Palermo (İtalya) yapımı "albarello" (17. yüzyıl ilk çeyreği):
Burada görülen ince belli "albarello", mavi, sarı, turuncu, yeşil, mangan menekşesi ve erguvan renklere boyanmıştır. Buradaki madalyon türü boyama, Palermo ürünleri için karakteristiktir.

RESİM 3: *Urbino'daki (İtalya) Fontana-atölyesinden fayans ibrik (1565): Urbino, Rönesans İtalya'sının fayans üretim merkezi olup, oradaki en ünlü atölyelerden biri, ünlü usta Orazio Fontana'nın ailesine aitti. Resimdeki ibrik, çok-renkli (polikrom) boyama ile hazırlanmış olup boyaması ve sırı, 16. yüzyıl fayans sanatının en usta ürünlerinden biri olarak nitelenebilir. Rulo halindeki yazıda eczanın adı,* **S(YROPUS) D(E) CORTI(CE) CITRI** *(Limon Kabuğu Şurubu) şeklinde geçmektedir.*

RESİM 4: *Delft (Hollanda) üretimi fayans ibrik (1700'ler): 17. yüzyılda Hollanda'nın Delft kenti, ecza kapları yapımında en önemli merkez konumuna gelecek şekilde gelişti. Delft işi fayans süslemeleri, beyaz zemin üzerine yalnızca mavi ile yapılmıştır. Delft'te 17. ve 18. yüzyılda 18 atölyede ecza kapları üretiliyordu. Şekildeki ibriğin üzerinde* **S(IRUPUS) (DE) QUINQUE RADIC (IBUS)** *(Beş Çeşit Kökten Hazırlanmış Şurup) yazısı okunmaktadır. Bu kökler, sarmaşık kökü, kuşkonmaz kökü, rezene kökü, maydanoz kökü ve yaban mersini (çoban püskülü) kökü olup idrar söktürücü etkisi vardı.*

RESİM 5: Faenza'dan (İtalya) fayans şişe (16. yüzyıl ilk yarısı):Bu kabın boyanması, beyaz sır üzerine mavi renkle gerçekleştirilmiştir. Üzerinde A(QUA) D(E) PLANTAGINE (Sinirotu Suyu) yazılıdır.

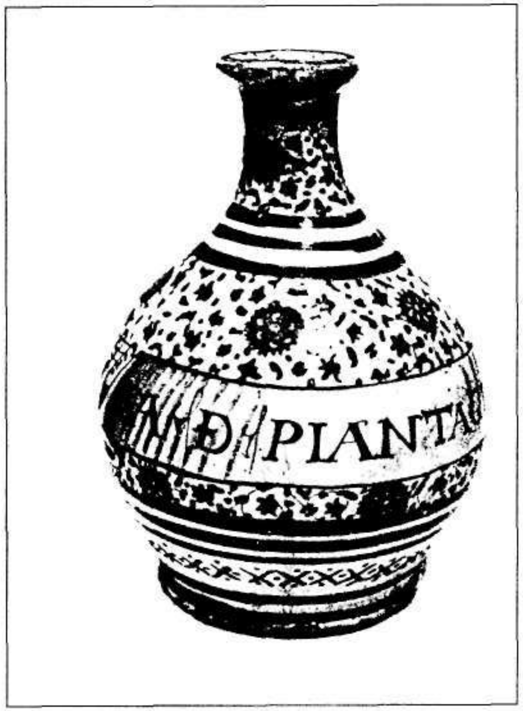

RESİM 6: Frankfurt'taki fayans fabrikasından fayans şişe (17. yüzyıl ikinci yarısı):Buradaki şişenin üzerinde A(QUA) PARIETAR (IAE) (Yapışkanotu Suyu) yazısı okunmaktadır. Bu ot, yapışkan nitelikli yaprakları yüzünden bu adla anılmakta olup suyu, cam malzemelerin temizlenmesinde kullanılmaktaydı. Farmasötik açıdan ise, dışsal olarak (haricen) yara tedavisinde kullanılıyordu.

RESİM 7: *Pössneck'teki (Almanya) "Aşağı Eczane"den cam şişe (18. yüzyıl sonları): Bu cam eczacı şişesi üzerindeki yazıda,* **T(INCTU) R(A) BEZOARD (ICA)** *(Panzehir Tentürü) şeklinde nitelenen tentür, çok amaçlı bir kullanıma sahip olup bulantı, mide ağrıları ve ishal olaylarında sıkça kullanılan bir ecza idi.*

RESİM 8: *Teneke ecza kutuları (18. yüzyıl): Kutulardan birincisinde* **EXTR(ACTUM) QUAJAC(I)**, *ikincisinde ise* **H(ER) B(A) CARD(UI) B(ENEDICTI)** *yazıları yer almakta olup birincisi guayak (peygamber ağacı, pelesenk ağacı) özütünü, ikincisi ise kutsal devedikeni özütünü içermektedir.*

RESİM 9: Augsburg (Almanya) ev ve yolculuk ecza kutusu (1615 dolayı): Abanozdan yapılmış bu ecza kutusunun alın kısımları ve kapak içleri arma türü gümüş süslemelerle bezeli olup içinde, gümüş kapaklı cam şişecikler, ölçü kabı (mezür) vb. farmasötik ve tıbbî gereçler yer almaktadır.

RESİM 10: Baharat kutusu (17. yüzyıl): 19. yüzyıla dek çoğu eczacı yalnızca tıbbî eczalar değil, ayrıca baharat ve otlar da pazarlamışlardır. Resimde yer alan sanat eseri niteliğindeki kapaklı ahşap kutuda küçük hindistancevizi, tarçın kabuğu, kişniş, zencefil, biber, Jamaika biberi gibi, ilâç niyetine kullanılan baharatlar bulunduruluyordu.

RESİM 11: Tunç ağırlıklar (16. yüzyıl):
Burada görülen ve eczacıların ve tüccarların kullanımına sunulmuş olan ağırlıklar, 16. yüzyılda Nürnberg'li (Almanya) tunç dökümcülerce imal edilmiştir. Birbiri içine girecek kâse şeklinde çok parçalı bir takım halinde hazırlanmışlardır.

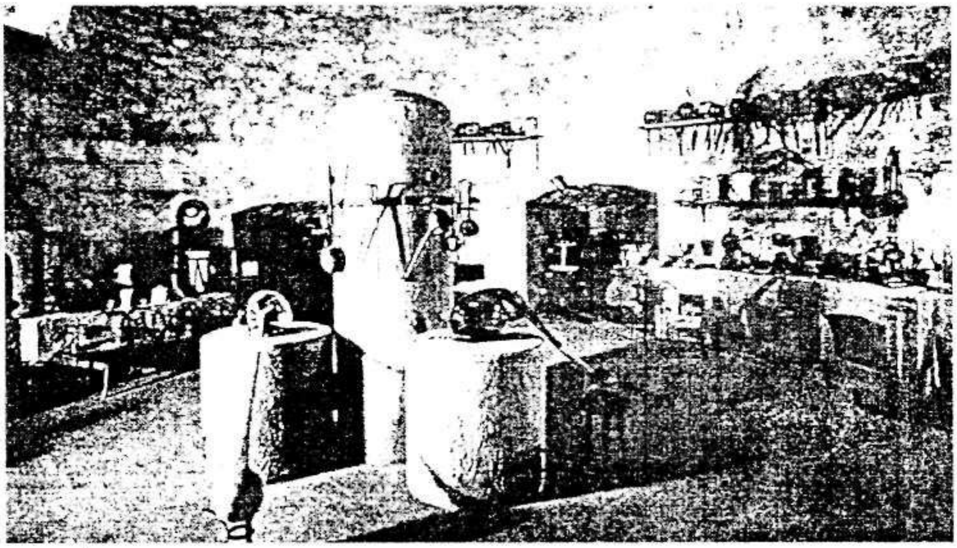

RESİM 12: Heidelberg-Alman Eczacılık Müzesi'nin "Eczane Kulesi"nde yer alan simya laboratuvarındaki damıtma aletlerinden genel bir görünüm.

ŞEKİL 13: Bakırdan yapılı damıtma âleti (Erken 17. yüzyıl): RESİM, "Mağripli kafası" ("Mohrenkopf") adı verilen türde bir damıtma düzeneği görülmektedir. Damıtma kabının üst kısmında soğutma başlığı (imbik) bulunmakta; bu kısma konan soğuk suyun soğutma etkisiyle, buraya ulaşan buharlar yoğunlaştırılmaktadır.

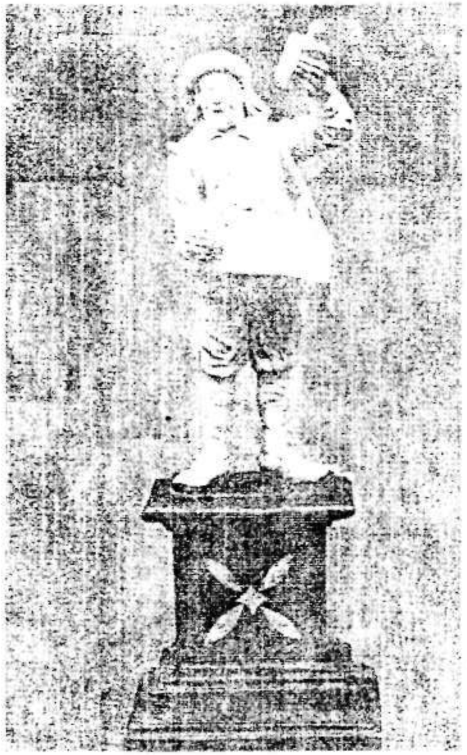

RESİM 14: Yerel giysili tiryak satıcısı heykelciği (1730 dolayı, Güney Almanya): Şarlatan bir ecza satıcısı görünümündeki bu gezgin satıcı, ilâç şişecikleriyle dolu bir kutuyu boynuna asılı halde taşırken, yukarıya kaldırdığı sol elinde bir ilâç şişesi, sağ elinde ise bir cam bardak tutmaktadır.

RESİM 15: *Eczacı İsa (18. yüzyıl başları):*
Arka plandaki sahnede, Tevrat ve İncil'de geçen, Hz. İsa'nın, görmeyen bir kimseyi tedavi ederek gözlerini açması yer almaktadır. Bu resim, Viyana'da bulunan, özelde görmeyen kişilerin bakımına adanmış olan bir manastır için yapılmıştır. Eczacı İsa, sol eliyle ruhun dengesini (mizan, terazi) simgeleyen reçete terazisini tutmaktadır. Masanın üzerindeki ayaklı kupa, kalp ve çapa, Tanrısal erdemler olan inanç, sevgi ve umudu simgelemektedir. Diğer erdemler ise arkadaki raflarda bulunan şişelerin üzerindeki etiketlerde yer almaktadır.

RESİM 16: *"Döbereiner çakmağı" (1840):*
Jena'lı eczacı Döbereiner'in kendi çağında heyecanla karşılanmış olan çakmağı (1823), bizim çakmakların öncüsü sayılabilir. Çakmaktaşsız ve de manyetosuz ilk çakmak niteliğindeki bu âlette, hava ile hidrojen gazı karışımı ("Knalgaz"), toz halindeki platin ya da süngerimsi platin üzerine gönderilmekteydi. Hidrojen, platin yüzeyinde hava oksijeniyle şiddetle birleşmek istediğinden, orada bir ısınma olmakta, katalitik bir etki sonucu hidrojen tutuşmakta ve küçük bir alevle yanmaktaydı.

Türk Halk Hekimliği ve Veterinerliği Üzerine Kısa bir Bibliyografya Denemesi

Ali Abbas ÇINAR*

Türk halk hekimli ve veterinerliği hakkında yaptığımız bu bibliyografyanın eksikliklerinin olduğu, künye sayısının binlerle ifade edilebileceği bir gerçektir. Bundan dolayı, çalışmaya "deneme" demek gerektiğini düşündük. Türk kültürünün hazinesi durumunda olan Divan-ı Lügati't Türk'teki halk hekimliği ve veterinerliği maddelerinin bile başlı başına bir çalışma arz ettiği görünmekteyken detaya inmek, bu aşamada mümkün değildi. Bu sebeplerle belirli bir sınır çizerek çalışmayı olgunlaştırma yoluna gittik. Hareket noktamız, başlığı doğrudan doğruya halk hekimliği veya veterinerliği olan kitaplar ve makaleler oldu.

Türk halk hekimliği ve veterinerliği konusunda çalışacak olan araştırmacılara ilk noktada yardımcı olacağına inandığımız bu çalışma, konu hakkında yapılmış ilk bibliyografya denemesidir. Yeni çalışmalar konuya zenginlik getirecek, bu alandaki boşluğu daha da kapatacaktır.

I- KİTAPLAR

1. Akfırat, M(ehmet) Osman, Hacı Hafız; *Şifalı Bitkiler ve Emrâz,* (neşr.: Hafız Arif Pamuk), Ankara 1969, Kardeş Matbaası, ss: 124.

* **Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.**

2. Atabek, Emine, *Ortaçağ Tebabeti;* İst. Üniv. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yay., İstanbul-1977, ss: 79 +15 y.

3. Atabek, Emine; *Tıp Tabip Olmayanlardan Neler Öğrendi,* İst. Üniv. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yay., İstanbul- 1977, ss: 50.

4. Atasoy, Ali Rıza; *Tokat Reşadiye İlçesi (Halk Kitabı),* Milli Mecmua Basımevi, İstanbul-1950, ss: 736.

5. Aytar, Selçuk; *İstanbul Tıbbî Folkloru,* Bozak Matbaası, İstanbul-1980, ss: 136+XXIII+1.

6. Bakı, Edip Âli; *Eski Bir Türk Halk Hekimi, Karacaahmet ve Delileri Tedavi Yurdu,* İst. Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul-1947, ss: 15.

7. Barlas, Uğurol; *Safranbolu Halk Hekimliği,* Uzel Matbaacılık, Karabük , (t.y.), ss: 119.

8. Başar, Zeki; *Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklar Araştırmaları,* Atatürk Üniv. yay., Ankara-1972, ss: XVII+278.

9. Başar, Zeki; *Erzurum İlinde Şifalı Sular, Yerleri, Genel Durumları,* Nitelikleri, Atatürk Üniv. yay., Ankara-1973, ss: X+189.

10. Batu, S.; *Türkler ve At,* Ank. Üniv. Veteriner Fak. yay., Ankara-(t.y), ss: 66.

11. Bayatlı, *Osman; Bergama'da Resimli Şifalı Otlar,* Lokman Hekim, 8. baskı, Kültür Matbaası, İzmir-1968, ss: 116.

12. Bayatlı, Osman; *Bergama'da Şifalı Otlar ve Hayvanlar,* Madenler, (I. bölüm), Vahit Basımevi, İstanbul-1942, ss: 40.

13. Baylav, N[aşit].; *Eczacılık Tarihi,* Yörük Matbaası, İstanbul-1968.

14. Baytop, Turhan; *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün),* İst. Üniv. yay., İstanbul-1984, ss: 520.

15. Baytop, Turhan; *Türkiye'nin Tıbbî ve Zehirli Bitkileri,* İst. Üniv. yay., İstanbul-1963.

16. Baytop, Turhan; *Türk Eczacılık Tarihi,* İstanbul 1985, Sanal Matbaası.

17. Bekman, Muzaffer; *Veteriner Tarihi,* Ankara Basımevi, Ankara-1940, ss: 447+78.

18. *Bitkilerin Tıpta Kullanılışları ve İlâç Reçeteleri,* (çev.: Hadiye Tuncer), Tarım Bakanlığı yay., Ankara-1966, ss: 77.

19. Çağlar, Dr. Kerim Ömer; *Ankara Çevresi Suları ve Haymana Kaplıcası Üzerine Etüdler,* Köy Hocası Matbaası, Ankara-1936, ss: 72+76.

20. Çınar, Ali Abbas; *Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü,* Kültür Bakanlığı/HAGEM yay., Ankara-1993, ss: 174.

21. Değer Mebrure; *Diyarbakır Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri,* Tıp Tarihi Araştırmaları I, İstanbul- 1986.

22. Demirhan, Ayşegül; *Mısır Çarşısı Drogları,* Sermet Matbaası, İstanbul-1975, ss: V+185.

23. Demirhan, Ayşegül; *Kısa Tıp Tarihi,* Bursa Üniv. Basımevi, Bursa-1982.

24. Dilgimen, H.; *Veteriner Hekimliği Tarihi,* Bozkurt Matbaası, İstanbul-1947.

25. Dinçer, Ferruh; *Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar,* Ank. Üniv. Veteriner Fak. yay., ss: 64.

26. Dirisu, Nüzhet Şakir; *İdroloji: İçme ve Kaplıca Tedavisi,* Ank. Üniv. Tıp Fak. yay., Ankara-1952, ss: 450.

27. Erk, N[ihal]; *İslâm Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve "Naseri",* Ank. Üniv. Veterinerlik Fak. yay., Ankara-1959, ss: 93.

28. Erk, Nihal; *Veteriner Tarihi,* 2. baskı, Ank. Üniv. Veterinerlik Fakültesi yay., Ankara-1978, ss: V+242.

29. *Ev İlâçları,* Hürriyet Gazetesi neşriyatı, İstanbul- (t.y.), ss: 125.

30. Eyuboğlu, İsmet Zeki; *Anadolu Halk İlâçları,* Hürriyet Ofset, İstanbul-1977, ss: 250.

31. Eyuboğlu, İsmet Zeki; *Kuvvet Macunları,* Seçme Kitaplar yayınevi, İstanbul-1973, ss: 175.

32. Giray, Sali; *Şifalı Otlarla Halk İlâçları,* İnkilap ve Aka Kitapevi yay., İstanbul-1973, ss: 175.

33. Göbelez, Mehmet; *Dünyada Halk Tebabeti,* 2. baskı, Çağ Matbaası, Ankara-1981, ss: 116.

34. Gürbüz, A.; *A'dan Z'ye Hastalıklarla Şifalı Bitkiler, I-II kitap,* Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı yay., İstanbul-1988, ss: 48+48.

35. Gürbüz, Ali; *Şifalı Nebatlar,* Otağ yay., İstanbul-1980, ss: 367.

36. Güven, K. C.; *Tıbbî Formüller,* Çelik Cilt Matbaası, İstanbul-1969.

37. *Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği,* (der.: Mustafa Salman), CHP Halkevleri yay. Milli Kültür Araştırmaları VII, Ankara-1948, ss: 77.

38. Hayatizade Mustafa Fevzi Efendi; *Yabani Bitkiler Sözlüğü,* 2 cilt, (çev.: Hadiye Tuncer), Tarım Bakanlığı yay., Ankara-1974. I. c.: ss: XXXII+383, II. c.: Yabani Bitkilerin Tıpta İlâç Olarak Kullanılışları, ss: XXI+229.

39. Kılıçoğlu, Vecihe; *Cerrahiye-i İlhaniye,* Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. yay., Ankara-1956, ss: 81.

40. *Kızılcahamam Kaplıcaları,* İçme ve Maden Suları, Ulus Basımevi, Ankara-1948, ss: 24+2.

41. Köymen, Niyazi; *Çocuk Hastalıklarında Folklor, Batıl İnanç-İlkel Tedavi, Neden Böyleyiz, Niçin Kurtulamıyoruz,* Karınca Mat. ve Tic. Koll. Şti., İzmir-1970, ss: IV+90.

42. *Köysel Bölge Sağlık Hizmetlerini Değerlendirme Metodolojisi,* Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı/Hıfzıssıhha ve Halk Sağlığı Okulu yay., Ankara-1972, ss: IX+265.

43. *Manisa Mesiri,* Türkiye Odalar Birliği Matbaası, Ankara-1960, ss: 24.

44. Messegue, Maurice; *Hayat Veren Şifalı Otlar,* Milliyet yay., İstanbul-1982.

45. Osman, Hayri Mürşid; *Sıhhat Hazinesi: Bitki, Maden ve Canlı Hayvanların Özellikleri ve Bunlardan Yapılan Tedavi Usülleri,* Bahar Yayınevi yay., İstanbul-1971, ss: 250.

46. Öktel, N.; *Türkiye'de Kullanılan Ev İlâçları ile Bunların Farmakolojik Tesirleri ve Tedavice Ehemmiyetleri,* Ulus Matbaası, Ankara-1939.

47. Özbey, Salih; *Şifalı Sularımız, Kaplıcalar ve İçmeler Rehberi,* Yurt Haber Ajans yay., Ankara-1979, ss: XXXII+406.

48. Özer, N.; *Yalova Kaplıcalarının Tarihsel Gelişimi, Doğal Özellikleri, Tıbbî Değerlendirilmesi,* İstanbul-1981.

49. Pamuk, H. Arif; *Şifalı Bitkiler ve Emraz,* Pamuk yay., İstanbul-1980, ss: 470.

50. Reman, Rıza; *Şifalı Su Kullanma İlmi Balneoloji ve Şifalı Kaynaklarımız,* Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1942, ss: 594.

51. *Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim, Hikâyeler, Nasihatlar, Vasiyetler, Şiirler, Macunlar, İlâçlar,* (der.: İlhan Yardımcı), Hikmet Gaz. Ltd. Şti., İstanbul-1969, ss: 71.

52. Samuk, Feyzi; *Türkiye'de Akıl Hastanelerinin Dünü ve Bugünü,* İstanbul 1980.

53. Şehsuvaroğlu, B[edii]. N.; *Eczacılık Tarihi Dersleri*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul-1970.

54. Şehsuvaroğlu, Bedii N.-Ayşegül Erdemir Demirhan-Gönül Cantay Güreşsever; *Türk Tıp Tarihi*, Taş Ltd. , Bursa-1984, ss: 222+28.

55. Şevki, Osman; *Türk Tebabeti, Matbaa-i Amire*, İstanbul-1925, ss: 236.

56. *Şifalı Otlar ve Halk İlaçları*, (der.: İlhan Yardımcı), Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul-1968, ss: 92.

57. Şifalı Bitkiler ve Halk İlaçları, (der.: İlhan Yardımcı), 2. baskı, Özdemir Matbaası, İstanbul-1970, ss: 134.

58. Tanker, Nevin; B*itkiler ile Tedavide Yeni Kullanım Alanları/Eczacılıkta Yenilikler*, Ank. Üniv. Eczacılık Fak. yay., Ankara-198.

59. Tuncer, Hadiye; *Yabani Bitkilerin Tıpta İlâç Olarak Kullanılışları*, Atak Matbaası, Ankara-1978, ss: 228.

60. Türkdoğan, Orhan; *Doğu Anadolu'da Sağlık Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması,/ Erzurum'da Bir Kasabanın Medikal Sosyolojik Yapısı*, Atatürk Üniv. yay., Erzurum-1972, ss: (2)+3 y.+144.

61. Uludağ, Osman Şevki; *Beşbuçuk Asırlık Türk Tebabet Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1341 [1925], ss: 236.

62. Uzer, İhsan; *Bugünkü Bursa Sıcak Suları*, Ant Basımevi, Bursa-1945, ss: 50.

63. Uzluk, F[eridun] Nafiz; *Genel Tıp Tarihi*, Ankara-1958.

64. Ünver, A. Süheyl; *Doğacak Kız mı Erkek mi? Türk Tıbbî Folkloru Araştırmalarında*, Sermet Matbaası, İstanbul-1967, ss: 44.

65. Ünver, A. Süheyl; *Şark Folklorunda İbni Sina Hakkında Yaşayan ve Kaybolan Efsaneler*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul-1947.

66. Ünver, A. Süheyl; *İbni Sina/Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar,* İst. Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul-1955, ss: 224.

67. Ünver, A. Süheyl; *İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Sularının Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında,* Belediye Basımevi, İstanbul-1934, ss: 8.

68. Ünver, A. Süheyl; *Halk Hekimliği, Bugünkü Tababetin Menşei Nasıl Teşkil Etti ve Bundan Çıkardığımız Ders,* Fakülteler Matbaası, İstanbul-1953, ss: 17.

69. Ünver, A. Süheyl; *Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri,* İst. Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul-1953, ss: VIII+95+(10 y).

70. Ünver, A. Süheyl; *Lokman Hekim,* İstanbul-(t.y), ss: 36.

71. Ünver, A. Süheyl; *Tıbbî Folklor ve İyi Telkinler,* İstanbul Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi neşriyatı, İstanbul-1938, ss: 18.

72. Ünver, A. Süheyl; *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi,* İst. Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul-1948, ss: IV+298+XXXIII.

73. Ünver, A. Süheyl; *Türk Tıp Tarihinde Veba Hastalığına Karşı Kan Tetkiki,* [İstanbul]-1938, ss: 14.

74. Ünver, A. Süheyl; *Türkiye'de Tıbbî Folklor Üzerine Rapor,* [İstanbul]-1935, ss: 7.

75. Ünver, A. Süheyl; *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında,* Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul-1952, ss: 18+6.

76. Ünver, A. Süheyl-Nuri Fehmi Ayberk; *Türk Göz Hekimliği Tarihine Ait Notlar,* İst. Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul-1946, ss: 8+14+(35)+15+30.

77. Üsküp, *Şeref; Şifalı Otlar,* Hür Efe Matbaası, İzmir-1968, ss: 112.

78. Yakar, Nebahat; *Renkli Türkiye Bilgileri Atlası,* İst. Üniv. yay., İstanbul-1964, ss: 150.

79. Yardımcı, İlhan; *Hazreti Lokman ve Sağlık Örgütleri,* 2. baskı, Nizam Yayınevi, İstanbul-(t.y.), ss: 125.

B - MAKALELER

80. Abuşur, Faruk; "Sivas'ta Hayvan Hastalıkları ve Tedavi Şekilleri", *Sivas Folkloru, 1* (9), Ekim-1973, ss: 14-15.

81. Acar, İsmail Hakkı; "Zara Folkloru, Dertlere Deva Olan Ziyaretler", *Sivas Folkloru, 2* (14), Mart-1974, s: 4.

82. Acıpayamlı, Orhan; "Acıpayam'da Halk Hekimliği", *Antropoloji Dergisi,* 1978-1979, (11), 1982, ss: 11-12.

83. Acıpayamlı, Orhan; "Kuduz Hastalığının Fonksiyonel Yönden İncelenmesi", *Antropoloji Dergisi,* (5), 1969-1970, ss: 149-170.

84. Acıpayamlı, Orhan; "Türk Halk Hekimliğinde Dalak Kesme ve Etnolojik İzahı", *Antropoloji Dergisi,* (1), 1963, ss: 37-62.

85. Acıpayamlı, Orhan; "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 1-8.

86. Acıpayamlı, Orhan; "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri", *Ank. Üniv. Dil Tarih ve Coğrafya Fak. Dergisi,* 26 (1-2), 1969, ss: 1-9.

87. Acıpayamlı, Orhan; "Türkiye Folklorunda Kuduz Hastalığı", *Antropoloji Dergisi,* (4), 1967-1968, ss: 89-96.

88. Acıpayamlı, Orhan; "Türkiye Folklorundan Örnekler: Sarılık Hastalığı", *Ank. Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi,* 26, (1-2), 1969, ss: 23-38.

89. Açıkgöz, Saim; "Bozkır'da Halk Hekimliği: Kuduz ve Darpılama", *Türk Folklor Araştırmaları, 8* (167), Haziran-1963, 3091.

90. Akçiçek, Eren; "Türk Halk Hekimliğinde Sarmısak", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 9-32.

91. Akdeniz, Nil Sarı; "Halk Hekimliğinde ve Osmanlı Tıp Yazmalarında Akıl ve Sinir Hastalıklarının Tedavisi", *Yeni Seympozium,* (3), 1981, s:74.

92. Akın, Kemal; "Köyde İlaçlar: Kömür", *Köy Postası,* 169, 8-1958, s: 21.

93. Akpınar, A. Turan; "Zara'nın Ahmethacı Köyünde Şifalı Sular", *Sivas Folkloru, 6* (61), Şubat-1978, ss: 13-14, 26.

94. Aksoy, Osman; "Şifa Tasları", *Türk Etnografya Dergisi,* (15) 1976, ss: 35-39.

95. Akun, Şükrü; "Antalya Köylerinde Halk Doktorluğu, Baytarlığı ve Eczacılığı", *Türk Akdeniz, 2* (9) Haziran-1938, ss: 27-29.

96. Ali, Vahit; "Bolu'da Çocuk Bakımı", *Halk Bilgisi Haberleri, 2* (16), Şubat-1931, ss: 82-85.

97. Alp, Münevver; "İstanbul Folkloru: Eski İstanbul'da Halk İlâçları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 9 (186), Ocak-1965, ss: 3637-3638.

98. Alpaslan, Hurşit; "Kilis'te Kullanılan Halk İlâçları", *Halk Bilgisi Haberleri,* (106), Ağustos-1940, ss: 249-250.

99. Altıntaş, Ayten; "Divanü Lugat-it Türk'teki Tıbbî Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* (25) 1983, ss: 136-148.

100. Altun, Selçuk-Mustafa Erdoğan; "Türkiye'de Ruh Hastalıklarının Folklorik Tedavileri", *Folklora Doğru,* (20) 1972, ss:21-30.

101. Alus, Sermet Muhtar; "Kocakarı İlâçları", *Yeni Mecmua,* (6) 1939, s: 24.

102. Arat, Reşit Rahmeti; "Kutadgu-Bilig'de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında Parçalar", *Ülkü, 8* (46), Birincikânun-1936, ss: 285-298.

103. Asil, Eriş; "Halk Hekimliği ve Eczacılığı Araştırmalarında Metodoloji", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 33-38.

104. Asil, Eriş-Osman Soner; "Erzincan ve Elazığ Yöreleri Halk İlâçları Üzerinde İncelemeler", *Ankara Eczacılar Odası Bülteni,* 3 (4), 1981, ss: 9-14.

105. Asil, Eriş-Osman Soner; "Mut, Gülnar; Ermenek Yöresi Halk İlâçları Üzerinde Bir İnceleme", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 39-46.

106. Asil, Eriş-Sevgi Şar; "Eski Çin, Hind ve İran'da Eczacılık", *Ankara Eczacılar Odası Bülteni,* 6 (5), 1984, ss: 75-80.

107. Asil, Eriş-Sevgi Şar; "Eski Mısır'da Eczacılık", *Ankara Eczacılar Odası Bülteni, 6* (4), 1984, ss: 46-49.

108. Asil, Eriş-Sevgi Şar; "Eski Yunan Tıp ve Eczacılık", Ankara Eczacılar *Odası Bülteni,* 6 (6), 1984, ss: 94-97.

109. Asil, Eriş-Sevgi Şar; "İç Anadolu Bölgesinde Cilt Hastalıklarına Karşı Kullanılan Halk İlaçları", *Türk Folkloru Araştırmaları,* Ankara-1989, ss: 1-22.

110. Asil, Eriş-Sevgi Şar; "Mezopotamya Uygarlıklarında Eczacılık", Ankara *Eczacılar Odası Bülteni,* 6 (3), 1984, ss: 74-77.

111. Asil, Eriş-Sevgi Şar; "Ortaçağda Avrupa Tıp ve Eczacılığı", *Ankara Eczacılar Odası Bülteni,* 7 (2), 1985, ss: 192-198.

112. Aşkun, Vehbi Cem; "Hastalıklar ve Kocakarı İlâçları", *Sivas Folkloru,* 2 (9), 1943, s: 67.

113. Atabek Emine; "XIX. Asra Kadar Deliliğin Kısa Bir Tarihçesi", *Yeni Tıp Alemi,* XI (126). 1962, s: 370.

114. (Atabeyli), Naci Kum; "Halk Hekimliği ve Ruhî Tedavi Şekillerinden: Ayşe Aba'nın Tutması", *Halk Bilgisi Haberleri,* (120), Birinci Teşrin-1941, ss: 272-273.

115. Ataman, Mustafa; "Mamıza Yamalak Üzere", *Türk Folklor Araştırmaları*, 15 (290), Eylül-1973, s: 6742.

116. Atillâ, Osman; "Afyonkarahisar Kaplıcaları", *Ülkü*, 1 (2), Şubat-1947, ss: 26-28

117. Atsızayoldaş, M.; "Samsun'da Halk İnanmalarından: Tedavi Usulleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, (60), I. Teşrin-1936, ss: 201-203.

118. Atsızayoldaş, M.; "Şifa-ül Fuad Hazreti Sultan Murat", *Halk Bilgisi Haberleri*, (57) Temmuz-1936, ss: 145-146.

119. Aydemir, Orhan; "Sıradan'da Hastalıkların Tedavi Yolları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 8 (164), Mart-1963, s: 3016.

120. Aydın, Hamdi; "Eski Tıbbi ve İçtimai Folklorumuza Dair Kütahya'da İnanmalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 2 (38), Eylül-1952, s: 597.

121. Aydınoğlu, Gülâli; "Posof'ta Hastalıkları Tedavi Usûlleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 11 (231), Ekim-1968, ss: 5084-5085.

122. Ayral, Mustafa Naci; "İstanbul'da Halk İlâçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, (72), Birinciteşrin-1937, ss: 237-238.

123. Ayral, Mustafa Naci; "İstanbul'da Halk Tedavi Usülleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, (60), Birinciteşrin-1936, ss: 195-197, (61) İkinciteşrin-1936, ss: 20-22.

124. Aysal, F.- F. Seyhan; "Eski Omuz Çıkıkları Tedavisinde Aldığımız Neticeler", *Tıp Fak. Mecmuası*, (3) 1966, ss: 432-441.

125. Aytar, Selçuk; "Akbaba Köyünde Halk Tedavi Usülleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 15 (297), Nisan-1974, ss: 6952-6953.

126. Aytar, Selçuk; "Bazı Cansızlarda Güçleri İnsanlara Devretme", *Türk Folklor Araştırmaları*, 17 (325), Ağustos-1976, ss: 7723-7724.

127. Aytar, Selçuk; "Bozhane Köyünde Halk Hekimliği", *Türk Folklor Araştırmaları*, 17 (333), Nisan-1977, ss: 7953-7954.

128. Aytar, Selçuk; "Hastalığı Devretme Geleneği", *Türk Folklor Araştırmaları,* 16 (322), Mayıs-1976, ss: 7639-7640.

129. Aytar, Selçuk; "Şifa Dağıtan Aziz Mahmut Hüdai Türbesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 15 (294), Ocak-1974, ss: 6856-6858.

130. Bailey, H. W.; "Medicinal Plant Manes İn Uigur Turkish", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı,* Osman Yalçın Matbaası, İstanbul-1953, ss: 51-56.

131. Bakiler, Yavuz Bülent; "Dabaz Tedavisi", *Sivas Folkloru,* (2), Mart-1973, ss: 6-7.

132. Balcıoğlu, Neriman Refik; "Ardahan Havalisinde Halk Hekimliğinin Kullandığı İlâçlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* 2 (26), Eylül- 1951, s: 414.

133. Balcıoğlu, Neriman Refik; "Halk Hekimliğinde Göz Ameliyatları ve İlâçları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 2 (30), Ocak-1952, s: 480.

134. Balcıoğlu, Neriman Refik; "Halk İlâçları Hakkında", *Folklor Postası,* 1 (10), Temmuz-1945, s: 15.

135. Başar, Zeki; "Fırat Suyunun Şifa Vericiliği", *Türk Folklor Araştırmaları,* 14 (271), Şubat-1972, ss: 6213-6214.

136. Başar, Zeki; "Halk Hekimliğinde Sülük", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi,* 4. C., MİFAD yay., Ankara-1976, ss: 29-40.

137. Başar, Zeki; "Şifalarına İnanılan Kutsal Sular", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 47-58.

138. Başar, Zeki; "Şifalı Sular: Çirkini Güzel Yapan Su", *Türk Folklor Araştırmaları,* 14 (276), Temmuz- 1972, s: 6356.

139. Başar, Zeki; "Yumurta Yağı ve Kullanıldığı Hastalıklar", *Türk Folklor Araştırmaları,* 13 (262), Mayıs-1971, ss: 5968-5969.

140. Batur, Muzaffer; "Halk Hekimliği ve Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 10 (208), Kasım-1966, ss: 4240-4241.

141. Batur, Muzaffer; "Gölpazarı Folkloru: VII-Halk Hekimliği ve Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 10 (208), Kasım-1966, ss: 4240-4241.

142. Bayat, Ali Haydar; "Anadolu'da Akıl Hastalıklarının Tedavisi ve Karacaahmed Tekkeleri", *I. Mesir Konferansları,* 20-30 Nisan 1982, Manisa Turizm Derneği yay., Manisa-1982, ss: 7-14.

143. Bayat, Ali Haydar; "Halk Tıbbında Özellikle Anadolu'da Sarılık Hastalığı ve Tedavisi", *III. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1989, ss:59-82.

144. Bayat, Ali Haydar; "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbı Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 59-82.

145. [Bayatlı], Bayattekin, Osman; "Bergama'da Bulunan Otlarla Bunların Kullanılış Tarzları", *Halk Bilgisi Haberleri,* (62), 1936, ss:45-46.

146. Bayatlı, Osman; "Güzellik Ilıcası", Fikirler, (258-259), Kasım-1943, s: 10.

147. Bayçın, Nazmi; "Halk Tedavileri", *Gerçek,* 5 (53), Eylül-1941, ss: 11-13.

148. Bayrı, Mehmet Halit; "İstanbul'da Hastaya Bakmak, Hastayı Ziyaret Etmek", *Halk Bilgisi Haberleri,* (62), Birincikânun-1936, ss: 25-28.

149. Bayrı, Mehmet Halit; "İstanbul'da Kullanılan Bazı İlâçlar", *Halk Bilgisi Haberleri,* (91), 1939, s: 132.

150. Bayrı, Mehmet Halit; "Nazar ve Nazarlık", *Türk Folklor Araştırmaları,* 3 (69), Nisan-1955, ss: 1107-1108.

151. Beysanoğlu, Şevket; "Diyarbakır ve Çevresininde Halk Hekimliğinde Yatırlar", *Türk Folkloru Araştırmaları,* 1981/2, Ankara-1982, ss: 5-18.

152. Birer, Selma; "Soğan ve Sarmısağın Beslenmemizdeki Yeri ve Kullanılması", *Erciyes,* (80), 1984, ss: 21-23.

153. Boroğlu Eyüp; "Hastalıkların Tedavileri", *Folklor,* (23-24), Mart/Nisan-1972, ss: 26-28.

154. Bower, W. W.; "Amerika'da Halk İlâçları ve Tedavi Usulleri", (çev.: Nevzat Adil), *Folklora Doğru,* (27), 1973, ss: 5-9.

155. Boynueğri, Cemil; "Balın Şifalı Hassaları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 10 (214), Mayıs-1967, s: 4118.

156. Bütün, Rengin; "Bugün Anadolu'da ve Özellikle Bursa Yöresinde Halk Arasında Mide Hastalıklarında Kullanılan İlâçlar", *II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, MİFAD yay., Ankara-1982, ss: 59-73.

157. Candan, Hüseyin; "Halk İlâçları ve Hikayeleri (Suşehri Folkloru)", *Sivas Folkloru,* 2 (18), Temmuz-1974, s: 13.

158. Cereboğlu, Enise; "Hatay'da Halk Hekimliğine Ait Notlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* 18 (344), Mart-1978, ss: 8255-8256.

159. Cereboğlu, Enise; "Konuşamayan ve Yürüyemeyen Çocuklara Uygulanan Pratikler", *Türk Folklor Araştırmaları,* 16 (310), Mayıs-1975, ss: 7318-7319.

160. Cevat, İsmail; "Sivas'ta Halk Tababetine Ait Misaller", *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı Mecmuası,* 4, 1930, s: 40.

161. Çavdar, C. Ayşenur; "Türk Halk Hekimliğinde Dağlama", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 83-88.

162. Çini, Mehmet; "Urfa'ya Özgü İlâçlar", *Harran,* 19, 1983, s: 6.

163. Çubukçu, Bayhan-Neriman Özhatay; "Anadolu Halk İlâçları Hakkında Bir Araştırma", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1987, ss: 103-115.

164. Çubukçu, Bayhan-Neriman Özhatay; "Anadolu Halk İlâçları Üzerine Araştırmalar II", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 89-94.

165. Çubukçu, N. Özhatay-T. Keklik; "Konya İli Halk İlâçları", *I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi,* 11-12 Ekim 1988, Konya.

166. Dağlıoğlu, Hikmet Turhan; "Isparta'da Halk Hekimliği", *Halk Bilgisi Haberleri,* (18), Nisan-1931, ss: 134-136.

167. Deçdeli, Lütfiye; "Dua ile Tedavi", *Dört Eylül,* (25-41), Mart-1941, ss: 11-12.

168. Değer, Mebrure; "İstanbul'da Bazı Cami ve Türbelerde Bulunan Şifalı Sular", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 95-108.

169. Demiray, Mehmet Güner; "Gemerek'te Halk Hekimliği", *Sivas Folkloru,* 4 (44), Eylül-1976, ss: 19-26.

170. Demirci, Musa; "Ocaklar", *Sivas Folkloru,* 1 (5), Haziran-1973, s: 9.

171. Demircioğlu, Faiz; "Soğuk Algınlığı ve Öksürük Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 5 (99), Ekim-1957, ss: 1572-1573.

172. Demirhan, Ayşegül; "Adana Tıp Folkloru; Osmaniye İlçesindeki Halk Sağaltmaları ve Modern Tıp Açısından İncelenmesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 18 (349), Ağustos-1978, ss: 8411-8412.

173. Demirhan, Ayşegül; "Ankara'nın Alpagut Köyünde Tıp Folkloru Yönünden Bir İnceleme", *Türk Folklor Araştırmaları,* 14 (278), Eylül-1972, ss: 6410-6411.

174. Demirhan, Ayşegül; "Ağız ve Diş Hastalıklarının Tedavi Yolları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 19 (362), Eylül 1979, ss: 8775-8777.

175. Demirhan, Ayşegül; "Bitkisel Harika Bir İlâç: Asafoetida", *Türk Folklor Araştırmaları,* 15 (295), Şubat-1974, s: 6902.

176. Demirhan, Ayşegül; "Bursa'nın Tıbbî Folklorumuzdaki Yeri ve Bazı Bursalı Türk Hekimleri", *Tıp Dünyası Dergisi*, Kasım-1983, ss: 276-287.

177. Demirhan, Ayşegül; "Çocuk Hastalıklarının Folklorik Tıptaki Yeri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 18 (358), Mayıs-1979, ss: 8645-8647.

178. Demirhan, Ayşegül; "Eczacılık Açısından Bir İnceleme: Aktarların Hazırladıkları İlâçlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 15 (302), Eylül-1974, ss: 7091-7093.

179. Demirhan, Ayşegül; "Folklorik Tıp ve Kaplıcalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 17 (335), Haziran-1977, s: 8005.

180. Demirhan, Ayşegül; "Geçmişte, Günümüzde Mısır Çarşısı ve Tıbbî Folklorumuzdaki Yeri", *II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c: IV, Ankara-1982, ss: 109-122.

181. Demirhan, Ayşegül; "Halk Hekimliğinin Tanımı, Tarihi Gelişimi ve Özellikleri", *Tıp Dünyası*, 58 (675), 1985, ss: 191-205.

182. Demirhan, Ayşegül; "İzmir'in Urla İlçesinde İlaç Yapımı ve Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", *Türk Folklor Araştırmaları*, 14 (283), Şubat-1973, ss: 6564-6565.

183. Demirhan, Ayşegül; "Keklik Köyünden Bazı Halk İlaçları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 17 (331), Şubat-1977, s: 7902.

184. Demirhan, Ayşegül; "Mağaraların Folklorik Tıptaki Yeri ve İki Örnek", *Türk Folklor Araştırmaları*, 17 (340), Kasım-1977, s: 8153.

185. Demirhan, Ayşegül; "Mide Hastalıklarının Folklorik Tıptaki Tedavi Yolları ve Modern Tıptaki Yeri", *Tıp Dünyası*, Mayıs/Haziran-1982, ss: 115-119.

186. Demirhan, Ayşegül; "19. Yüzyıldan Kalan Anonim Bir Reçete Kitabı ve Bazı Örnekler", *Bursa Tıp Fak. Dergisi*, (2), 1981, ss: 227-229.

187. Demirhan, Ayşegül; "Şeker Hastalığının Halk Hekimliğindeki Yeri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 16 (316), Kasım-1975, ss: 7485-7486.

188. Demirhan, Ayşegül; "Tıp Folkloru Yönünden Bir İnceleme", *Türk Folklor Araştırmaları,* 14 (278), Eylül-1972, ss: 6410-6411.

189. Demirhan, Ayşegül; "Tıp Tarihimizde Nevruziye", *Türk Folklor Araştırmaları,* 16 (321), Nisan-1976, s: 7616.

190. Demirhan, Ayşegül; "Tütünün Evrimsel Gelişimi ve Folklorik Tıptaki Yeri", İstanbul Tıp Fak. Mecmuası, İstanbul-1977, ss: 988-994.

191. Demirhan, Ayşegül; "Urfa Folklorik Tıbbından Örnekler ve Modern Tıp Açısından İncelenmesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 18 (353), Aralık-1978, ss: 8509-8510.

192. Demirhan, Ayşegül; "Yalova'nın Bazı Köylerinde Halk Hekimliği", *Türk Folklor Araştırmaları,* 14 (280), Kasım-1972, ss: 6477-6478.

193. Demirhan, Ayşegül-Öztan Öncel; "Çengelköy Aya Ponteleimon Ayazması", *Türk Folklor Araştırmaları,* 17 (328), Kasım-1976, s: 7818.

194. Dinçer, Ferruh; "Hastalık Adlarının Halk Dilindeki Türkçe Karşılıkları", *Türk Dili,* (211), ss: 60-63.

195. Dinçer, Ferruh; "Mecmua-yı Fünun-u Baytariye ve Osmanlı Cemiyeti İlmiye-i Baytariyesi", *Türk Veteriner Hekimleri Dergisi,* 35 (3-4), Ankara-1965, ss: 198-203.

196. Dinçer, Ferruh; "Studies the Turkish Veterinary Folklore", *Ank. Üniv. Veteriner. Fak. Dergisi,* XIII (4), Ankara-1967, ss: 452-454.

197. Dinçer, Ferruh; "Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi,* c: IV, MİFAD yay., Ankara-1976, ss: 85-99.

198. Dinçer, Ferruh; "Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğin Yazılı Kaynakları", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1982, ss: 123-130.

199. Dinçer, Ferruh; "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar, II Bölüm", *Ank. Üniv. Veteriner Fak. Dergisi,* 27 (1-2), ss: 246-272.

200. Dinçer, Ferruh; "Türkiye'de Bilimsel Veteriner Hekimliğinin Başlaması, Evreleri ve İlim Tarihimizdeki Yeri", *Ank. Ünv. Elazığ Veteriner Fak. Dergisi,* 2, ss: 81-91.

201. Dinçer, Ferruh-Nevzat Dağlı; "Türkiye'de Son on Yılda Yazılı Basında Halk Hekimliği", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 109-124.

202. Doğanay, Sabriye; "Afyon Folklorunda Veteriner Hekimlik Araştırma ve İncelemeleri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1982, ss: 131-151.

203. Doğru, A. Mecit; "Ardahan ve Kars Dolaylarında Tıbbî Terminoloji", II. Milletlerarası *Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1982, ss: 153-155.

204. Dramur, Rengin; "Bursa Kaplıcaları", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 125-137.

205. Dramur, Rengin; "Günümüzde Anadolu'da ve Bursa Yöresinde Halk Arasında Böbrek Hastalıklarında Kullanılan İlâçlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1987, ss: 117-143.

206. Dumezil, G.; "Onursal Doktorluk Verilmesi Üzerine Bir Hitabe", *Türk Folklor Araştırmaları,* 9 (184), Kasım-1964, ss: 3562-3564.

207. Dumluca, Halil; "Tokat'ta Yılancık Ocağı", *Sivas Folkloru,* 3 (32), 9-1975, ss: 14-15.

208. Efe, Suat; "Bugünkü Tıbbı Telakkileri Göre: Erzurumlu İsmail Hakkı ve Marifetnamesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 8 (168), Temmuz-1963, ss: 3111-3113.

209. Erdemir, Ayşegül Demirhan; "17., 18. ve 19. Yüzyıllara Ait Bazı Reçete Örnekleri ve Halk Hekimliğimizdeki Yeri", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 139-144.

210. Erdentuğ, Nermin; "Modern Sağlık Hizmetlerinde Sosyal Antropolojinin Yeri", *Antropoloji*, (9), 1980, ss: 9-13.

211. Erdentuğ, Nermin; "Türkiye'de Sağlık Eğitimi Açısından Dikkate Alınması Gereken Hususlar", *Antropoloji*, (10), Ankara-1982, ss: 17-21.

212. Erel, Nurettin; "Gırgır Şuyu, Delikli Taş", *İnan*, 1 (2), Haziran-1937, ss: 15-16.

213. Erk, Nihal; "Dokuzuncu Yüzyıla Ait Kitab Al-Hayl val Baytara Üzerinde Bir İnceleme", *Ank. Üniv. Veteriner Fak. Dergisi*, 8 (4), ss: 367-386.

214. Erk, Nihal-Ferruh Dinçer; "XV. ya da XVI. Yüzyıla Ait Olduğu Sanılan Bir Baytarname İncelemesi", *Ank. Üniv. Veteriner Fak. Dergisi*, 24 (2), 1967, ss: 117-139.

215. Erkeskin, Hilmi; "Yıldızeli'nin Köylerinde İlâç ve Tütsü Yapılan Bitkiler", *Ortayayla*, (6-7), Temmuz/Ağustos-1937, ss: 30-31.

216. Ersoy, Nermin; "Bursa Tıbbî Folklorunda Kırık-Çıkıkçılar ve Kırık-Çıkık Tedavi Yöntemleri", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 145-154.

217. Es, Selçuk; "Konya'da Şeker Hastalığı Sağaltma İlâçları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 18 (359), Haziran-1979, s: 8685.

218. Evren, Afif; "Konya'da Ocaklar, Irvasalar, Tekkeler", *Türk Folklor Araştırmaları*, 2, 1951, s: 440.

219. Eyice, Semavi; "Bizans Devrinde İstanbul'da Tababet Hekimler ve Sağlık Tesisleri", *Tıp Fak. Mecmuası*, XXI (3), 1958, ss: 657-691.

220. Frik, Feridun; "Yurdumuzun Şifaları Suları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 10 (203), Haziran-1966, ss: 4108-4110.

221. "Folklor Sayfası: Şarkışla Gemerek İncelemeleri", *Orta Yayla,* (4-5), 5-6/1973, s: 34.

222. Gökay, Fahrettin Kerim; "Türk Tabebet-i Ruhiye Tarihi", *Tıp Dünyası,* Eylül-1975.

223. Göksoy, Vildan Özkan; "İstanbul'daki Balıkçı Ailelerinde Halk Hekimliği", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1980, ss: 155-161.

224. Gözaydın, Nevzat; "Derįye Çekme", *Türk Folklor Araştırmaları,* 10 (216), Temmuz-1967, s: 4467.

225. Gözaydın, Nevzat; "Gürün'de Halk Tedavisi Üzerine", *Türk Folklor Araştırmaları,* 15 (300), Temmuz-1974, s: 7041.

226. Gözaydın, Nevzat; "İzmir'de Halk Tedavisi Usulleri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 17 (334), Mayıs-1977, s: 7978.

227. Gözaydın, Nevzat; "Şifalı Sular ve Derleme Fişi: Şifalı Sularla İlgili Folklor Malzemesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 19 (363), Ekim-1979, ss: 8794-8795.

228. Gül, Yusuf; "Tunceli Folkloru: Şavak'ta Halk Hekimliği", *Türk Folklor Araştırmaları,* 19 (361), Ağustos-1979, ss: 8732-8733.

229. Güleç, Azmi; "Eski Türk Hayatında 'Kımız' ve Sağlıktaki Önemi", Türk Dili, 4 (45), Haziran-1955, ss: 567-570, *Türk Kültürü,* (95), Eylül-1970, ss: 806-810.

230. Günay, Umay; "Sempozyumu Değerlendirme Konuşması", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* Ankara-1989, ss: 281-283.

231. Gürsoy, Osman; "Mesudiye Köylerinde Tıp Folkloru: Bazı Hastalıklar ve Tedavi Yolları, *Türk Folklor Araştırmaları,* 11 (228), Temmuz-1968, s: 5005.

232. Güzelbey, Cemil Cahit; "Gaziantep'te *Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar",* Türk Folkloru Araştırmaları, 1981/2, Ankara-1982, ss: 19-36.

233. Güzelbey, Cemil Cahit; "Gaziantep'te Halk Hekimliği: Kan Alma, Gövdeden Kan Çıkarma Yoluyla Tedavi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 17 (328), Kasım-1976, ss: 7815-7817.

234. Güzelbey, Cemil Cahit; "Gaziantep Tıbbi Folkloru Hakkında Notlar", *Başpınar,* (9), Sonteşrin-1939, ss: 4-6.

235. Güzelbey, Cemil Cahit; "Gaziantep Tıbbi Folklorundan Yapraklar", *Halk Kültürü,* (1), 1984, s: 52.

236. Güzelbey, Cemil Cahit; Gaziantep Tıbbi Folkloru Hakkında Notlar, *Başpınar,* (9) Sonteşrin 1939, 4-6.

237. H. Fehmi; "Mersinde Halk Hekimliği", *Halk Bilgisi Haberleri,* 4 (41), 1934, ss: 108-109.

238. "Halk Hekimliği: Şifalı Otlar", *Pirelli,* (66), 3/1970, s: 16.

239. "Halk Hekimliği veya Kocakarı İlaçları", *Pirelli,* (66), 3/1970, s: 17.

240. Hınçer, İhsan; "Bazı Halk İlaçları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 5 (104), Mart-1958, ss: 1660-1661.

241. Hınçer, İhsan; "Halk Hekimliği Dolayısı İle: Dedem Konyalı Hacı Hasan", *Türk Folklor Araştırmaları,* 4 (88), Kasım-1956, ss: 1401-1402.

242. Hınçer, İhsan; "Şeker Hastalığını İyileştiren Halk İlaçları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 18 (348), Temmuz-1973, ss: 8382-8383.

243. Işıkoğlu, Kemal; "Urfa'da Hastalıkların Tedavi Şekilleri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 13 (259), Şubat-1971, s: 5869.

244. İlbars, Zafer; "Sara Hastalığının Kültürel Boyutu", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay. , Ankara-1989, ss: 163-169.

245. İnan, Abdülkadir; "Gaziantep'te Kullanılan Halk İlaçları", *Kopuz,* 1 (7), Kasım-1943, ss: 159-160.

246. İvgin, Hayrettin; "At Hastalıkları ve İyileştirilmeleri Konusunda Geleneksel Uygulamalardan Fennî Uygulamalara Geçişe Dair Bir Tesbit", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay. , Ankara-1989, ss: 171-184.

247. İvgin, Hayrettin; "Bir Ocaklı ve Üç Hastalığın Sağaltma Yöntemleri", *Türk Folkloru,* 2 (22), 5/1981, ss: 17-18.

248. İvgin, Hayrettin; "Çeltikçi Nahiyesinde Halk Tedavi Şekilleri", *Türk Folkloru,* 5 (55), 2/1984, ss: 9-10.

249. İvgin, Hayrettin; "Kulefli Köyü Halk Sağaltımı", *Türk Folkloru,* (15), 1980, s: 21.

250. İvgin, Hayrettin; "Vezirköprü'de Çocuk Sağlığı ve Gelenekleri", *Sivas Folkloru,* 6 (71), 12/1978, s: 11.

251. Kahya, Ali Oğuz; "Köyde Kocakarı İlaçları", *Köy Postası,* (166), Mayıs-1958, s: 11.

252. Kantemir, İzzet; "Halk Tababeti", *Türk Yurdu,* (243), 4/1955, ss: 779-781.

253. Kantemir, İzzet; "Türk Tıbbi Folkloru ve Bazı Tıbbi Bitkiler", *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi,* 21 (1-2), 1961, s: 136.

254. Karadeniz, Ayşen; "Güneydoğu Anadolu'da Majik ve Empirik Halk Tedavi Usulleri", *Türk Etnografya Dergisi,* (13), 1973, ss: 23-32.

255. Kardeş, Mehmet; "Hastalıklar Hakkında Adetler ve İnanmalar", *Köy Postası,* (300), Temmuz-1969, s: 25.

256. Kaygısız, Ali Kemal; "Köy Hekimliğinde Efsunculuk", *Halk Bilgisi Haberleri,* (73), İkinciteşrin-1937, ss: 5-9.

257. Keskinboğa, H. Kadircan; "Doğal Eczaneler, Çayırlar", *Bilim ve Teknik,* (179), Ankara-1982, s: 1.

258. Kızıldağlı, Edip; "Antakya Kapılarında: Lokman Hekime Göre Uzun Yaşamanın Beş Şartı", *Türk Folklor Araştırmaları,* FA, 16 (316) Kasım 1975, 7471-7472.

259. Kızıldağlı, Edip; "Davud-û Antiki'nin Antakya'da Yaşayan Hatıraları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 1 (10), Mayıs-1950, ss: 153-154.

260. Kızıldağlı, Edip; "Hatay'da Halk İlaçları ve İnançları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 14 (275), Haziran-1972, ss: 6330-6331.

261. Kızıldağlı, Edip; "Hatay'da Lokman Hekim Efsaneleri ve Hikmet-ül Lokman Kitapları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 13 (255), Ekim-1970, ss: 5764-5765.

262. Kızıldağlı, Edip; "Lokman Hekim'in Kitabından Birkaç Örnek", *Türk Folklor Araştırmaları,* 12 (249), Nisan-1970, ss: 5586-5587.

263. Kızıldağlı, Saffet; "Memleketimizin Sıtma Folkloru Hakkında", *Folklor Postası,* 1 (11), Ağustos/Ekim-1945, ss: 10-12.

264. Kişmir, Celâleddin; "Konya'da Halk İlaçları", *Çağrı,* (98), Mart-1966, ss: 14-16.

265. Kişmir, Celâleddin; "Konya'da Şifalı Otlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* 17 (335), Haziran-1977, s: 8011.

266. "Kocakarı İlaçları", *Folklor,* (29-30), Eylül/Ekim-1972, ss: 53-58.

267. Koçak, Enver Sadık; "Gaziantep'te Nebati Boyalar ve Nebatlarla Tedavi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 4 (83), Haziran-1956, s: 1326.

268. Koçak, Enver Sadık; "Gaziantep ve Çevresinde Bazı İnsan Hastalıklarının Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 4 (82), Mayıs-1956, s: 1308.

269. Konak, Akın; "Köysel Bölge Sağlık Hizmetlerini Değerlendirme Metodoloji Adlı Eserin Tıbbî Antropoloji Açısından İncelenmesi", *Antropoloji,* (10), 1981, ss: 85-96.

270. Kum, Naci; "Karaca Ahmed'ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler", *Türk Folklor Araştırmaları,* 4 (94), Mayıs-1957, ss: 1500-1503, 4 (95), Haziran-1957, ss: 1515-1519.

271. Kuzucular, Emin; "Şarkışla'da Hastalıklar ve Tedavileri", *Türk Folkloru,* 1 (1) 8/1979, ss: 25-26, 1 (2), 9/1979, ss: 26-28, 1 (3), 10/1979, ss: 24-28, 1 (4), 11/1979, ss: 24-27, 1 (5), 12/1979, ss: 27-30.

272. Küçükbezirci, Seyit; "Konya ve Dolaylarında Halk İlaçları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 10 (213), Nisan-1966, s: 4394.

273. Maden, H. Ahmet; "Medikal Antropolojinin Uygulamadaki Yeri ve Önemi", *Antropoloji,* (10), 1982, ss: 98-102.

274. Mariaga, Salvator De; "Tababette Sanat, İlim ve Büyü", *Abbot Tempo,* (1) 1968, ss: 32-33.

275. Martın, Marji; "Amerika Tıbbî Folklorundan Bazı Örnekler", (çev.: Ayşegül Demirhan), *Türk Folklor Araştırmaları,* 17 (337), Ağustos-1977, s: 8081.

276. Melghior, E.; "Kemik Kırıklarının Tedavisine Dair", *İst. Tıp Fak. Mecmuası,* (17), 1941, s: 2214.

277. Meriç, R.[ıfkı] M.[elul]; "Osmanlı Tababeti Tarihine Ait Vesikalar: I. Cerrahlar-Kenhâller", Maarif Basımevi, İstanbul-1955, ss: 1-18.

278. Mutlu, Avni; "Akıl Hastalarının Şifa Kaynağı", *İçel,* (49), 1945, ss: 19-20.

279. Muyiç, Selma; "Kocakarı İlaçları", *Folklor,* (19-22) Kasım/Şubat- 1971/1972, ss: 62-65.

280. Nahya, Zümrüt; "Van'ın Bazı Köylerinde Halk Hekimliği Açısından Çocuğa Kalma ve Çocuk Düşürme İle İlgili Uygulamalar", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 185-190.

281. Nasrettinoğlu, İrfan Ünver; "Afyonkarahisar Hamamları", *Türk Folklor Araştırmaları,* 12 (248), Mart-1970, ss: 5563-5566, 12 (249), Nisan-1970, ss: 5602-5604.

282. Nasrettinoğlu, İrfan Ünver; "Halk Hekimliği Açısından Afyonkarahisar'da Şifalı Sular", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 191-205.

283. Orhan, Hamza; "Halk Hekimliği", *Halk Bilgisi Haberleri*, (68), Haziran-1937, ss: 169-171.

284. Oy, Aydın; "Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Halk Hekimliği", *Türk Folklor Araştırmaları*, 16 (320), Mart-1976, ss: 7590-7591.

285. Önder, Ali Rıza; "Ağırnas'ta Arap Ocağı", *İstiklal*, (1275), 8 Kasım 1956, s: 2.

286. Önder, Ali Rıza; "Kırlangıç Uşağı", *Türk Folklor Araştırmaları*, 4 (91), Şubat-1957, ss: 1444-1445.

287. Önder, Ali Rıza; "Kiğı Hamzan Çermiği", *İstiklal*, (194-195) 13-14 Mart 1953, s: 2.

288. Özdemir, Ahmet-Necati İzzet Öziş; "Köyde Tedavi ve İlaçlalar Nasıldır", *Köy Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), Nisan-1945, ss: 234-235.

289. Özerk, Erengül; "Hastalıkların Tedavileri", *Folklor*, 1 (4), 1969, s: 27.

290. Özerk, Erengül; "Hastalıkların Tedavileri", *Folklora Doğru*, (3), Temmuz-1969, ss: 29-31, (4), Ağustos-1969, ss: 24-27, (5), Eylül-1969, ss: 22-23, (10-11-12) Şubat/Nisan-1970, ss: 80-82.

291. Özer, Nurten; "Türk Halk Hekimliğinde Kaplıcalarımız", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 203-209.

292. Özgür Cemalettin; "Köyde Kocakarı İlaçları", Köy Enstitüsü Dergisi, 1 (5-6), 1946, ss: 27-31.

293. Öztelli, Cahit; "Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Araştırmaları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 12 (235), Şubat-1969, ss: 5191-5192.

294. Öztelli, Cahit; "Zile'de Kullanılan Bazı Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri,* (109), İkinciteşrin-1940, ss: 15-17.

295. Öztuna, Yılmaz; "Osmanlılarda Akıl Hastalıkları", *Tercüman,* 1 Mart 1987.

296. Parlak, Türkmen; "Bitkiler, İnanışlar ve Emler: Adam Otu", *Türk Folklor Araştırmaları,* 18 (346), Mayıs-1978, s: 8329.

297. Petekçi, Ahmet; "Bozkır'da Bazı Halk Tedavileri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 2 (48), Temmuz-1953, s: 756.

298. Petekçi, Ahmet; "Bozkır'da Çocuk Hastalıkları Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 7 (155), Haziran-1962, s: 2743.

299. Petri, Zevrak; "Gagauzlar Arasında Kullanılan Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri,* (89-90), Mart/Nisan-1939, ss: 111-112.

300. Reman, Rıza; "Konya İlindeki Şifalı Sular", *Konya,* (83), Eylül-1945, ss: 19-23.

301. Rıza Nur; "Sinop'ta At Damgaları", *Konya,* (36), Mart/Nisan-1941, ss: 13-17.

302. Sabri, Ş.; "Gaziantep'te Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri,* (31), 1933, s: 221.

303. Salman, Mustafa; "Göreneklerimiz", *Kaynak,* (142), Kasım-1944, ss: 369-371.

304. Salman, Mustafa; "Halk Doktorluğu: Köstebek-Et Veremi", *Kaynak,* (155-156), Aralık/Ocak-1945, ss: 10-11.

305. Sarı, Nil Akdeniz-Mebrure Değer; "Diyarbakır Yöresi Halk İlaçlarının Osmanlıca Tıp Yazmalarındaki (15., 16. y.y.) Benzer İlaçlar İle Karşılaştırılması", *Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* Ankara-1987, ss: 341-357.

6. Sarı, Nil; "Halk Hekimliğinde ve Osmanlı Tıp Yazmalarında Akıl ve Hastalıklarının Tedavisi", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* Ankara-1982, ss: 429-440.

7. "Sarmısağın Yararları", *Yeni Tıp Dergisi,* (1), 1985, ss: 62-63.

8. Sakaoğlu, Saim; "Bayburt'ta Sağlık Folkloru", *Türk Folklor ırmaları,* 15 (239), Aralık-1973, s: 6829.

9. Serçe, Oya; "Hastalıkların Tedavileri", *Folklor,* (27), Temmuz-1972, ss:

0. Sertelli, İskender Fahrettin; "Sağlık Folkloru", *Halk Bilgisi Haberleri,* 1 Birincikanun-1941, ss: 43-45, 1 (123), İkincikanun-1942, ss: 66-69.

1. Seyirci, Musa; "Fethiye Folklorunda Veteriner Hekimlik", *Türk ıru,* 8 (87), Ekim-1986, ss: 6-9.

2. Sezgin, Hüseyin; "Bozkır ve Söğüt Kültürü", *Köy Enstitüsü Dergisi,* 1 ıcak-1945, ss: 74-78.

3. Songar, Ayhan; "Türkler ve Ruh Tababeti", *Gerçek,* II (7), 1974, ss: 39-

4. Soylu, Adnan; "Hastalıkların Tedavileri", *Folklora Doğru,* (16/18) tos/Ekim-1970, ss: 73-75.

5. Soylu, Sıtkı; "Önemli Bir Yiyecek: Acı Soğan Üstüne", *Türk Folklor ırmaları,* 15 (290), Eylül-1973, ss: 6753-6754.

6. Sucu, İkbal; "Ege Bölgesi Halk İlaçları", *Türk Halk Hekimliği ozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 211-220.

7. Şar, Sevgi; "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", *Türk Halk Hekimliği ozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 221-229.

318. Şar, Sevgi; "İç Anadolu Bölgesinde Kullanılan Halk İlaçları (Göğüs Yumuşatıcı ve Öksürük Kesici Olarak Kullanılanlar)", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1987, ss: 371-380.

319. Şar, Sevgi-Eriş Asil; "Ortaçağ İslam Tıp ve Eczacılığı", *Ankara Eczacılar Odası Bülteni,* 7 (3), 1985, ss: 288-294.

320. Şar, Sevgi-İkbal Sucu-Eriş Asil; "Ege ve İç Anadolu Bölgelerinde Aynı Amaçla Kullanılan Halk İlaçları", *Ankara Eczacılar Odası Bülteni,* 9 (3), 1987, ss: 167-170.

321. Şehsüvaroğlu, Bedii N.; "Anadolu'da Türkleşme Cereyanları ve İlk Türkçe Tıp Yazmalarındaki Terimler", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* 1957, Ankara-1960, ss: 25-35.

322. Şehsüvaroğlu, Bedii N.; "Osmanlı Cerrahhanesi", *Türk Cerrahi Mecmuası,* (2-4), 1962, ss: 56-63.

323. Şehsüvaroğlu, Bedii N.; "Yurdumuzda Deri Hastalıkları Tarihçesinde Muallim Dr. Hüseyin Halkı Beyden Bir Hatıra", *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi,* (8), 1966, ss: 462-504.

324. Şener, Bilge-Hülya Temizer; "Momordica Charantia Bitkisinin Hipoglisemik Etkisi Üzerinde Bir Araştırma", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 231-235.

325. Şentürk, Ahmet; "Bazı Hastalıkların Tedavileri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 12 (238), Mayıs-1969, s: 5288.

326. Şentürk, Ahmet; "Malatya'da Hayvan Hastalıkları Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 16 (314), Eylül-1975, ss: 7436-7437.

327. Şentürk, Ahmet; "Malatya'da Ot, Çiçek ve Meyvelerden Yapılan İlaçlar, *Türk Folklor Araştırmaları,* 13 (270), Ocak-1972, s: 6196.

328. Şentürk, Ahmet; "Malatya'da Sülük İle Tedavi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 12 (251), Haziran 1970, s: 5657.

329. Şentürk, Ahmet; "Yeşilyurt'ta Halk Hekimliği: Bazı Hastalıkların Tedavileri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 12 (238), Mayıs-1969, s: 5288.

330. "Şifa Dağıtan Karacaahmet Türbesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 11 (20. yıl özel sayısı), 1969, ss: 16-18.

331. Taner, Nuri; "Ağrı Bölgesinde Halk İlaçları ve Şifalı Otlar", *Türk Folklor Araştırmaları,* 15 (30), Ağustos-1974, ss: 7069-7070.

332. Tanker, Mekin; "Halk İlaçları, Bitki Folkloru, Attariye ve Drog Kavramları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 237-244.

333. Tanker, Mekin; "Sempozyumu Değerlendirme Konuşması", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 279-281.

334. Tanker, Mekin-Eriş Asil-Sevgi Şar; "İç Anadolu Bölgesinde Ateş Düşürücü Olarak Kullanılan Halk İlaçlar", *Ankara Eczacılık Fak. Mecmuası,* (1-2), 1983.

335. Tanker, Mekin-İkbal Sucu; "Ege Bölgesi Halk İlaçları", *Ankara Eczacılık Fak. Mecmuası,* (1-2), 1983.

336. Tanker, Nevin; "Baharatın Halk İlacı Olarak Kullanılışı ve Farmakognozi Açısından Değerlendirilmesi", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 245-251.

337. Tarımcıoğlu, Faruk; "Hastalıkların Tedavileri", *Folklora Doğru,* (13/15), Mayıs/Temmuz-1970, ss: 51-53.

338. Telek, Semra; "Doğum Hakkında Batıl İnançlar", *Folklor,* (10-12), 1970, s: 56.

339. Tuğrul, Mehmet; "Mahmutgazi Köyünde Hayvan Hastalıklarının Geleneksel İyileştirme Yöntemleri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 14 (282), Ocak-1973, ss: 6543-6544.

340. Tuncel, R.; "İlimizde Hastalıklara Karşı İnançlar ve Tedavi Usûlü", *Ortayayla,* (12-13), İkincikânun/ Şubat-1938, s: 23.

341. Tuncer, Hadiye; "Çocuk Hastalıkları Konusunda Eski Bir Kaynak", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1982, ss: 535-546.

342. Turgal, Hasan Fehmi; "Mersin'de Halk Hekimliği", *Halk Bilgisi Haberleri,* (41), Birinciteşrin-1934, ss: 104-108.

343. Tuser, Hulûsi; "Manisa'da Mesir Bayramı", *Türk Folklor Araştırmaları,* 6 (128), Mart-1960, ss: 2097-2100.

344. Türkdoğan, Orhan; "Bir Kasabada Geleneksel Tıp ve Modern Tıp Sürekliliği", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Semineri Bildirileri,* Ankara-1974, ss: 40-47.

345. Türkdoğan, Orhan; "Doğu Bölgesinde Halkın Sağlık ve Hijyenle İlgili Tutum ve İnançları", *Türk Etnografya Dergisi,* XII, 1970, ss: 69-72.

346. Türkdoğan, Orhan; "Erzurum Bölgesinde Tıbbî Tedavinin Sosyo-Kültürel Safhaları", *Türk Etnografya Dergisi,* (11), 1968, ss: 33-46.

347. Türkdoğan, Orhan; "Tıbbî Folklor Açısından Sağlık-Hastalık Sistemi", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1987, ss: 403-411.

348. Türker, Hasan Ali; "Susakağısı", *Köy Postası,* (95), Haziran-1952, ss: 14-15.

349. Türkmen, Muharrem; "Hastalıklar ve Halk İlâçları", *Sivas Folkloru,* 4 (47), Aralık-1976, ss: 24-25.

350. "Türkiye'de Ruh Hastalıklarının Folklorik Tedavileri", (çev.: Selçuk Altun-Mustafa Erdoğan), *Folklora Doğru,* (20), Ocak-1972, ss: 21-30.

351. Uygun, Hasip; "İskenderun'da Dalak Kesme", *Türk Folklor Araştırmaları,* 4 (73), Ağustos-1955, s: 1154.

352. Uyguner, Muzaffer; "Kandıra'da Bazı Halk İlâçları", *Türk Folkloru,* 6 (61), Ağustos-1984, s: 26.

353. Uyguner, Muzaffer; "Kandıra'da Tedavi Usûlleri ve Çareleri", *Türk Folklor Araştırmaları,* 5 (105), Nisan-1958, ss: 1667-1669.

354. Uysal, A. Edip; "Deliler Kuyusu", *Türk Folkloru Araştırmaları,* 1981/ 1, Ankara-1981, ss: 93-111.

355. Uzluk, F. Nafız; "XIV. Yüzyıldaki Türkçe Tıp Kitaplarından Örnekler", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler,* Ankara-1960, ss: 77-81.

356. Üçer, Müjgân; "Gürün'de Halk Hekimliği Ait Bazı Uygulamalar", *Sivas Folkloru,* (15), Nisan-1974, ss: 8-9.

357. Üçer, Müjgân; "Halk Hekimliği", *Sivas Folkloru,* (7), Ağustos-1973, ss: 3-6.

358. Üçer, Müjgân; "Halk Hekimliğinde Bazı Tedavi Usûlleri", *Sivas Folkloru,* (14), Mart-1974, ss: 5-6, 23.

359. Üçer, Müjgân; "Ocaklar", *Sivas Folkloru,* (8), Eylül-1973, ss: 3-5, (9), Ekim-1973, ss: 3-4.

360. Üçer, Müjgân; "Sağlık ve Hastalık Üzerine", *Sivas Folkloru,* (3), Nisan-1973 ss: 7-8, 21.

361. Üçer, Müjgân; "Sivas'ın Tıbbî Folklorunda Göz Hastalıkları", *Türk Folkloru,* 4 (42), Ocak-1983, ss: 3-6, 4 (43), Şubat-1983, s: 11.

362. Üçer, Müjgân; "Sivas'ta Attar Dükkânları: Şifalı Bitkiler ve Ev İlâçları", *Sivas Folkloru,* (20), 1974, s: 5.

363. Üçer, Müjgân; "Sivas'ta Folklorik Tıp ve Bunun Modern Tıptaki Yeri", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD yay., Ankara-1989, ss: 253-266.

364. Üçer, Müjgân; "Sivas'ta Lokman Hekim", *Sivas Folkloru,* (21), 1974, s: 3.

365. Ülkütaşır, M. Şakir; Ayak Köstegi Kesmek, *Halk Bilgisi Haberleri,* (95) Eylül 1939, 248-249.

366. Ülkütaşır, M. Şakir; "Korku Basmak", *Halk Bilgisi Haberleri,* (95), Eylül 1939, ss: 249-250.

367. Ülkütaşır, M. Şakir; "Sinop-Samsun ve Çevrelerinde Sağlık: Hastalık Hakkında Halk İnançları İle Halk Hekimliğine Ait Bir Araştırma Kadrosu", *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Semineri Bildirileri,* Ankara-1974, ss: 48-52.

368. Ülkütaşır, M. Şakir; "Sinop'ta Çocuğu Olmayanların ve Yaşamayanların Aldığı Tedbirler", *Halk Bilgisi Haberleri,* (124), Şubat-1942, ss: 87-88.

369. Ülkütaşır, M. Şakir; "Sinop'ta Halk Hekimliği Hakkında Birkaç Not", *Halk Bilgisi Haberleri,* (2), Kânunevvel-1929, ss: 1-3, (4), Şubat-1930, ss: 6-7.

370. Ülkütaşır, M. Şakir; "Sinop ve Civarında Sıhhat Hakkında İnanmalar", *Halk Bilgisi Haberleri,* (42), İkinciteşrin-1934, ss: 141-144., (43), Birincikânun-1934, ss: 153-156, (45), Şubat-1935, ss: 203-207, (46), Mart-1935, ss: 222-224, (48), Mayıs-1935, ss: 298-302.

371. Ülkütaşır, M. Şakir; "Sinop ve Muhitinde Hastalığa Dair Halk İtikatları ve Hekimliği", *Bartın Gazetesi,* (312) 21 Eylül 1931, (350), 28 Haziran 1932, (Bu Yazı Serisi: 313, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 330, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350. sayılardadır).

372. Ünal, Ahmet; "Hitit Tıbbının Ana Hatları", *Belleten,* (175), 1980, ss: 487-490.

373. Ünver, A. Süheyl; "Anadolu Folklorunda Bazı Misaller", Yücel, 5 (28), Haziran-1937, s: 146.

374. Ünver, A. Süheyl; "Balkan Memleketimizin Tıbbî Folkloru", *Halk Bilgisi Haberleri,* (65), Mart-1937, ss: 113-114.

375. Ünver, A. Süheyl; "Bahar Macunları", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 (2), Mart-1972, ss: 16-20.

376. Ünver, A. Süheyl; "Diş ve Hastalıkları Folkloru Üzerine", *Tıp Dünyası*, c: XXI, No: 10, s: 12.

377. Ünver, A. Süheyl; "Eski Evlerimizde Mualece Dolabı ve Sandıkları", *Halk Bilgisi Haberleri*, (82), Ağustos-1938, ss: 220-223.

378. Ünver, A. Süheyl; "Hemen Her Yerde Birbirinden Farklı Mistik Folklor İle Telkin Tedavi Esasları ve Buna Bursa'nın Verdiği Tam Bir Örnek", *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Semineri Bildirileri*, c: IV, Ankara-1977, ss: 385-413.

379. Ünver, A. Süheyl-İsa Nazım; "Amasya ve Civarında Lokman Hekim Efsanesi ve Bazı Tıbbî İtikatlar", *Halk Bilgisi Haberleri*, (52), Şubat-1936, ss: 49-51.

380. Ünver, A. Süheyl; "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Sularının Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında", *Belediye Mecmuası*, (121-122), 1934.

381. Ünver, A. Süheyl; "IX. Asırlık Mistik Folklor Açısından Tarihimizde Ruh Sağlığı Çalışmaları Hakkında", *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Semineri Bildirileri*, Ankara-1973, ss: 53-55.

382. Ünver, A. Süheyl; "Ressam Ali Rıza ve Memleketimizin Folkloru", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 4 (14), 1939, ss: 87-88.

383. Ünver, A. Süheyl; "Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa, Tıp Medresesi ve Darülakakir'e Dair", *Vakıflar Dergisi*, (2), 1942, s: 204.

384. Ünver, A. Süheyl; "Türklerde Çiçek Aşısı", *Türk Folklor Araştırmaları*, 7 (153), Nisan-1962, ss: 2685-2686.

385. Ünver, A. Süheyl; "Türklerde Mistik Folklorun Esasları", *İst. Üniv. Tıp Fak. Mecmuası*, II (9), 1939, ss: 1164-1169.

386. Ünver, A. Süheyl; "Türkiye'de Cilt Hastalıklarına Müteallik Halkbilgi ve Tedavileri", *Halk Bilgisi Haberleri*, (74), Birincikânun-1937, ss: 25-29, (75), İkincikânun-1938, ss: 55-60.

387. Ünver, A. Süheyl; "Türkiye'de Eski Ruh Sağlığı Üzerine Bir Deneme", *Türk Folklor Araştırmaları,* 9 (196), Kasım-1965, ss: 3911-3914.

388. Ünver, A. Süheyl; "Türkiye'de Psikiyatri Tarihi Üzerine", *İst. Üniv. Tıp Fak. Mecmuası,* 22 (4), 1959, ss: 1198-1207.

389. Ünver, A. Süheyl; "Türkiye'de Tıbbî Folklor", Ülkü, (79), Eylül-1939, ss: 57-60.

390. Ünver, A. Süheyl; "Türkiye'de Tıbbî Folklor Üzerine Rapor", *Halk Bilgisi Haberleri,* 5 (56), Haziran-1936, ss: 113-135.

391. Ünver, A. Süheyl; "Türk Mistik Folklorundan Bir Sahife: Bayrampaşa Kekemeleri", *Cerrahpaşa Tıp Fak. Dergisi,* 4 (1), Ocak-1973.

392. Ünver, A. Süheyl; "Türk Mitolojisinde Yaşayan Lokman Hekim ve Hipokrat", *Tıp Fak. Mecmuası,* (15), 1941, s: 15.

393. Varunlu, Aliye; "Saimbeyli'de Kullanılan Şifalı Bitkiler", *Halk Kültürü,* (4), 1984, s: 160.

394. "Ve Lokman Hekim", *Yeşilay,* (476), Temmuz-1973, s: 22.

395. Yalçın, Özkan; "Şarkışla Folklorunda Verem", *Türk Folkloru,* 3 (26), Eylül-1981, ss: 23-25.

396. Yalgın (Yalman), Ali Rıza; "Güneyyurt Etnografyasında Koyun Hastalıkları", *Görüşler,* (5), Sonteşrin-1937, ss: 9-11, 23-25.

397. Yalgın, Ali Rıza; "İptidai İğdişçilik", Uludağ, (31), 2. Kânun-1941, ss: 30-32.

398. Yalgın, Ali Rıza; "Üzerlik", *Halk Bilgisi Haberleri,* (16), Şubat-1931, ss: 73-74.

399. Yaman, M. Suphi; "Nazar (Göz) Değmesi ve Kurşun Dökme (Tokat Folkloru)", *Türk Folkloru,* 1 (8), Mart-1980, s: 25.

400. Yarar, İsmet; "Göbek Düşkünlüğü", *Folklora Doğru,* (1), Mayıs-1969, ss: 27-28.

401. Yardımcı, Mehmet; "Malatya'da Halk İnanmaları, Mistik Kaynaklı Halk Sağaltmacılığı ve Bazı Halk İlâçları", İnönü Üniversitesi III. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu/ Tebliğleri, (yay. haz.: Mehmet Yardımcı-Tahir Kutsi Makal), İstanbul-1989, ss: 267-276.

402. Yargün, Sabahat; "İnsan Uzuvlarıyla İlişkili Halk İnanmaları", *Halk Bilgisi Haberleri, 8* (92), Haziran-1939, ss: 157-160.

403. Yasa, İbrahim; "Türkiye'de Halk Sağlığı ve Bazı Meseleleri", *Ank. Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi,* 17 (3-4), 1962.

404. Yener, Şakir Sabri; "Gaziantep'te Halk İlâçları", *Halk Bilgisi Haberleri,* (31), Aralık-1933, ss: 221-223.

405. Yeşil, S. Aydıl; "Urfa'da Halk Hekimliği ve Halk İlâçları", *Harran,* (4), 1979, s: 10.

406. Yeşilada, Erdem; "Kanserin Bitkilerle Tedavisi", *Yeni Tıp Dergisi,* 1 (5), 1984, ss: 61-62.

407. Yetişen, Rıza; "Naldöken'de Sağlık İşleri" , *Türk Folklor Araştırmaları,* 13 (263), Haziran-1970, ss: 6004-6005, 13 (266), ss: 6081-6082.

408. Yılmaz, Salih; "Göz-Almak ve Közsöndürmek", *Türk Folklor Araştırmaları,* 11 (228), Temmuz-1968, ss: 5009-5010.

409. Yund, Kerim; "Andıs (Selvi) Üzerinde Araştırmalar", *Türk Kültürü,* 10 (11), Ocak-1972, ss: 170-174.

410. Yund, Kerim; "Balın ve Delibalın Şifalı Yönleri: Delibalın Ağısını Giderme", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri,* MİFAD Yayınları, Ankara-1989, ss: 267-275.

411. Yund, Kerim; "Çilek", *Köy Postası,* (95), Haziran-1952, s: 23.

412. Yund, Kerim; "Türk Folklorunda Halk Hekimliği Bakımından Eğir", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,* c: IV, Ankara-1982, ss: 605-616.

413. Yüksel, Mustafa; "İnsan ve Hayvan Hastalıklarının Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları,* 11 (224), Mart-1968, ss: 4688-4691.

414. "Yüzyıllar Boyu Süren İnançlar", *Pirelli,* (65), Şubat-1970, ss: 18-19.

415. Zergeroğlu, Hacı; "Halkevi İl Müzesindeki Eserlerin Tanıtımı: Göz Boncuğu", *Karseli,* (23), Haziran-1966, s: 7.

416. Zergeroğlu, Hacı; "İl Müzesindeki Eserlerin Tanıtımı: Büyü Boncukları", *Karseli,* (22), Mayıs-1966, ss: 7-10.

417. Ziya; "Andırın'da At Hakkında Araştırmalar", *Halk Bilgisi Haberleri,* (32), İkincikânun-1934, ss: 244-250.

Türk Hekimleri Biyografisi
Veli Behçet Kurtoğlu Notları

Şeref ETKER

Fethi Erden ile Veli Behçet Kurdoğlu Türk hekimlerinin önde gelen bibiyografya yazarlarıdır. Fethi Erden, uzun yıllar genel sekreterliğini yaptığı Türk Hekimleri Dostluk ve Yardımlaşma Derneği'nin (İstanbul Etibba Muahedenat ve Teavün Cemiyeti) üyelerini, Cumhuriyetin 25. yılında yayımladığı *Türk Hekimleri Biyografisi*'nde tanıtırken,(1, 2) Dr. Veli Behçet Kurdoğlu kendisine şair hekimleri seçmiş, özenle araştırdığı yaşamöyküleri ve şiirlerinden örneklerle bir başvuru yapıtı oluşturmuştur. (3) Kurdoğlu'nun kitabında özellikle son yüzyılın şair hekimleri ile ilgili başka hiç bir kaynakta yer almayan bilgiler buluruz. Bu isimlere, "şairliği yakınları tarafından dahi bilinmeyen" Mazhar Osman ve Hikmet Kıvılcımlı örnek gösterilebilir. Selanikli Dr. Fethi Erden (1895-1966) kısa bir dönem "Türkiye Masonları Üstad-ı Azamı" kabul edilmiştir (4) ve adıgeçen biyografi ansiklopedisinde mason olan hekimleri kayırdığı kanısı yaygındır.(5)

Dr. Veli Behçet Kurdoğlu'nun özgeçmişi Türk Hekimleri Biyografisi'nde yoktur, çünki o tarihte henüz dernek üyesi değildir. Onun özgeçmişini (İstanbul Üniversitesi) Tıp Fakültesi'nin 1933 mezunlarının 30. yıllarını kutlama albümünde buluyoruz:(5)

"Ahmet Behçet beyin oğlu olup 1908'de İstanbul'da doğmuştur.

İlk tahsilini Köprülü Fazılpaşa Numune mektebinde, orta öğretimini Vefa, lise tahsilini İstanbul Lisesinde tamamladıktan sonra Askeri Tıbbiyeye girmiş, son sınıflarda askerlikten ayrılarak sivil olarak mezun olmuştur.

TÜRK HEKİMLERİ
BİYOGRAFİSİ

YAZAN

Dr. FETHİ ERDEN

İSTANBUL
[illegible]
1948

Tıp Fakültesi cildiye kliniğinde, İstanbul Belediyesi Zührevi Hastalıklar Hastanesi'nde staj yaptıktan sonra, Sivas-Tokat Frengi Mücadele Teşkilatına tayin edilmiş, bu teşkilatın muhtelif bölgelerinde, Sivas Zührevi Hastalıklar Hastanesi'nde üç sene çalışmıştır.

Yedek subaylık görevinden sonra Dahili hastalıklar dalında ihtisas yapmak üzere Heybeliada Sanatoryumuna tayin edilmiş, iki sene sanatoryumda ve bir sene Şişli hastaneleri dahiliye servislerinde çalışarak mütehassıs olmuştur (1941).

Mütehassıs olarak 1948 yılına kadar Heybeliada Sanatoryum'unda çalışmış, bilahire Haydarpaşa Hastanesi baştabib ve Dahiliye mütehassıslığına tayin edilmiştir.

1950'de her iki vazifesinden istifa ederek ayrılmış, 1955 yılına kadar Yakacık Sanatoryum baştabib ve müdürlüğünü yapmış, bir müddet Roma Forlanini Enstitüsünde, İsviçre'de Leysin sanatoryumlarında etüdlerde bulunmuş olup halen Liman Hastanesi Teneffüs Yolları hastalıkları mütehassısıdır.

Yerli ve yabancı dergilerde muhtelif etüdleri yayınlanmış ve Türk Edebiyatında Şair Tabibler adlı tıp ve edebiyat tarihi mahiyetinde bir eseri vardır".

Dr. Veli Behçet Kurdoğlu 10 Eylül1987'de İstanbul'da ölmüştür.

Kurdoğlu'nun Şair Tabipler'den başka, bağlı olduğu mason "Hürriyet Locası" tarafından yayımlanan iki konferansı vardır. (7, 8) Bunlardan Bektaşilik ve Batınilik başlıklı kitapçığı dikkate değer bir çalışmadır.

Elimizdeki bir Türk Hekimleri Biyografisi Dr. Veli Behçet Kurdoğlu'nun elyazısıyla notlanmıştır. Bu nüshanın ve elyazısının Dr. Veli Behçet Kurdoğlu'na ait olduğunun birkaç kanıtı vardır: Kitabın ilk sayfasında "Kurdoğlu 09-07" damgası ve iç kapağında yazarı Dr. Fethi Erden'in "Kardeşim Dr. Veli Behçet Kurdoğlu'na sevgilerimle, 27/5/1948" sunuşu ve imzası görülmektedir. Veli Behçet Kurdoğlu buna Fethi Erden'in biyografisinin üstüne "Bu kitabı bana veren ve neşreden" notuyla karşılık vermiştir. Ayrıca, Dr. Veli Behçet Kurdoğlu'nun sınıf arkadaşı olarak tanıttığı üç hekim, gerçekten kendisi gibi Tıp Fakültesinin 1933 mezunlarıdır. Kurdoğlu'nun adını vermediği ünlü bir sınıf arkadaşı Dr. Mükerrem Sarol'dur; yalnız Yassıada'da not edilmiştir. Kitapta 'şair hekimlerin' özellikle belirtilmiş olması ve Askeri Tıbbiye idarecileri hakkındaki notlar elyazısının Dr. Veli Behçet Kurdoğlu'na ait olduğunu desteklemektedir. Notların hepsi aynı elyazısıyladır ve 1961 - 1966 yıllarında yazıldığı anlaşılmaktadır. Sözkonusu kitap, Dr. Kurdoğlu'nun kitaplığından çıkma, aynı biçimde damgalanmış ve numaralanmış başka kitaplarla birlikte öğretmen-sahaf Sn. Sıtkı Altuner tarafından edinilmiştir.

Dr. Veli Behçet Kurdoğlu

Şâir Tabîbler

1967

Veli Behçet Kurdoğlu çevresinde sözünü sakınmayan bir hekim olarak tanınmıştı.(9) Belki, bir meslekdaşı için yazdığı "İstanbul efendisi, külhanbeyi, eski Tıbbiyeli tipi" kendisine de yakıştırılabilir. Buna karşın, notlarında tanınmış bazı hekimleri (Fahrettin Kerim Gökay, Neşet Ömer İrdelp, Saim Erkun) geçiştirdiği, şairleri sevdiği, tüberkülozcuları (Tevfik Salim Sağlam, Tevfik İsmail Gökçe, İhsan Rifat Sabar) ve tıp tarihçilerini ise (Feridun Nafiz Uzluk, Bedi N. Şehsuvaroğlu, Sedat Kumbaracılar) sevmediği söylenebilir.

Burada Türk Hekimleri Biyografisi'ne Dr. Veli Behçet Kurdoğlu tarafından yazılan notların tümü, birkaç açıklayıcı isim dışında, kitapta olduğu gibi ve yorumsuz olarak verilmektedir. *Türk Hekimleri Biyografisi*'nin notları iki hekim biyografileri yazarının buluşturan bir özel söyleşisi gibi algılanabilir. Konuşulan, ama yazıya geçirilmekten kaçınılanların, ortaya döküldüklerinde sonucun ne denli farklı ve çarpıcı olabileceğinin bir örneğidir, okuduklarımız. Dr. Kurdoğlu notlarını tıp tarihinin biyografi araştırmacılarına ipuçları verebileceği ve yeni açıklamalara olanak sağlayacağı düşüncesiyle yayımlıyoruz. (Adlar alfabetik olarak dizelenmiştir.)

Dr. Vefik Ağar Lakabı 'Arabacı'.

Dr. Selâhattin Akel İşini bilir.

Dr. Medeni Akkent Kafi miktarda cahil ve inatcı idi.

Dr. Ahmet Akkoyunlu Şarkıcı Safiye Ayla'nın ilk dostu idi.

Dr. Celal Aktan Askeri Tıbbiyede ikinci müdürdü halim sakin adamdı. Sadist adamdı çok ceza verirdi.

Dr. Nüzhet Aktulga Hemiplegie geçirdi. Vefat.

Gnl.Dr. Fikri Altan Karısı Rus idi. Kızını bana vermek istemişti

Gnl.Prof.Dr. Kadri Raşit Anday Sultan Hamit paşası. I. Dünya savaşında 'Yüzbaşı Kadri Raşit Paşa' ismiyle vazife görmüştü.

Dr. İsmail Hakkı Aslan Askeri Tıbbiyede Baş Müzakereci idi.

Prof.Dr. Ahmed Kemal Atay 'Zurna Kemal' derlerdi.

Dr. Nuri Fehmi Ayberk Dostumdur. Çıkardığı Göz Kliniği dergisinin hakkında çok iyi yazmıştım; geri dönemem.

Prof.Dr. Ziya Kemal B. [Büyük]Aksoy Vefat.

Dr. Hıfzı Bakım İnfarctustan öldü.

Dr. İrfan Başar Vefat.

Dr. Hasan Başkam Olgun insan.

Prof.Dr. Etem Akif Battalgazi Vefat.

Dr. Abdurrahim Bayraktar Efendi adam.

Dr. Ali Rıza Baysun Ters adam.

Prof.Dr. Hulusi Behçet Karısını kendi eliyle evlendirmiştir.

Prof.Dr. Nihat Reşat Belger Haris, namussuz bir adamdır. I. Dünya harbinde düşmanların Çanakkale siperlerine attıkları Bozguncu beyannameleri Türkçeye tercüme etmiş ve öylece basılmıştır. Vatan hainidir.

Dr. Mehmet Kamil Berk Tam hekim.

Dr. İbrahim Berkan Lüzumsuz adam.

Prof.Dr. Kemal Cenap Berksoy Alimdi.

Prof.Dr. Şükrü Emin Cangör Sehpa-yı cehaletten biri.

Prof.Dr. Murat Cankat Çerkes, avcı, efendi adam. O kadar.

Dr. Naci Ceylan 'Foşer Naci' derlerdi.

Dr. Rifat Çağıl Rapor vererek para kazandı.

Dr. Perihan Çambel Açık kapı.

Dr. Halil Çiray Hocasının karısını kaçırmıştı. Cocainoman idi. Kızı Ratip Berker ile evlenmiş olup kocası ile Fransa'da iken oğlu üvey anasına tecavüz etmek istemiş ve ıskandal olmuştu.

Dr. Mustafa Dağlar Eski veremli. Çok çekti

Dr. Bahtiyar Demirağ İyi adamdı. Beraberce asistanlık yaptık.

Prof.Dr. Mustafa Hayrullah Diker Halim selim hoca idi.

Dr. Hami Dilek Efendi adamdır, mütevazıdır.

Prof.Dr. Saim Ali Dilemre 'Deli Saim' derlerdi.

Dr. Osman Dirim Bizim Osman.

Dr. Süreyya Endik Demokrat Parti'den ilk zamanlarda kovulanlardan biridir.İnönü'ün evvela lehinde sonra aleyhinde şiirler yazmış olup M.P. [Millet

Partisi]'ne girmiştir. Vefat."Dr. Süreyya Endik bütün bu güzel yazılarını Harmandalı altında toplamıştır [F. Erden]". Çıkmamıştır [V.B. Kurdoğlu].

Dr. Nurettin Ener Efendi adamdı. Vefat.

Dr. Rüştü Erbuğ Pendik Çimento Fabrikasında hekimdi.

Dr. Fazıl Erciyaş Oldukça bilgisizdir.

Dr. Fethi Erden Bu kitabı bana veren ve neşreden.Vefat [1966].

Prof.Dr. Behçet Sabit Erduran Darülfünunun en cahil hocası.

Prof.Dr. Selâhattin Mehmet Erk Bilgili ve haluk bir hoca idi. Vefat.

Dr. Talat Erkin Mal bir adamdı.

Dr. Remziye Erkmen Talebe iken yıllarca seviştiği kocasından kaçmıştı.

Dr. Saim Erkun Vefat

Dr. Niyazi Erzin Aşı ve serum üzerinde geniş bilgisi vardır.

Dr. Feridun Şevket Evrensel Çok bilgili, efendi ve otoriter bir zat idi.

Dr. Hasan Fehmi Gökalp Medreseden yetişmedir. Talebe iken vaizlik yapardı. Din bilgisi kuvvetli, tıp bilgisi çok zaiftir.

Prof.Dr. Fahreddin Kerim Gökay Malum.

Dr. Tevfik İsmail Gökçe Haris adamdır. Kültürsüzdür.

Dr. Rıza Murad Gören Biçare adam.

Dr. İbrahim Göze Hekimden başka her şey.

Dr. Rifat Salih Güngör Aşağılık bir adamdı.

Dr. Muammer Nuri Güvener İyidir.

Dr. Nihad Sezai Güran Züppe

Prof.Dr. Kazım Nuri İçgören Çok bilgilidir.

Prof.Dr. Cevad Kerim İncedayı Askeri Tıbbiyede müzakereci idi. Ağabeyi [Cevdet Kerim İncedayı] sayesinde Prof. oldu.

Prof.Dr. Neşet Ömer İrdelp Hocamız.

Dr. Celal İren Sınıf arkadaşım.

Dr. Necmettin Hakkı İzmirli Palavracı.

Dr. İsmail Hakkı Kafescioğlu Efendi adamdı.

Dr. Kamerettin Kanıçelebi İyi adamdır. Vefat.

Dr. Cafer Tayyar Kankat Şarlatan

Dr. Ahmet Lebib Karan Tatar şair. Vefat.

Dr. Ziya Kaya Şair. Vefat 1.12.1953

Dr. Orhan Remzi Kazancıgil Muva[ffak röntgenci ?]

Dr. Sadettin Vedat Koçer Sözde hoca.

Gl.Dr. Raif Konuk Askeri Tıbbiyede müdür idi.

Dr. Sezai Konukgil İşini bilir.

Dr. Şükrü Konuralp Prof.Dr. Halid Ziya'nın ağabeyi. Efendi Adamdı. Öldü.

Dr. Burhaneddin Konuray Kanserden öldü. Vatanperver idi.

Dr. Seyfeddin Köksal Epileptique. Pancreas kanserinden öldü.

Dr. Ahmed Sedat Kumbaracılar Namussuz herifin biri.

Prof.Dr. Orhan Abdi Kurtaran Pratik bilgisi olağanüstü idi.

Dr. Kazım Lakay Emsaline nadir rastlanan cahillerdendir.

Dr. Fatma Şakir Memik Çok iyi kadın-kız.

Prof.Dr. Kamile Mutlu ?

Dr. Sadullah Nutku Psychopat'dir. Son zamanlarda Ticani olarak Konya'da vâz verirken yakalanarak hapsedilmiştir.

Dr. Velettin Oğuz Yeter derecede cahildir. 1933 Üniversite reformunda imtihansız cerrah olmuştur.

Dr. Ahmet Rasim Onat Dürüst ve bilgilidir.

Prof.Dr. Mim Kemal Öke Ender bulunan olgun, bilgin adamdı.

Dr. Nihad Öktem Kulakçı.

Prof.Dr. Tevfik [Recep] Örensoy Oldukça cahildi. Herkesin malumudur.

Dr. Neşet Halil Öztan Frengili idi.

Prof.Dr. Haydar Palavan Vefat.

Dr. Ali Mazhar Pamir Meşhur bir pratisyen idi.

Dr. İhsan Rifat Sabar Dünyanın namussuz adamlarından biri idi. Geberdi. Mamafi bilgili idi; bilgisini kötüye kullanırdı.

Gl.Prof.Dr. Tevfik Sağlam İyi = Kötü. Halledemezsin.

Dr. Saim Sağlık Trafik kazasında öldü.

Dr. Hüseyin Salor İyi Adamdı. Öldü.

Dr. Halis Sarıkadıoğlu Üç karısı da 150 kilo idiler. 1961 Vefat.

Dr. Mükerrem Sarol Yassıada'dır.

Dr. Nureddin Otmar Savcı Ne yaptığını bilmez adam.

Dr. Cevad Saylam Pinti, haris, bilgisiz.

Dr. Şükrü Mehmed Sekban 150'liklerdendir. Vefat 1960.

Dr. Hikmet Sever (1899-1959) Homosexuel idi. İntihar etti. Çok iyi bir zattı. Baytarlığı kuvvetli olduğu söylenir.

Prof.Dr. Hasan Reşat Sığındım Çok zeki adamdır.

Dr. Raif Sirer Sessiz sedasız çalışan bilgili bir cerrahtı.

Dr. Naci Said Somersan Bilgili geçinir.

Prof.Dr. Akif Şakir Şakar Elini verenin kolunu da çıkarır. Vefat.

Gl.Prof.Dr. Nazım Şakır Nazik = Kaba

Dr.Ali Şükrü Şavlı Keçi Boynuzu ile çocuk ishali tedavisine kalkmıştır.
Dr. Bedi Nuri Şehsuvaroğlu Hocası gibi.
Dr. Aliye Rıza Tancıl Meme kanserinden öldü.
Dr. Feyzi Taner Vefat.
Dr. Raşit Taygun Kuyumcu oğlu idi. Efendi adamdır.
Dr. İbrahim Rafet Tek Şair. Vefat 1958.
Dr. Zeki Tektaş Pinti. Vefat
Dr. Tarık Temel Röntgen ilmini hakkıyla bilir.
Dr. Osman Teoman Sadist bir müfettiş idi. Sonra ilaç propagandisti olmuştur.
Dr. Saib Tezel Şarlatan, palavracı amma muvaffak olmuş bir hekim.
Dr. Şükrü Hazım Tiner İnsan-ı kamil. Vefat.
Dr. Ekrem Tok Keçi b.[oku]
Prof.Dr. Burhaneddin Toker Toker = Boker derler idi.
Dr. Sadeddin Tosun Amel-i hayat denirdi. Cahildi. Vefat.
Prof.Dr. Burhaneddin Tugan Sui generis.
Dr. Saim Tunca Talebeliğinde inşaat ameleliği yapar hayatını kazanırdı.
Dr. Kemal Turam Kafası sivri olduğundan 'Piramid' denirdi.
Dr. Mehmet Hürrem Tümer Şair. Vefat 11.11.1957
Dr. Şakir Ugan Vefat.
Dr. Osman Şevki Uludağ Şair, tarihçi.
Prof.Dr. Neşet Usman Hamamcı. Vefat
Prof.Dr. Mustafa [Feridun] Nafiz Uzluk Kürek kürek etrafa bok atan adam. Hasta ruhlu.
Dr. Latif Ülgür Kanbur. Rüşvet aldığından askerlikten koğulmuştur. Vefat.
Dr. Ömer Edip Ürer Pratisyen. Vefat.
Dr. Ziya Üstün Haristir.
Dr. Behaeddin Lütfi Varnalı Vefat.
Gl.Dr. Ahmet Suphi Yakar Vefat
Dr. Faik Yargıcı Sahtekardır. Vefat.
Prof.Dr. Sani Yaver Yani Saver.
Dr. Aziz Tevfik Yenginsoy Vefat.
Dr. Aziz Tevfik Yergök Vefat.
Dr. Kadri Yetkin İyi insandı.
Dr. Abdülkadir İsmet Yılmazer Orta adamdı.

[Kitap basılırken sırasına konamayan hekimler]

Dr. Burhan Öncel Selaniklidir. Pis herif.
Dr. Aziz Kutay Çok alcool içtiğinden cirrhose olmuştur.
[1919-1947 yılları içinde hayata ebediyyen gözlerini kapayan hekimler]
Prof.Dr. Hamdi Suad Aknar Alim imiş. Hocamız idi.
Dr. Şerif Atakam Vefat. Parlak bir istikbali vardı.
Dr. Etem Bakar Veremci geçinirdi.
Dr. Naci Doğancı İstanbul efendi[si], gülhan beyi [külhanbeyi]. Eski Tıbbiyeli tipi idi.
Dr. İhsan Duydal Karısı yüzünden öldü.
Dr. Reşad Rıza Kor Hakiki hekim.
Dr. Seyit Sayraç Karısı intihar ettikten sonra çocuklarına bakan Viyanalı hemşireyi almıştı. Esasen karısını bir şöförden almıştı.
Gl.Prof.Dr. Süreyya Hidayet Serter Karısı şöförüne kaçmıştı.
Dr. Süleyman Ethem Gureba'da veremlilere bakardı.
Dr. Şükrü Kamil Talimcioğlu Palavracı idi.
Prof.Dr. Server Kamil Tokgöz Hocamızdı.
Prof.Dr. Mahir Tokay Hocamızdı.
Dr. Şekip Habib Uslu Zamanının şarlatan hekimi idi.
Dr. Nureddin Ülker Lakabı 'Takacı'. Sınıf arkadaşımdır. İki böbreğinde büyük taşları vardı.
Prof.Dr. Sait Cemil Yiğit 'Maladie exotique' Hocamızdı.

KAYNAKLAR

(1) Unat, E.K., Atlı, A.A., *Türk Hekimleri Dostluk ve Yardımlaşma Derneği'nin Tarihçesi*, İstanbul, 1999.
(2) Erden, F., *Türk Hekimleri Biyografisi*, İstanbul, 1948.
(3) Kurdoğlu, V.B., *Şair Tabibler*, İstanbul, 1967.
(4) Apak, K., *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul,1958, s.194.
(5) Unat, E.K., Özel Görüşme (1997).
(6) *Tıp Yolunda 30 Yıl*, haz. Ş. Atasagun, İstanbul, 1963.
(7) Kurdoğlu, V.B., *Şimalden Gerçek Aleme Bir Nazar*, (İstanbul, ?) "Türkiye Mason Derneği Hürriyet Kolu Neşriyatından" (15 s.).
(8) Kurdoğlu, V.B., *Bektaşilik ve Batınilik*, (İstanbul, ?) "Türkiye Mason Derneği Hürriyet Kolu Neşriyatından" (15 s.).
(9) Ekdal, M., Özel Görüşme (1999).

CUMHURİYET DÖNEMİ MAKALELER BİBLİYOGRAFYASI (CD ROM) TÜRKİYE TARİHİNİN EN KAPSAMLI BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMASI TAMAMLANIYOR

Türkiye tarihinin en kapsamlı bibliyografya çalışması Milli Kütüphane Başkanlığı tarafından hazırlatılıyor. Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şti.'nin gerçekleştirdiği ve son aşamasına gelmiş bulunan çalışma ile, Milli Kütüphane Başkanlığı tarafından 1952 yılından bu yana yayımlanmış bulunan "Türkiye Makaleler Bibliyografyası"ndaki makale künyeleri, 1923-1952 yılları arasında yayınlanmış bulunan kültür ve bilim dergilerinden Nüvis tarafından yapılan künye derlemeleri ve kitaplaştırılmış bulunan kongre, konferans, sempozyum ve seminer bildirilerinin künyelerini, yani 1923-1999 yılları arası dönemde yayınlanmış 500.000'den fazla makalenin bibliyografik künyesi, Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası adı altında CD olarak yayıma hazırlanıyor.

Kapsamı ile her meslek dalına, kültür adamına ve bilimsel çevrelere hitap edecek olan CD ROM için hazırlanan özel arama motoruyla, "yazar adı", "makale adı", "dergi adı" ve üç ayrı "konu kodu"ndan aranarak künyelere ulaşılabilecektir. CD ROM'un kullanılmaya başlanmasıyla, Cumhuriyet tarihi boyunca yayınlanmış bulunan makalelere en kısa sürede ulaşmak ve istenilen künyelerin çıktısını almak mümkün olacak.

ESKİ HARFLİ TÜRKÇE BASMA ESERLER BİBLİYOGRAFYASI (CD ROM)ARAP, YUNAN VE ERMENİ HARFLERİYLE YAYINLAMIŞTÜRKÇE BASMA ESERLER (1584-1970)

Milli Kütüphane Başkanlığı tarafından Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şti.'ne hazırlatılan araştırma ile, Arap harfi ile basılmış Türkçe eserlerin bibliyografyası ile Yunan ve Ermeni harfleriyle yayınlanmış Türkçe eserlerin bibliyografyaları aynı CD ROM içinde araştırmacıların kullanımına sunulmuş olacak. Yaklaşık 40.000 eserin bibliyografik künyesinin yer alacağı CD ROM için hazırlanan arama motoruyla, "eser adı", "yazar adı", "çevirmen", "baskı yeri", "matbaa" ve "yayın yılı" gibi arama uçlarından istenilen bilgiye ulaşılabilecek.Hazırlanan Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası ile Latin alfabesi öncesinde Türkçe'de basılmış eserlerin toplu bibliyografyası ilk kez ve çağdaş teknoloji ile kullanıcıların hizmetine sunulmuş olacaktır.

Boğaz'ın İki Yakası: Avrupa ile İslâmcılık Arasında Türkiye[1]

Kaan DURUKAN*

Aşağıdaki satırlar, Almanya'da yaşayan, Suriye kökenli araştırmacı Bassam Tibi'nin çok yakın tarihte Türkçe'ye çevrilen bir kitabının akla getirdiği bazı düşünceleri tartışıyor. Esas itibarıyla, yazı bir kitap tanıtımı olarak kaleme alınmak üzere planlanmıştı; fakat, ele alınan konunun hacmi, bunun yanı sıra ele alınış şekli, bu değerlendirmeyi gerek fiziki tanımıyla, gerekse düşünsel boyutuyla alışageldiğimiz kitap tanıtımı formatının bir nebze dışına çıkardı. Belki, anılan esere ilişkin yargımı baştan özetle belirtmekte fayda var - ki, okuyucu yazının sonuna vardığında öne sürdüğüm iddiaların haklı ya da haksız olduğuna karar verebilsin: Profesör Tibi'nin dikkat çektiği, incelemeye çalıştığı malzemenin zenginliğinden dolayı fazla derinleştiremediğini düşündüğüm birkaç noktayı son derece önemli buluyorum, zaten bunları elden geldiğince ilk bölümde tartışmaya çalışacağım. Ancak, bu olumlu katkıların yanında, kendisinin bazen alanı olmaması hasebiyle bilgi yetersizliğinden, bazen de, yine bir ölçüde birinci noktayla ilintili olarak, genel analizini özel bir duruma yansıtma eğiliminden yanıltıcı olabileceğini sanıyorum. Buradaki tehlike bana göre iki yönlü: "dış tehlike", Türkiye'yi anlama arzusundaki yabancıların, özellikle Batılılar'ın

* Wisconsin Üniversitesi - Madison, Tarih Bölümü ve İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü

1 Söz konusu eser, Bassam Tibi'nin orijinali Almanca olarak yazılmış *Aufbruch am Bosporus. Die Türkei zwischen Europa und dem Islamismus* adlı kitabıdır. İngilizce ya da Fransızca bir tercümesini bulamadığımdan, karşılaştırma olanağından yoksun olarak, Türkçe çevirisini kullandım: B. Tibi. *Boğaz'ın İki Yakası. Avrupa ile İslamcılık arasında Türkiye*, çeviren Sevinç Kabakçıoğlu. İstanbul: Doğan, 2000.

Tibi'yi bir Osmanlı-Türkiye uzmanı olarak algılayıp (yazarın böyle bir iddiası olduğuna hiç kani değilim) onun vardığı sonuçları temel kabul etmeleri; "iç tehlike" ise, Batı yarıkürede üretilen bilgiye gözükapalı bir güveni, deyim yerindeyse aşkı olan Türkiye aydınlarının Tibi üzerinden bir takım tartışmalara girişmeleri. Şüphesiz, "toprak" kapsadığı alan/alanlar itibarıyla fazlasıyla münbit; bu yazı, Tibi'nin eserini makul bir çerçeveye oturtmak amacıyla yazıldı.

Tibi'nin birinci katkısı, Türkiye'de sosyo-kültürel bir çerçeve, bir anlamlandırma temeli olarak İslam'ın önemini kabul etmesidir. Çoğu Batılı araştırmacının gözünde, Türkiye, bir yönüyle "Avrupa ile Ortadoğu arasında bir nev'i coğrafi arafta yerleşik olması"[2] dolayısıyla, diğer yandan geride bıraktığımız yüzyılın başlarında yaşadığı radikal nitelikli dönüşüm hasebiyle, Müslüman kimliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.[3] Bu yargı, Türkiye örneğini bazen bir "sapma", bazen de daha ileri giderek bir "dejenerasyon" olarak algılama eğilimindeki İslam dünyasının çoğu bilimadamı tarafından da paylaşılmaktadır. Tibi ise, yaygın olan anlayışın tersine, İslam'ın tek boyutlu, yekpare bir yapı olarak tanımlanmasını reddetmekte, Türkiye'nin sosyolojik anlamıyla Müslüman kimliğinin altını çizerek bir Türk İslamı olasılığına kapı açmaktadır.

İkinci olarak, Tibi 28 Şubat sürecini bir kitap boyutunda değerlendiren tek değilse bile, ender örneklerdendir. Esas itibarıyla, şu ana kadar araştırmacı-gazetecilerin (Selahattin Duman'ın tabiriyle "medya leşkerinin") inhisarında kalan bu tema "ufukaçıcı" köşe yazılarından öteye fazlaca geçememiştir. Bunun yanında, Tibi'nin Türkiye'deki İslamcılığın, dünyadaki militan eylemlere kayan benzerlerinden farklı olarak, legal bir niteliğe haiz olduğuna, mümkün olduğunca parlamenter sisteme eklemlenme çabası içinde bulunduğuna dair değerlendirmesini de önemli buluyorum.

Bir diğer ilgi çekici nokta, yazarın Orta Asya'ya atfettiği önem. Gerçi son on yıl içinde, Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra bölge dillerinden herhangi birine vukufu olmayan, söz konusu coğrafyada hiç yaşamamış, bilgileri Anglo-Amerikan literatürü kaynaklı çok sayıda "uzmanımız" bir çırpıda ortaya döküldü, ancak yine de Orta Asya Türkiye için kapalı kutu olma özelliğini büyük ölçüde sürdürüyor. Tibi'nin bahsettiği Orta Asya İslamının, geçmişte kalan Rus etkisinin de izleriyle, görece liberal bir anlayışa sahip olması; Türkiye, İran ve biraz daha geriden gelmekle birlikte Suudi Arabistan'ın bölgede kültürel-ekonomik hakimiyet kurma mücadeleleri şüphesiz ilginç,

2 Malcolm E. Yapp. *The Near East since the First World War*. New York: Longman, 1996, s.1.

3 Yakın tarihli, Türkiye'yi neredeyse hiç dikkate almayan örnekler için, James Piscatori (der.), *Islam in the Political Process*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986; Dale Eickelman ve J. Piscatori (der.), *Muslim Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1996; John Esposito. *The Islamic Threat: Myth or Reality?* New York: Oxford University Press, 1992 ve *Islam: The Straight Path*. New York: Oxford University Press, 1998. Bu tavrın dışına çıkan bir istisna için, John Voll. *Islam: Continuity and Change in the Modern World*. Syracuse: Syracuse University Press, 1994.

ancak araştırmacının Fethullah Gülen cemaatinin bölgedeki özellikle eğitim ağırlıklı faaliyetlerine kısaca bile değinmemesi de aynı derecede şaşırtıcı.

Tibi'nin gündeme getirdiği bir başka konu, Avrupa'da günden güne etkisini arttırarak hissettiren ve kabuğunu kırıp değişik alanlara yönelmeye başlayan Türk varlığı. Yazar, üçbuçuk milyona yaklaşan ve bazı Avrupa ülkelerinden halihazırda daha kalabalık olan nüfusuyla Avrupa Türklerinin Doğu ile Batı, İslam ile Hristiyanlık arasında bir "köprü" görevi üstlenebileceğini savunuyor. Ancak, burada ana sorunun, özellikle İslamı merkeze oturtarak entegrasyondan mı, yoksa izolasyondan mı yana tercih koymak olduğunu belirtiyor; bu tercih, aslında bir anlamıyla Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliğiyle de yakında ilintili. Tabii, Tibi'nin fazlaca tartışmadığı Avrupa'nın tercihi de sorunun diğer yönü: acaba Avrupa Türkleri toplumsal yapısına kabule niyetli mi, yoksa Türklerin en yoğun olarak bulundukları Almanya'da gözlemlendiği gibi, *Gastarbeiter* kelimesinin tanımladığı, onyıllardır süregelen "misafirlik" statüsü fiili durumu olumlayan tavrıyla daha mı cazip?

Yukarıda, bir Türk İslamı ihtimaline değinerek, Tibi'nin yekpare bir İslam algılamasına getirdiği kritikten bahsetmiştim. Yazarın bir başka katkısı bu kritiğini, Balkanlar'daki Müslüman nüfusu dikkate alarak genişletmesi ve bu yolla, çok daha liberal karakterli bir Avrupa İslamı tasvir etmesi. Fakat, yine de belirtmek gerekir ki, getirdiği bu açılımlara rağmen, Tibi gelenekselleşmiş tavırdan kurtulamıyor ve Ortadoğu'yu, baskın olarak Arap dünyasını İslam coğrafyası olarak çerçeveliyor. Dünyadaki 1.3 milyar Müslümandan yalnızca 250 milyon kadarının Ortadoğu'da yaşadığı ancak kitabın son sayfalarında bir değini; sözgelimi, Afrika ve Güneydoğu Asya Müslümanları şöyle bir görünüp kayboluyorlar (s.302).

Şu ana kadar ana olarak, bir iki noktada itirazımı belirtmekle birlikte, Profesör Tibi'nin kitabının olumlu noktalarına değindim. Bundan sonraki kısımda ise, yazarın şu veya bu sebeple yanıldığını düşündüğüm, pek de gözardı edilemeyecek önemdeki bazı görüşleri tartışmaya açacağım.

Tibi'nin temel tezi, yeni dünya düzeninde, özellikle Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Türkiye'nin öneminin belli bir coğrafyada ciddi boyutta arttığı[4] ve bu yakın tarihli gelişmenin kendisinin "Yeni Osmanlıcılık" olarak isimlendirdiği bir yaklaşıma yolaçtığı. Bu fikir, özellikle 90'lı yıllarda bir yandan bazı akımların yükselip Osmanlı geçmişine duyulan ilgiyi teşvik etmesiyle, diğer yandan Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşmasını büyük ölçüde tamamlayıp erken dönemlerin keskin redci tavrını yumuşatmasıyla anlam kazanıyor, ancak Tibi'nin Yeni Osmanlıcılığı geniş düzeyde Refah Partisi'yle özdeşleştirmesi hayli sorunlu gözüküyor. Birinci olarak, Tibi'nin

4 Bu fikrinde çok da yalnız olduğu söylenemez: Samuel Huntington. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon &Schuster, 1996 ve Zbigniew Brzezinski. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books, 1997.

önerdiği bu kavramı da içine rahatlıkla alan, yerine göre dine ağırlık verip, yerine göre milliyetçiliğe vurgu yapan ve bu hassasıyla, politik yelpazenin en sağından merkeze kadar geniş ölçekli bir açılımı olan Türk-İslam Sentezi fikrini çok daha açıklayıcı buluyorum.[5] Tibi'nin, Türkiye'nin gündemine neredeyse 20 yıla yakın bir süredir oturan bu fikirden satır aralarında bile bahis açmaması hayli şaşırtıcı. İkinci olarak, Osmanlı mirasının Türkiye'nin bugünkü Ortadoğu, Balkanlar, Orta Asya ve hatta yerine göre Avrupa politikalarını biçimlemede, şu ya da bu partinin (veya koalisyonun) iktidarda olmasından bağımsız olarak, belirleyici olduğunu düşünüyorum. Bu ikinci sava dair, son on yılın politikalarını şöyle bir gözönüne almak belki anlamlı olabilir. Üçüncü olarak, Tibi, Refah iktidarının kafasının ardında olan Yeni Osmanlıcılık ideali yüzünden, bir dizi dış geziler düzenlediğini, bunu yaparken de daha önceki hükümetlerin tersine, Batı'ya değil, Doğu dünyasına yöneldiğini söylüyor. Tibi'ye göre, dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan Ortadoğu ve Orta Asya'ya yaptığı gezilerle (gerçi, toprak olarak Orta Asya hiçbir zaman Osmanlı olmamıştı, ama burada ortak kültüre vurgu yapılıyor) Yakındoğu liderliğine oynuyor; ancak Erbakan'ın bizzat kendisinin büyük önem atfettiği ve ne Türklüğe, ne Osmanlılığa değinilen, ama İslam ümmeti kavramının altının çizildiği Güneydoğu Asya gezilerine, söz gelimi Endonezya'ya hiç referans vermiyor.

İkinci büyük problem, Tibi'nin Osmanlı'ya dair bazı bilgi yanlışları. Kitabın tümü Osmanlıyla Türk'ün aşağı-yukarı benzer kimlikler olduğu gibi bir izlenim veriyor, oysa son yüzyıllara yönelik nüfus etüdleri gösteriyor ki, özellikle İmparatorluğun batı kesimlerinde Müslüman olmayan nüfus Müslümanlardan daha fazla (lütfen dikkat, Türk demiyorum!);[6] daha önceki dönemlerde de, bu demografik yapının büyük bir değişiklik arzettiğine dair elimizde veri yok. Ayrıca, 19. yüzyıla kadar Türk kimliğinin pek de sahiplenilmediği bir diğer tarihsel vâkıa. Coğrafya değil, uygarlık sözkonusu olduğu için, Osmanlı'nın Avrupa'ya dahil olmadığı (s.180) ya da Osmanlı fetihlerinin olası bir Müslüman-Hristiyan barışını engellediği (s.194) iddialarını geliştirilmeye şiddetle muhtaç buluyorum ve geliştirilse bile, tartışmaya hayli açık konular gibi gözüküyor. İslam uygarlığının en üst noktasını Bağdat ve Kurtuba olarak tanımladıktan sonra (s.180,195), Tibi'nin Osmanlı uygarlığını yok sayarak Osmanlı tarihini "savaş

5 Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan (der.) *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal, 1994. Ayrıca, Tanıl Bora, "Türkiye'de Radikal Milliyetçi İdeolojinin Gelişme Seyri", Mete Tunçay (der.), *75. Yılda Düşünceler, Tartışmalar*. İstanbul: Tarih Vakfı, 1999 içinde.

6 Kemal Karpat. *Ottoman Population, 1830-1914*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1985; Justin McCarthy. *The Arab World, Turkey and the Balkans (1878-1914): A Handbook of Historical Statistics*. Boston: G.K. Hall, 1982, *Muslims and Minorities*. New York: New York University Press, 1983, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*. Princeton: Darwin Press, 1995. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu üzerine yapılan tüm etütlerin bir dökümü için, Daniel Panzac. *La population de l'Empire Ottoman*. Aix-en-Provence: IREMAM, 1993.

tarihi" (s.197) ya da "fetih tarihi" (s.259) olarak görmesi,[7] Cemal Kafadar'ın 14 ve 15. yüzyıllara ilişkin eserini[8] baz alarak Osmanlı'da saraylı kültürünün olmadığını (s.195) iddia etmesi bence ve sanırım, ya doğrudan öğrencisi olduğum ya da yazdıklarını okuduğum pek çok Osmanlı tarihçisince, yanlış. Abdülhamid'in, son zamanlardaki tartışmaları hiç dikkate almaksızın, "despot, reform düşmanı" (s.216) olarak tarifi; ancak son dönemlerde, baskın olarak Abdülhamid'in Pan-İslamizm politikasıyla kullanılmaya başlanan Halife ünvanının birkaç yüzyıl geriye çekilmesi (s.188)[9]; dönem belirtilmeksizin Valide Sultanlar hakkında "gücün asıl kaynağıydı" (s.300) ifadesi diğer birkaç örnek.

Üçüncü düzlemde, modern Türkiye üzerine bir takım yargıları sorunlu görüyorum. Aynen bir önceki paragraftaki bazı örneklerde vurguladığım şekilde, Türkiye'nin Batı uygarlığına değil, İslam'a ait olduğu (s.256); Türk toplumunun değil, Türk devletinin laik olduğu (s.63); Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmakla beraber, "diğer İslam ülkeleri gibi İslam kültürünün bir temsilcisi" olmadığı (s.271) gibi ciddi savların mutlaka uzun uzadıya açıklanması, geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorum ve kitapta ortaya konulduğu şekliyle, değil ikna edici olmak, bir tartışma başlatmaktan bile uzak kalacağına inanıyorum. Tibi'nin, daha önceki dönemleri, örneğin Demokrat Parti iktidarını dikkate almaksızın, Türkiye'de İslamcılığı 1970'lerde başlatması (s.73); eğitimin öneminin altını çizdikten sonra, bu minvalde yalnızca İmam-Hatip okullarını anlaması (s.269); Refah Partisi'ni iktidara taşıyan oyların içindeki tepki oylarının niteliğini süzememesi aksayan birkaç başka nokta. Bunların yanında, kitaba adını veren alegorinin de oturmadığı ortada gibi; Tibi'nin bahsettiği iki tarafın nasıl Boğaz'ın iki yakasında "mevzilendiği" açık değil: yalnızca bir fikir ama, belki "Osmanlı" İstanbul'a karşı mimarisi, bürokrasisi, insanları, atmosferiyle "Kemalist" olan Ankara'nın konulması daha anlamlı olabilirdi. Ancak bence Tibi'nin modern Türkiye algılamasının en büyük derdi, bir Kemalist-İslamcı ikilemi yaratması, bunun dışında başka hiç birşey yokmuş gibi davranması ve birinciyi ilerici, Batıcı, modernleşme taraftarı, ikinciyi ise gerici, Batı karşıtı, modernleşme muhalifi sıfatlarıyla bezemesi.

7 Burada, en azından Tibi'nin dikkatini bibliyografyasında yer alan bir dev esere çekmek gerekiyor. Halil İnalcık'ın kendi yazdığı kısımdaki ana gayesi Osmanlı'nın nasıl Açe Sultanlığı'ndan (Malezya) Portekiz'e, Kuzey Afrika'dan Polonya'ya kadar uzanan bir ticaret ağı kurduğunu göstermektir: H. İnalcık ve Donald Quataert (der.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1916.* Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

8 C. Kafadar. *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State.* Berkeley: University of California Press, 1996.

9 Erken yüzyılların Osmanlı hükümdarları, ünvanın kullanımının İslam dünyasında yaratabileceği tepkileri gözönüne alarak, "hadımü'l-harameyn'üş-şerifeyn" (kutsal yerlerin hizmetkarı) sıfatıyla yetinirlerdi, çünkü Halifeliğin ideal şartlarından biri olan Kureyş kabilesine mensup olma durumu onlar için mümkün değildi.

Çok sayıda eser, oldukça uzun bir süredir bu kalın çizgili ikilem üzerinden tartışmayı eleştiriyor ve aslında tüm tartışmanın modernleşme sınırları içinde döndüğünü, ana meselenin de ne ölçüde modernleşmek, Batı'dan neleri alıp neleri elde tutmak çevresinde düğümlendiğini belirtiyor.[10] Diğer yandan, yekpare iki grup tanımlayan bu yaklaşım pekçok Türkiye gerçeğini yerli yerine oturtamıyor: mesela, Türk milliyetçilerinin bu ikilem karşısındaki tavrı, Türk solunun bu şematik algılamanın neresine düştüğü, Güneydoğu sorununun tarifi ve en önemlisi, Türk halkının din karşısında, Kemalizm karşısında, Avrupa'ya eklemlenme konusunda davranışının bu ikilemle ne kadar açıklanabileceği net değil.

Bir sonuca bağlamak gerekirse, Profesör Tibi'nin Arap toplumları üzerine yazdıklarını, İslam'ın liberal bir yorumunun da mümkün olduğuna ilişkin tezini, özellikle Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından sonra bir düşman arayışında olan Batı dünyasına karşı İslam'ı savunmasını çok önemli buluyorum.[11] Kitabının gündeme getirdiği Türkiye'nin Müslüman kimliği, 28 Şubat süreci, Orta Asya'daki gelişmeler, Avrupa Türklerinin geleceği gibi temalar da oldukça ilgi çekici ve yeni araştırmalar için yol gösterici. Ancak, Tibi'nin uzmanlığı dışında kalan Osmanlı ve Türkiye tarihi konularında bazı yanlışlara düştüğü ve bu yanlışlardan hareketle yanıltıcı ve keskin yargılara vardığı fikrindeyim. Son nokta olarak bir başka yazarın, Profesör Nikki Keddie'nin bir kitap tanıtımında dikkat çektiği gibi,[12] Tibi'nin kaynak/dipnot olarak yaygın biçimde kendi yazılarına/konuşmalarına referans verdiğini belirtelim.

10 Birkaç örnek: Şerif Mardin. *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi*. Albany: State University of New York Press, 1989; Mümtaz'er Türköne. *Siyasi İdeoloji olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim, 1991 ve en yeni olarak, K. Karpat, "Introduction" ve "Historical Continuity and Identity Change or How to be Modern Muslim, Ottoman, and Turk", K. Karpat (der.), *Ottoman Past and Today's Turkey*. Leiden: E.J. Brill, 2000 içinde.

11 Son iki nokta için: B. Tibi. *The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and the New World Disorder*. Berkeley: University of California Press, 1998.

12 Keddie'nin, Tibi'nin bir önceki referansta anılan eseri hakkındaki kitap değerlendirmesi: *International Journal of Middle East Studies*, 32 (1) (2000), s.183.

Konferans: Edebiyatın Forumu Olarak Orta Doğu Basını

Uygur KOCABAŞOĞLU*

Ekim ayının ortalarında Almanya'da düzenlenen "Edebiyatın Forumu Olarak Orta Doğu Basını" adlı konferans, konusunun ilginçliği kadar katılımcılarının niteliği açısından da dikkat çekiciydi. Bamberg Otto-Friedrich Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi'nin Profesör Klaus Kreiser yönetimindeki Türk Dili, Tarihi ve Kültürü kürsüsünün evsahipliği yaptığı konferansa sekiz değişik ülkeden onaltı araştırmacı/akademisyen katıldı. Akademisyenler Bamberg, Hamburg, Heidelberg, Zürih, Cenevre, Viyana, New York, Kıbrıs(Güney), Niğde ve Orta Doğu Teknik Üniversitelerinden gelmişlerdi. Araştırmacıların temsil ettiği ülkeler ise Almanya, İran ve Türkiye idi.

Üç güne yayılan konferansı başlıca iki kümede değerlendirmek mümkün olabilir. Bildirilerin bir kısmı genel perspektifleri ortaya koyma ve konferansın ana teması çerçevesinde genel değerlendirmeler yapmaya yönelikti. Bildirilerin diğer kesimi ise belirli süreli yayınları, yazarları ve bunların katkılarını değerlendirmeyi amaçlıyordu. Konferansın çalışma dili İngilizce olmakla birlikte bildirilerden birisi Türkçe, ikisi ise Almanca sunuldu. Sunuşlar yirmi dakika ile sınırlıydı ve buna titizlikle uyuldu. Bildirileri izleyen onar dakikalık eleştiri/değerlendirme bölümleriyle her günün sonunda yapılan genel değerlendirmelerin çok canlı ve katkı getirici türden olduğu ayrıca belirtilmelidir.

12 Ekim Cuma günü saat 15:00'te Profesör Kreiser'in açış konuşmasıyla başlayan oturumda üç bildiri sunuldu. Bunların ilki ODTÜ Tarih Bölümü'nden Profesör Uygur Kocabaşoğlu'nun sunduğu "Türk Gazeteciliğinin Şafağında

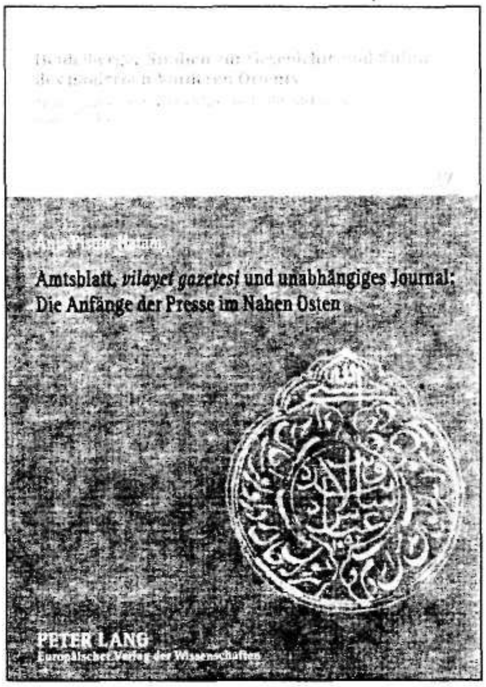

Bir önceki sempozyumun tebliğ kitabı.

Edebi Tefrikalar" başlıklı bildiriydi. Kocabaşoğlu bildirisinde Osmanlı kültür hayatında modern edebi türlerle gazetenin birlikte doğup büyüdüklerini ve Türk gazeteciliğinin ilk günlerinden itibaren yayınlanan tefrikaların, başta roman olmak üzere telif ya da tercüme modern edebiyat türlerinin taşıyıcısı olduğunu vurguladı.

İkinci bildiri, Hamburg Üniversitesi Yakın Doğu Dil ve Kültürleri Semineri'nden Christiane Czygan'ın "*Hürriyet* Gazetesi'nde Yeni Osmanlıların Kendi Portreleri" başlıklı bildirisiydı. Czygan Yeni Osmanlılar hareketi üzerine yürüttüğü çalışmaların kimi sonuçlarını paylaştığı bildirisinde, *Hürriyet*'in öncelikli hedefinin hareketin *raison d'etre*'nin Osmanlı kamuoyuna anlatılması ve İstanbul'da kendileri hakkında yayılan dedikoduların yanıtlanması şeklinde ortaya çıktığını belirtti.

Bamberg Üniversitesi'nden Tim Epkenhans'ın bildirisi "Dil ve Edebiyat Reformunun Yirminci Yüzyılın Başındaki İran Süreli Yayınlarına Yansıması" başlığını taşıyordu. Türkiye'nin deneyimleriyle kimi benzerlikler göstermesi açısından da ilginç olan bildirinin özellikle modern İran edebiyatının doğuşunda süreli yayınların oynadığı role ilişkin saptamaları ilginçti.

Konferansın ikinci günü (13 Ekim Cumartesi) tam anlamıyla bir maratondu. Dokuz bildirinin sunulduğu güne, Profesör Martin Strohmeier'in sunduğu "Kıbrıs'ta Osmanlı Basını" başlıklı bildiri ile başlandı. Strohmeier'in bildirisi, Kıbrıs basınına ilişkin bildiklerimizin sınırlılığı ve eski süreli yayınlara ilişkin koleksiyonların büyük ölçüde Güney Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki kütüphanelerde -eksikli de olsa- bulunması nedeniyle Türk basın tarihi açısından da bilgilendiriciydi. Profesör Strohmeier, Kıbrıs'taki Türkçe basının öncüleri *Zaman* (1881-1900), *Kıbrıs* (1914) gibi gazetelerle *Kokonoz* ve *Akbaba* gibi mizah dergilerini tanıttı. İlk Kıbrıs Türk romanının (*Bir Bakış*) *Zaman* gazetesinde tefrika edilmiş olduğunu öğrenmek de ilginçti.

Tahran'daki Beşeri ve Kültürel Araştırmalar Enstitüsü'nden Bayan Fatemeh Pira'nın "Yirminci Yüzyılın Başındaki İran Gazetelerinde Avrupa Romanları" başlıklı bildirisinde, ilk dönem modern İran romanlarının bilimsel ve tarihsel konuları içerdikleri ve esas itibariyle Avrupa'yı tanımaya yönelik bir uğraş görünümü ortaya koydukla-rının belirtilmesi dikkat çekiciydi.

Cenevre Üniversitesi'nden Profesör Silvia Naef'in "Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Irak Basını'nda Edebiyat ve Toplumsal Eleştiri: Ja'far al-Khalili ve *Al-Hatif*" adlı bildirisi, "Irak'ın ebu-sahafı" diye anılan al-Khalili'nin yaşamı ve yayın organı *Al-Hatif* (1935-1954) üzerine odaklanmıştı.

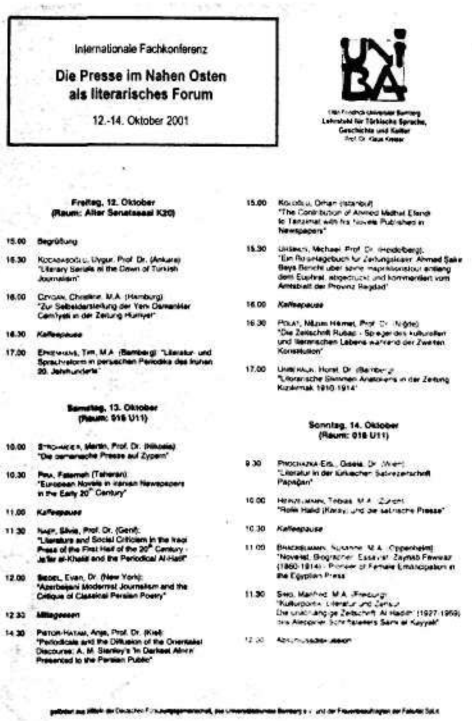
Internationale Fachkonferenz

Die Presse im Nahen Osten als literarisches Forum

12.-14. Oktober 2001

UNI BA

Otto-Friedrich-Universität Bamberg
Lehrstuhl für Türkische Sprache, Geschichte und Kultur
Prof. Dr. Klaus Kreiser

Freitag, 12. Oktober
(Raum: Alter Senatssaal K20)

15.00 **Begrüßung**

15.30 Kocabaşoğlu, Uygur, Prof. Dr. (Ankara) "Literary Serials at the Dawn of Turkish Journalism"

16.00 Czygan, Christine, M.A. (Hamburg) "Zur Selbstdarstellung der Yeni Osmanlılar Cemiyeti in der Zeitung Hurriyet"

16.30 **Kaffeepause**

17.00 Ehrenhaus, Tim, M.A. (Bamberg) "Literatur- und Sprachreform in persischen Periodika des frühen 20. Jahrhunderts"

Samstag, 13. Oktober
(Raum: 018 U11)

10.00 Strohmeier, Martin, Prof. Dr. (Nikosia) "Die osmanische Presse auf Zypern"

10.30 Pira, Fatemeh (Teheran) "European Novels in Iranian Newspapers in the Early 20th Century"

11.00 **Kaffeepause**

11.30 Naef, Silvia, Prof. Dr. (Genf): "Literature and Social Criticism in the Iraqi Press of the First Half of the 20th Century - Ja'far al-Khalili and the Periodical Al-Hatif"

12.00 Siegel, Evan, Dr. (New York): "Azerbaijani Modernist Journalism and the Critique of Classical Persian Poetry"

12.30 **Mittagessen**

14.30 Pistor-Hatam, Anja, Prof. Dr. (Kiel): "Periodicals and the Diffusion of the Orientalist Discourse: A. M. Stanley's 'In Darkest Africa' Presented to the Persian Public"

15.00 Koloğlu, Orhan (Istanbul) "The Contribution of Ahmed Midhat Efendi to Tanzimat with his Novels Published in Newspapers"

15.30 Ursinus, Michael, Prof. Dr. (Heidelberg): "Ein Reisetagebuch für Zeitungsleser: Ahmed Şakir Beys Bericht über seine Inspektionstour entlang dem Euphrat, abgedruckt und kommentiert vom Amtsblatt der Provinz Bagdad"

16.00 **Kaffeepause**

16.30 Polat, Nâzım Hikmet, Prof. Dr. (Niğde) "Die Zeitschrift Rubab - Spiegel des kulturellen und literarischen Lebens während der Zweiten Konstitution"

17.00 Unbehaun, Horst, Dr. (Bamberg) "Literarische Stimmen Anatoliens in der Zeitung Kızılırmak 1910-1914"

Sonntag, 14. Oktober
(Raum: 018 U11)

9.30 Prochazka-Eisl, Gisela, Dr. (Wien) "Literatur in der türkischen Satirezeitschrift Papağan"

10.00 Heinzelmann, Tobias, M.A. (Zürich) "Refik Halid (Karay) und die satirische Presse"

10.30 **Kaffeepause**

11.00 Brockelmann, Susanne, M.A. (Oppenheim) "Novelist, Biographer, Essayist: Zaynab Fawwaz (1860-1914) - Pioneer of Female Emancipation in the Egyptian Press"

11.30 Sing, Manfred, M.A. (Freiburg) "Kulturpolitik, Literatur und Zensur: Die unabhängige Zeitschrift Al-Hadith (1927-1959) des Aleppiner Schriftstellers Sami al-Kayyali"

12.30 Abschlussdiskussion

Sempozyumun programı

New York'dan Evan Siegel'in bildirisi "Modernist Azerbaycan Gazeteciliği ve Klasik Acem Şiirinin Eleştirisi" üzerineydi ve adından da anlaşılabileceği gibi, klasik Acem şiirine ilişkin eleştirileri özetliyordu.

Kiel Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'nden Profesör Anja Pistor-Hatam, süreli yayınların oryantalist söylemin yayılışındaki rolü üzerine bir bildiri sundu. Tam adı "Süreli Yayınlar ve Oryantalist Söylemin Yayılışı: A. M. Stanley'in *In Darkest Africa*'sının İran Halkına Sunuluşu" şeklinde çevrilebilecek bildiride, Avrupalı'nın kendisini ve Avrupalı olmayan "öteki"yi sunuşu; oryantalist söylemin yayılmasında süreli yayınların rolü; Müslüman Orta Doğu'da "kölelik" kavramının görünümleri üzerine ilginç değinmeler yer alıyordu.

Konferansa İstanbul'dan katılan Dr. Orhan Koloğlu, "Gazetelerde Yayınlanan Romanlarıyla Ahmet Mithat'ın Tanzimat'a Katkısı" başlıklı bir bildiri sundu. Koloğlu, Osmanlılar'ın ondokuzuncu yüzyılın başından itibaren matbaayı etkili bir şekilde kullandıklarını ve yeni kültürlerini esas itibariyle gazeteler aracılığıyla temellendirdiklerini belirtti. Bildirisinde, Ahmet Mithat'ın yeni bilgileri başarılı bir şekilde popülarize ettiğini ve modernleşme çabalarını gazetelerdeki

tefrikalarıyla yaygınlaştırdığını, üslubu ve çalışkanlığı ile ise sıradan insanların hem yeni teknik gelişmelere hem de Batılı bakış açısını kavramalarına katkıda bulunduğunu anlattı.

Heidelberg Üniversitesi'nden Profesör Michael Ursinus, "Gazete Okuyucuları İçin Seyahat Kitapları: Ahmet Şakir Bey'in Fırat Nehri Boyunca Yaptığı Teftişe İlişkin Bağdat Vilayeti Resmi Gazetesinin Yayınlandığı ve Yorumladığı Rapor" üzerine bir bildiri sundu. Profesör Ursinus, bildirisinde rapora yansıdığı şekliyle resmi Osmanlı söyleminin ilginç görünümlerine değindi.

Toplantıya Niğde Üniversitesi'nden katılan Profesör Nazım Hikmet Polat'ın 1912-1914 yıllarında yayınlanmış olan *Rübab* dergisini tanıtan bildirisin adı "İkinci Meşrutiyet Dönemi Hayatının Sosyal ve Kültürel Bir Aynası Olarak *Rübab* Dergisi" idi. Profesör Polat toplam 106 sayı yayınlanmış olan söz konusu derginin farklı siyasi, kültürel ve edebi oluşumları bünyesinde toplayan çok renkli ve dikkate değer bir dergi olduğunu ilginç örnekler vererek anlattı.

Bamberg Üniversitesi'nden Dr. Horst Unbehaun uzunca bir süredir üzerinde çalıştığı Sivas basınından ilginç bir örnek sundu. Dr. Unbehaun, "*Kızılırmak* (1910-1914) Dergisi'nde Anadolu'nun Edebi Sesleri" başlığını taşıyan sunuşunda, İkinci Meşrutiyet sonrasının Milli Edebiyat, dilde sadeleşme gibi akımların Anadolu'daki yansımalarının yanı sıra, yaklaşan büyük savaş karşısında oluşmaya başlayan yeni ulusal bilincin ve Batı'nın gelişme ve değerlerine ilişkin Anadolu'daki tartışmaların *Kızılırmak* gazetesindeki yansımalarından örnekler verdi.

Cumartesi günkü maratondan sonra Pazar günü de sabah oturumunda dört bildiri sunuldu ve konferansın genel bir değerlendirmesiyle izleyecek konferansın ana teması ve değişik açılımları tartışıldı. Viyana Üniversitesi'nden Dr. Gisela Prochazka-Eisl, "Türkçe Mizah Dergisi *Papağan*'da Edebiyat" başlıklı bildirisinde Cumhuriyet mizahının İmparatorluk mizahından farklı tonlar taşıdığını belirttikten sonra, *Papağan*'ın kimi edebi şahsiyetler ve bu arada özellikle Ahmet Haşim'e ilişkin parodilerinden örnekler verdi.

Bir sonraki bildiri Zürih Üniversitesi'nden Tobias Heinzelmann'ın "Refik Halid Karay ve Mizah Basını" adlı sunuşuydu. Heinzelmann Refik Halid'in keskin zekâsı ve siyasi eleştiri ve hicivlerinin kimi örneklerini sundu.

Oppenheim'den Susanne Brackelmann, Mısır basınında kadının özgürleşmesi hareketinin öncülerinden yazar Zaynab Fawwaz'ı tanıttı. Bildirisinin başlığı, "Kadının Özgürleşmesinin Mısır Basınındaki Öncülerinden Yazar, Biyograf ve Risaleci Zaynab Fawwaz (1860-1914)" olan Brackelmann, Mısır'da kadın haklarının gelişmesinde Fawwaz'ın önemli rolünü vurguladı.

Son bildiri, Freiburg'dan Manfred Sing'in, "Halep'li Yazar Sami al-

Kayyali'nin Bağımsız Dergisi *Al-Hadith*'te (1927-1929) Politika Kültürü, Edebiyat ve Sansür" başlıklı sunuşuydu. Sing sunuşunda Orta Doğu'daki önemli edebiyat dergilerinden birisi olan *Al-Hadith*'in özellikle Suriye, Mısır, Irak ve Filistin'li liberal düşünürlerin yeni fikirlerini yaymadaki rolünü anlattı ve derginin yayımcısı al-Kayyali'nin ifade özgürlüğü ve Arap toplumunun modernleşmesi konusundaki çabalarına değindi.

Birer, ikişer cümle ile özetlenmeye çalışılan bildirilerin kapsamı ve içeriği kuşkusuz bu özetlemelerden anlaşılamayacak kadar zengindi. Sunuşları izleyen tartışmaların ise ciddi yeni bakış açıları getirdiğini, farklı açılımları teşvik ettiğini, katılımcıların dağarcığını bir hayli zenginleştirdiğini söylemek doğru olur. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nın tahribatından etkilenmemiş, "Almanların Rüya Kenti" ya da "Romantik Kasaba" gibi adlarla anılan Bamberg'deki bu konferansta Profesör Kreiser ve tüm organizasyondan sorumlu Dr. Unbehaun'un içten konukseverliklerini anmak ve katılımcıların çok verimli ve zevkli üç gün geçirdiklerini kaydetmek gerekir.

Bir önceki konferansın ürünlerinin Anja Pistor-Hatam'ın editörlüğünde, *Amtsblatt, vilayet gazetesi und unabhaengiges Journal: Die Anfaenge der Presse im Nahen Osten* (2001, Frankfurt) başlığı ile bir kitap haline dönüştürülmüş olması bu konferansın bildirilerinin de önümüzdeki yıl Dr. Unbehaun'un editörlüğünde yeni bir yayına dönüşeceğinin müjdecisi olarak değerlendirilmelidir. Son söz olarak, muhtemelen 2003 yılında yapılacak bir sonraki konferansın yerinin Güney Kıbrıs, organizatörünün Profesör Strohmeier ve konusunun da yine Orta Doğu'da basın; ama bu kez yapısı, işleyişi ve ürünleriyle daha kapsamlı bir çerçevede "Orta Doğu Basını" olacağını belirtmek gerekir.

Dranaz
Sinop Halkevi Dergisi Bibliyografyası

A. Galip ALÇITEPE

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni rejimi oturmak ve 1923'den itibaren gerçekleştirilen inkilâp hamlelerini geniş halk kitlelerine yaymak için kullandığı vasıtalardan biri kuşkusuz halkevleridir. 1932 yılından itibaren ardı ardına açılan halkevlerini Mustafa Kemal, sosyal ve kültürel bir devrim olarak nitelemektedir.[1]

Nafi A. Kansu halkevlerini Türk devriminin halk terbiyesi için kurduğu bir örgüt olarak tanımlamaktadır[2]. General Gulzar Ahmed de Kalkınma için Bölgesel İşbirliği seminerinde, "halkevleri sayesinde Türkiye'nin milli hedefleri ülkenin bütün fertlerinin hedefi olmuştur"[3] demektedir.

Halkevlerinden, mevcut talimatnamesine göre, verilip yapılması istenilen işler şöyle sıralanmıştır:

1- Muhitin genel bilgisini yüksetmeye yarayacak konularda konferanslar tertip etmek,

2- Türk dilinin halk arasında yaşayan kelimelerini, terimlerini, masal ve atasözlerini araştırmak,

3- Türk sentaksı üzerinde araştırmalarda bulunmak,

4- Folklor üzerine çalışmak,

5- Ulusal tarihin mahalli safhalarına ait belgeleri bulmak,

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, T.T.K., Ankara, 1961 c.I, s. 383.
2 Nafi A. Kansu, "Halkevlerinin 9. Yıldönümü", *Ülkü*, c. 17, S. 97, s. 5.
3 Nurhan Karadağ, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)*, Ankara, 1998, s.67

6- Tarihi eser ve anıtların korunmasına çalışmak,
7- Güzel sanatlar mevzuunda kurslar açmak,
8- Halka tiyatro vasıtası ile yetiştirmek üzere partice kabul edilen eserleri oynamak,
9- Sporun her çeşidine önem vermek,
10- Yaya gezileri teşvik etmek ve tertiplemek,
11- Bakımevleri, kreş, talebe yurtları gibi sosyal yardım kurumları ile ilgilenmek,
12- Kimsesiz okul çocuklarının yemek, yatmak ve bakımı ile ilgilenmek,
13- İşsizlere iş bulmak,
14- Okuma-yazma, yabancı dil, pratik hayat bilgisine dayalı kurslar açmak,
15- Kütüphane ve okuma odaları açmak,
16- Köylerde kır bayramları tertiplemek,
17- Müze kurmak ve varsa eksiklerini tamamlamak,
18- Yerli mallar sergisi açmak,[4]

Bu bilgilere göre halkevlerinden beklenen yararları şu şekilde maddelendirebiliriz.
1- Halk ile aydın arasında bilgi-deney alışverişi,
2- Köylüyü, layık olduğu yüksek düzeye çıkarma,
3- Meslekler, seviyeler, sınıflararası etkileşim,
4- Ülkü birliği sağlamak,
5- Çalışkanlık, fedakâkarlık, karşılıklı yardım,millet için çalışma gibi konularda kişinin fazilet ve ahlâk değerlerinin yükselmesi,
6- Batı bilgisi ve uygarlığı ışığında ulusal kültür sanat ve yaşama geçme,
7- Çağdaş uygarlığa varmak için halk gücünü örgütlemek,
8- Ülkeyi ve insanı manevi değerlerle tanıma,
9- Rejime karşı fesatla savaş,
10- Ulusun kendi kendini tanıtması,
11- Kemalist gençliğin yetişmesi,
12- Kişinin aylaklıktan kurtulması,
13- Etkin ve aktif katılan halk, yaratma[5]

İlk olarak 19 Şubat 1932 tarihinde Ankara, Afyon, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun, Malatya, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir halkevleri törenle açıldı.[6] Halkevlerinin sayısı 1951'de yani kuruluşundan ondokuz yıl sonra

4 *Halkevleri 1940*, C.H.P., Ankara, 1940, s. 5-7.
5 Nurhan Karadağ, *a.g.e.*, s. 66.
6 *Cumhuriyet* gazetesi, 20 Şubat 1932.

4781'e ulaştı. Ancak 11 Ağustos 1951 tarihinde yayınlanan 5830 numaralı yasa ile kapatıldı.[7]

SİNOP HALKEVİ

17 Haziran 1932'de açıldı. İlk başkanı M. Tevfik TURAN'dır.[8] Dokuz ayrı şubeden oluşmaktadır :

I- DİL, TARİH VE EDEBİYAT ŞUBESİ :

Tespit edebildiğimiz ilk kurulu şu isimlerden meydana gelmiştir; ortaokul müdürü Bedri Cansel, Türkçe öğretmeni Dilaver Can, Mustafa Kemal İlkokulu Öğretmeni Şemseddin Sami Kubilay.[9]

Bu şubenin yayın faaliyetlerine önem verdiği görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- *Osmanlıca'dan Türkçe'ye Karşılıklar Kılavuzu*, Sinop Halkevi, Sinop, 1935.
2- Haşim Nezihi, *Aşık Sümanî*, İstanbul, 1934.
3- Ali Ertan, *İnönü Zaferleri*, Sinop, 1941.
4- Ali Ertan, *Yesari Baba*, Sinop, 1941.
5- Ali Ertan, *Vatan Türküleri*, Sinop, 1944.
6- Hasan Tarkan, *Sinop Coğrafyası*, İzmir, 1941.
7- Ferid Dikmen, *Liman'da Bir Ses*, Sinop, 1943.

Ayrıca Rıza Nur Kitapsarayı'nda bulunan David M. ROBINSON'un *Eski Sinop* adlı eseri, Nazlı Tengirşenk tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Dıranaz* dergisinde yayınlanmıştır.[10]

II. GÜZEL SANATLAR ŞUBESİ :

1936 yılındaki yöneticileri; Emniyet memuru Cemil, Piyano öğretmeni Salih, ilkokul öğretmeni Zişan Akdemir, Cavit Karadeniz ve İsmail Diri'dir.[11]

Faaliyette bulunduğu sürece piyano, saksafon, klarnet konserleri düzenleyip, yağlıboya resim sergileri açtı.[12] Öte yandan piyano, keman ve resim kursları düzenledi.[13]

---

7 *Resmi Gazete*, 11 Ağustos, 1951, No. 882
8 *Dıranaz*, S. 1, s. 1
9 "Kısa Haberler, *Dıranaz*, S.11, s.16
10 Bkz; David M. Robinson, "Eski Sinop", (Müt.:Nazlı Tengirşenk), *Dıranaz*, S. 12, s.3, v.d.
11 "Kısa Haberler", *Dıranaz*, S.11, s.16.
12 "Sinop Halkevi'nin 1935 yılı içinde" *Dıranaz*, S.2, s.13.
13 "Sinop Halkevi'nin 1936 yılı Birinci altı Aylık Çalışma Raporu, *Dıranaz*, S. 7, s.12.

III. GÖSTERİT ŞUBESİ :

Bu şubede Misli Yurdakul, Kültür Müdürü İbrahim Ertuğrul, Halil Gencer, Meliha Özmen, Sacide Agan'ın uzun müddet çalıştığını gördük.[14] Bazı oyunlar bizzat Halkevleri Genel Sekreterliği'nden gelen talimat üzerine sergilendi.[15] Nurhan Karadağ, 1932-1944 yılları arasında toplam otuzbeş tiyatro oyununun oynandığını tesbit etmiştir.[16]

IV. SPOR ŞUBESİ :

Yapılan araştırmalar neticesinde bu şubenin 1936 yılındaki kadrosunun şu isimlerinden oluştuğu görüldü; Baytar Cemal Yüksel, Ziraat Müdürü Ali Par, Fen memuru Şahap İzmir, İsmail Akyıldız, Terzi Murad.[17] Stadyum ve yüzme havuzu gibi önemli spor alanlarının yapılması[18] ile futbol ve voleybol takımlarının oluşturulması gibi faaliyetlerde bulundu.

V. SOSYAL YARDIM ŞUBESİ :

Tespit edebildiğimiz tek kurulun şu isimlerden meydana geldiği görülmektedir; Sıhhat Müdürü Fehmi Öner, Hastane Başhekimi Bahir İlter, tuhafiyeci Halim Mergen.[19]

Hayır işleri ile uğraşıp, tedaviye muhtaç hastalar ücretsiz muayene ettirildi.[20] Ayrıca kadınların üzerlerine geçirdikleri çarşaf ve peçeyi kaldırmak için teketek görüşmeler yapılıp bu gaye ile dönem dönem toplantılar düzenlendi.[21] 1935 yılında yapılan toplantılara bin üç yüz elli kişinin katıldığı tesbit edilmiştir.[22]

VI. HALK DERSHANELERİ VE KURSLAR ŞUBESİ :

İlk yönetim kurulu; başöğretmen Şevket Bey, öğretmen Şevket Bey, öğretmen Hüseyin Dinçer, maliye memuru Nazmiye Hanım'dan meydana gelmektedir.[23] Bu şube daktilo kursları açıp işsiz gençlere iş imkanı sağlarken, Fransızca kursu ile aydın tabakasının yabancı dil probleminin giderilmesine çalışıldı.[24]

---

14 "Kısa Haberler", *Dıranaz*, S. 11, s.16

15 "Sinop Halkevi'nin 1936 Yılı Birinci Altı Aylık Çalışma Raporu", S. 13.

16 Nurhan Karadağ, *a.g.e.*, s. 264.

17 " Kısa Haberler" *Dıranaz*, S. 11, s.16.

18 *A.g.m.*, s.16.

19 *A.g.m.*, s.16

20 "Sinop Halkevi'nin 1936 Yılı Birinci Altı aylık Çalışma Raporu', S. 12.

21 "Sinop Halkevi'nin 1935 Yılı İçinde" *Dıranaz*, S. 2, s.14.

22 *A.g.m.*, s.14.

23 "Kısa Haberler", *Dıranaz*, S. 11, s. 16.

24 "Sinop Halkevi'nin 1936 Yılı Birinci Altı aylık Çalışma Raporu, S. 13.

VII. KİTAPSARAY ve YAYIN ŞUBESİ :

Bu Şubenin 1934-1938 yılları arasında başöğretmen Midhat Tunçel, Kültür Müdürlüğü Başkâtibi Haydar Bey, Rıza Nur Kitapsarayı memuru Niyazi Bey'den oluştuğunu tesbit ettik. [25] Kitapsaray'a sadece kitap, mecmua değil, *Ajans*, *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Tan* ve *Ulus* gazeteleri gelmekte ve halkan hizmetine sunulmakta idi.[26]

VIII. KÖYCÜLER ŞUBESİ :

Şube, "köylü ile şehirli arasında sevgi ve uyanış duyguları"nı kuvvetlendirmek amacı ile faaliyetlerde bulundu. Tesbit edebildiğimiz Yönetim Kurulu'nda Ali Ersoy, Mustafa Kantarcı ve Halil Uguz bulunmaktadır.[27]

IX. MÜZE SERGİ ŞUBESİ

Bu şube, Sinop'da ele geçirilen tarihi eserleri kurulan Sinop müzesinde depolama yoluna gitti. 1934-1938 yılları arasında öğretmen Fatma Erinç, Muhasebe-i Hususiye Müdürü Necip Yalçınkaya ve öğretmen Rüştü Turan'ın çalıştığı görülmektedir.[28]

DIRANAZ DERGİSİ

A- Dıranaz Adı Nereden Gelmektedir ?

Dıranaz Sinop'un en yüksek noktasıdır. Avni Gökmen Dıranaz'ı; "tatlı yükselişi ile Sinop'u kucaklayan, her adım başında buz gibi kaynaklarından billur gibi sular sızan; boydan boya yeşil ormanlar, neftî çamlar fışkıran, denizler ülkesinin tek dağının adı" diye tarif etmektedir.[29]

B - *Dıranaz*'ın Amacı :

Derginin birinci sayısında yayınlanan "Önsöz" başlıklı yazıda derginin amacı; "Türklüğün Atatürk"den aldığı yeni ülküsünü, yurda ulusa yaymak ve bu yoldaki ilgiyi daha derin olarak gönüllere yerleştirmek"[30] şeklinde dile getirilmektedir. Bunun dışındaki ana hedefler şu şekilde maddelendirilebilir :

1- Sinop ve civarındaki yörelerde gizli kalmış yetenekleri ortaya çıkartmak.[31]

---

25 "Kısa Haberler", *Dıranaz*, S. 11, s.16.

26 "Sinop Halkevi'nin 1936 Yılı Birinci Altı Aylık Çalışma Raporu" S. 14.

27 "Kısa Haberler", *Dıranaz*, S. 11, s. 16.

28 *A.g.m.*, s. 16.

29 Avni Gökmen, "Adı Ne Olsun?", *Dıranaz*, S. 2, s. 2.

30 "Önsöz", *Dıranaz*, S. 1, s.2.

31 "Özür", *Dıranaz*, S. 1, s. 2.

2- Sinop tarihi ile ilgili kitap ve belgeleri yayınlamak, yabancı dilde yazılmış ise tercüme etmek, [32]

3- Köylü ve buna bağlı olarak köye faydalı olabilmek, [33]

4- Sinop'taki ekonomik verileri sergilemek, [34]

5- Sinop'taki zirai ve arkeolojik değerleri tesbit etmek, [35]

6- Sinop'u başka vilayetlerde yaşayan kitlelere taşıtmak. [36]

C- Derginin Teknik Özellikleri :

1936-1941 yılları arasıda yayınlanan *Dıranaz*'ın ilk mesul müdürü Ali Par'dır.[37] 1941 Ocak ayında bu göreve Macit Tekinalp getirilmiştir.[38] Yayın hayatı boyunca yıllık abonman ücreti yüz kuruşu geçmeyen *Dıranaz*, Sinop İl Basımevi'nde basılmıştır. Ebatları 135 x 200 mm olan dergi genelde 16 sayfa çıkmaktadır. Ancak 1936 yılı Ağustos ayında yayınlanan 8. sayı yirmidört sayfa, Mart 1941 tarihli 44. sayı ise sekiz sayfa olarak neşredilmiştir. Öte yandan 1936, 1937, 1938 Ekim aylarında yayınlanan sayıları "Cumhuriyet Özel Sayısı" olarak çıkarılmıştır. 1938 Kasım tarihli 34. sayı ise "M. Kemal ATATÜRK"e ithaf olunmuştur.

Buna mukabil 1937 yılı Şubat ayında derginin çıkmadığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın başlangıç dönemi olarak değerlendirilebilecek 1939 Haziran-1940 Aralık arasında yayın yapılamamıştır. Son sayısı 1941 yılı Ekim ayında neşredilmiştir. Derginin bütün hayatı boyunca çıkardığı sayfa sayısı 800'dür.

D- Yazarlar ve Konular :

Yazarlarının çok büyük bir kısmını bölgenin yetiştirdiği aydınlar oluştarmaktadır Ferid Dikmen ve Ş. Sami Kubilay hemen her sahada yazdıkları yazılar ile dikkat çekmektedir. Bu ikilinin olmadığı sayı nerede ise yok gibidir.

Baudalaire ve Guy de Maupassant gibi dünya edebiyatının önemli simalarının hikâyeleri ile David Robinson ve Wilhelm Salamon gibi bilim adamlarının Sinop'la alâkalı çalımaları Türkçe'ye çevrilmiştir.

Yazar kadrosu içinde sonraki yıllarda şöhret olan Oğuz Özdeş ve M. Şakir

32 Haşim Nezihi, "Dıranaz'ın Çıkması Dolayısıyla" *Dıranaz*, S. 3, s.10.

33 İbrahim Ertuğrul, "Dıranaz Bir Yaşını Bitirirken", *Dıranaz*, S. 12, s.1.

34 Haşim Nezihi, *a.g.m.*, s. 10.

35 *A.g.m.*, s. 10.

36 M. Gürer, "İki Hatıram", *Dıranaz*, S. 2, s. 12.

37 *Dıranaz*, S. 1, s. 1.

38 "Parti ve Halkevleri haberleri", *Dıranaz*, S. 42, s. 14.

Ülkütaşır'a da rastlanmaktadır. Dergide hemen her konuda yazı çıkmıştır,[39] bu da Necip Ali'nin 1933 yılında, "Vilayetlerde çıkarılan mecmuaların muhitlerinin ictimaî, iktisadî ihtiyaçlarını tekkik etmeleri ve muhitine mahsus dil, edebiyat tetkiklerinde bulunmaları" yolunda gönderdiği bir tamime ne derecede uyulduğunu göstermektedir.

Öte yandan çok sayıda şiir yayınlandığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan diğer halkevi dergilerinden farklı bir özellik arzetmektedir.[40]

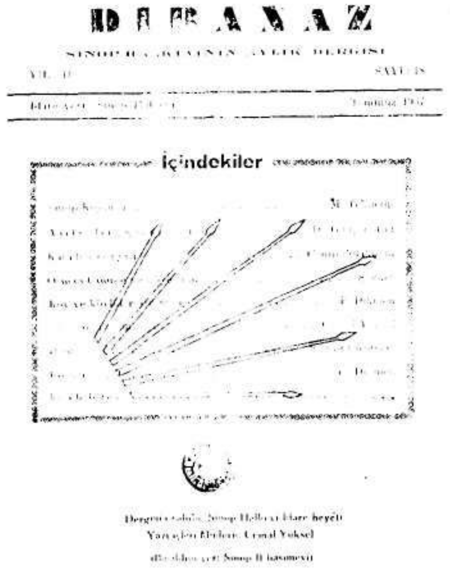

GENEL DEĞERLENDİRME

Halkevleri açıldığı günden itibaren çok önemli çalışmalar yapmıştır. Sadece Kemalist düzenin yerleşmesi gibi dar bir alanda değil, halk ile aydın, köylü ile şehirli arasındaki varolan uçurumun kapanması gibi konularda ciddi faaliyetlerde bulunmuştur.

Modern tiyatronun Anadolu'da gelişip kök salması ve folklor alanlarında Türk kültürüne yaptığı hizmetler yadsınımaz.

Halkevlerini kapatma kararının gereksiz ve hatta zararlı olduğu inancındayız Kapatıldığı dönemde eksik ya da yanlış olarak değerlendirilen yönleri, ıslah edilebilir, bu halk eğitimi yapan kurumun devamı sağlanabilirdi.

BİBLİYOGRAFYA

Sayı 1: 01.01.1936

001 "Önsöz" s. 4
002 "Halkevlerimiz" s. 5
003 "İlimiz" s. 6
004 Dilaver CAN "Yarın" s. 7
005 Ş.Sami KUBİLAY "Dıranaz" s. 8
006 Ferid DİKMEN, "Eti senin, Kemiği Benim", s. 9

39 Toplam kırk iki ayrı konuda yazı yazıldığı tesbit edilmiştir.
40 Bkz. Bülent Varlık, *Çorumlu, İnceleme-Bibliyografya*, Kebikeç Y., Ankara, 1996, s. 10, v.d.

007 Ali PAR, "Sinop'un Tarım Haberi", s. 10
008 Ferid DİKMEN, "Ülkücü Kardeşlere", s. 12
009 M. T. TURAN, "Sinop' un Ekonomik Kalkınması Tütün Ürününün Arttırılmasına ve Cinsinin Arıtılmasına Bağlıdır", s. 13.
010 Haşim Nezihi, "İmansız Adam", s. 15
011 M. Şakir, "Sinop Tarihi", s. 15
"Kısa Haberler", s. 16

Sayı 2: 01.02.1936
012 İbrahim ERTUĞRUL, "Iyi Adam" s.1
013 Avni GÖKMEN, "Adı Ne Olsun" s.2
014 Dilâver CAN, "Akınımız" s.3
015 Cemal YÜKSEL, "Insan ve Hayvanların Bir Hastalığı:Kuduz" s.4
016 Ferid DİKMEN, "Dıranaz Yollarında" s.6
017 "Sinop' ta Balık Avcılığı Sönüyor mu ?" s.7
018 Şevket Bey, "Sinop Ormanları" s.9
019 Haşim NEZİHİ, "Biz ve Onlar" s.11
020 M. Şakir, "Sinop Tarihi" s.11
021 "Sinop Halkevi : 1935 İçinde" s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 3: 31.03.1936
022 İ. AKDOĞAN, "Sinop Halkevindeki Bir Konferanstan" s.1
023 M. T. TURAN, "Sinop: Layık Olduğu Yüce Mertebesine Ulaşacağı Gün Uzak Değildir", s. 2
024 Ş. Sami KUBİLAY, "Bu Yazın Yaptığımız Gezimlerden Duyumlarım", s. 4
025 Dilâver CAN, "Biz Kimiz ?" s.6
026 Ali ERSOY, "Gençlik Refahımızın Artacağına İşaretler", s. 7
027 Ferit DİKMEN, "Yaralar, Sargılar" s.8
028 Haşim NEZİHİ, "Dıranaz'ın Çıkması Dolayısıyla" s.10
029 M. GÜRER, "İki Hatıram" s.11
030 Haşim NEZİHİ, "Gazel" s.12
031 Ferid DİKMEN, "Dıranaz" s.13
032 Ali ERSOY, "Sinop Hakkında Malumat" s.14
"Kısa Haberler" s.14

SAYI 4: 30.04.1936
033 Galip ÜSTÜN, "Sinop'a Dair Birkaç Söz" s.1

034 İbrahim ERTUĞRUL, "Köy ve Köylü Karşısında" s.4
035 F. DİKMEN, "Sinop Müzesi' ne Bir Bakış" s.6
036 M.Tevfik TURAN, "Zeytin Ağacı Bir Memleketin Ebedî Servetidir", s. 8
037 F. DİKMEN, "Duygularım" s.9
038 M. N. ÖZCAN, "Gök Irmak" s.10
039 Ş. Sami KUBİLAY, Gül ve Bülbül" s.11
040 Haşim NEZİHİ, "Serenad" s.12
041 İ. H. KALFAOĞLU, "Acırım" s.13
042 Dilaver CAN, "Bayrağım" s.14
043 Ali ERSOY, "Gök Irmak İle Kızılırmak' dan Hakkıyla İstifade Edelim", s. 15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 5: 31.05.1936
044 İbrahim ERTUĞRUL, "Türk Dili Karşısında Yürüyen Gençlik" s.1
045 Şerif KAYABOĞAZI, "Karadeniz" s.2
046 Dilaver CAN, "Bugün 19 Mayıs" s.4
047 F. DİKMEN, "Çok Ünlü ve Büyük Kurtarıcımız K. ATATÜRK' e", s. 5
048 Cemil ÖZALP, "Sinop Tarihi Hakkında Bir Mütalaa, s.6
049 Ferid DİKMEN, "Doğan Işık, Kaçan Böcek, Kurtuluş Andaçları", s. 8
050 Ali ERSOY,"Musiki ve Dans" s.11
051 İ. H. KALFAOĞLU, "Bahar" s.12
052 Ş. Sami KUBİLAY, "Sallantı" s.13
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 6: 30.06.1936
053 İbrahim ERTUĞRUL, "Küçük Şeyler" s.1
054 M.Tevhik TURAN, "Karadeniz Sahilinde Gerze" s.2
055 Dilâver CAN, "İnkilâp Karşısında Gençliğin Ödevi" s.5
056 M. GÜRER, "Ormanlarin Memlekete Hizmetleri" s.6
057 Ali ERSOY, "Edebiyatımızda Rönesans" s.8
058 Ferid DİKMEN, "Ulusal Dilekler, Yersel Duyular" s.9
059 Şemsettin KUBİLAY, "Zeytinlik" s.11
060 Ferid DİKMEN, "Yurt' tan Sesler" s.13
061 Şeref KAYABOĞAZI, "Karadeniz" s.14
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 7: 31.07.1936
062 İbrahim ERTUĞRUL, "Sosyal ve Soysal Alışkanlıklar" s.1

063 Cemil ÖZALP, "Sinop Tarihi Hakkında Bir Mütalaa" s.3
064 Ferid DİKMEN, "Gönülden Yankılar" s.5
065 Ali ERSOY, "Tabiat Tamaşasında Doğan Hakikat" s.6
066 Dilaver CAN, "Bir Zafer Daha" s.7
067 Ş. Sami KUBİLAY, "Altıntepe" s.8
068 "III. Türk Dili Kurultayı" s.10
069 "Sinop Halkevi'nin1936 Yılı Birinci Altı Aylık Raporu" s.12
070 Mustafa İhsan, "Yurdum" s.15
"Kısa Haberler", s. 16

Sayı 8: 31.08.1936
071 Ali PAR, "Halkevleri : Atatürk Ocağı" s.1
072 Ş. Sami KUBİLAY, "Bafra Gençleri Sinop'da" s.2
073 F. DİKMEN, "Cumhuriyet Ülkesinin Belirttiği Canlılıklardan Bir Örnek Daha" s.4
074 Ali ERSOY, "Kültürde İleri Hareketin Verdiği Neşe ve Bafra Gençleri", s. 7
075 Cemil ÖZALP, "Sinop Tarihi Hakkında Bir Mütalâa" s.8
076 Ferid DİKMEN, "Ülkü Yollarında" s.10
077 Beria YURDAKUL, "Ayrılış" s.11
078 İ. ÖZTÜRK, "Hep O" s.11
079 Ş. Sami KUBİLAY, "Bir Asker Mektubu" s.12
080 Ferit DİKMEN, "Ne Güzel İl İmiş İlimiz Bizim, Ne Güzel Dil İmiş Dilimiz Bizim", s.14
081 Oğuz ÖZDEŞ, "Biz Türküz" s.17
082 Ferit DİKMEN, "Biz Kimiz ?" s.18
083 Oğuz ÖZDEŞ, "Atatürk Türkiyesi Çocuklarına" s.19
084 Mustafa İhsan, "Unutma" s.20
085 Beria YURDAKUL, "Serenad" s.21
086 Ali ERSOY, "Çocuk Mektebi" s.22
"Kısa Haberler" s.24

Sayı 9: 01.09.1936
087 Ragıp KURT, "Bir Konferans" s.1
088 Dilâver CAN, "Dil ve İnkılâp" s.5
089 Ali PAR, "Köylünün Kalkınması" s.6
090 Ferid DİKMEN, "Türklük Aşkıyle" s.8
091 Cemil ÖZALP, "Sinop Tarihi Hakkında Bir Mütalâa" s.9
092 A. Muhittin YURDAKUL, "Bâki" s.10
093 Selahattin AKDEMİR, "Bir Sabah" s.11

094 İ. H. KALFAOĞLU, "Iyi Dememiş miyim" s.12
095 Bedia YURDAKUL, "Uzak Hayal" s.12
096 Mustafa İHSAN, "Sabah" s.13
097 Ş. Sami KUBİLAY, "Tangal" s.14-15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 10: 29.10.1936
098 "T. C. Hükümeti" s.1
099 İbrahim ERTUĞRUL, "13 Yıllık Eser" s.13
100 Ş. Sami KUBİLAY, "En Büyük Bayramımız" s.14
101 "Büyük ATATÜRK'den Veciceler" s.16
102 Dilâver CAN, "Türk Dili ve Atatürk" s.17
103 Ferid DİKMEN, "Türk Devriminin Değerini ve Gerçekliğini Kavrayamayanlara", s. 18
104 "Sinop Halkevi" s.21
105 Ali ERSOY, "Büyük Milli Bayramımız Cumhuriyetin Yıl Dönümü", s. 22
106 Ferid DİKMEN, "13 Yıla 13 Kıta" s.23
107 Selehattin AKDEMİR, "Ulu Bayramımız" s.24
108 Ali PAR, "Ülkümüze Bağlanmak" s.25
109 M. İHSAN, "Ülkümde" s.27
110 Güzide KARS, "Vatan Uğrunda" s.28
111 Şeref KAYABOĞAZI, "At" s.30
112 Ş. Sami KUBİLAY, "Türkoğlu Sevin" s.33
113 N. NURDAR, "Sinop Zeytin Ağacı" s.34
114 Cihat ŞÜKRÜ, "Deniz ve Ben" s.38
115 "Evimizin Bu Yıl İçindeki Çalışmalarından Bir Yaprak" s.39
Kısa Haberler" s.39

Sayı 11: 30.11.1936
116 İbrahim ERTUĞRUL, "Eski Sinop" s.4
117 Ceyhun Atuf KANSU, "Büyük Gaye" s.6
118 Ragıp KURT, "Filozofla Başbaşa" s.7
119 Ali Kahya HANZAROĞLU, "Çorakdan İçveç' e Bir Gidiş" s.9
120 Cihat RÜŞTÜ, "Göklerden İstediğim" s.11
121 Şeref KAYABOĞAZI, "At" s.12
122 Ş. Sami KUBİLAY, "Meğer Bu da Bir Hayalmiş" s.14
123 Salim TAVANCIOĞLU, "Yolcuya" s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 12: 31.12.1936
124 İ. AKDOĞAN, "Sinop Halkevindeki Bir Konferanstan" s.1
125 M.Tevfik TURAN, "Benim Yurdum" s.2
126 David M. ROBINSON, "Eski Sinop" (Müt.Nazlı TENGİRŞENK) s.4
127 Cemal YÜKSEL, "Gençlik Spora Layık Olduğu Önemi Vermelidir" s. 5
128 M.Emin YURDAKUL, "Sakin Kesme" s.6
129 M.Emin YUDRAKUL, "Çiftçilik" s.6
130 Ş.Sami KUBİLAY, "Ben Hakkı Suha' yı Niçin Çok Severim" s.7
131 Cihat RÜŞTÜ, "Batma Güneş" s.9
132 Ragıp KURT, "Filozofla Başbaşa" s.10
133 Ali Kahya HANZAROĞLU, "Çoraktan İsveç' e Kadar Bir Gidiş" s.13
134 İ. ÖZTÜRK, "Umut" s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 13: 30.01.1937
135 Ibrahim ERTUĞRUL, "Aile ve Çocuk" s.1
136 David M. ROBINSON, "Eski Sinop" (Müt.Nazlı TENGİRŞENK) s.3
137 Ceyhun Atuf KANSU, "Türk" s.4
138 Dilâver CAN, "Mehmed Akif" s.5
139 Şeref KAYABOĞAZI, "Türkler'de Soysal İki Örnek" s.6
140 Ferid DİKMEN, "Zirai Kalkınma Plânı Münasebetiyle" s.8
141 Haşim NEZİHİ, "Ömrümüz" s.10
142 Haşim NEZİHİ, "Hayal" s.10
143 Ferid DİKMEN, "Karagöl Hakkında, s.11
144 Cihat RÜŞDÜ, "Ocak Başında" s.12
145 "Evimizin 1936 Yılı İkinci Altı Ayında Yaptığı İşler" s.14
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 14:
146 İbrahim ERTUĞRUL, "Kültür ve Propaganda" s.1
147 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop" (Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.3
148 Ceyhun Atuf KANSU, "Halkevleri" s.5
149 Şeref KAYABOĞAZI, "Türkler"de Soysal İki Örnek" s.6
150 Ş. Sami KÜBİLAY, "Bayrağım" s.7
151 Abdülkadir IFITMAN, "Gösteri" s.8
152 İ. ÖZTÜRK, "Kaynak" s.10
153 İ. ÖZTÜRK, "Hataylı Kardeşlerimize" s.11
154 Ferid DİKMEN, "Içli Duygular" s.12

155 Ferid DİKMEN, "Tarihte Sinop" s.13
156 Halkevlerinin 6. Yıldönümü s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı: 15 Nisan 1937
157 İbrahim ERTUĞRUL, "Okumadan Yazmak" s.1
158 Cihat RÜŞTÜ, "Yastık" s.3
159 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.4
160 Halim MERGENE, "Son Arzu" s.6
161 Ş. KAYABOĞAZI, "Umumi Harp' den Sonra Avrupa' da Pollitika Mahiyetinde Çiftci Hareketleri ve Ehemmiyeti", s. 7
162 Cemil SOLAKOĞLU, "Gizlenen Ölüm"s.8
163 Ş.Sami KUBİLAY, "Devrimler ve Devrimler Yaratıcına" s.9
164 Ferid DİKMEN, "Tarihte Sinop" s.10
165 "Köylü Arkadaşlara, Sıtma" s.12
166 İbrahim ERTUĞRUL, "Aile Bilgisi" s.14
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 16: Mayıs 1937
167 İbrahim ERTUĞRUL, "Hamid" s.2
168 M. TEKİNALP, "Hamid için, s.3
169 Abdülkadir IFITMAN, "Ona" s.3
170 Mediha TEKİNALP, "Hamid" s.4
171 Bekir DURU, "Küçük Pilot" s.8
172 Ş. Sami KUBİLAY, "Hamid" s.9
173 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.11
174 "Köylerimiz ve Ormanlarımız" s.13
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 17: Haziran 1937
175 M. TEKİNALP, "19 Mayıs" s.1
176 Galip ÜSTÜN, "Sinop Hakkında Birkaç Söz Daha" s.2
177 "Sir Wıllıam RAMSEY'in Anadolu' nun Tarihi Coğrafyası: Devlet Yolu", s. 4
178 Bekir DURU, "19' Mayıs" s.6
179 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.7
180 Ferid DİKMEN, "Hakikatin Müdafaası" s.9
181 Cemil SOLAKOĞLU, "Yurda Bak" s.11
182 Ş. Sami KUBİLAY, "Sinop İçin" s.12

183 M. TEKİNALP, "Sıtma" s.14
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 18: Temmuz 1937
184 M. TEKİNALP, "Köylünün Kalkınmasında Sinop Köylüsü" s.1
185 Galip ÜSTÜN, "Anadolu' dan Geçen Kadim Transit Yolları", s. 3
186 Cemil SOLAKOĞLU, "Karadeniz'e" s.6
187 Şevket Bey, "Orman Kanunu ve Köylerimiz" s.7
188 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylüler Arasında" s.8
189 Cemal YÜKSEL, "Baytarlığın Ekonomik Sahada Faydalı Çalışmalarından: Sun'i Tohumlama" s. 10
190 Ş. Sami KUBİLAY, "Deniz" s.12
191 Ferid DİKMEN, "Armağan" s.14
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 19: Ağustos 1937
192 M. TEKİNALP, "Köy Kalkınmasında Sinop Köylüsü" s.1
193 Galip ÜSTÜN, "Anadolu' dan Geçen Kadim Transit Yolları", s. 3
194 BAUDELAIRE, "Kırmızı Saçlı Bir Dilenci Kızına" (Müt.:C.Rüştü OZAN), s. 6
195 F. Sami KUBİLAY, "Köylü Kardeşlerimizle Başbaşa" s.7
196 Cemil SOLAKOĞLU, "Yolda Bir Duruş" s.10
197 "Sıtma" s.11
198 F. ALPER, "Yolculuk Hatıraları" s.13
199 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylüler Arasında" s.14
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 20: Eylül 1937
200 M. TEKİNALP, "Bize Düşen Vazife" s.1
201 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.2
202 İ. ÖZTÜRK, "Ölümün Öldüğü Gün" s.5
203 "30 AĞUSTOS Zafer Bayramımız" s.6
204 BAUDELARIRE, "Cehennemlik Kadın"(Müt.C.Rüştü OZAN) s.8
205 Cemil SOLAKOĞLU, "Bir Gök Yolcusunun Ölümü" s.10
206 Ş. Sami KUBİLAY, "Köylü Kardeşlerimizle Başbaşa" s.11
207 "Gönülden Yankılar" s.13
208 Cemil ÖZALP, "Hızır-İlyas" s.14
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 21-22: Ekim 1937
209 M. TEKİNAP, "Cumhuriyet Bayramımız" s.2
210 Ş. KAYABOĞAZI, "Çiftçilerimizi Topraklandırma" s.3
211 Ş.Sami KUBİLAY, "Büyük Bayram" s.4
212 Cemil SOLAKOĞLU, "Sükut Heykeli" s.6
213 İ. ÖZTÜRK, "Kızıma" s.6
214 Dilaver CAN, "Dil Bayramı'na İlişkin Söylev" s.7
215 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.11
216 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylüler Arasında" s.13
217 İ. H. KALFAOĞLU, "Aslıhan Uçuyor" s.15
218 Dilaver CAN, "Cumhuriyet ve Yarın" s.17
219 S. AĞAN, "Gidenin Ardından" s.18
220 Zeynep ALPARSLAN, "Karanlık Işıklar" s.19
221 "Gerze Halkevi' nin Boyabat Seyahati İntibaları" s.20
"Kısa Haberler" s.23

Sayı 23: Aralık 1937
222 M. ÜLKEN, "Devlet ve Spor" s.1
223 "İlbayımız Naci KICIMAN Matbuat Umum Müdürlüğü'ne Tayin Edildiler", s. 2
224 Şeref KAYABOĞAZI, "Çiftçilerimizi Topraklandırma" s.3
225 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.5
226 İ. ÖZTÜRK, "Cumhuriyet Güneşi" s.8
227 Şeref KAYABOĞAZI, "Bir Çin Mandarininin Bulunuşu" s.9
228 İsmail Hakkı, "Türk Uçmanına" s.11
229 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylüler Arasında" s.12
230 Rıza TANDOĞAN, "İnkılâp" s.14
231 Ferid DİKMEN, "Köy Sevgisi" s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 24: Ocak 1938
232 Cemal YÜKSEL, "Dıranaz İkinci Yılını Bitirirken" s.1
233 Şeref KAYABOĞAZI, "Türkiye' de Tarımsal Islahat" s.2
234 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.5
235 Cemal YÜKSEL, "Zirai Kalkınmada Hayvancılığın Önemi ve Yetiştirici Şirketler ve Hayvan Sigortaları" s.8
236 Ş. Sami KUBİLAY, "Selâm ve Saygı Sana" s.10
237 Şeref KAYABOĞAZI, "Bir Kış Gecesinin Hatırası" s.11
238 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylüler Arasında" s.12

239 Ferid DİKMEN, "Dıranaz ve Ülkü Yolunda" s.14
240 İ. ÖZTÜRK, "Kızılay'a" s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı: 25 Şubat 1938
241 Şeref KAYABOĞAZI, "Sinop-Boyabat Çevresine İlmi Büyük Bir Hizmet", s. 1
242 M. TEKİNALP, "Doktor Galip ÜSTÜN" s.3
243 Şeref KAYABOĞAZI, "Doktor Galip ÜSTÜN" s.4
244 Ş. Sami KUBİLAY, "Ecel Utansın" s.7
245 M. ÜLKEN, "Devrim ve Gençlik" s.8
246 David M. ROBİNSON, "Eski-Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.9
247 İbrahim ÖZTÜRK, "Kızılay'a" s.11
248 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylülür Arasında" s.12
249 Fahri ALPER, "O Gün'e" s.13
250 İ.H. KALFAOĞLU, "Bahar Sabahı" s.14
251 Cemil SOLAKOĞLU, "29 Son Teşrin" s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 26: Mart 1938
252 "C.H.P. Gen.Sek.Şükrü KAYA'nın Halkevleri'nin 6. Yıldönümü Olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevi'nde Verdiği Nutuk" s.1
253 Behçet Kemal ÇAĞLAR, "Dıranaz'a" s.11
254 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.12
255 M. Necati ÖNGAY, "Serinleme"s.13
256 Ferid DİKMEN, "Nefes" s.14
257 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylüler Arasında" s.15
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 27: Nisan 1938
258 Talat İÇBİLEN, "Zehirli Gazlar" s.1
259 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.3
260 İ. ÖZTÜRK, "En Büyük Varlık" s.5
261 Fahri ALPER, "Gurbet" s.6
262 Ş. Sami KUBİLAY, "Sinoplu Seydi Ali Reis" s.8
263 Ferid DİKMEN, "Atatürk Çocuğuna" s.10
264 Cemil SOZAKOĞLU, "Orta-Çağ' dan Bir Görünüş" s.11
265 Ferid DİKMEN, "Köy ve Köylüler Arasında" s.12
266 Şeref KAYABOĞAZI, "Türk İli" s.14

"Kısa Haberler" s.16

Sayı 28: Mayıs 1938
267 Talat İÇBİLEN, "Zehirli Gazlar" s.1
268 Macit TEKİNALP, "19 Mayıs" s.3
269 Şevket (ERDEM), "Söylev" s.4
270 Fahri ALPER, "Yaş" s.6
271 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.7
272 Ş. Sami KUBİLAY, "19 Sene Evvel Bugün" s.9
273 Ferid DİKMEN, "Sinop Tarihiyle İlgili Mühim bir Vesika" s.10
274 Şeref KAYABOĞAZI, "Türk İli:" s.12
275 Ferid DİKMEN, "Şanlı Hamidiye'ye" s.14
"Kısa Haberler" s.16

Sayı 29: Haziran 1938
276 Talat İÇBİLEN, "Zehirli Gazlar" s.1
277 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.2
278 Fahri ALPER, "Gönlümün Sesine" s.3
279 Rıza TANDOĞAN, "Güzel Yurt" s.6
280 Nazif FİDANCI, "Nostalji" s.7
281 Ş. Sami KUBİLAY, "Onun Sesi" s.8
282 Ferid DİKMEN, "Sinop Tarihiyle ilgili Mühim Bir Vesika" s.9
283 Ferid DİKMEN, "Limanda Akşam" s.11
284 Ş. Sami KUBİLAY, "İsmail Hakkı KALFAOĞLU" s.12
285 Ferid DİKMEN, "Beygirlerin Yaşı Nasıl Anlaşılır" s.13
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 30: Temmuz 1938
286 M.Şakir ÜLKÜTAŞIR, "Türkler'de Ad Vermek Adeti" s.1
287 Fahri ALPER, "Sinop'a" s.8
288 Ş. Sami KUBİLAY, "Çoban" s.10
289 Rıza TANDOĞAN, "Ses" s.11
290 Ferid DİKMEN, "Hayattan İlhamlar" s.12
291 Ferid DİKMEN, "Sinop Limanı Vakasına Ait Araştarmalar" s.13
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 31: Ağustos 1938
292 Wilhelm SALAMON-Geheimer HOFRAT, "Boyabat-Sinop Arasındaki Dağlara

Ait Jeolojik Taslak" (Müt: Nafiz) s.1
293 Şeref KAYABOĞAZI, "Sn.Prof. W. SALAMON'un Dıranaz'a Lütfettikleri Muhtıra Münasebetiyle Birkaç Söz" s. 4
294 Mustafa KUBİLAY, "30 Ağustos" s.7
295 Ş. Sami KUBİLAY, "26 Ağustos" s.8
296 Ferid DİKMEN, "İçli Bir Ses" s.9
297 Nazif FİDANCI, "Anneme" s.10
298 Şeref KAYABOĞAZI, "Türk İli" s.11
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 32: Eylül 1938
299 Talat İÇBİLEN, "Zehirli Gazlar" s.1
300 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.11
301 Dilaver CAN, "Dil Bayramı" s.12
302 Fahri ALPER, "Serdengeçti" s.13
303 Ferid DİKMEN, "Hayat Karşısında" s.14
304 Nazif FİDANCI, "30 Ağustos Günü" s.15
305 Ferdi DİKMEN, "Kağnı ve Yol" s.13
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 33: Ekim 1938
306 "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK" s.1
307 "T.B.M.M. Başkanı Abdülhaluk RENDA" s.3
308 "Başbakan Celal BAYAR" s.5
309 "Genel Kurmay Başkanı Fevzi ÇAKMAK" s.7
310 "C.H.P. Genel Sekreteri Şükrü KAYA" s.9
311 Hikmet KOÇ, "15. Yılda Kemalizm" s.11
312 Ş. Sami KUBİLAY, "Cumhuriyet' in 15. Yılı" s.13
313 İbrahim ÖZTÜRK, "En Büyük Sevgi" s.14
314 "Halkevlerimiz" s.15
315 David M. ROBİNSON, "Eski Sinop"(Müt.:Nazlı TENGİRŞENK) s.17
316 Ferid DİKMEN, "Büyük Adamın Büyük Eseri Karşısında Ne Diyorlar?" s. 19
317 M.Şakir ÜLKÜTAŞIR, "Harf İnkılâbı'na Ait Bir Hatırar" s.22
318 Ahmet ÖZGÜL, "Bankacılık: Türkiye Bankacığı ve Milli Bankalarımızın 15 Yıldaki İlerleyişi", s. 26
319 Şevket ERDEM, "Münevver İnsan Deyince Ne Anlıyoruz ?" s. 29
320 Cemil SOLAKOĞLU, "Sevda Çiçeği" s. 32
"Kısa Haberler" s.33

321 "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK" s.35

Sayı 34: Kasım 1938
322 "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK" s.1
323 "Atamızı Kaybettik" s.3
324 Fahri ALPER, "Büyük Acı" s.4
325 İbrahim ÖZTÜRK, "Fani Tanrı" s.7
326 Rıza TANDOĞAN, "Atatürk Ölmez" s.8
327 İbrahim ÖZTÜRK, "İnanamıyoruz" s.9
328 Sadi GÜNEŞ, "Seninle Anıyorum" s.9
329 Ferid DİKMEN, "Büyük Atamıza Saygı" s.10
330 Ferid DİKMEN, "Millî Peygamber'in Aziz Hatırası" s.11
331 "Türk' ün Ebedî Atası' nın Cenaze Töreni" s.12
332 "Türk Kömürünün l09. Yılı" s.13
333 "Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ" s.17

Sayı 35: Aralık 1938
334 "Milli Şefimiz İsmet İNÖNÜ'nün Bir Nutku" s.1
335 Ahmet ÖZGÜL, "Bankacılık: Türkiye Bankacılığı ve Milli Bankalarımızın 15 Yılldaki İlerleyişi" s.7
336 Ferid DİKMEN, "Kağnı Yol" s.9
337 Rıza TANDOĞAN, "Sinop Balıkçıları" s.11
338 Ferid DİKMEN, "Canlara" s.12
339 Şükrü ULUĞ, "Sinop'a Veda" s.13
340 Ş. Sami KUBİLAY, "Ada Feneri" s.14
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 36: Ocak 1939
341 "Başbakan Dr. Refik SAYDAM" s.1
342 "Başbakan Dr. Refik SAYDAM'ın T.B.M.M.'ndeki Beyanatları" s.3
343 Cemal YÜKSEL, "Dıranaz Üçüncü Yılını Tamamlarken" s.6
344 Ahmet ÖZGÜL, "Bankacılık: Türkiye Bankacılığı ve Millî Bankalarımızın 15 Yıldaki ilerleyeşi" s.7
345 Fahri ALPER, "Köy Akşamları" s.9
346 M. ÜLKEN, "Sutor, Ne Supra Cpepidam" s.10
347 Rıza TANDOĞAN, "Çal Çoban" s.12
348 Şevket ERDEM, "Terbiyede Bilginin ve Tatbikatın Önemi" s.13

"Kısa Haberler" s.15

Sayı 37: Şubat 1939

349 "Başbakan Dr.Refik SAYDAM'ın Halkevlerinin Açılışı Yıldönümü Münasebetiyle Ankara Halkevi'nde İrad Ettikleri Nutuk" s.1
350 Dilaver CAN, "149 Halkevi" s.5
351 Ş. Sami KUBİLAY, "Halkevleri' nin Açılışının 7. Yılldönümü" s.7
352 Rıza TANDOĞAN, "Muradına Erecekler" s.7
353 Bekir BAŞOĞLU, "Hakevleri" s.8
354 "Halk Evimizin Bir Yılda Başardığı İşler" s.9
355 Ahmet ÖZGÜL, "Bankacılık: Türkiye Bankacılığı ve Millî Bankalarımızın 15 Yıldaki ilerleyeşi" s.10
356 Ferid DİKMEN, "Yesari Baba'da Bir Sabah" s.12
357 "Karaborsacılık - Parbon!" s.13
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 38: Mart 1939

358 Dilaver CAN, "Üniversite Nutku ve Halkevleri" s.1
359 Ferid DİKMEN, "Üzülmese, Küsmese" s.2
360 Sadi GÜNEL, "Seçim Kudretimizde Kılıcımızın Darbesi Kadar İsabetlidir", s. 3
361 André ROJOUV, "Düşünceler! (Müt: M. ÜLKEN) s.4
362 Şevket ERDEM, "Okul ve Aile" s.6
363 Ferid DİKMEN, "Eski Eserlere Dair" s.8
364 Guy de MAUPASSANT, "Ay Işığı" (Müt: Sadi GÜNEL) s.10
365 "Genç Tay Kısraklar Hangi Yaşta Çiftleştirilmelidir" s.14
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 39: Nisan 1939

366 "Abdülhak Hamid" s.1
367 Dilaver CAN, "Büyük Hamid" s.3
368 Ş. Sami KUBİLAY, "Hamidimiz" s.6
369 Cihad RÜFTÜ, "Dostluğun" s.8
370 Rıza TANDOĞAN, "Milli 23 Nisan" s.9
371 Sadi GÜNEL, "Seni Beklerken" s.10
372 Tevfik EŞBERK, "Yünleri Ot Boyaları İle Boyayın" s.11
373 Ferid DİKMEN, "Köyde Bahar" s.13
374 Ş. Sami KUBİLAY, "Bekçi" s.14
"Kısa Haberler" s.15

Sayı 40: Mayıs 1939
375 Şevket ERDEM, "Çocuk ve Terbiye" s.1
376 Dilaver CAN, "Bizim Partimiz" s.3
377 André ROJOUV, "Düşünceler!" (Müt: M. ÜLKEN) s.4
378 Ferid DİKMEN, "Eski Eserlere Dair" s.6
379 Ferid DİKMEN, "Olursa" s.8
380 Rıza TANDOĞAN, "Beşinci Yerli Mallar Sergisi" s.9
381 Sadi GÜNEL, "Üç Mektup" s.10
"Kısa Haberler" s.14

Sayı 41: Aralık 1940
382 "Özür" s.1
383 "Ata'nın İkinci Ölüm Yıldönümü'nde Halkevi Başkanı M. TEKİNALP'in Söylevi" s. 3
384 Ali ERTAN, "İçimizde Duruyor" s.5
385 Ferid DİKMEN, "En Büyüğümüzü Anarken" s.6
386 İbrahim ÖZTÜRK, "Kahraman İnönü'ye" s.8
387 Ş. Sami KUBİLAY, "Milli Yasımız" s.9
388 Galip ÖZCAN, "Atatürk İçin" s.10
389 Ali ERTAN, "Altıncı Kol" s.11
390 "Halkevi' nin Hareketleri" s.13
391 "Parti ve Evimizi Yakından Alâkalandıran Hadiseler" s.15
392 "C.H.P. Genel Sekreteri' nin Bir Tamimi" s.16

Sayı 42: Ocak 1941
393 Ali ERTAN, "Namık Kemal" s.2
394 Cemil SOLAKOĞLU, "Dadaş" s.8
395 Ş. Sami KUBİLAY, "Bugün Birinci İnönü Zaferidir" s.9
396 Ferdi DİKMEN, "İnan" s.10
397 Guy de MAUPASSANT, "Deli Kadın" (Müt.:Madi SUTEN) s.11
398 Ferid DİKMEN, "Pınarbaşına" s.13
399 Parti ve Halk Evi Haberleri s.14

Sayı 43: Şubat 1941
400 Ferid DİKMEN, "Köylümüz" s.2
401 Ş. Sami KUBİLAY, "Zavallı Çocuk" s.3
402 İbrahim ÖZTÜRK, "Hep Türk" s.4
403 M. KUBİLAY, "Mehmed'in Bağlaması" s.5

404 Şeref KAYABOĞAZI, "İmparator Justinaunus" s.6
405 Ferid DİKMEN, "Kutlu Yurt" s.9
406 Guy de MAUPASSANT, "Vahşi Anne" (Müt: Madi SUTEN) s.10
407 "Parti ve Halkevleri Haberleri" s.14

Sayı 44: Mart 1941
408 Ali ERTAN, "Halkevleri" s.2
409 "Halk Evlerinin 9. Yıldönümü Münasebetiyle Parti Vilâyet İdare Heyetinden Macit TEKİNALP'in Sözü" s. 4
410 Ş. Sami KUBİLAY, "Otomobil Sesi" s.7
411 Galip ÖZCAN, "Ağaç Dikelim" s.7
412 "Halkevimizin Bir Aylık Faaliyeti" s.8

Sayı 45: Nisan 1941
413 Ali ERTAN, "23 Nisan" s.2
414 "Türk'ü Kurtaranlara" s.4
415 Ferid DİKMEN, "Köylümüz" s.5
416 Ali ERTAN, "Metristepe'den" s.7
417 Ş. Sami KUBİLAY, "Ikinci İnönü Zaferi" s.9
418 İbrahim ÖZTÜRK, "Yaklaşma Yakarım" s.10
419 Ali ERTAN, "Yesari Baba" s.11
420 "Büyük Türk" s.12
421 Ferid DİKMEN, "Tanrım" s.13
422 Guy de MAUPASSANT, "Sicim" (Müt.: Madi SUTEN) s.14
423 "Evimizin Faaliyetleri" s.16

Sayı 46: Mayıs 1941
424 Ali ERTAN, "19 Mayıs" s.2
425 Ferid DİKMEN, "Bugün" s.5
426 Hasan TARKAN, "19 Mayıs 1919" s.6
427 Ferid DİKMEN, "Cocuklar" s.8
428 Ferid DİKMEN, "Bu, Sensiz" s.9
429 Ali ERTAN, "Onsuz 19 Mayıs" s.12
430 Ş. Sami KUBİLAY, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" s.13
431 Ali ERTAN, "Yesari Baba" s.14
432 "Halk Evi Haberleri" s.16

Sayı 47: Haziran 1941

433 "Şair Mehçet Kemal ÇAĞLAR Tarafından 15 Mayıs Tayyare Şehitleri Töreninde Okunan Şiir ve Hitabeler" s.2
434 Ferid DİKMEN, "Cennet" s.4
435 Ş. Sami KUBİLAY, "Asker" s.6
436 Ferid DİKMEN, "Köylümüz" s.7
437 Hasan TARKAN, "Ruhum" s.9
438 Ş. Sami KUBİLAY, "Bir Otomobil Gezintisi" s.11
439 Ali ERTAN, "Yesari Baba" s.13
440 Guy de MAUPASSANT, "Sicim" (Müt.: Madi SUTEN) s.15
441 "Karadeniz Basın Konseyi" s.16

Sayı 48: Temmuz 1941

442 Makridî, "Milâttan Evvel Sinop" s.1
443 Ali ERTAN, "Battuta'ya Göre Sinop 520 Yıl Önce" s.3
444 Ali ERTAN, "Evliya Çelebi' ye Göre Sinop 300 Yıl Önce" s. 7
445 Hasan TARKAN, "Sinop'ta Meyvacılık" s.11
446 Ferid DİKMEN, "Köylümüz" s.13
447 Ali ERTAN, "Yesari Baba" s.15
448 Halkevi Haberleri s.16

Sayı 49: Ağustos 1941

449 "Başkumandan Savaşı" s.1
450 Ahmet ÖZGÜL, "30 Ağustos 1922" s.2
451 Macid TEKİNALP, "Sinop'un Mühim Derdi" s.3
452 Hasan TARKAN, "Tarihte Sinop" s.5
453 Ferid DİKMEN, "Zamanı Geldi" s.7
454 Ş. Sami KUBİLAY, "Akşam Yollarında" s.8
455 Sedat ATAMAN, "Evlatlarımızı Bir Sanat Sahibi Yapılım" s.10
456 Ferid DİKMEN, "Köylümüz" s.12
457 Hasan TARKAN, "Siyah Gözler" s.14
458 Guy de MAUPASSANT, "Sicim" (Müt.: Madi SUTEN) s.15
459 Halkevleri Haberleri s.16

Sayı 50: Eylül1941

460 "Millî Şef'in Türk Milleti'ne Hiltabı" s.1
461 "9. Dil Bayramı" s.3
462 Ferid DİKMEN, "Türk Dili" s.6

463 Hasan TARKAN, "Tarihte Sinop" s.7
464 Sedat ATAMAN, "Baba Vazifesi ve Evlat Borcu" s.9
465 Ş. Sami KUBİLAY, "Bir Ömür Böyge Geçti" s.11
466 Ferid DİKMEN, "Köylümüz" s.13
467 Guy de MAUPASSANT, "Sicim" (Müt.:Madi SUTEN) s.15
468 Halkevi Haberleri s.16

Sayı 51-52: Ekim 1941
469 Ebedi Şef ATATÜRK s.1
470 "Ebedi Şef ATATÜRK'ün Ölümü Dolayasıyla Milli Şef İsmet İNÖNÜ'nün 21 KASIM 1938'de Büyük Türk Milletimize Beyannamesi" s.3
471 "Onsuz Üçüncü Seneye Girerken" s.5
472 "Ebedi Şef ATATÜRK' ün Ölümünün 3. Yıldönümü Münasebetiyle Şehrimizde Yapılan İhtifal" s.6
473 "Hiçbir Şart Altında Zor Kabul Etmeyiz" s.7
474 Ferdi DİKMEN, "Cumhuriyet" s.10
475 Sedat ATAMAN, "Bayram, Bayrak, Asker" s.11
476 A.İ. IŞITMAN, "Yurt" s.13
477 Sedat Atasun, "En Üstün Sevgi Yurt Sevgisi" s.14
478 Bülent ERKUTAN, "Ahval ve Vazife" s.15

I.SUNUŞ YAZISI: 001, 002, 003, 012, 022, 033, 071, 116, 124, 175, 200, 209, 232.

II. TÜRK DİLİ: 044, 068, 080, 088, 181.

III. EDEBİYAT :
A) BİYOGRAFİ : 092, 138, 172, 262, 367, 368, 393, 404, 464, 465.
B) ÇEVİRİ : 126, 136, 147, 159, 173, 179, 194, 201, 204, 215, 225, 234.
C) DENEME : 039, 041, 053, 250, 281, 398, 475.
D) FIKRA : 094.
E) GEZİ : 024, 093, 097, 119, 133, 454.
F) HATIRAT : 029, 144, 217, 233, 317, 372.
G) HİKAYE : 059, 095, 110, 118, 122, 132, 190, 219, 220, 340, 364, 374, 381, 397, 401, 406, 410, 422, 438, 440, 458, 467.
H) KONFERANS : 135, 146, 157, 167, 168, 170, 214.
I) MEKTUP : 079.
J) NUTUK : 252, 268, 269, 272, 301, 334, 342, 349, 383, 409, 433, 460, 470.

K) ŞİİR : 004, 008, 010, 014, 016, 019, 025, 030, 031, 037, 038, 040, 042, 046, 047, 051, 082, 083, 084, 085, 090, 096, 102, 106, 109, 114, 120, 123, 128, 131, 134, 141, 142, 143, 152, 153, 158, 160, 162, 171, 178, 186, 191, 196, 198, 202, 205, 207, 208, 212, 213, 218, 230, 231, 239, 240, 247, 249, 251, 253, 255, 256, 260, 261, 263, 264, 270, 275, 278, 279, 280, 283, 287, 289, 290, 294, 296, 297, 302, 303, 304, 313, 320, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 337, 338, 339, 345, 347, 350, 352, 353, 356, 359, 370, 371, 373, 376, 379, 380, 384, 388, 394, 396, 403, 405, 408, 411, 414, 416, 418, 419, 420, 421, 425, 427, 431, 434, 437, 439, 447, 449, 453, 457, 462, 474, 476.

L) TENKİT : 057, 130, 180.

IV. SAN'AT :

A) MÜZİK : 050.

B) TİYATRO :151.

V. SOSYAL BİLİMLER:

A) ARKEOLOJİ : 067, 363, 378.

B) COĞRAFYA : 125, 139, 149, 223, 227, 266, 274, 298.

C) EĞİTİM : 006, 086, 319, 348, 362, 375, 455.

D) FELSEFE : 346, 361, 369, 377.

E) İKTİSAT : 023, 026.

F) PSİKOLOJİ : 052.

G) SOSYOLOJİ : 058, 062, 166.

H) TARİH : 011, 020, 048, 049, 063, 075, 091, 099, 100, 103, 107, 111, 121, 137, 155, 163, 164, 177, 182, 185, 193, 203, 211, 282, 286, 291, 360, 395, 413, 417, 424, 426, 428, 442, 443, 444, 450, 452, 463.

VI. FEN BİLİMLERİ :

A) ÇEVRE : 032, 043, 065.

B) DENİZ BİLİM : 017.

C) JEOLOJİ : 045, 061, 241, 292, 283.

D) ORMAN : 018, 056, 174, 187.

E) TIP : 015, 027, 165, 183, 197.

F) VETERİNERLİK : 189, 285, 365.

G) ZİRAAT : 007, 009, 036, 113, 233, 235, 445.

V. DİĞER KONULAR :

A) BANKACILIK : 318, 335, 344, 355.

B) GENEL : 005, 013, 101, 117, 148, 150.
C) HABER : 021, 028, 069, 072, 073, 074, 104, 105, 115, 145, 156, 221, 242, 243, 244, 314, 323, 332, 343, 351, 354, 358, 382, 387, 390, 391, 392, 399, 407, 412, 423, 425, 430, 432, 441, 448, 451, 459, 461, 468, 471, 472, 473.
D) HALICILIK : 372.
E) KÖYCÜLÜK : 034, 089, 140, 161, 184, 188, 192, 195, 199, 206, 210, 216, 224, 229, 238, 248, 257, 265, 288, 305, 396, 400, 415, 436, 446, 456, 466.
F) MÜZECİLİK : 035.
G) SİVİL SAVUNMA: 258, 267, 276, 299.
H) SPOR : 127, 222.
I) TURİZM : 054.
İ) YURTTAŞLIK : 055, 108, 112, 245, 295, 311, 312, 316, 435, 477, 478.

YAZAR ADLARI İNDEKSİ

A

AĞAN, s.: 219.
AKDEMİR, Selahattin: 093, 107.
AKDOĞAN, İ.: 022.
ALPER, Fahri : 198, 249, 261, 270, 278, 287, 302, 324, 345.
ALPARSLAN, Zeynep: 220.
ATAMAN, Sedat: 455, 464, 475, 477.

B

BAŞOĞLU, Bekir : 353.
BAUDELAIRE: 194, 204.

C

CAN, Dilaver: 004, 014, 025, 042, 046, 055, 066, 088, 102, 138, 214, 218, 301, 350, 358, 367, 376.

Ç

ÇAĞLAR, B. Kemal: 253.

D

DİKMEN, Ferit: 006, 008, 016, 027, 031, 035, 037, 047, 049, 058, 060, 064, 073, 076, 080, 090, 103, 106, 140, 143, 154, 155, 164, 180, 191, 199, 216, 229, 231, 238, 239, 248, 256, 263, 265, 273, 275, 282, 283, 285, 290, 291, 296, 303, 305, 316, 329, 330, 336, 338, 356, 359, 363, 373, 378, 379, 385, 396, 398, 400, 405, 415, 421, 425,

427, 428, 434, 436, 446, 453, 456, 462, 466, 474.
DUNDAR, N.: 113.
DURU, Bekir: 171, 178.

E
ERDEM, Şevket: 269, 319, 348, 362, 375.
ERKUTAN, Bülent: 478.
ERSOY, Ali: 026, 032, 050, 057, 065, 074, 086, 105.
ERTAN, Ali: 384, 389, 393, 408, 413, 416, 419, 424, 429, 431, 439, 443, 444, 446.
ERTUĞRUL, İbrahim: 012, 034, 044, 053, 062, 099, 116, 135, 146, 157, 166, 167.
EŞBERK, Tevfik: 372.

F
FİDANCI, Nazif: 280, 297, 304,

G
GÖKMEN, Avni: 013.
GÜNEL, Sadi : 328, 360, 371, 381.
GÜRER, M.: 056, 063.

H
HAVZAROĞLU, Ali: 119, 133.

I
IŞITMAN, Abdülkadir: 151, 169, 476.

İ
İÇBİLEN, Talât: 258, 267, 276, 299.
İsmail Hakkı: 228.

K
KALFAOĞLU, İ. H.: 041, 051, 094, 217, 250.
KANSU, C. Atuf: 117, 137, 148.
KARS, Güzide : 110.
KAYABOĞAZI, Şeref : 045, 061, 111, 121, 139, 149, 1612, 210, 224, 227, 233, 237, 241, 243, 266, 274, 293, 298, 404.
KÖÇ, Hikmet : 311.
KUBİLAY, M. : 294, 403.

KUBİLAY Ş. Sami: 005, 024, 039, 052, 059, 067, 072, 079, 097, 100, 112, 122, 130, 150, 163, 172, 182, 190, 195, 206, 211, 236, 244, 266, 272, 281, 284, 288, 295, 312, 340, 351, 368, 374, 387, 395, 401, 410, 417, 430, 435, 438,454, 465.
KURT, Ragıp : 087, 118, 132.

M
Makridî : 442.
MAUPASSANT, Guy de: 364, 397, 406, 422, 440, 458, 467.
MERGENE, Halim: 160.
M. Şakir: 011, 020.
Mustafa İhsan : 070, 084, 096.

N
NEZİHİ, Haşim: 010, 028, 030, 040, 141, 142

Ö
ÖNGAY, Necati: 255.
ÖZALP, Cemal: 048, 075, 091, 208.
ÖZCAN, Galip: 388, 411.
ÖZCAN, M. N. : 038.
ÖZDEŞ, Oğuz : 081, 083.
ÖZGÜL, Ahmet : 318, 335, 344, 355.
ÖZTÜRK, İbrahim: 078, 134, 152, 153, 202, 213, 226, 240, 247, 260, 313, 325, 327, 386, 402,418.

P
PAR, Ali: 007, 071, 089, 098.

R
ROBİNSON, David: 126, 136, 147, 159, 173, 179, 201, 215, 225, 234, 246, 254, 259, 271, 277, 300, 315.
ROJOU, Andre: 361, 377.
RÜŞTÜ, Cihat: 120, 131, 144, 158, 369.

S
SALAMON, Wilhelm: 292.
SOLAKOĞLU, Cemil: 162, 181, 186, 196, 205, 212, 251, 320, 344.

Ş
Şevket Bey: 108, 187.
ŞÜKRÜ, Cihat : 114.

T
TANDOĞAN, Rıza: 230, 279, 289, 326, 337, 347, 370, 380.
TAVANCIOĞLU, Salim: 123.
TARKAN, Hasan: 426, 437, 445, 452, 457, 463.
TEKİNALP, Macit: 451.
TEKİNALP, Mediha: 168, 170, 175, 183, 184, 192, 200, 209, 242, 268.

U
ULUĞ, Şükrü: 339.

Ü
ÜLKEN, M. : 222, 245, 346.
ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: 286, 317.

Y
YURDAKUL, Bedia: 077, 085, 095.
YURDAKUL, M. Emin: 128, 169.
YURDAKUL, Muhittin: 092.
YÜKSEL, Cemal: 015, 127, 189, 232, 235, 343.

KAYNAKLAR

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, T.T.K., Ankara, 1961.
Nafi A. KANSU, "Halkevlerinin 9. Yıldönümü", *Ülkü*, c. 17, S. 97, s. 5.
Nurhan KARADAĞ, Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951), Ankara, 1998.
Halk evleri 1940, C.H.P., Ankara, 1940.
Cumhuriyet gazetesi, 20 Şubat 1932.
Resmi Gazete, 11 Ağustos, 1951, No. 882.
Bülent VARLIK, *Çorumlu, İnceleme-Bibliyografya*, Kebikeç Y., Ankara, 1996.

Hayır!

Bizde Patashawa yerlilerinin dilinde kitap bulunmaz!

Bizde Patashawa yerlilerine dair kitap da bulunmaz!

(aslında Patashawa adında bir yerli topluluğu da yoktur!)

ama

aradığınız Antik Yunan, Bizans, Roma, Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlılar ve Türkiye tarihine dair kitaplar ise; Türkçe, Osmanlıca, İngilizce, Fransızca, Macarca, Karamanlıca dillerindeki zengin koleksiyonumuz sizleri bekliyor!

Haydi tıklayın...

↓

www.sanatkitabevi.com.tr

sanat kitabevi

"Sahaf"

Karanfil Sok. Birlik İş Merkezi 5/2 06650 Kızılay / Ankara

Tel-fax: (312) 418 62 03 E-mail: sanat@sanatkitabevi.com.tr